

VSEBINA ZBORNIKA	
1. Uvod.....	3
2. Radovan Lipušček: Alpski mladinski raziskovalni tabori v Tolminu 1988-1990.....	4
3. dr. Jurij Kunaver: Prispevek k poznavanju pokrajine in geomorfologije Tolminke in Zadlašce	7
4. Miran Drole: Nekaj o hidrologiji Tolminke	44
5. Ljuba Gianina Pištan: Kemijska analiza Tolminke.....	50
6. Iztok Mlekuž: Gozdovi v dolini Tolminke in Zadlašce.....	54
7. Katja Kogej: Nabiralništvo in zdravilstvo	61
8. Katja Kogej: Poročilo o delu etnološke skupine.....	64
9. Rafaela Dolenc: Ljudska medicina iz Tolminskih Ravni	67
10. Janez Dolenc: Zgodovina doline Tolminke in Zadlašce	75
11. Marjana Barbič, Martina Benedejčič: Družbeno geografske značilnosti doline Zadlašce in Čadrga	88
12. Soške elektrarne: HE Zadlaščica - osnovni podatki.....	102
13. Janez Dolenc: Ljudska duhovna kultura v porečju Tolminke.....	106
14. Helena Čujec Stres: Tolminske narečje	116
15. Helena Čujec Stres: Razlike med narečnim govorom Tolmina in okoliških vasi.....	123
16. Jurij Kunaver: K problematiki zemljepisnih imen v dolinah Tolminke in Zadlašce	129
17. Inga Brezigar Miklavčič: Delo etnološke skupine za materialno kulturo na raziskovalnih taborih "Dolina Tolminke" v letih 1988-1990	133
18. Edo Kozorog: Pomen in razvoj gorništva v porečju doline Tolminke in Zadlašce	154
19. Radovan Lipušček: Naravna in kulturna dediščini v dolinah Tolminke in Zadlašce	164
20. Laura Ozebek, Radovan Lipušček: Poročilo o delu biološke skupine.....	171
DODATEK:	
21. Radovan Lipušček: Udeleženci na taborih	175
22. Slovar narečnih besed iz vasi Tolminske Ravne (Rafaela in Janez Dolenc)	178
23. Helena Čujec Stres: Tolminske narečje - slovar.....	187

U V O D

O Tolminski in njenih posebnostih so v preteklosti pisali v raznih znanstvenih in drugih publikacijah. Malo pa je zbranih del, ki Tolminsko obravnavajo interdisciplinarno v eni publikaciji. Dosedaj objavljeni poljudni prikazi lepot doline Soče (Fon-Uršič: Dolina Soče, Fon: Soča, Kunaver: Ob bregovih Soče), posameznih posebnih dogodkov (Potresni zbornik) in predvsem družboslovni pregledi (Rutar: Zgodovina Tolminškega, Tolminski zbornik I (1956) in II (1975), Zgornje Posočje - geografski zbornik) niso prikazi, ki bi jih lahko imenovali monografije. Prvi zbornik, ki je z znanstvenimi prispevki lahko monografija nekega območja, je Pokrajina in ljudje na Bovškem.

Zbornik ki ga imate v roki poskuša biti eno tistih del, ki bodo v prihodnosti zapolnila praznino, ki sedaj obstaja med deli, ki beležijo lokalne posebnosti, zgodovino, jezik in druge družbene značilnosti kraja, in tistimi znanstvenimi deli, ki se ukvarjajo predvsem z naravnimi procesi in posebnostmi.

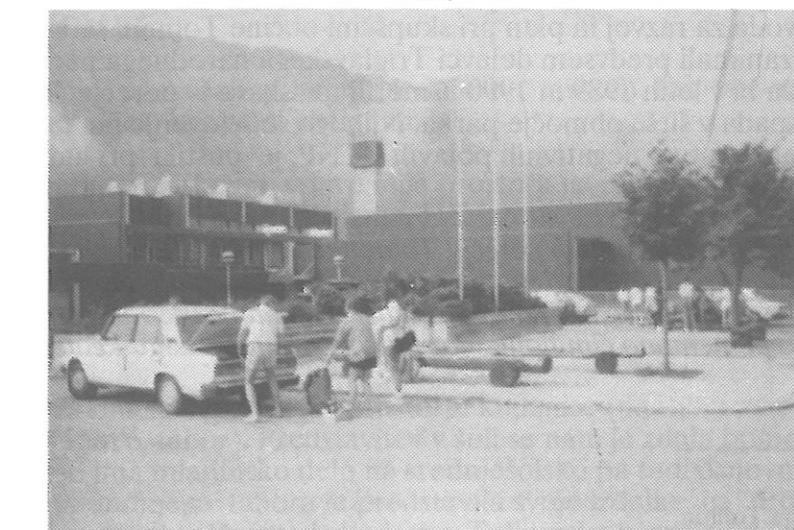
Celovita predstavitev dolin Tolminke in Zadlašce je narekovala, da smo razen mentorjev, ki so sodelovali na taborih, k delu pritegnili tudi nekatere strokovnjake z drugih predmetnih področij (gozdarstvo, gorništvo, ljudsko zdravilstvo).

Čeprav vam skuša na poljuden način približati posamezno področje, ima prenekateri članek ambicijo znanstvene predstavitev tematike. Prav je tako!

Na tem mestu moram opozoriti na časovno zamaknjenost pri izdaji zbornika. Ta je nastala zaradi tega, ker smo želeli podati čim bolj celovit prikaz tega kotička naše Tolminske. Kljub mnogim prošnjam nam žal ni uspelo pridobiti geologov, ki bi lahko s svojimi prispevki, o geološki zgradbe tega območja, dopolnili naš zbornik.

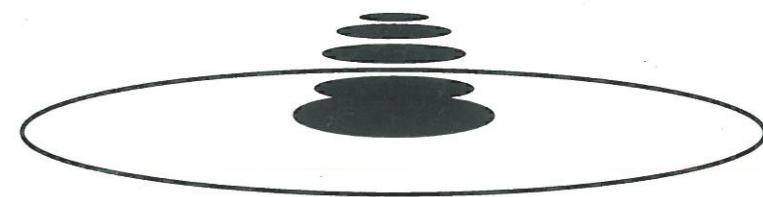
Mentorji, katerih veselje do raziskovanja, delo z mladimi in strokovno delo pri pripravi člankov je omogočilo izid tega zbornika, so pokazali veliko prizadevnost in se jim na tem mestu iz srca zahvaljujem za sodelovanje.

Posebej naj se zahvalim dr. Juriju Kunaverju, ki je s svojimi izkušnjami in znanjem, pripomogel h kvalitetnejši vsebinski in oblikovni izdaji zbornika.

Skupine dijakov se izpred stavbe šolskega centra, kjer so imeli delovne prostore, odpravljajo na terenske raziskave.

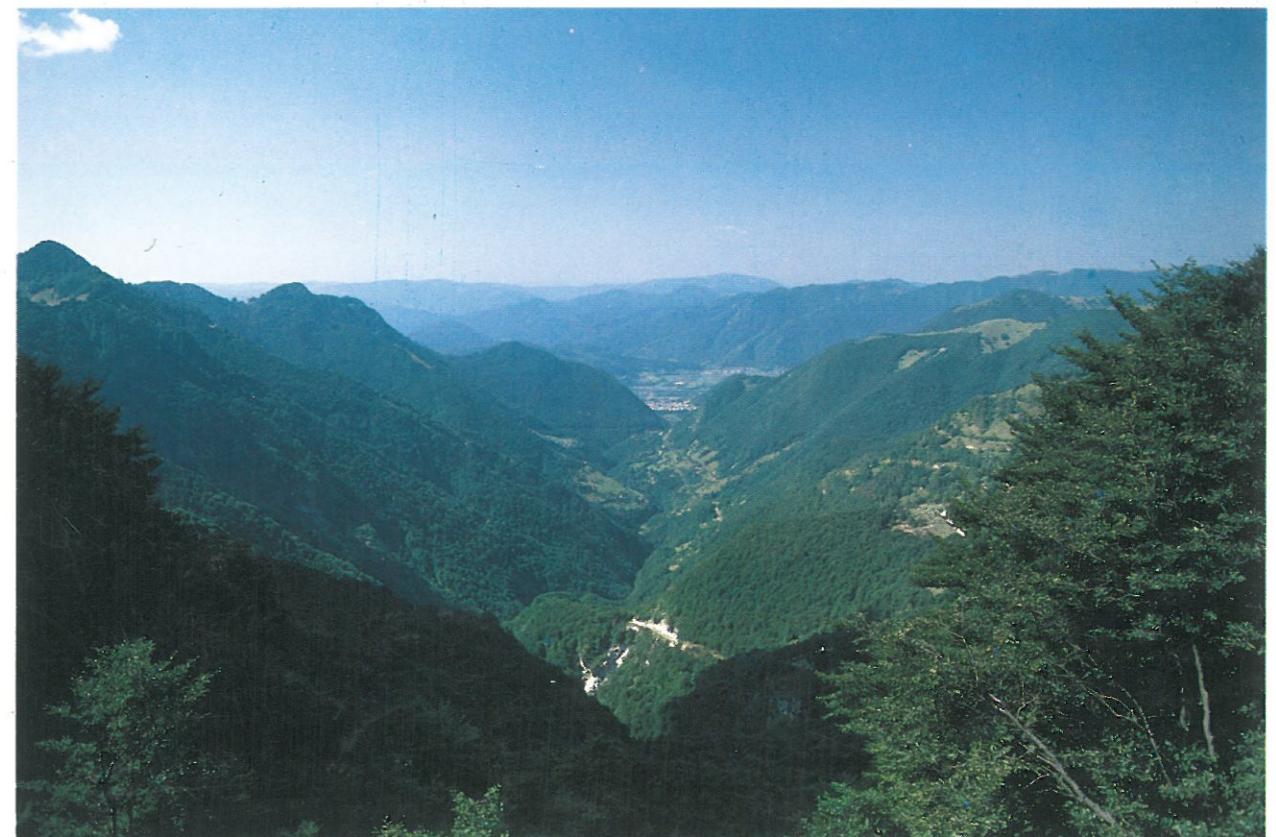
RAZPRAVE IN RAZISKAVE 2

ZVEZA ORGANIZACIJ ZA TEHNIČNO KULTURO SLOVENIJE

GIBANJE ZNANOST MLADINI

ALPSKI MLADINSKI RAZISKOVALNI TABORI
TOLMIN 1988 - 1990

DOLINI TOLMINKE IN
ZADLAŠCE
Zbornik

TRIGLAVSKI NARODNI PARK
TOLMIN 1993

Alpski mladinski raziskovalni tabori, Tolmin 1988-1990

DOLINI TOLMINKE IN ZADLAŠCE

Zbornik

The Alpine Youth Research Camps, Tolmin 1988-1990

THE VALLEYS OF TOLMINKA AND ZADLAŠCA

Proceedings

Izdal: Triglavski narodni park in Republiški koordinacijski odbor
gibanja "Znanost mladini" pri Zvezi organizacij za
tehnično kulturo Slovenije, Lepi pot 6

Uredil: Radovan Lipušček

Uredniški odbor: Janez Bizjak (TNP), Helena Čujec-Stres, Janez
Dolenc, Dr.Jurij Kunaver, Radovan Lipušček,
Branko Sotošek (ZOTKS-GZM)

Lektorica: Marta Rutar

Oblikovanje:

Računalniška obdelava besedila in tipkanje: GEIZIR, d.o.o.
Tolmin

Za izdajatelja: Janez Bizjak, Branko Sotošek

Naklada: 600 izvodov

Tiskal: SOLIDARNOST, M. Sobota

Alpski mladinski raziskovalni tabori

Tolmin 1988-1990

DOLINI TOLMINKE IN
ZADLAŠCE

Zbornik

Po mnenju Ministrstva za znanost in tehnologijo Republike Slovenije (št.415-
01-10/93 z dne 26.2.1993) spada zbornik med proizvode, za katere se plačuje
5% davek od prometa proizvodov.

CIP - katalogizacija v knjigi
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana
379.825(497.12)"1988/1990":908

Dolini Tolminke in Zadlašce: zbornik /Alpsi mladinski raziskovalni tabori,
Tolmin 1988-1990; zbral in uredil Radovan Lipušček - Tolmin: Triglavski
narodni park; Ljubljana: Republiški koordinacijski odbor Gibanja Znanost
mladini pri Zvezi organizacij za tehnično kulturo Slovenije, 1993

1. GL. stv. nasl. 2. Lipušček, Radovan. - I. The Alpine Youth Research
Camps (1988-1990; Tolmin) glej Alpski mladinski raziskovalni tabori (1988-
1990: Tolmin)

30889984
Tolmin, september 1993

Zbral in uredil:
Radovan Lipušček, prof.geogr.

ZOTK Slovenije - RO gibanje Znanost mladini
Triglavski narodni park

Tolmin 1993

VSEBINA ZBORNIKA	
1. Uvod.....	3
2. Radovan Lipušček: Alpski mladinski raziskovalni tabori v Tolminu 1988-1990.....	4
3. dr. Jurij Kunaver: Prispevek k poznavanju pokrajine in geomorfologije Tolminke in Zadlašče	7
4. Miran Drole: Nekaj o hidrologiji Tolminke	44
5. Ljuba Gianina Pištan: Kemička analiza Tolminke.....	50
6. Iztok Mlekuž: Gozdovi v dolini Tolminke in Zadlašče.....	54
7. Katja Kogej: Nabiralništvo in zdravilstvo	61
8. Katja Kogej: Poročilo o delu etnološke skupine.....	64
9. Rafaela Dolenc: Ljudska medicina iz Tolminskih Ravni	67
10. Janez Dolenc: Zgodovina doline Tolminke in Zadlašče.....	75
11. Marjana Barbič, Martina Benedejčič: Družbeno geografske značilnosti doline Zadlašče in Čadrga	88
12. Soške elektrarne: HE Zadlaščica - osnovni podatki.....	102
13. Janez Dolenc: Ljudska duhovna kultura v porečju Tolminke.....	106
14. Helena Čujec Stres: Tolminske narečje	116
15. Helena Čujec Stres: Razlike med narečnim govorom Tolmina in okoliških vasi.....	123
16. Jurij Kunaver: K problematiki zemljepisnih imen v dolinah Tolminke in Zadlašče	129
17. Inga Brezigar Miklavčič: Delo etnološke skupine za materialno kulturo na raziskovalnih taborih "Dolina Tolminke" v letih 1988-1990	133
18. Edo Kozorog: Pomen in razvoj gorništva v porečju doline Tolminke in Zadlašče	154
19. Radovan Lipušček: Naravna in kulturna dediščini v dolinah Tolminke in Zadlašče	164
20. Laura Ozebek, Radovan Lipušček: Poročilo o delu biološke skupine.....	171
DODATEK:	
21. Radovan Lipušček: Udeleženci na taborih.....	175
22. Slovar narečnih besed iz vasi Tolminske Ravne (Rafaela in Janez Dolenc)	178
23. Helena Čujec Stres: Tolminske narečje - slovar.....	187

U V O D

O Tolminski in njenih posebnostih so v preteklosti pisali v raznih znanstvenih in drugih publikacijah. Malo pa je zbranih del, ki Tolminsko obravnavajo interdisciplinarno v eni publikaciji. Dosedaj objavljeni poljudni prikazi lepot doline Soče (Fon-Uršič: Dolina Soče, Fon: Soča, Kunaver: Ob bregovih Soče), posameznih posebnih dogodkov (Potresni zbornik I in predvsem družboslovni pregledi (Rutar: Zgodovina Tolminškega, Tolminski zbornik I (1956) in II (1975), Zgornje Posočje - geografski zbornik) niso prikazi, ki bi jih lahko imenovali monografije. Prvi zbornik, ki je z znanstvenimi prispevkami lahko monografija nekega območja, je Pokrajina in ljudje na Boškem.

Zbornik ki ga imate v roki poskuša biti eno tistih del, ki bodo v prihodnosti zapolnila prazno, ki sedaj obstaja med deli, ki beležijo lokalne posebnosti, zgodovino, jezik in druge družbene značilnosti kraja, in tistimi znanstvenimi deli, ki se ukvarjajo predvsem z naravnimi procesi in posebnostmi.

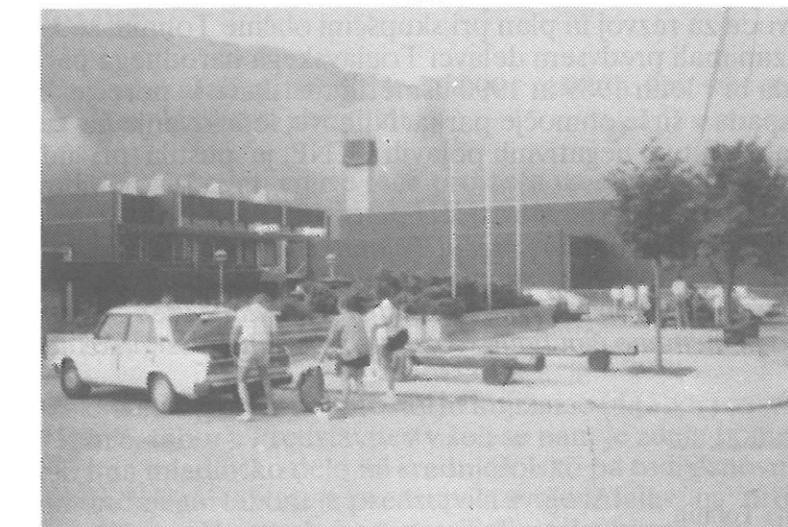
Celovita predstavitev dolin Tolminke in Zadlašče je narekovala, da smo razen mentorjev, ki so sodelovali na taborih, k delu pritegnili tudi nekatere strokovnjake z drugih predmetnih področij (gozdarstvo, gorništvo, ljudsko zdravilstvo).

Čeprav vam skuša na poljuden način približati posamezno področje, ima prenekateri članek ambicijo znanstvene predstavitve tematike. Prav je tako!

Na tem mestu moram opozoriti na časovno zamaknjenost pri izdaji zbornika. Ta je nastala zaradi tega, ker smo žeeli podati čim bolj celovit prikaz tega kotička naše Tolminske. Kljub mnogim prošnjam nam žal ni uspelo pridobiti geologov, ki bi lahko s svojimi prispevkami, o geološki zgradbi tega območja, dopolnili naš zbornik.

Mentorji, katerih veselje do raziskovanja, delo z mladimi in strokovno delo pri pripravi člankov je omogočilo izid tega zbornika, so pokazali veliko prizadevnost in se jim na tem mestu iz srca zahvaljujem za sodelovanje.

Posebej naj se zahvalim dr. Juriju Kunaverju, ki je s svojimi izkušnjami in znanjem, pripomogel h kvalitetnejši vsebinski in oblikovni izdaji zbornika.

Skupine dijakov se izpred stavbe šolskega centra, kjer so imeli delovne prostore, odpravljajo na terenske raziskave.

ALPSKI MLADINSKI RAZISKOVALNI TABORI V TOLMINU 1988-1990

Radovan Lipušček¹

Mladinsko raziskovalno delo v Zgornjem Posočju je z raziskovalnimi tabori na Bovškem postalo tradicionalna oblika dela z mladimi pri raziskovanju naravnega okolja in kulturne dediščine. Po zaključku dela v Bovcu smo organizatorji sprejeli iziv malo poznane Tolminke in pričeli z delom v Tolminu in okolici. Najbolj neznan in v literaturi malo obdelan je svet v porečju Tolminke in njenega največjega pritoka Zadlašce.²

Ob delih, ki obravnavajo ti lepi dolini v poljudni ali znanstveni obliki le v sklopu obsežnejših razprav in študij, je doslej največjo razpravo napisal geomorfolog dr. Milan Šifrer Dolina Tolminke in Zadlašce v pleistocenu.

Prvo leto raziskovanj je potekalo v Tolminu in okolici, saj je bila naloga prvega tabora pripraviti čim več materiala za turistično publikacijo - vodnik, ki je v pripravi. Zadana naloga je bila na koncu tudi uspešno opravljena, saj je bilo zbranih ničkoliko podatkov, ki se jih bo lahko s pridom uporabilo v raznih izdajah turističnih publikacij.

Na tem prvem taboru v Tolminu, četrtem po vrsti v Posočju, so delale naslednje skupine:³

1. Fizičnogeografska oz. geomorfološka, katere naloga je bila evidentirati naravne znamenitosti ožje Tolminske in jih s potmi povezati v smiselnou celoto; del skupine je deloval v Trenti, kjer so raziskovali vodotoke in ugotavljali možnosti za razvoj malih hidroelektrarn.

2. Družbenogeografska skupina je ugotavljala vrste gostinskih obratov in gostinsko ponudbo na Tolminskem med Dolenjo Trebušo in Breginjem.

3. Etnološka skupina je ugotavljala, kateri predmet materialne dediščine bi lahko bil osnova za izdelavo tipičnega tolminskega spominka; v ta namen je obiskala več planin v okolici Tolmina.

4. Jezikovna skupina je nadaljevala nekoč že začeto delo pri ugotavljanju posebnosti Tolminskega govora in v sodelovanju z geografsko skupino tudi nekatera ledinska imena in domača imena v Tolminu.

5. Zgodovinska skupina so evidentirali internirance s tega območja in posneli njihova pričevanja na magnetofonski trak.

Prvo leto našega dela je vzbudilo zanimanje nekaterih ustanov v Tolminu in tudi izven njega. Poleg tedanjega Zavoda za razvoj in plan pri skupščini občine Tolmin, sedanje podjetje UPI, so se za ta projekt zanimali predvsem delavci Triglavskega naravnega parka (TNP). Ti so dali tudi pobudo, da bi v letih 1989 in 1990 usmerili raziskave v porečje Tolminke, katere zgornji - večji del spada v širše območje parka. Njihovo sodelovanje na taboru s poučnimi predavanji o lepotah, pa tudi negativnih pojavih v TNP, je pustila pri udeležencih globok vtis.

"Zavedamo se, da imamo o celotnem porečju Tolminke in doline Polog tako v spomeniških organizacijah, kot tudi v drugih specializiranih ustanovah, malo analitičnih podatkov, še manj pa strokovnih usmeritev, ki bi lahko določale usklajeno ravnanje vseh zainteresiranih. Zato je veliko vredno in zelo pomembno čim bolje spoznati vse sedanje neznanke tega predela. To bi

-----
1. Prof. geogr., Gimnazija Tolmin

2. Ime Zadlaščica (po Zadlazu - zadaj za Lazom, t.j. krajem nad sotočjem obeh rek) je uporabljano v dosedanjem literaturi in na kartah. Domačini pa uporabljajo ime Zadlašca. Ker v strokovnih in drugih krogih vedno bolj prevladuje mnenje, naj se geografska imena uporabljajo tako kot jih imenujejo domačini, bomo v tekstih uporabljali Zadlašca.

3. Ker delo na tem taboru še ni bilo objavljeno, naj vsaj na tem mestu na kratko opišem naše delo, saj so nekatere skupine na tem taboru začele svoje delo, ki so ga v naslednjih dveh letih samo še poglobele z delom v območju porečja Tolminke vključujuči tudi mesto Tolmin z okolico.

nam vsem lahko bilo kasneje v veliko oporo in pomoč.⁴

To je bil dodaten razlog, da je njihova pobuda dosegla svojo realizacijo v letih 1989 in 1990. Prvotno zasnovane skupine smo razširili z namenom, da bi dosegli čim širšo interdisciplinarnost. Naravoslovno področje smo okreplili biološko in kemijsko skupino ter skupino, ki se je ukvarjala s fizikalnimi in hidrološkimi lastnostmi Tolminke.

Na 5. in 6. taboru so delovale naslednje skupine:

Fizičnogeografska, ki se je posvetila fizičnogeografskemu orisu dolin Tolminke in Zadlašce (geomorfološki oris in kartiranje, nabiranje geoloških vzorcev, geološki profili idr.), določanju krajevnih imen na karti, priprava videoposnetkov terenskega dela idr.

Biološka skupina je ocenjevala poraščenost doline Tolminke z gozdom, določala favno in floro ter pripravila primerke gojenja malih dreves - bonsajev. Posebnosti gozdov v dolinah Tolminke in Zadlašce je opisal Iztok Mlekuž.

Kemijska skupina je jemala vzorce vode iz potokov in rek, analizirala njihovo kemijsko sestavo (raztopina kisika,ioni težkih kovin,vsebnost nitratov) in jih tudi ovrednotila glede na čistost.

Fizikalna skupina je merila pretoke in strmec vode Tolminke, ter na podlagi stalnih merjenj, ki jih je opravljal Hidrometeorološki zavod Ljubljana, analizirala podatke.

Družbeno-geografska skupina se je posvetila značilnostim prebivalstva in gospodarjenja v naseljih.

Zgodovinska predstavitev je zajela pisne vire in ustna sporočila domačinov.

Etnološka skupina je razširila svoje delovanje na proučevanje zdravilnih rastlin in domačega zdravilstva.

Svoje zapise o tem je prispevala Rafaela Dolenc o ljudski medicini v Tolminskih Ravnah.¹

V jezikoslovni skupini so na osnovi že posnetih in zbranih pripovedi so nastali še pisani zapisi. Nastajal je slovar narečnih besed. Drugi del pa je čisto jezikovna analiza tolminskega govora. Tudi ta prispevek je opremljen s slovarjem.

OCENE IN PRIPOMBE

Kljub temu, da smo poskušali pritegniti k delu na taborih čim več različnih sodelavcev, nismo dosegli vseh ciljev, ki smo si jih zadali.

V bodoče bo potrebno raziskovati vplive tega prostora na razvoj turizma turizma na park in vrednotenju posegov v park (širitev turizma, HE izraba, razvoj in modernizacija planin...)

Vsak tabor smo časovno izvajali v sredini avgusta, ko so vremenske razmere za delo najugodnejše. To se nam je tudi obrestovalo pri izvedbi programa, saj nismo zaradi slabega vremena izgubili niti enega dne.

Vsak tabor smo zaključili z razstavo v prostorih knjižnice (4.tabor) in v veliki predavalnici šolskega centra (5. in 6. tabor). Predstavitev v šoli se nam je zdela pomembna zaradi pozitivnega vpliva, ki jo ima mladinsko delo na srednješolsko pa tudi osnovnošolsko populacijo. Etnološka skupina zadnjega tabora je predstavila svoje izdelke na prodajni razstavi pred agencijo Puntar in na parkirišču pred vhodom v Tolminska korita.

O delu tabora so poročali predvsem v Primorskih novicah, Delu in na radiu Koper/Capodistria. Strokovne izkušnje s taborom so bile objavljene v Primorskih srečanjih, Prosvetnem delavcu, Geografskem obzorniku in publikacijah ŽOTKS.

-----
4. Odlomek iz pisma g. Marije Zupančič - Vičarjeve, direktorice TNP Bled.

Za udeležence taborov smo organizirali predavanja, oglede mesta in vališča rib Vodiučk pri Modreju, srečanje Flamsko skupino, ki je v istem času bivala v dijaškem domu idr. Vsekakor pa so mladi v svojem kratkem večernem prostem času preživeli prenekatero lepo urico v Tolminu.

Največja skrb udeležencev taborov je bila posvečena zbiranju in ohranjanju vsega, kar bi lahko šlo v pozabo. Zato so se udeleženci posluževali vseh možnih dostopnih tehničnih pripomočkov - kasetofonov, videokamere, fotoaparatorov idr. Za pripravo in urejanje zapisov smo se posluževali računalnikov. Vse dokumentarno gradivo na video in audiokasetah je spravljeno pri mentorjih in na Srednji šoli v Tolminu. Čeprav so bili prispevki pripravljeni z največjo pazljivostjo avtorjev je možno, da se je v posamezne prispevke prikradla napaka, za katere se vam že vnaprej opravičujemo in prosimo vse, ki nas boste prebirali, da nas nanje opozorite.

Dovolite mi, da se na tem mestu zahvalim vsem udeležencem, mentorjem in avtorjem prispevkov, ki so omogočili opraviti tako obsežno delo. Če smo s tem položili le kamenček v globlje poznavanje tega dela naše lepe Slovenije, smo dosegli svoj namen.

Pri organizaciji in izvedbi taborov so sodelovali naslednji **financerji in sponzorji**:

Gibanje "Znanost mladini" pri ZOTK Slovenije
Raziskovalna skupnost občine Tolmin
Ministrstvo za šolstvo in šport - urad za mladino
Zavod za razvoj in plan občine Tolmin
ZOTK Tolmin
Turistično društvo Tolmin
Triglavski narodni park Bled (TNP Bled)
OK ZSMS Tolmin (sedaj LDS Tolmin)
Mladinska knjiga Tolmin
Alpkomerc Tolmin

Prenočišče z zajtrkom je bilo organizirano v VIZ Tolmin, **prehrana** v DU "Svetozar Marovič" Tolmin, delovne prostore je nudila Gimnazija Tolmin.

Prevoze so izvedli mentorji s svojimi avtomobili in z izposojenimi kombiji Osnovne šole "Franceta Bevka" iz Tolmina, SGG in drugimi.

Financiranje zbornika in predavanja udeležencem je omogočil TNP.

Druge sodelujoče organizacije, ustanove in posamezniki

Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani,
Šolski center Tolmin - SREDNJA ŠOLA,
Goriški muzej, Nova Gorica
Šolski center Tolmin - OSNOVNA ŠOLA,
OŠ "Dušan Munih", Most na Soči
Ivan Rejc, SGG
Dušan Jesenšek, RD Tolmin

Pri naštevanju sodelujočih sem morebiti nehote koga izpustil. Naj mi oprosti in naj zahvala velja tudi njemu.

Seznam vseh udeležencev, brez katerih ustvarjanje na taboru ne bi bilo mogoče, je v prilogi.

**PRISPEVEK K POZNAVANJU POKRAJINE IN GEOMORFOLOGIJE DOLIN
TOLMINKE IN ZADLAŠCE**
**CONTRIBUTION TO GEOGRAPHY AND GEOMORPHOLOGY
OF THE TOLMINKA AND ZADLAŠCA VALLEYS**
(The Tolmin region of the Julian Alp)
Jurij Kunaver¹

UVOD

Dolini Tolminke in Zadlašce sta značilni izvirni alpski dolini, ki se z obrobja globoko zajeda v osrčje Julijskih Alp. Podobni sta stranskim dolinam v Baški grapi, deloma pa tudi dolinam na Bovškem in v Trenti. Dolina Tolminke je z dolžino skoraj 10 km med najdaljšimi od omenjenih dolinskih zarez in je celo daljša od doline Planice ter enako dolga kot dolina Krme. Dolina Zadlašce je skoraj za polovico krajša od doline Tolminke. Po obeh dolinah je najlažji dostop v osrčje Tolminskih Julijskih Alp s tolminske strani oziroma iz srednjega Posočja.

Obe dolini še naprej kažeta demografsko in gospodarsko nazadovanje in sta v turističnem pogledu skoraj povsem nerazviti in neizkoriščeni. Gospodarsko zato ne pomenita veliko, saj je naselitev skromna zlasti v dolini Tolminke; večja planina je le planina Razor nad Tolminskimi Ravnami. To naselje - Tolminske Ravne, je z višino 925m eno najvišjih v občini Tolmin. Čeprav sta obe dolini brez dvoma pomembno zaledje Tolmina, pa vplivov tega urbana in gospodarskega središča v njih še ni čutiti. Gospodarski napredek pomeni le izgradnja visokotlačne hidroelektrarne Zadlašca, za katero pa je bilo treba žrtvovati naravni videz kraškega izvira Zadlašce. V času gradnje so asfaltirali cesto do Tolminskih Raven. Danes se je vsaj glede prometa toliko spremenilo, da ni več potrebno "iz teh gorskih vasi z razloženimi kmetijami vse znositi s koši, kar njihovo gospodarsko uspevanje bistveno ovira", kot je še pred štiridesetimi leti zapisal Melik (1954, 13).

O obeh dolinah sta v slovenski geografski literaturi doslej največ pisala A. Melik in M. Šifrer. Že pred 1. svetovno vojno in po njej pa sta jo omenjala geomorfolog Brückner in geolog Winkler. Zanimanje zanjo je povečalo tudi odkritje in raziskovanje velike Pološke jame. O tem je v "Naših jama" pisal predvsem P. Habič. Jame so raziskovali tudi v širši gorski okolici, zlasti jamarji iz Tolmina, vendar je o tem malo objavljenih člankov. Obe dolini sta izredno zanimivi tudi v geološkem pogledu, kar je izpričano v nekaterih geoloških prispevkih in s potekom geološke transverzale (glej Pregledno karto občine Tolmin). S. Buser se je posebej ukvarjal z dolino Zadlašce, ki nudi izreden vpogled v geološko zgradbo tega območja.

Geomorfološka oziroma fizičnogeografska skupina 5. in 6. AMRT leta 1989 in 1990 sta na terenu skušali spoznati predvsem tiste dele obeh dolin, ki v literaturi doslej niso bili podrobnejše predstavljeni. Pri tem smo ugotovili nekatere nove geomorfološke posebnosti in pojave, ki smo jih zabeležili na osnutku geomorfološke karte. Večjo pozornost smo posvetili zlasti zgornjemu delu doline Tolminke, to je Pologu in dnu doline nad njim, kjer so najbolj izraziti sledovi pleistocenske poledenitve, vplivom geološke zgradbe na oblikovitost površja, pojavu starega konglomerata ali breče na območju Kožljaka pod Tolminskim Kukom ter ledeniškim in obledeniškim sedimentom v dolini Zadlašce. Na tem območju smo se precej ukvarjali zlasti s sledovi zadnje poledenitve na območju Tolminskih Raven, na planini Razor in v dolini žleba Pod koritom pod Vrhom nad Škrbino. Tu smo odkrili velike količine morenskega gradiva v obliki različnih morenskih nasipov, katerih sistem doslej ni bil znan. Geomorfološko in geološko posebnost pomeni tudi okrog 10 ha veliko območje breče na območju Polja nad planino Razor, ki na dosedanjih geoloških kartah ni zabeležena.

S tem pa geomorfološko raziskovanje in reševanje geomorfoloških problemov na tem območju še zdaleč ni zaključeno.

V geomorfološki skupini 5. AMRT so v dolini Tolminke, od 14. do 22. avgusta 1989 sodelovali: študentke geografije Darja Kofol, Špela Odar in Mateja Radeš ter dijaki Polona Mišček, Janez Pejovnik in Tanja Turk.

1. Dr.red.univ.prof., Oddelek za geografijo Filozofske fakultete, Univerza v Ljubljani, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12.

Slika 1. Del fizično-geografske skupine na 4. AMRT, avgusta 1988.
Fig. 1. Part of the group which made research on physical geography in August 1990¹

V fizično-geografski skupini 6. AMRT so v dolini Zadlašce od 21. do 28. avgusta 1990 sode-lovali študentki Tina Bonča in Marjana Sitar in dijaki Gabi Fužir, Polona Mišček, Boštjan Napotnik in Janez Pejovnik.

Na terenu smo uporabljali običajno geomorfološko terensko tehniko kot so terenski ogledi z uporabo topografskih kart v merilu 1:5000, geomorfološko identifikacijo akumulacijskih in erozijsko denudacijskih reliefnih oblik, geomorfološko kartiranje, meritve naklona z naklonomerom, merjenje višin z višinomerom, fotografiranje, nabiranje geoloških in geomorfoloških vzorcev. Večino gradiva smo pozneje obdelali in na tej podlagi pripravili tekst, fotografije, profile in karte za dve razstavi. To gradivo in literatura so bili osnova za ta članek.

Poudariti je treba, da sta obe dolini danes zaradi zaraščenosti nekdanjih pašnikov povsem drugačni od njune nekdanje podobe. Zlasti to velja za dolino Tolminke. V času pred prvo svetovno vojno in med obema vojnoma so se tu po pobočjih pasle številne koze, pa tudi goveda je bilo takrat v dolini poleti mnogo več. Takrat je bilo veliko lažje videti reliefne oblike in najti kamnine oziroma profile, ki jih danes na gosto zaraščata mlad gozd in grmovje. Zato je ponekod težko najti vse tisto o čemer pišejo naši predhodniki. Tudi Melik in Šifrer sta imela v tem pogledu vendarle nekoliko lažje delo. Kljub temu smo z novimi odkritji potrdili pravilo, da za vsakim raziskovalcem, bodisi v laboratoriju ali na terenu, vedno ostane nekaj neraziskanega ali neopaženega.

KAKO JE NASTAL DANAŠNJI RELIEF TOLMINSKIH JULIJSKIH ALP?

Z vprašanji starejšega morfogenetskega razvoja se na taboru nismo ukvarjali, a je vseeno o tem treba zapisati vsaj nekaj osnovnih ugotovitev za lažje razumevanje celotnega nastanka in razvoja površja na Tolminskem. Naši pogledi iz višjih predelov obeh dolin so bili namreč pogosto usmerjeni čez hrbet Kanalskega Kolovrata proti Furlanski nižini in v smeri Tržaškega zaliva.

Tja so verjetno v davnini odtekale površinske vode iz Julijskih Alp, in to kot premočrtno potekajoče konsekventne reke. Pred več kot dvema miljonoma let, v obdobjih mlajšega terciara, konkretno pliocena, še ni bilo današnje doline Soče. Ta si je svojo cikcak potekajočo dolino vrezala vzdolž geoloških pasov in prelomnic, ponekod pa tudi prek njih, in to šele v najmlajših geoloških obdobjih. Reke so pred tem, torej v pliocenu, pred dvema do deset milijoni let tekle iz današnjih najvišjih delov naših Alp s starih uravnanih površij,

1. Vse nadaljnje fotografije (Photo) J.Kunaver

katerih ostanki so bodisi visokogorske kraške planote ali pa nekaj nižje uravnane stopnje. Takrat so bile današnje visokogorske pokrajine precej nižje, bile so kvečjemu hribovje. Današnjo višino so dobole po pliocenu zaradi vertikalnega orogenetskega dviganja. Tako se je povečala njihova reliefna energija, pospešena erozija pa je vrezala današnje globoke doline in pomagala oblikovati soško dolinsko omrežje (Melik, 1954, 228).

Medtem ko so se Alpe dvigale, se je bazen Jadranskega morja poglabljal, s tem pa so se povečevale relativne višine. Dviganje osrednjih Julijskih Alp je dokazano tudi danes in sicer znaša do 9 mm letno. Že omenjene kraške planote, tako tiste najvišje kot tudi nižje, ki jih je posebno veliko v porečju Idrijce, so brez dvoma najbolji dokaz za obstoj nekdanjega terciarnega reliefsa. V zakraselih kraških planotah so se najbolje ohranile nekdanje reliefne oblike. Vse kaže, da je tudi v širši okolici Tolminskega Julijskega Alpa dovolj drugih sledov, ki dokazujejo postopnost razvoja reliefsa. To so zlasti stare suhe doline, ki so ostale v višjih višinah in številne stare terase, pokrite s konglomeratom ali brečo. Tudi Buser omenja smer sever-jug za pliocenske reke ter staro uravnavo Komne kot ostanka peneplena. Poleg tega omenja najdišče treh metrov debele plasti kremenovega proda v sedlu Oslove škrbine severno od Bogatina, kar še dodatno dokazuje obstoj terciarnih rečnih tokov (Buser, 1986, 6, 69).

V obeh dolinah dokazujejo postopnost razvoja predvsem naslednje značilne stopnje: najvišja uravnava je ohranjena v izraziti planoti Tolminskega Migovca, ki je v višini okrog 1850 m. Naslednja stopnja je planota Na polju v višini 1540 m, ki ima v podlagi debele plasti konglomerata. Sledi stopnja planine Razor, 1300 m, ki pa je bržkone lokalno erozijsko poglobljeno območje.

Slika 2. Kraška planota Tolminskega Migovca, 1850 m, kjer so raziskali nekaj precej globokih brezen.

Fig. 2. The karstic plateau of Tolminski Migovec where among other caves the pothole with 547m of depth has been discovered.

Naslednja je izrazita stopnja Tolminskega Raven (920 m), ki se ujema po višini s konglomeratno¹ stopnjo nad koncem doline Tolminke (spodnji del med 900 in 1000 m). Že iz literature znana je konglomeratna terasa v Čadrgu (660-700 m). Sledijo živosalne terase, oziroma slemenski nivoji, ob spodnjem toku Tolminke - in sicer pomol Počivala (534 m) na desnem bregu tik nad Tolminskimi koriti ter slabih sto metrov nižji pomol Laza nad

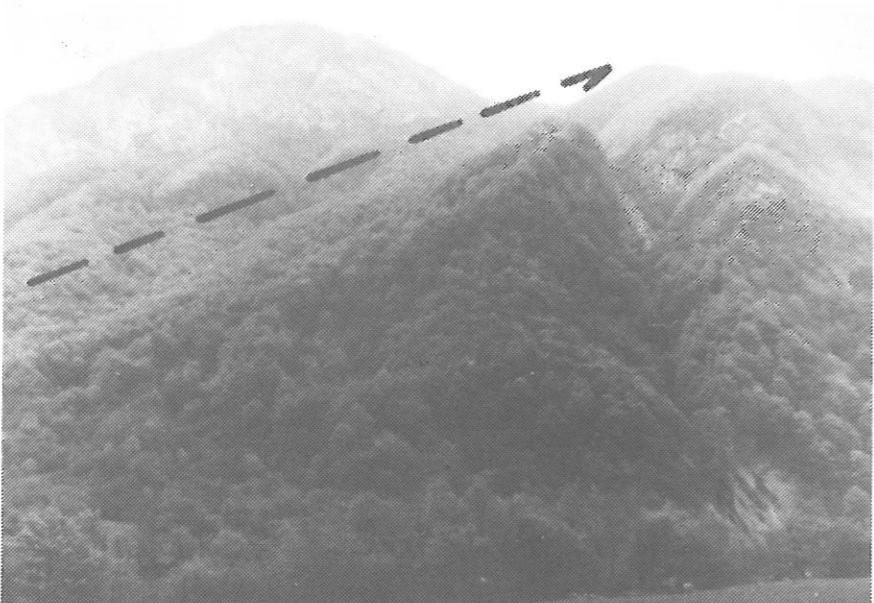
1. Glede na osnovni nastanek in značaj sprijetega pleistocenskega gradiva uporabljamemo takoj konglomerat kot breča. Konglomerat imenujemo sprijeto moreno, prav tako tudi sprijete sedimente z nejasno strukturo. Sprijet pobočni grušč z jasno oglastostjo delcev imenujemo breča.

sotočjem Tolminke in Zadlašce (Šifrer, 1955) (slika 2 in 3).

Slika 3. Položnejša pobočja Kožljeka (1) pod Tolminskim Kukom, 2085 m (2), ki so v precejšnjem delu prekrita z brečastim pokrovom in, ki je vanje erozijsko poglobljeno današnje dno doline Tolminke, kažejo položaj nekdanjega više ležečega dna doline.

Fig. 3. The slopes of Kožljak (1) below Tolminski Kuk, 2085 m, (2), mostly covered with thick layers of breccia, show the position of former bottom of the Tolminka valley, which is now deeply cut in the bedrock.

Slika 4. Strme grape na levih pobočjih doline Tolminke so posledica močno nagnjenih zgornje krednih skladov, ki so se znašli pod naravnim triasnim apnenčastim pokrovom Grušnice, 1570 m, najvišjega dela ozkega grebena, ki deli obe dolini.

Fig. 4. Intensely dissected slopes on the left bank of the Tolminka which are the result of the steep slope of Cretaceous strata. They are covered by the Slatna overthrust composed of Triassic limestone and dolomite; the late is locally exposed as Mt. Grušnica.

To je šest stopenj, vendar je težko trditi, da te pomenijo tudi enako število faz razvoja oziroma obdobjij dviganja in vrezovanja. Za kaj takega bi bile potrebne širše primerjave. Višinske razlike med posameznimi policami, zlasti če so bolj narazen, bi bile lahko tudi posledica različne intenzivnosti tektonskega dviganja.

V ta sistem je treba vključiti tudi vzporedno potekajoče ozke in zelo strme pomole med

dolinami, ki so doživeli podoben razvoj, ker imajo v poprečju enake višine. Vendar so zaradi lokalno različne erozijske intenzivnosti in geološke zgradbe posamezni deli grebenov lahko višji ali nižji (slika 4).

POKRAJINSKI OPIS DOLINE TOLMINKE

Melikov opis doline Tolminke in njene neposredne gorske okolice v Slovenskem alpskem svetu je ostal uporaben vse do danes. Po njem povzemamo naslednje:

"Tolminske Julijske Alpe imenujemo tiste visoke gore, ki se tako rekoč odpirajo na Tolminsko dolino in so bile, ter so še, v svojem gospodarstvu najtesneje zvezane z vsemi okrog Tolmina. V Tolminskih Julijskih Alpah se razlikujeta predvsem dve veliki skupini. Prva je Krnsko pogorje, ki se vleče skoraj vzporedno s Soško dolino nad Tolminom, druga skupina pa pomeni dejansko le robna področja Bohinjskih gora, in sicer prič robno področje velikega višavja Komne ter drugič gorske pomole, ki se spuščajo od Spodnjih Bohinjskih gora proti Tolminski kotlini ter proti spodnji Baški dolini. Dolina Tolminke je ločila Krnsko gorsko skupino od Spodnjih Bohinjskih gora ter njihovega južnega predgorja. Zarezana je v poldnevniški smeri od izza Tolmina daleč v notranjost srednjih Julijskih Alp, kjer se nahaja njen hudourniško povirje ob Bogatinu in Mahavščku" (slika 5).

Slika 5. Tolminski Migovec v ospredju in Rdeči rob v ozadju sta del krnsko-koblanskega naravnega roba. Na tej črti je izrazit prehod iz visokogorskega sveta Julijskih Alp v tolminski predalpski sredogorski in hriboviti svet.

Fig. 5. Mts. Tolminski Migovec in the foreground and Rdeči rob in the background, represent the western border of high Julian Alps and the Slatna overthrust, as well as the transition to lower mountains of Tolmin Pre-alps.

Melikovemu opisu dodajmo še naslednje. Amfiteatralni zaključek doline Tolminke, ki ga gledamo od njenega izvira, pokrivajo velike količine proda, peska in grušča, ki so ga sem nanesle hudourne vode iz grap, predvsem pa najmlajši ledenik. To je imeniten dolinski zatrep, ki ga obdaja venec do 2000 metrov visokih vrhov. Začne se z Rdečim robom, 1916 m, od koder se prek Velikega Kuntarja, 1712 m in Malena, 1775 m, zniža do Prehodcev, 1635 m, in se nadaljuje v izstopajočih vrhovih Bohinjskega grebena kot so Mahavšček ali Veliki Bogatin, 2008 m, Tolminski Kuk, 2085 m, vse do Tolminskega Migovca, 1881 m. Vzhodno od njega se začne nov amfiteatralni zaključek nad zgornjim delom sosednje doline Zadlašce (slika 6, karta 1).

Nad zgornjim delom doline Tolminke so pod vrhovi pobočja, ki se zravnajo v ozko in izrazito polico Kožljaka. Na njej je tudi planina Dobrenjščica. Pod polico je dolg in izrazit odlom, ki je nastal v debelih plasteh breče oziroma konglomerata. Bil je odložen na pobočje oziroma na nekdanje dno doline, ki je bilo nekoč v tej višini. Od takrat pa do danes sta voda in lede-

nik poglobila dolino še za okrog štiristo metrov. Na zadlaški strani pa so pod vrhovi bolj pogoste zakrasele ledeniške krnice, med njimi je zlasti znana obsežna krnica planine Razor.

Slika 6. Zgornji zatrejni del doline Tolminke.
Fig. 6. The upper amphitheatric end of the Tolminka valley.

Od kraškega izvira Tolminke navzdol se dolina spremeni. Voda Tolminke se pod severnimi pobočji Osojnici pojavi deloma zato, ker je dolina pregrajena z obsežnim morenskim nasipom Železje. Na njegovi zgornji strani so v podlagi bržkone manj prepustni jezerski ledeniški sedimenti. Dodaten razlog pa je lahko močan prelom ali celo dislokacija, ki poteka mimo izvira in je odločala o usmerjenosti pobočij Osojnice oziroma vsega zgornjega dela te doline. Isti prelom, ki ima smer severozahod-jugovzhod, preseka dolino in ssega v globoko grapo na levem bregu Tolminke med planino Na prodih in planino Na kalu, ki jo je tudi omogočil.

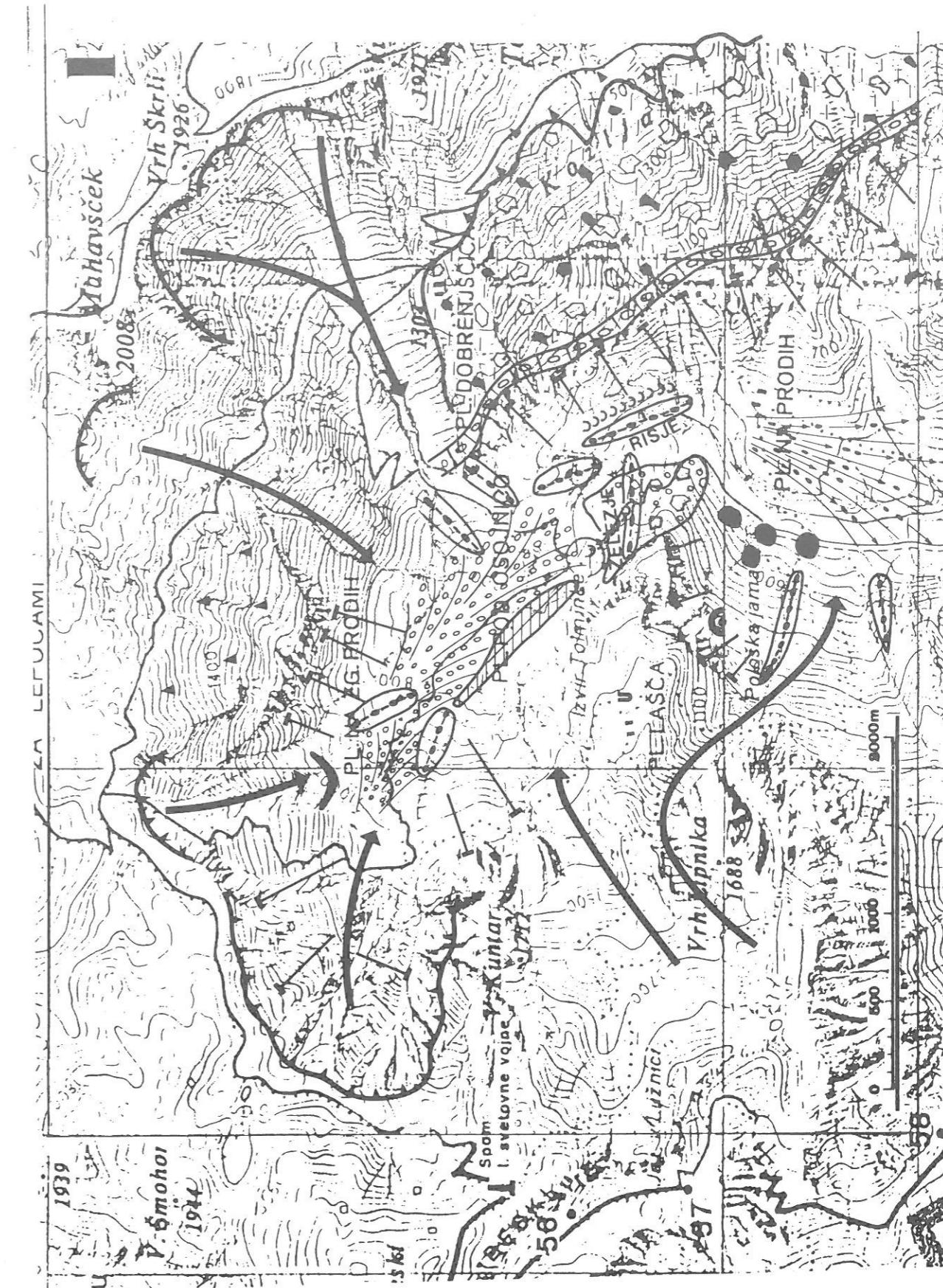
Že Melik piše, da voda trajno teče na površju le od sredine globoke grape, ki je prerezala morenski nasip Železje pod planino Osojnicu dalje. Zgornji izvir Tolminke pa pozimi ter v pozrem poletju presahne.

Obsežna terasa pod Prodi, na višini 470 m na levem bregu Tolminke, je danes močno zaraščena. Nekoč pa je bila v rabi, kar dokazujejo številne gomile kamenja. Po nastanku je to bržkone tipičen proglacialni sandski vršaj, ki je povezan z ledeniškim zastojem pri izviru Tolminke.

"Pologu je že na prvi pogled videti, da je pomenil lepo čelno kotanjo znatnemu ledeniku, ki je zbiral v njej ledene gmote iz višav med Bogatinom in Rdečim robom. Zato je dno v Pologu prekrito s kvartarnim drobirjem in jezerskim odkladninami pa tudi s kasnejšim prodom in gruščem" (Melik, 1954, 13, 1954, 265).

Polog je razširjen tudi zaradi selektivne erozije, kar je najlepše videti v območju pod Osojnico, v neposredni bližini vhoda v Pološko jamo. Vhod v Pološko jamo, ki spada med največje lame pri nas, v tlorisu prek 11300 metrov, globoka pa je okrog 730 metrov, je tik pod steno Osojnice. Od tam navzdol je geološka podlaga iz fliša, ki gradi vsa pobočja južno od te stene. Pogled na Osojnicu in Rdeči rob ter pobočja kaže, da so spodnja v flišu položnejša, enakomerno nagnjena, zgornja v apnencu pa so strma do prepadna. Tu smo na velikem geološkem prelomu oziroma stiku med narivom bohinjskega grebena in mlajšo in mehkejšo kredno in terciarno podlago, prek katere so se narinile precej odpornejše triasne apnenčaste gmote (slika 7).

Karta 1. Geomorfološka skica zgornjega dela doline Tolminke.
Map 1. Geomorphological map of the upper part of the Tolminka valley.

LEGENDA/LEGEND

1. Najstarejše pleistocensko sprijeto brečasto gradivo na Polju.
The oldest Pleistocene breccia of the plateau of Polje.
2. Starejše pleistocensko sprijeto, večinoma pobočno gradivo, na Kožljaku, zgornja dolina Tolminke.
The older Pleistocene breccias on the slopes of Kožljak, upper valley of Tolminka.
3. Würmski morenski nasip.
The morainic dam of Würm age.
4. Poznoglacialni morenski nasip pod krnico.
The late glacial terminal moraine below the cirque.
5. Verjetni poznoglacialni ali holocenski morenski nasip pod krnico.
Possible late glacial or Holocene terminal moraine below the cirque.
6. Območje morenskega gradiva.
The area of morainic material.
7. Območje kraških pojavov.
The area of surface karstic features.
8. Ledeniško in kraško preoblikovana suha visokogorska dolina.
Dry valley, shaped by karstic and glacial erosion.
9. Krnica.
Cirque.
10. Smer pomembnejšega ledeniškega toka.
The direction of a bigger glacier.
11. Vhod v Pološko jamo.
Entrance in Pološka cave.
12. Območje z brezni.
The area with potholes.
13. Fosilna melišča z brečo na pobočjih.
The older slope screes with breccia.
14. Stopnja v konglomeratu ali breči s spodmoli.
Regression step or wall in conglomerate or breccia with a rock shelter.
15. Večji ledeniški balvani.
Bigger erratic blocks.
16. Obledeniška suha dolina.
Glacial drainage channel.
17. Holocenski podgorski vršaj z ledeniško sedimentno podlago.
Alluvial fan.
18. Proglacialni sandrski vršaj.
Proglacial fan of sandur type.
19. Območje strmega dolinskega zatrepa, ki je erozijsko-ledeniškega nastanka.
Steep slopes on the upper end of the glacial pocket valley.
20. Območje stare pliocenske uravnave.
The old erosional surface of Pliocene age.
21. Fluvioglacialne terase.
Fluvioglacial terraces.
22. Podorno skalovje.
Landslide.
23. Strma skladovna plošča v obliki lašta.
Steep limestone pavement in the Bohinj range.
24. Sprijeta stara morena.
Cemented morainic material of older Pleistocene age.

Slika 7. Dolinska razširitev v Pologu je litološkega in ledeniškega nastanka.
Fig. 7. The enlarged part of the Tolminka valley at Polog is the result of lithology and glacial erosion.

Pred leti so v tem območju na enakomerno strmhih in lažje dostopnih pobočjih izsekali večji gozd, ki je rastel na vlažni flišni podlagi in zgradili gozdno cesto. Od daleč je celo videti kot bi šlo za nekakšne nasipe v smeri strmca, vendar podlago sestavljajo mehke, neodporne plasti močno nagubanih flišnih skrilavcev in peščenjakov, v katerih se je ta del pobočij poglobil nekoliko bolj kot v sosedstvu. Značilne so nekakšne silikatne breče, v katerih so jasno vidni prodniki. Žlebovi oziroma valovi v pobočju so očitno posledica pobočnih erozijskih procesov, ki pa so bili ob koncu ledene dobe intenzivnejši, kajti danes po teh grapah ne tečejo izdatnejši potoki. Drugačna sta ie dva bočna ledeniška nasipa, h katerim se bomo še vrnili (slika 8).

Pod Pologom teče Tolminka v tesni debri, dokler ne prestopi nedaleč nad vasjo Zatolmin v Tolminske kotline. Ob tem prestopu je prerezala prag, ki je sestavljen iz triasnih apnencev, in izdelala tesni, docela vintgarska korita, preko katerih so zgradili slikoviti "Hudičev most". Tik ob njem je v apniških skladih izdolbena široko znana "Zalaška jama", imenovana po bližnjem kraju Za(d)laz (v italijanski literaturi označevana kot Dantejeva jama). Deber Tolminke spremljajo visoke terase. So zelo široke, saj se je cela vas Čadrg, s svojimi razloženimi domovi in polji, razvila na njih, 200-400 m nad strugo. Tu je odprt prerez skozi obilno kvartarno nasipino in naplavino v izredni debelini; terasa iz kvartarne nasipine v zgornjem delu Čadrga ima nadmorsko višino 736 m, v spodnjem delu vasi 626 m, medtem ko teče spodaj Tolminka samo 336 m nad morjem, ob ustju Zadlašce pa celo samo še 186 m (Melik, 1954, 261-266).

Dolino Tolminke Šifrer deli na tri dele. Prvi del je med sotočjem Tolminke z Zadlašco, to je od Zatolmina do Ozidja. Ta je kanjonska, mestoma vintgarska, in je zarezana v kredne in jurske kamnine. Drugi del sega od Ozidja čez Polog do planine Na prodih. Tu se dolina močno razširi. Kot smo lahko ugotovili, razširitev ni samo posledica ledeniške kotanje, kot meni Melik, ampak jo je omogočil širok pas krednega fliša, iz katerega so zgrajena pobočja na obeh bregovih. Tretji del doline je zgornji, ki sega od velikega čelnega morenskega nasipa pod planino Pod Osojnico pa vse do konca doline v Prehodcih (1565 m).

Slika 8. Najnižji debrski in vintgarski del doline Tolminke.

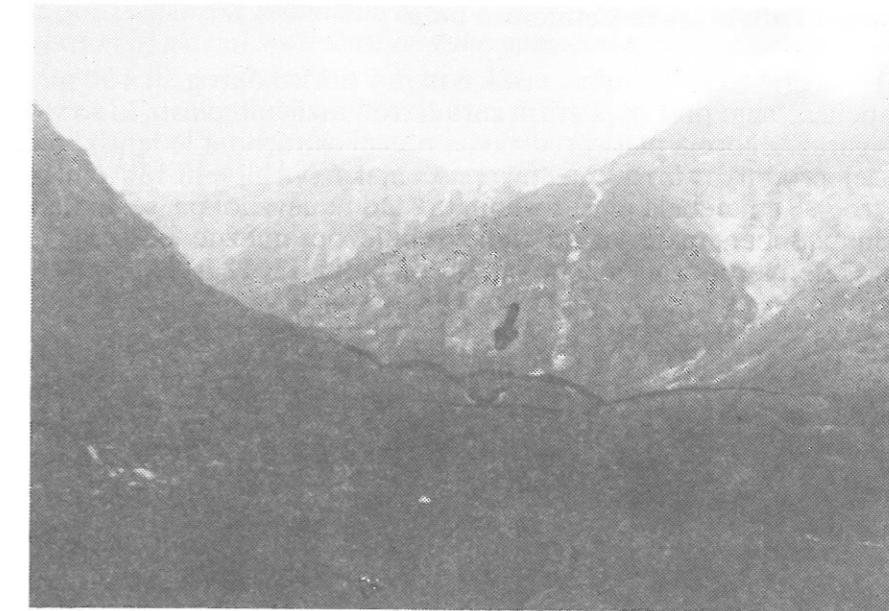
Fig. 8. The lowest part and the gorge of the Tolminka valley.

P. Habič je na karti označil, da se Julijške Alpe začenjajo od Pološke same navzgor (1968, 4). Na naših poteh po dolini Tolminke smo ugotovili, da lahko pritrdimo enemu in drugemu. Najbolj pa je zanimivo, da dolino delimo pravzaprav na dva dela. To je posledica tako geološke zgradbe kot tudi usmerjenosti doline. Njen spodnji del, ki predstavlja skoraj dve tretjini skupne dolžine, je zgrajen iz mlajših, večinoma zgornjekrednih kamnin, ki so kljub pogostemu pojavljanju skladov apnenca, čeprav tankih, precej neodporne. Na njih se zadržuje voda, odtok številne grape in doline. Relief je močno razrezan in ima hribovit oziroma sredogorski značaj. To je pravo predgorje Julijskih Alp, ki se v enako širokem pasu vleče tudi severozahodno od tod pod Krnom ter jugovzhodno v porečjih Zadlašce in levih pritokov Bače.

O LEDENIŠKI PRETEKLOSTI IN PREOBLIKOVANJU V DOLINI TOLMINKE

V dolini Tolminke je polno sledov ledeniškega delovanja (**karta 1.**). Ledenik je zapolnjeval vso dolino, vendar so dosedanji raziskovalci prepričani, da do Tolmina ni nikoli segal. Zlasti ob poti med Pologom in izvirom Tolminke so značilni veliki ledeniški balvani. Največji ostanki ledenika v dolini Tolminke pa so med Pologom in izvirom Tolminke. To je mogočna morenska pregrada, imenovana na desnem bregu Železje, ki jo je ledenik zapustil na tem mestu v zadnji ledeni dobi. Vanjo si je Tolminka vrezala globoko grapo. Na levem bregu je ledenik zapustil, ko je bil še daljši in obsežnejši, še malo starejši nasip Risje. V enem od hladnih viškov v pleistocenu, ko je bil ledenik absolutno najdaljši, pa se je ledenik zagotovo močno približal samemu Tolminu (**slika 9.**).

Melik je videl v dolini Tolminke glede na sledove poledenitve zelo zanimivo območje. V njem naj bi se zrcalil celotni kvartarni geomorfološki razvoj. Ugotovil je, da se je led nabiral v velikih količinah v visokih legah nad dolino ter prehajal v znaten ledenik, ki je polzel navzdol v povirje Tolminke ter očitno s svojim čelom dosegel še dolino pod Pologom nekje pri Javorci ali Za Steno, pod Čadrgom. Lepo gorsko pokrajino Polog, široko prostorno kotanjo z uravnjenim dnom, je primerjal z bohinjskimi Vojami, ker daje vtis tipične čelne kotanje.

Slika 9. Mogočni čelnii morenski nasip Železje v zgornjem delu doline Tolminke.

Fig. 9. Extensive terminal moraine Železje in the upper part of the Tolminka valley.

"Nad Pologom je dolinsko dno ob Tolminki na debelo nasuto s prodom, kar mu je pripomoglo do značilnega imena "Na prodih". Ledenik je nanesel semkaj mnogo kamenitega drobirja, a obilo ga dovajajo tudi še danes hudourniki in plazovi s strmih, le slabo poraslih pobočij. Tolminka je zarezala v prodno nasipino obsežne terase; spričo prevlade kamenitega drobirja in pičle prepereline je zemljisce prikladno za planinsko pašo, pa še ta je pičla. Pod Pologom je dolina Tolminke naravnost zasuta s kvartarnim drobirjem. Rečica je zarezala skozi nasipine globoko, a tesno deber ter doseglja skoznjo živoskalno osnovo. Kakor ob Zadlašci je tudi tu v dnu prostora le za strugo. Ob spodnji Tolminki naj bi se izoblikovalo znatno zajezitveno jezero. Tolminka, izvirajoča izpod čela ledenika v Pologu, je zadela v wurmu pod sotesko v Koritih na obsežen bok velikega tolminskega ledenika ter se nedvomno severno od tod razlila v jezero, hkrati pa si je iskala v ustrezajoči višini ob levem ledeniškem boku odtok proti spodnji Bači in Idriji" (Melik, 1954, 12).

Posebno izčrpno študijo o tej pokrajini je z vidika geomorfološkega razvoja, zlasti razvoja v teku pleistocena ali ledene dobe prispeval Milan Šifrer z razpravo v Geografskem zborniku leta 1955. Na 42 straneh je podrobno opisal svoje ugotovitve, ki so dejoma slonele na potrjevanju ali zanikanju starejših dognanj, in na povsem novih najdbah. Šifrer je v dolini Tolminke našel na več krajin zlasti starejše ostanke ledeniških in rečnih sedimentov, ki so sprjeti bodisi v konglomerat, v brečo ali pa gre za ledeniško jezersko kredo. S tem je dodatno opozoril, da je dolinski ledenik segel vanjo večkrat in to verjetno v vseh poledenitvah. Čim starejši je konglomerat oziroma breča, tem težje jima je določiti starost. Zato ni mogoče reči, da so nekatere trdno sprijete plasti konglomerata iz najstarejšega obdobja kvartarja.

NOVE UGOTOVITVE O POLEDENITVI V DOLINI TOLMINKE

Proučevali smo predvsem sledove najmlajše ledene dobe. Glede vprašanja če je ledenik iz doline kdaj segel v bližino Tolmina, je odgovor mogoče iskati v okolici Žatolmina, kjer so številni ledeniški nasipi, katerih oblike pa niso povsem v skladu z dosedanjim gledanjem, da jih je odložil glavni soški ledenik (**slika 10.**). Gre torej lahko tudi za ostanke čelnih morenskih nasipov ledenika iz doline Tolminke. Dolina Tolminke je v spodnjem toku zares strma, a pobočja višje navzgor bi bila lahko tudi ledeniško obrušena. Dosedaj znani zastoji würmskega ledenika so bili pod Zastenarjem v Pologu, na Podjami zahodno od Na prodih in Pod Osojnico. Odkrili pa smo še manjše nasipe v izteku pobočij pod Dobrenjščico, nedaleč od izvirov Tolminke. Višje zgoraj je naslednji jasen zastoj pri lovski koči in še višje, kjer so na Zgornjih Prodih zagotovo ostanek zadnjih pobočnih ledenikov iz zaključka ledeni dobe.

Morenski nasipi pri Zatolminu in Čemanova bula

Na Čemanovo bulo, grič sredi Tolmina, visok 8 m in v tlorisu okrog 50 x 50 m, kjer je menda nekoč stala kapelica, smo postali pozorni zaradi treh različnih plasti, ki so vidne v odkopu za zadnjo steno garaž. Zgornja plast predstavlja precej ostrorobat ledeniški morenski nanos, ki vsebuje precej prodnikov iz rdečkastega peščenjaka. Na globini 130 cm pod nagnjenim površjem je okrog 30 cm debela plast fosilnih tal. Od tu navzdol pa se nadaljuje fluvioglacijsnemu produ podoben material, ki tudi vsebuje posamezne peščenjakove prodnike. Površje pokriva skeletna rendzina v debelini 20 cm. (slika 11, 12 in 13)

Slika 10. Tolmin s Kozlovim robom. V ospredju morenski nasip ob cesti v dolino Zadlašice nad Žabčami.

Fig. 10. Lateral moraine near Žabče; Tolmin and Kozlov rob in background.

Slika 13. Fotografija morenske vzpetine Čemanova bula v Tolminu.

Fig. 13. The Čemanova bula morainic mound in the center of Tolmin.

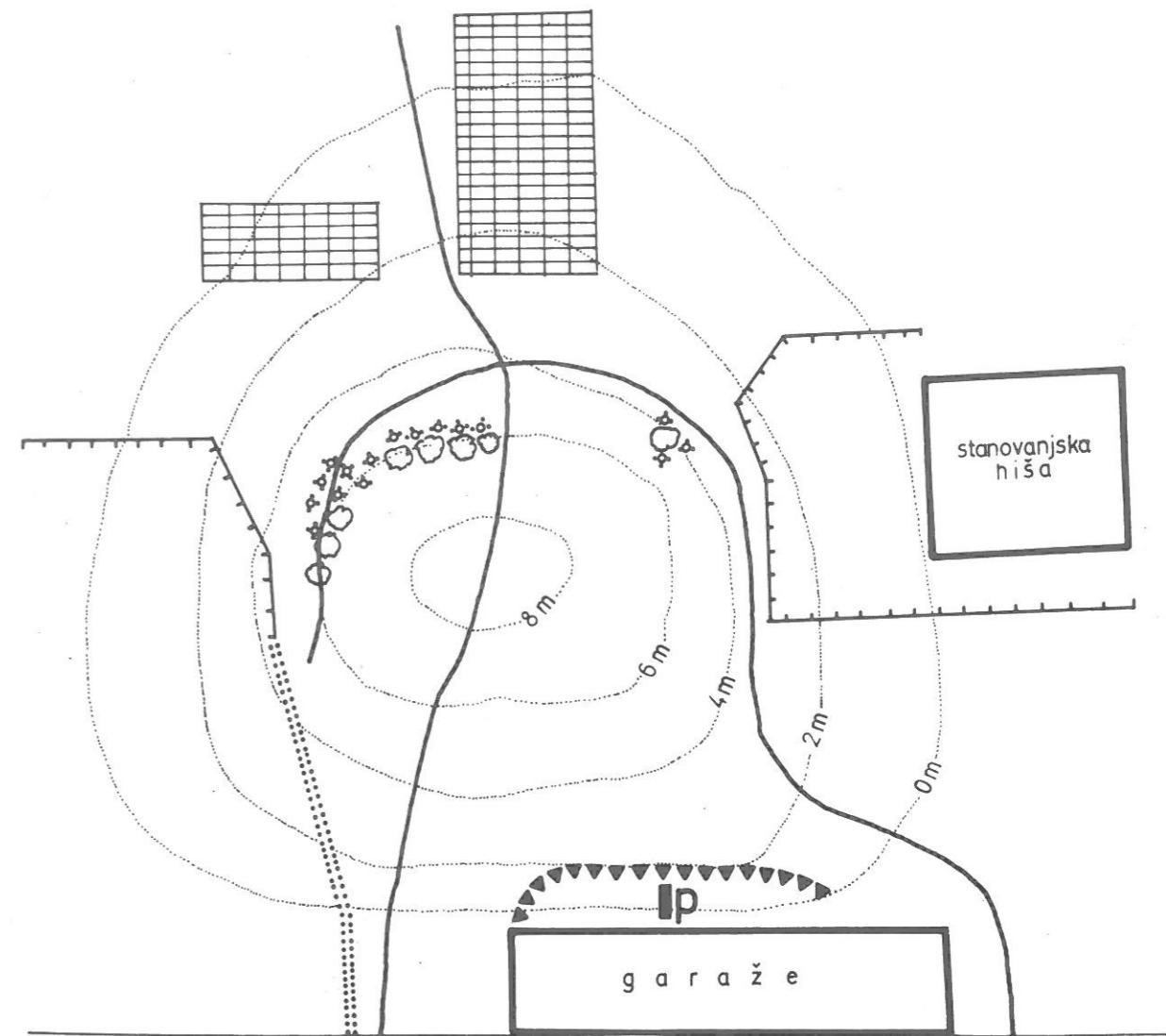
Slika 11. Načrt vzpetine oziroma morenskega nasipa Čemanove bule v Tolminu.

Fig. 11. The sketch of the Čemanova bula morainic dam in Tolmin.

*Slika 12. Prerez skozi ledeniške sedimente in plast fosilne prsti v Čemanovi buli.
Fig. 12. Cross-section of glacial sediments and the paleosoil layer of Čemanova bula.*

ČEMANOVA BULA - terenska skica

Merilo: 0 25 5 75 10m

Legenda:

- drevo
- grmovje
- živa meja
- vrt

izohipse na 2 m

lesena ograja

pot, steza

usek

mesto profilqa

Avtor: dr. J. KUNAVER
Merila: S. STRES
Risala: M. BAUMAN in Z. DROLE
TOLMIN, avgust 1988

Čemanova bula ne kaže na antropogeni nastanek glede na nekdanjo kapelico in zaradi dejstva, da se v njenem nadaljevanju proti severu dviga naslednji morenski griček. Plast fosilne prsti spominja na podobne najdbe v območju Bovške kotline (Možnica), ter omogoča naslednji sklep. Fosilna prst bi bila lahko mladopleistocenskega nastanka, bržkone iz enega od prvih obdobjij otoplitev na prehodu pleistocena v holocen. Zgornjo morensko plast bi lahko nanesel ledenik iz doline Tolminke, ki je za kratek čas segel do območja sedanjega Tolmina. V tem primeru bi šlo za bočno moreno, ki bi ji morali pripadati tudi ostali nasipi na območju Zatolmina. Vablivo je namreč sklepati, da je bil čelnji morenski nasip tega ledeniškega sunka nekje na območju današnjega centra Tolmina oziroma tam, kjer se Tolminka v precej široki dolini, ki je bila morda nekoč čelna kotanja, prebija proti Soči. Resnici o nastanki Čemanove buli in fosilne prsti se bo treba še bolj približati s temeljitejšimi analizami gradiva.

Zgornja hipoteza je v nasprotju z dosedanjim gledanjem na razvoj poledenitve v tem delu Posočja pa tudi z nekaterimi drugimi indikacijami, ki kažejo na splošno skromno poledenitev v tem delu Julijskih Alp. Sosednja dolina Zadlašce kaže kljub obsežnemu gorskemu obodu še manjšo poledenitev (Šifrer, 1955, 274).

Pobočni ledeniški jezik v bližini Pološke jame

Nad planino Polog, kakih 300 do 400 m severno sta na obeh straneh že opisane gozdne jase s flišno podlago dva nasipa obrnjena v smeri strmcga. Južnejši je krajevi in se začne na desnem bregu druge veče grape nad Pologom. Ozek nasip v vrhnjem delu te vzpetine je morda zunanjji rob nekdanjega pobočnega ledenika, vendar je neposredna bližina grape potoka na notranji strani poudarila značaj in velikost nasipa. Na nasprotni strani flišnega pobočja, severno od tod, okrog 350 m od Pološke jame, je drug podolgovat nasip, ki je nesporen dokaz pobočnega ledenika. Iz povsem flišne okolice izstopa zaradi prevlade apnenčastih balvanov. Nižje navzdol se nasip izklini, in to šele blizu gozdarske ceste, ki ga prečka. Čela tega zastaja ni mogoče natančno lokalizirati, vendar se zdi, da bi bil lahko v neposredni bližini ceste, ki vodi do izvira Tolminke, torej tam kjer je ob njej veliko balvanov pod Pološko jamo. Ni verjetno, da bi bili posledica podora iz Lašce oziroma Osojnice, pač pa so precej blizu glavnega zastaja na Železju (Šifrer, 1955, 275) (slika 14).

Slika 14. Pomol Osojnica nad Pologom v katerem je ves sistem nad 11 km dolge in prek 700 m globoke jame (puščica kaže mesto vhoda v jame).

Fig. 14. Mountain Osojnica above Polog in which the Pološka jama is situated, reaching the length of 11 km and the depth of over 700 m.

Glede izvora ledeniškega jezika je možna samo ena smer, in to iz ozke grape Laškega plaza med Vrhom Lipnika, 1688 m, in planino Lašca, 1319 m, oziroma Vrhom Osojnica, ki se nadaljuje v obliki precej strme zakrasale ledeniške doline za Vrhom Lipnika oziroma pod Rdeči rob.

Ledeniški nasip Risje

Na Risju, vzhodno od spodnjega izvira Tolminke in nedaleč od grape pod Žlebčem je 350 m dolg, zelo ozek, rahlo upognjen, in zato izrazit morenski nasip. Morenski nasip Železje na drugi strani doline ne more biti njegov časovni ekvivalent, ampak je kvečjemu mlajši. O tem pričajo razlike v obliki nasipa ter nekoliko nižja lega Risja v dolini. Poleg tega kaže drugačno lice v primerjavi z notranjim višjim tudi v pogledu velikih balvanov, ki jih tu še zdaleč ni toliko kot tam. Zelo grob material nasipa Železje je viden tako v soteski Tolminke, kot tudi na njegovem površju, in v tem pogledu zelo spominja na mlajše, močno balvanaste čelne nasipe v izvirnih dolinah Trente in Bavšice. Zato je jasno, da Risje predstavlja nekoličko starejši ledeniški zastoj.

Nasip Risje je na notranji strani, kjer se je nanj nekoč naslanjal ledenik, zelo strm (32°) in je poudarjen tudi zaradi denudacije na pobočjih nad Tolminko in s precejšnjo višinsko razliko (80-100 m). Toda sedanja oblika ne more biti bistveno drugačna od njegove prvotne. Na zunanji strani znaša višinska razlika med vrhom in podnožjem nasipa v povprečju 40 metrov, naklon pa 14° .

Prehod v območje naslednjega notranjega nasipa, ki utegne biti ekvivalent Železja, se pozna v naraščanju skalovitosti oziroma pogostosti balvanov. V tem primeru ne gre več toliko za jasno oblikovanost nasipa kot na Risju, temveč bolj za obsežno gmoto ledeniškega materiala, ki je bila odložena v čelnji kotanji prejšnje faze. Videti je, da imamo opravka s tipom neizrazite čelne morene, ki je nastala zaradi velike količine materiala, na kateri je ledenik čepel. Morda je nastajala v pogojih večkratnega spremicanja obsega ledenika, pri čemer se je akumuliral material tudi v podlagi in tako povečeval višino morenskega čela. Tak tip čelne morene je, kot smo dejali, verjetno zastopan tudi višje v Posočju, naprimer v koncu Zadnjice, v spodnji Bavšici, v moreni nad izvirom Soče, v zaključku Lepene, nad Logom v Trenti itd. Pri vseh manjka izrazitejše oblikovanje čelnega morenskega nasipa, skupna pa jim je precejšnja višinska razlika, obsežnost in pogostost balvanov.

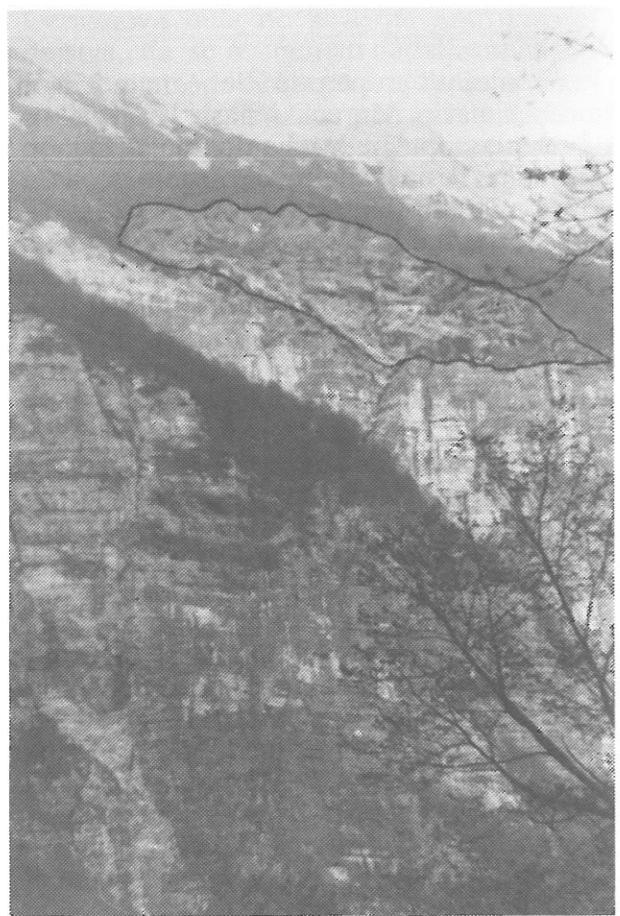
Poleg dosedanjih dveh zastojev je razvit nekoliko višje še eden, bistveno manjši, a dovolj izrazit, odložen v čelno kotanjo prejšnjega. Razvit je le na levem strani doline, toda mogoče je tudi v zvezi z lokalnim ledenikom, ki je segel v dolino iz krnice Dobrenščice. Kajti višje navzgor po dolini v izteku te stranske doline, je še en nasip. Med obema je grapa usmerjena proti Dobrenščici in po njej vodi tja tudi pot.

Stara breča na Kožljaku v koncu doline Tolminke

Na vzhodni strani doline se od planine Na prodih do planine Pod Osojnico dviga obsežno ostenje, ki se okrog tristo do štiristo metrov višje konča v polici, poraščeni z drejem. Nad polico se nadaljujejo v položnejša pobočja vse do planinske poti med planino Na kalu in Prehodci, od tam navzgor pa postanejo spet strmejša in so pod vrhom grebena med vrhom Planja in Tolminskim Kukom oziroma tolminskega Migovcem ponekod celo prepadna. Ta pobočja imajo na planinski karti ime Kožljek ali Kožljak. Naj pri tem omenim veliko nestalnost položaja tega imena na različnih kartah, kar je nedopustna ohlapnost v planinski kartografiji.

Omenjena polica je vzbudila našo posebno pozornost. Ugotovili smo namreč, zlasti v območju grape Žlebič, nedaleč od morenskega nasipa Risje na levem bregu zgornejše Tolminke, da tamkajšnje konglomeratne oziroma brečaste skale lahko izvirajo le iz najvišjega dela ostenja tik nad polico. Ostenje je v večjemdelu zgrajeno iz plastovitega dolomita, njegov vrh pa pokrivajo različno debele plasti trdno sprijetega grušča. Breča sestavljajo različno veliki apnenčasti in dolomitni prodniki, ki jih trdno med seboj veže kalcitno vezivo (slika 15).

Breča je pomembna najdba, ker pokriva obsežno območje nekdanjih položnejših pobočij in nekdanjega starega dna doline v dolžini skoraj 2 km in na višini okrog 1100 m pod Tolminskim Kukom in Tolminskim Migovcem, oziroma južno od planine Dobrenščice. Breča na geološki karti ni zabeležena. Videti jo je mogoče na vrhu sten, ki se dvigajo nad dolino. Celotno ostenje je nastalo kot posledica ledeniške in druge erozije v dnu doline. Stene se postopoma umikajo in s tem tudi zvišujejo, z njimi vred pa tudi nekaj deset metrov sten iz breče.

Slika 15. Ostenje Kožljaka z debelo plastjo breče na vrhu nad zgornjim delom doline Tolminke.

Fig. 15. The slopes of Kožljak in the upper part of the Tolminka valley with the thick layer of breccia.

Od daleč za nepoznavalca ni videti posebne razlike med apnencem in brečo. Toda ta ima nekoliko drugačne značilnosti, in sicer je ponekod rdečaste barve zaradi preperevanja, v njej so spodmoli in nekakšne lame. Na stiku z apnencem, ki ni zakrasel, pa se pojavlja voda, ki teče čez steno po žlebovih do podnožja.

Kot že omenjeno je pomen te breče v tem, da je pod njo ohranjeno nekdanje dno doline Tolminke, približno 400 do 500 metrov nad današnjim dnom. Iz tega sklepamo, da je breča že precej stara, vsaj srednjepleistocenske starosti, ker je bila odložena na erodirano podlago nekdanjega dna doline, ki je bilo nekoč više. Kajti šele v mlajšem obdobju pleistocena so zunanje sile poglobile dno Tolminke do današnje globine. Zaradi strmih pobočij nad plastmi breče je mogoče domnevati, da je ta nastajala v več hladnih fazah, kajti ob planinski pot čez planino Kal do Dobrenjščice je videti pobočno brečo, ki ne more biti posebno stara. Breče na pobočjih Kožljaka dokazujojo tudi to, da srednji in zgornji deli pobočij verjetno ledeniško nikoli niso bili močnejše preoblikovani - to pa je mogoče razbrati tudi iz karte "O brečah na pobočjih Tolminke in Zadlašce", zlasti med Tolminskim Kukom in Voglom - in o pogojih nastajanja. O tem na široko piše tudi Šifrer, vendar njihovega obsega, položaja in profila v omenjenem ostenju ni opazil. Deloma ga je označil tudi na karti. Za najstarejše breče predvideva predriško starost. Glede ledenika med Migovcem in Bogatinom, razen v območju Dobrenjščice, s Šifrerjem ni mogoče soglašati ker bi se breče sicer ne mogle ohraniti (Šifrer, 1955, 262, 282).

Ali je mogoče nahajališčem na Kožljeku primerjati tudi teraso Čadrga, ki je še obsežnejša in je po nastanku lahko drugačna, dalje brečo Na polju nad planino Razor in nekatera druga nahajališča, je sedaj še težko reči. Podobnost je v legi pod višjimi pobočji. Najdba tega spritetega gradiva ni nepričakovana, saj ga je polno po vseh izvirnih dolinah Zgornjega Posočja. Treba pa ga je še primerjati med seboj (Kunaver, 1980, **karta 2**).

Karta 2. Geomorfološka skica zgornjega dela doline Zadlašce.
Map 2. Geomorphological map of the upper part of the Zadlašca.

Konglomerat in morensko gradivo pod Javorco

Ob cesti na Javorco tik nad Pologom je lep usek v konglomeratu, ki je sestavljen iz različno velikih zaobljenih apnenčastih prodnikov z redkimi vmesnimi peščenjakovimi prodniki. Ta material kaže v glavnem na izvor iz notranjosti doline. Konglomerat je erozijski ostanek precej večjega zasipa, ki je nekoč pokrival dno doline in je bržkone fluvioglacialnega nastanka, čeprav so zaradi prisotnosti melja indikacije tudi za morensko gradivo. Je močno sprijet, na prodnikih tudi na spodnjih straneh ni videti raz, ni pa tudi razpadlih prodnikov. Na površju konglomerata so znaki za proces zakrasevanja. Iz vsega skupaj sklepamo, da je najbolj verjetno preživel vsaj zadnjo poledenitev.

Na razdalji cca 300m od mlekarne v Pologu postane konglomerat še bolj plastovit, plasti vpadajo v smeri 120° za 26° . Plasti so lahko fluvioglacialnega ali celo deltastega nastanka.

Na pol poti do Javorce se nad konglomeratom pojavi mlajša karbonantna morena s prevlado prodnikov apnenčastega izvora, bržkone iz notranjosti doline. Ledenik v dolini Tolminke je torej segal najmanj tako visoko. To bi bil lahko tudi posreden dokaz, da se dolinski ledenik ni mogel ustaviti že pod Javorco, ampak je segal še precej dalj, kar je v nasprotju z dosedanjim mnenjem (Širer, 1955, 260).

Na grebenu Javorce pod cerkvijo je videti, da se v tem območju spaja stranska dolina Pščaka izpod Rdečega roba z dolino Tolminke. Tukajšnje morensko gradivo, ki je v podlagi večine travnikov, bi lahko izviralo tudi izpod Rdečega roba, vendar prevladuje svetlo karbonantno gradivo. Na travniku pod Javorco so na primer ledeniški balvani iz triasnega apnanca, ki lahko izvirajo le iz konca doline Tolminke. Zelo verjetno imamo zato na Javorci opraviti z bočno moreno glavnega dolinskega ledenika.

Okrog 100 m od Javorce, oziroma kmetije Blek, se nad grapo Pščaka pojavijo krpe iz vodoravnih plasti konglomerata. Segajo še okrog 200 m nad malo hidroelektrarno. Tudi na desnem bregu so redki ostanki konglomerata. To bi bilo lahko sprijeto gradivo, ki se je nabiralo ob robovih nekdanjega glavnega ledenika. Na tako razmišljjanje nas napeljuje dejstvo, da v strmih grapah na desnem bregu in višje navzgor na neodporni rdečkasti kamninski podlagi ni nobenega svetlega karbonantnega gradiva in da do sem ni mogel segati ledeniški jezik izpod Rdečega roba.

Med Črčami in Zastenarjem je obsežno območje strmih grap v nepropustnem flišnem gradivu. Tik pred Zastenarjem se pojavi v krpah spet karbonatno sipko gradivo, ki bi ga lahko povezali z ledeniškimi procesi v dolini nad Zastenarjem. Od daleč je bilo mogoče videti, da v tem delu bržkone obstajajo nasipi ledeniškega izvora.

Tudi na tem mestu je treba poudariti velik kulturni, zgodovinski, naravoslovni in turistični pomen območja Pologa, Javorce in Zastenarja, ki danes sploh ni izkoriščen. V ta sklop se uvrščajo tudi stari ledeniški sedimenti in druge geomorfološke in geološke značilnosti.

Pokrajinski in geomorfološki opis doline Zadlašce

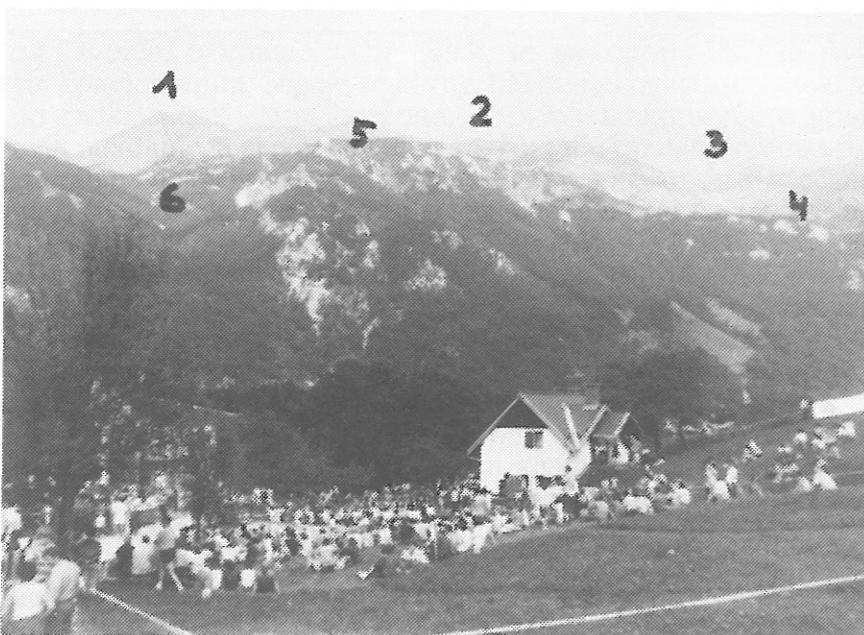
Melik piše o dolini Zadlašce naslednje: "Zahodno od porečja Kneže je porečje Zadlašce, ki izvira pod glavnim hrptom Spodnjih Bohinjskih gora, teče pod vasmi Zalaške ali Žabiške Ravne¹, Zalaz ali Zadlaz, in Laz, po katerem ima ime, ter se pod njim izliva v Tolminko. Zadlašca ima znatno ožje porečje v primeri s Knežo in Koritnico, a to povodje je obdano z visokim gorskim okvirom, najvišjim od dosedaj opisanih. Zgoraj na koncu Zalaške doline, če smemo govoriti v smislu enotnega morfografskega termina, imamo pri planini Razor 1300 m visokogorsko kotanko, kočni podobno, ki spominja najbolj na okrešelj. Na spodnji strani se neha ob zelo strmem robu, s katerim se spušča na nižavje, v pravo Zalaško dolino, ki se začenja šele na nadmorski višini okrog 900 m. Ta strma stena je močno vidna v reliefu, novejša, še iz prve svetovne vojne ohranjena slaba cesta se spušča po njej navzdol v velikem ovinku, a stara pot od vasice Žabiške Ravne na Razor jo je obšla v pobočju na zahodni strani, prav tako v znatni strmini (Melik, 1954, 12), (slika 16).

1. Zadlaške ali Žabiske Ravne, ponekod imenovane tudi Žabiške Ravne so danes imenovane Tolminske Ravne (pod tem imenom tudi v nadaljevanju). Op.ur.

Zaključek zgornjega dela doline Zadlašce je podoben onemu nad dolino Tolminke. Njegova polkrožna amfiteatralna oblika z vencem vrhov od Podrte gore, 2061m, Vrhom nad Škrbino, 2054m, Mejo, 1996m, vse do Vogla, 1922m in z zaključkom v Žabiškem Kuku, 1844m, je lepo vidna. Ves ta gorski obod, tako kot tudi v sosedstvu, je posledica velikega nariva triasnih Julijskih Alp z jedrom v Slatenski plošči na južno in zahodno predgorje, ki je geološko mlajše. Njegova značilna oblika pa je povezana tudi s celotnim razvojem reliefsa (slika 17).

*Slika 16. Dolina Zadlašce s poti na planino Razor.
Fig. 16. The Zadlašca valley seen from the way to the Razor alpine pasture.*

*Slika 17. Gorsko obrobje in uravnače stopnje pod njim nad Tolminskimi Ravnami: Vrh nad Škrbino (1), Rušnati vrh (2), Globoko (3), planina Razor (4), Polje (5), Žleb nad koritom (6).
Fig. 17. The mountains and the steps bellow them above the Zadlašca valley.*

Iz katerih delov sestoji dolina Zadlašce? Pri njeni delitvi se lahko odločimo za različne kriterije. Odločili smo se za delitev ob toku navzgor. Prvi del je mogoče imenovati Spodnja Zadlašca, to je od sotočja s Tolminko do hidrocentrale oziroma do sotočja z Jelovščkom. Naslednji del bi lahko imenovali Zgornja Zadlašca, to je od omenjenega sotočja do izvira Zadlašce. Sledi pokrajina Tolminskih Raven. Zadnji in najvišji del doline Zadlašce je območje planine Razor.

Dolina ima še dve nekoliko daljši stranski dolini, to je dolino Jelovšček in Zarobarsko grapo. V najvišjih delih se odcepi še nekaj stranskih dolin, med katerimi je najdaljša Žleb pod koritom, ki se začne nad Tolminskimi Ravnami in konča pod Velikim Kukom, 2085 m oziroma Podrto goro. V zgornjem delu je to suha oziroma zakrasela in ledeniško preobliko-

vana visokogorska dolina.

Podobno kot v sosednji dolini so spodnji deli doline samostojni pokrajinski in reliefni sklop, skupaj s hrbiti in grebeni, ki se dvigajo do največ 1300 m visoko, oziroma do Tolminskih Raven, kot del tolminskega predalpskega pogorja. Od tam navzgor pa se nadmorske višine dvignejo vse do okrog 2000 m, kar daje pokrajini visokogorski značaj (slika 18, 19).

V nadalnjem opisu smo združili značilnosti reliefsa in nekatere sledove geomorfološkega preoblikovanja v sedanosti in ledeniški preteklosti, ki smo jih ugotavljali pri terenskem raziskovanju.

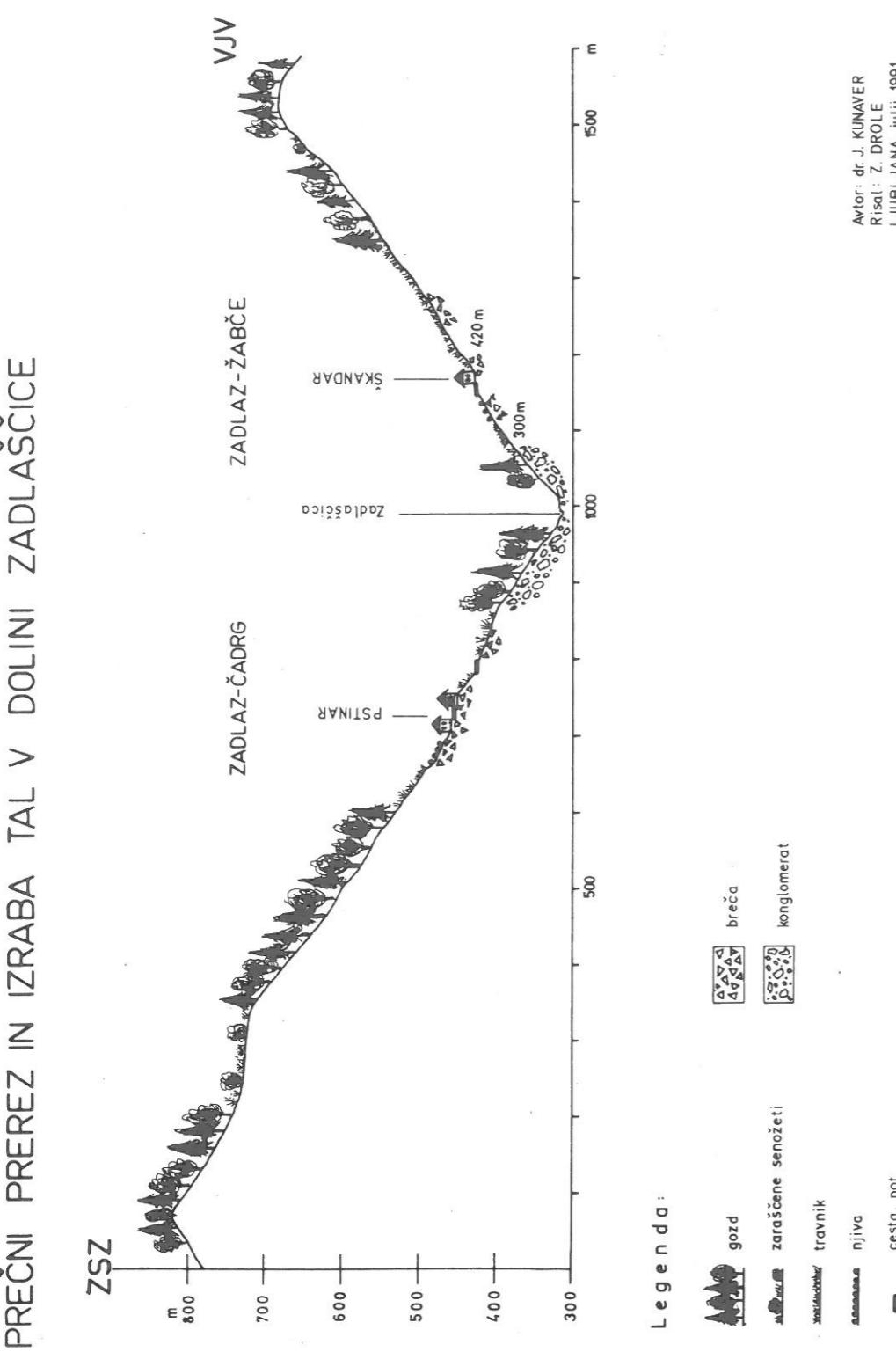

*Slika 18. Gladka laštasta pobočja Vrha nad Škrbino.
Fig. 18. The steep limestone pavement near the top of Vrh nad Škrbino.*

*Slika 19. Z žlebiči razorana površina močno nagnjenega lašta pod Vrhom nad Čkrbino.
Fig. 19. The dissected surface (Rillenkarren) of the intensely inclined limestone pavement below Vrh nad Škrbino.*

Slika 20. Prečni prerez in izraba tal v spodnjem delu doline Zadlašce.
Fig. 20. The profile of the lower Zadlaščica valley and its land use.

Spodnja dolina Zadlašce in raba tal v njej

Najnižji vintgarski del spodnje Zadlašce, ki je sicer kratek, ima zahodno smer v primerjavi s celoto, ki ima smer severovzhod-jugozahod. Morda je to posledica privlačnosti lokalne erozijske baze, kajti Tolminka je morala biti vedno bolj vodnata kot Zadlašca in je zato bolj erodirala. Dodaten vpliv je morda prelomna linija ali pa litološke razmere v spodnjem toku Tolminke in Zadlašce. Rečni zavoj morda pomeni, da nekoč, v srednjem ali starejšem pleistocenu, ni tekla po soteski, temveč bolj direktno proti Tolminu. Tudi del spodnjega toka Tolminke je obrnjen v smeri jugovzhoda, kar je skoraj vzporedno z glavno soško dolino.

Nastanek Tolminskega korita je zagotovo povezan z najmlajšim razvojem soške doline v okolici Tolmina, ko je bila ta ledeniško, morda pa tudi tektonsko dodatno poglobljena.

Vstopni del doline Zadlašce je širši od doline Tolminke, zgornji deli pobočij pa so manj strmi. Zato je bila naselitev možna na obeh bregovih. Na njenem začetku je nad Skakalcami erozijska, v živo skalo vklesana terasa in na nasprotni strani podobna terasa. Naslednja višja terasa je v pomolu naselja Laz.

Ostali del spodnje doline Zadlašce ima večinoma enak značaj vse do hidroelektrarne. Gre za zelo značilen prečni profil V, ki ga imata obe strani doline. Pobočje lahko razdelimo na tri dele. Spodnji, večinoma konglomeratni del, je spodaj najprej ozek, skoraj kanjonski ki sega v višino 30 do 50 m nad dnem doline. Zaradi velikega naklona (okoli 45 stopinj) ni primeren za kmetijsko obdelavo in ga zarašča gozd (slika 20).

Po manjši terasasti izravnavi na konglomeratni podlagi sledi srednji, najmanj nagnjeni del dolinskega prerezova v obliki črke V, ki ga je izrabil človek za naselitev in za obdelovalni svet. Ta ima višino 130 metrov. V tem razmeroma položnem pasu je naklon terena v posameznih delih od 9 do 25 stopinj. Njive in vrtovi imajo najpogostejši nagib okrog 20 stopinj. V tem pasu se je doslej odvijal največji del človekove aktivnosti v tej dolini.

Še višje, večinoma poraščena z gozdom, se dvigajo nekoliko strmejša pobočja, ki so bila marsikje prej senožeti. Nagib teh pobočij je lahko več kot 30 stopinj. Pobočja so v tem delu doline razrezana z grapami, ki so izrazitejše in bolj globoke na levem bregu reke. Vzrok za to je nekoliko višji in masivnejši ter geološko verjetno pestrejše zgrajeni levi breg. Pobočja v višjih predelih imajo za posledico zbiranje večjih količin vode, ki povzročajo erozijo.

Dolina Zadlašce je kljub veliki strmini pobočij in odsotnosti ravnega sveta, dokaj dobro poseljena. Raba tal je odvisna od konfiguracije terena oziroma od naklona pobočij. Na okoli 50 m nad konglomeratnim pasom so nastala manjša naselja in posamezne domačije, ki so v glavnem v isti višini. Ozke poti so v pobočju dobro utrjene. Položnejši deli ob domačijah so obdelani, strmejša pobočja nad njimi pa izkorisčajo, in so izkorisčali, za travnike. Nad cesto segajo do največ 100 m visoko. Nato spet sledi strmejše pobočje, ki ga zarašča gozd, marsikje povsem mlad, ker je nadomestil nekdanje senožeti.

Za oba bregova doline je zelo značilno, da je na pobočjih ohranjena razmeroma tanka plast (do 3 m) pobočne breče in to ponekod sklenjeno, večinoma pa je le še v krpah. Gre torej za pobočno brečo, ki je nastala v enem od zadnjih hladnih obdobij, ki pa so jo mlajši procesi postopoma odstranili. Zaradi mehke, neodporne podlage to ni presenetljivo. V obrambi pred kamnitimi plazovi so nad neko hišo veliko gmoto breče celo privezali z jekleno žico na tršo podlagu (prim. Šifrer, 1955, 265).

Andrej Luznik na Lazni, Pri Mohu, je pripovedoval o kamnitih tokovih in zemeljskih plazovih v dolini. Največja povodenj je bila leta 1932 in njeni sledovi naj bi se še poznavati. Neredek pojavi so tudi snežni plazovi. V Podleščakovi grapi je ob cesti tik nad vodovodnim razbremenilnikom manjši vršaj oz. ostanek naplavnine debele 3 m, ki je prišla od strani. Akumulacija gradiva je po močnejšem deževju običajen pojav v strmih graphah v obeh dolinah, zlasti tam kjer so preprezane s cestami. Pri Lušcu so povedali, da dostikrat prihaja do kamnitih in blatnih tokov, ki jih povzroči voda.

Zgornji del doline Zadlašce

V würmu naj bi po Meliku segal ledenik do Tolminskega Ravena, v enem od še hladnejših obdobij pleistocena, morda v rissu pa naj bi segal še nižje, do Perble. Tam je tipični sprjeti

morenski drobir z vmesno ledeniško kašo in tudi tipičnimi debelejšimi balvani, verjetno riške starosti. Zapisal je, da je dolina Zadlašce podobna drugim grapam in dolinam, ki se spuščajo izpod vrhov Spodnjih Bohinjskih gora proti Baški grapi in Tolminski kotlinici in da je zato "neverjetno na debelo zasuta z drobirjem" (Melik, 1954, 13). Danes vemo, da so pleistocenski sedimenti sicer precej pogosti, a pokrivajo površje le na tanko. To zagotovo velja za pobočja in nižje dele doline. Večina srednjega in spodnjega dela doline kaže v podlagi predvsem osnovno geološko zgradbo (karta 2).

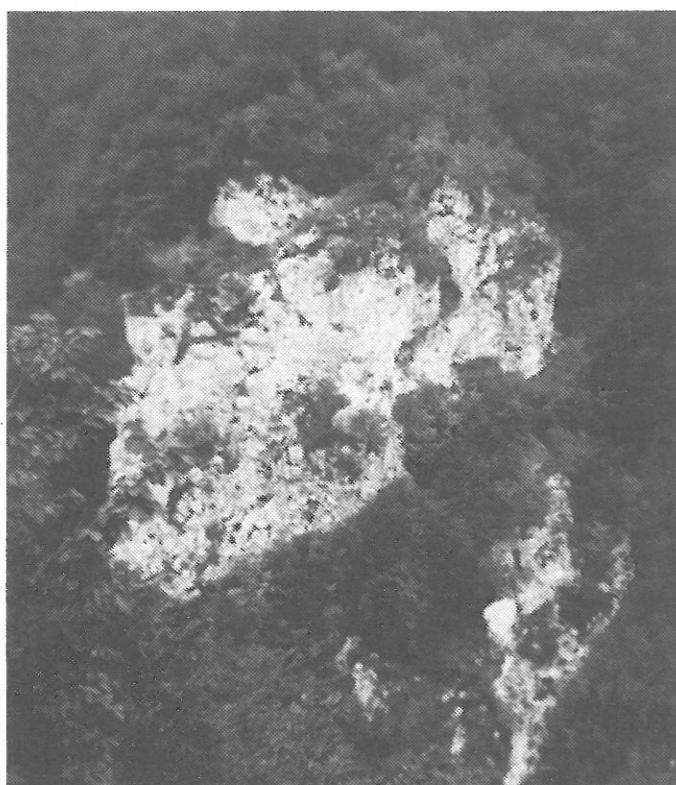
Za deltaste plasti ob cesti pri Perbli, ki jih omenja že Melik, pravi Šifrer naslednje: "Razkrita golica daje imeniten vpogled v strukturo plasti. Menjajo se grobe plasti s finejšimi. Vmes so položene plasti sipe in celo sloji peščene ilovice. Plasti so precej trdno sprijete. S to najdbo ja dokazana jezerska faza v okviru tega zasipa. Samo močno spritetemu konglomeratu pod to glineno plastjo bi mogli pripisati predriško starost" (Šifrer, 1955, 266). Po našem mnenju plasti niso tako zelo sprijete in po videzu ne kažejo prav velike starosti. Res je, da je s to najdbo dokazana neka ledeniško jezerska faza, vendar nismo v bližini opazili nobenega morenskega materiala. Šifrer omenja tudi nek konglomerat, ki naj bi bil nad deltastimi plastmi in iz katerega se lomijo posamezni bloki v strugo Zadlašce (Šifrer, 1955, 266).

Pregled okolice hidroelektrarne ni pokazal, da bi bil konglomerat v neposredni bližini, kajpak z izjemo debelih plasti konglomerata, ki se pojavijo na obeh bregovih Zadlašce, zlasti pa na levem bregu tik pod hidroelektrarno. Tudi v bregu, v katerem je zgrajen zadnji del cevovoda, ni nobenih sledov konglomerata.

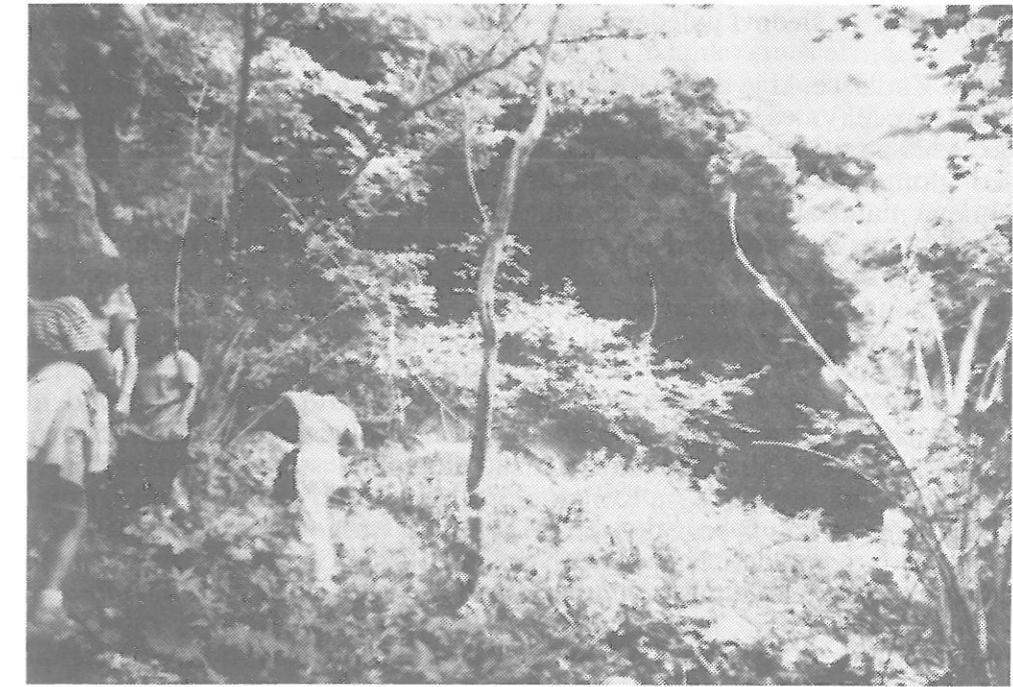
Na desnih pobočjih Zadlašce, nad Perblo, ob poti do Skalnika in tehnike Krn, so se ob gradnji cevovoda pokazali zanimivi profili v pleistocenskem gradivu. Večji del pobočij pokriva pobočno gruščnato gradivo, ki je deloma že sprijeto v brečo. Ponekod je debela 6 m, kar je znak za zelo močno mehanično preperevanje na teh območjih v času zadnjih ohladitev. Breča izključuje prisotnost ledenika v zadnjem obdobju pleistocena.

V grapi nad Skalnikom je v stari dolini, tik ob cevovodu, vložen erozijski ostanek morene, ki je zanesljivo srednje pleistocenske starosti, če ni še starejši. Je močno sprjet in povezan z rumenim vezivom, kar je značilno, in vsebuje različno velike kose.

Medprostori so zapolnjeni, nekateri prodniki pa so že izvotljeni. V tej moreni so nastali tudi globoki spodmoli. Morena se dviga navzgor v pobočje, je pa zastopana tudi pod traso cevovoda. Morena je zaradi starosti in lokalnih premikov precej razpokana. Tudi Šifrer omenja možnost obstoja riške morene (1955, 269) (slike 21, 22, 23).

Slika 21. Breča na levem bregu soteske Zadlašce nedaleč od njenega izvira.
Fig. 21. Breccia on the left bank of the Zadlašca river gorge.

Slika 22. Spodmol v breči v soteski Zadlašce pod izvirom.
Fig. 22. Undrcutting at the bottom of breccia wall near the karst source of Zadlašca.

Slika 23. Strma skalnata pobočja v enako strmo nagnjenih skladih krednega apnenca pri tehniki Krn.
Fig. 23 Steep rocky slopes in equally Cretaceous strata near the secret partisan printing-office of Krn, in upper part of the gorge of Zadlašca.

Reliefne značilnosti in sledovi poledenitve v okolici izvira Zadlašce in Tolminskih Raven

V okolici izvira Zadlašce, ki je danes umetno zajezen, je v približno isti višini obilo konglomerata oziroma breče (vmes so tudi posamezni ostrorobati delci), in se nadaljuje še višje do roba police, sega pa tudi navzdol globoko po pobočjih, vendar ne do struge. Zaradi nepropustnosti konglomerata je voda prisiljena priteči na površje. Konglomerat vsebuje precej finega drobnega materiala in kaže, da je lahko to tudi stara sprjeta morena. V konglomeratnih stenah so precej številni veliki spodmoli, ki nekateri v globino dosežejo celo 15 - 20 m. V enem primeru je širina spodmola 20 - 25 m, višina lepo izraženega oboka je 9 m. Spodmoli nastajajo z mehaničnim krušenjem, in sicer z eksfoliacijo, na teh je namreč polno okruškov. Obiskani spodmoli so 67 m nad dnem doline. Isti konglomerat sega od tu verjetno do Tolminskih Raven.

Pod izvirom Zadlašce je soteska sprva plitvejša (globina okrog 50 m, širina 150 m), pozneje pa postane od 100m do 250 m globoka in težko dostopna soteska z marsikje navpičnimi stenami, naprimer pri tehniki Krn. Konglomerat, ki je tudi na levem bregu, je ponekod sklenjen, drugod le v krpah in sega do okrog 20 m nad strugo. V spodnjem delu je soteska že vrezana v kredno podlago. Na pobočjih doline, okrog 250 m pod izvirom, ni več konglomerata. Verjetno se je le-ta naslonil na dno drugačne doline.

Značaj glavne doline se spremeni na območju Tolminskih Raven nad katerimi se dviga obsežen zatrep, ki kaže na drugačno preoblikovanje površja v primerjavi z nižjimi deli doline. Nad zatrepom je krnica planine Razor.

Melik je precej podrobno opisal ledeniške razmere na območju Tolminskih Raven, do kamor naj bi v višku würma segal ledenik iz smeri planine Razor. Proučil je čelno kotanje tega ledenika, za katero pravi, da jo je precej preoblikovala Zadlašca. V neodporno ledeniško nasipino je zarezala zelo globoko deber ter odnesla vzhodni del velike morene, medtem ko je zahodni del ostal ohranjen. Na njem stojijo domovi Tolminskih Raven. Melik razlikuje dva izrazita morenska nasipa, potekajoča prečno čez dolino (Melik, 1954, 14). Po našem mnenju je naselje izven nekdanjega obsega ledenika in je nastalo na izrazitem periglacialnem vršaju, ki je bil posledica močnega krušenja neodpornih krednih plasti z obilo roženca v grapah pobočij Javorja, 1361 m. Tik pod njegovim vrhom so manjši navpični odlomi, ki so zanesljiv znak periglacialnega mehaničnega krušenja in umikanja pobočij. V manjšem obsegu je do erozije in naplavljanja gradiva iz teh pobočij prišlo najbolj verjetno tudi pozneje, v holocenu, ko so bili bregovi mnogo bolj izkorisčeni kot danes. Za višje dele vršaja je zaradi prevlade roženčevega gradiva značilna kisloljubna vegetacija npr. borovnice ter brusnice.

Problem največjega obsega zadnje poledenitve, ki ga je odpril Melik, je mogoče razreševati tudi v zgornjem delu trase cevovoda, to je južno od Tolminskih Raven. Odprtji profili kažejo gradivo podobno moreni, ki je v večji globini skoraj nesprijeto. Toda na površju daje videz trdno zlepjenega konglomerata. Material je razmeroma malo zaobljen, a ni ostrorobat grušč.

Drugi znak, da v tem delu še lahko računamo na območje čelne morene, je dolg in ozek pomol Na slapcih jugozahodno od Tolminskih Raven v višini 740 m tik nad sotesko Zadlašce, ki ima obliko čelnega ali vsaj bočnega morenskega nasipa. V njegovem korenju ga prečka cevovod in tam je že prej omenjeno morensko gradivo. Tudi pomol je obsut z njim, vendar se v večji globini pojavi živa skala v soteski Zadlašce. To bi bil lahko skrajni doseg zadnjega velikega ledeniškega stanja v dolini Zadlašce. Opozoriti je treba še na dva podobna zelo ozka pomola, ki se dvigata nad desnim bregom reke nekoliko nižje in ki docela spominjata na morenske nasipe. Toda podroben ogled je pokazal, da gre le za erozijske osamelce v živi skali, ki so bodisi posledica nekdanje rečne erozije v tej višini ali pa je to učinek selektivne erozije.

Severovzhodno od Tolminskih Raven ob poti na planini Plazje in Razor smo s precejšnjo zanesljivostjo lahko ugotovili, da je podolgovat nasip z ledinskimi imenom Pavletov laž dejansko ledeniškega nastanka kot učinek ledenika izpod Tolminskega ali Velikega Kuka. Na notranji strani je višinska razlika med vrhom nasipa in dnem doline Črne grape okrog 80 m. Tu je bil verjetno vrhnji del čelne kotanje nekdanjega ledenika. Na zunanjji strani pa ima nasip višino največ do 4 m, kar je posledica zasipanja s periglacialnim gradivom s pobočij Javorja oziroma z vršajnim gradivom.

Ledenik, ki je ustvaril te velike morenske nasipe, se je lahko spuščal le po dolini Žleba pod koritom iz smeri med Škrbino in Tolminskim Migovcem po izrazitem zakraselem podolju, ki je izdolbeno med oba vrhova. Prvi je o tem domneval Brückner (1909), za njim pa je to potrdil še Melik (1954). Ta ledeniški tok je imel razmeroma obsežno zaledje v visokogorskih krnicah in dolinah med Tolminskim Kukom in Podrto goro ter tudi na planoti Tolminskega Migovca. Čeprav se grapa Žleba pod koritom pod višino 1300 m močno zoži je iz smeri Tolminskih Raven mogoče opaziti jasno ledeniško zaobljenost pobočij na obeh straneh grape. Sosednja grapa, ki vodi proti planini Kal, ima obliko V in ji zato ni podobna. O ledeniški preoblikovanosti Žleba pod koritom zato ne more biti dvoma.

V zvezi s položajem, obsegom in izvorom ledenika, ki je nasul moreno v Tolminskih Ravnah, bi bilo zelo vabljivo proglašiti za moreno tudi izrazit hrbet v pobočju pod Tolminskim Migovcem oziroma planino Kal med Belo in Črno grapo vzhodno od poti na Kal. Videti je, da gre le za obsežne in debele plasti sprjetega periglacialnega grušča, ki ga v bližini planine Kal omenja že Šifrer. V grapi poleg hrbita so te plasti marsikje razgaljene in tudi od daleč je videti, da gre za plastovit material, ki je bil odložen vzporedno s pobočji. To so ostanki starih periglacialnih melišč na območju, ki bržkone ni bilo poledenele. Podobna so zahodna pobočja Tolminskega Migovca nad dolino Tolminke. Velike količine breče in neznantno zaledje govorijo proti obstoju ledeniških tokov izpod Tolminskega Migovca (Šifrer, 1955, 272).

Planina Razor in njena poledenitev

Na pragu planine Razor se odpre, prostrana visokogorska pokrajina, s precej ravnegem sveta, obdana z gorskim obodom. To je drug svet v primerjavi z globoko vrezanimi tolminskimi dolinami v sosedstvu. Je bodisi ostanek neke starejše podgorske uravnave oziroma pediplena ali pa gre za staro obviselo dolino, ki se je nekoč nadaljevala še naprej v smeri doline Zadlašce. Kasnejši erozijski procesi, ki so povzročili poglobitev doline Zadlašce, Tolminke in sploh vseh dolin v Posočju, so uničili in skrčili obseg starega reliefa na današnji obseg. Tudi obsežen dolinski zatrep s strmimi pobočji v višini Tolminskih Raven, katerega pobočja se še naprej "umikajo", je odrezal staro uravnana površja. Takih planot na tolminski strani Bohinjskih gora sicer ni veliko, ker so se doline zajedle daleč v gorsko osredje. V obravnavani pokrajini pa jih predstavljajo planote in police na temenu Tolminskega Migovca, polica tik pod grebenom na višini okoli 1700 m, ter planota Na polju in območje planine Razor. Tolminski Migovec ima za naše razmere zato nenavadno obliko mizaste gore, ker so v staro uravnavo s treh strani zajedena prepadna pobočja in jo postopoma zmanjšujejo. Krnica Razorja pa je klasičen primer odrezanega in ledeniško poglobljenega starega površja in ima zato vse lastnosti obvisele doline (slika 24).

Melik je ugotovil, predvsem na osnovi ledeniških sledov, obstoj ledenikov v zgornjem delu doline Zadlašce na okrešlu Razora, kot ga je imenoval. Ledeniški tokovi so lahko nastali posebno v senčnih legah med Kukom in Voglom, pa med Kukom in Migovcem ter Škrbino. Morene na planini Razor so po njegovem mnenju, še iz bühlskega stadija (Melik, 1954, 12).

Na morenske nasipe naletimo že nad Tolminskimi Ravnami na pobočju ob planinski poti na planino Razor. Večji pašnik je nastal na površju z morensko podlago. Izrazita sta predvsem dva vzporedna nasipa (slika 25). Potekata v smeri strmca in kažeta v podlagi nekoliko bolj rjavkasto oziroma rdečkasto obarvano preperelino v vrhnji plasti. To je lahko znamenje za večjo starost nastanka nasipov. V morenskem gradivu so precej številno zastopani tudi prodniki in skale brečastega oziroma konglomeratnega izvora. Ne more biti dvoma, da to gradivo izvira s Polja oziroma iz njegove bližine.

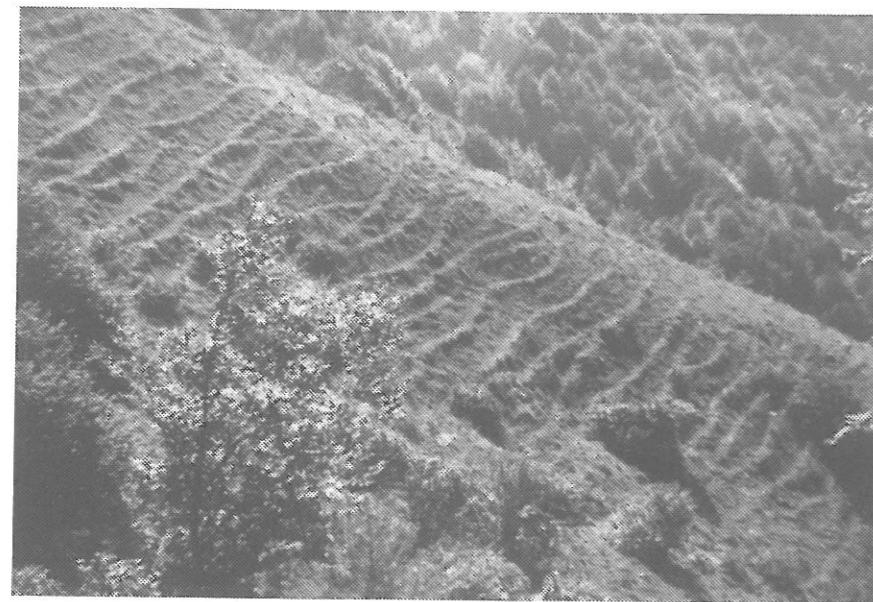
Nastanek teh nasipov je mogoče povezati bodisi z ledeniškim tokom, ki bi prihajal iz smeri Razorja ali pa iz Žleba pod Koriti. Obseg tega ledenika je moral biti precejšen, verjetno pa ga je mogoče povezati z enim od viškov poledenitev. Tak obseg je bistveno večji od tistega, ki ga kažejo morenski nasipi na planini Razor. Kajti oba nasipa sta oddaljena od vpadnice grape pod planino Razor vsaj okrog 300 m. Torej bi moral biti ledeniški tok, ki je segel na ta pobočja, takrat širok skoraj 600 m ali še več.

Oba nasipa bi lahko ustvaril tudi ledenik iz Žleba pod koritom, kajti konglomeratni prodniki bi lahko izvirali tudi z zahodnega dela Polja. Do vpadnice te doline pa je od tu še enkrat večja razdalja.

Slika 24. Pogled na okrešelj planine Razor z morenskimi nasipi in krnicami v Bohinjskem grebenu.

Fig. 24. The depression of the Razor alpine pasture with morainic dams and cirques in the Bohinj range.

Slika 25. Bočni morenski nasip na pobočjih pod planino Razor s terasicami, ki so nastale s pašo.

Fig. 25. Lateral moraine on the slopes below the Razor alpine pasture.

O poledenitvi krnice Razorja je Šifrer na kratko zapisal, da so nasipi na Razorju (tik pod Kavčki) že znatno razkosani in deformirani in da je bil v dobi, ko se je odlagal v tem območju sprva samo en ledeniški jezik, ki je imel svoj izvor iz dveh krnic pod Voglom, 1932 m. Predvideva pa še dotok ledu izpod Rušnatega vrha, 1869 m, iz območja Polja in krnice

pod Mejo, 1996 m. Šifrer je razbral v površju sledove treh ledeniških jezikov, ko je razpadel glavni jezik.

O ledeniških sledovih na planini Razor imamo nekoliko drugačen vtis kot Šifrer. Zdi se, da gre za enega najlepše oblikovanih in ohranjenih sistemov moren iz najmlajšega obdobja poledenitve pri nas. Zato zasluži nekaj več pozornosti. Najlepše je viden lepo zaokrožen čelnji morenski nasip tik ob večji mlaki oziroma jezercem, ki je tako lepo ohranjen, kot bi ga ledeniški jezik zapustil šele pred nedavnim. Zagotovo je to šolski primer lepo izdelanega čelnega nasipa s čelno kotanjem (*slika 26,27 in 28*).

Slika 26. Pozno glacialni čelnji morenski nasip na spodnjem robu planine Razor z ledeniškim jezerom, pogled od zadaj.

Fig. 26. Late glacial terminal moraine with the residual glacial lake on the lower edge of the Razor alpine pasture.

Slika 27. Pozno glacialni čelnji morenski nasip na spodnjem robu planine Razor, pogled od strani.

Fig. 27. The side view of the late glacial terminal moraine on the Razor alpine pasture.

- Slika 28. Pogled na planino Razor z vencem končnih stadijalnih moren in ledeniškim jezerom.
Fig. 28. A view of the Razor alpine pasture with a circle of terminal moraines and a glacial lake

Malo nižje, že nekako pod robom, jugovzhodno od morenskega nasipa z jezercem je videti še en manjši, lepo zaokrožen čelnii nasip. Iz tega je mogoče sklepati, da sta do sem segala celo dva jezika ali pa gre le za nekoliko starejšo ledeniško fazo, oziroma da je v kratkem presledku ledeniški jezik dvakrat dosegel skoraj isti kraj.

Opis morenskega sistema na Razorju smo zaradi lažje orientacije naslonili na najlepšega od nasipov, ki pa ni niti najmlajši niti najstarejši. Kajti na zahodni strani planine Razor, na planotici Murava, so razviti širje lepi bočni nasipi, ki kažejo starejše, in zato obsežnejše stanje razorskega ledenika. Vsaj dva bočna nasipa, ki po starosti odgovarjata tem nasipom pa sta na jugovzhodni strani planine. Na enem je planinska koča, eden pa je že naslonjen na pobočja Žabiškega Kuka. Na zunanjji strani Murave so nasipi višji kot na notranji, kar je normalno, vendar med njimi ni velike višinske razlike. Iz tega sklepamo, da tudi po starosti nastanka ne morejo biti velike razlike. Nasipi so okrog 30 m vsaksebi. Na skrajnjem zahodnem delu je en nasip na robu oblikovan celo kot nekakšen čelnii nasip, vendar ga je v tem smislu težko povezati z nastankom bočnih nasipov, ki so takoj poleg. Vse območje teh nasipov ima poseben značaj, ker je precej razgibano.

Poleg doslej opisanih predvidenih dveh faz poledenitve so višje v krnici v različnih razdaljah od nasipa z jezercem ohranjeni morenski nasipi še na najmanj treh krajin, ki verjetno kažejo tri samostojne manjše poledenitvene sunke iz pozognacialnega obdobja na prehodu iz würma v holocen (Kunaver, 1990, 210). Na osnovi povedanega je mogoče sklepati, da je na planini Razor dobro ohranjen sistem ledeniških moren, ki bolj ali manj odražajo klimatska kolebanja ob koncu pleistocena (glej rekonstrukcijo ledeniških kolebanj, karta 3).

Med zanimivejšimi najdbami morenskega gradiva v sosedstvu je treba omeniti predvsem tri nasipe, od tega dve obsežni morenski gmoti v dolini Žleba pod koritom, ki jih je Šifrer določil kot velike podore (1955, 273). Vsi znaki pa kažejo, da gre za neizrazito oblikovano gmoto morenskega gradiva ledenika, ki se je pojavil v tej dolini večkrat tudi v najmlajšem obdobju pleistocena, podobno kot se je to dogajalo na Razorju. Največja gmota ledeniškega gradiva je nad planinsko potjo severozahodno od Polja, v višini 1429 m, in ki veže planino Razor s planino Kal. Z balvani je površje precej prekrito na zgornji strani, ne pa tudi na zunanjii, spodnji strani, kjer jih je med rušjem videti razmeroma malo. Na pobočjih vzhodno od tod ni nobenega podornega skalovja (slika 29).

Karta 3. Poskus rekonstrukcije razvoja pozognacialne poledenitve na planini Razor.
Map 3. Attempt at reconstruction of the late glacial stages on the Razor alpine pasture.

RAZORSKI LEDENIK – THE GLACIER OF ALPINE PASTURE OF RAZOR, AN ATTEMPT OF RECONSTRUCTION OF LATE WÜRMIAN GLACIATIONS

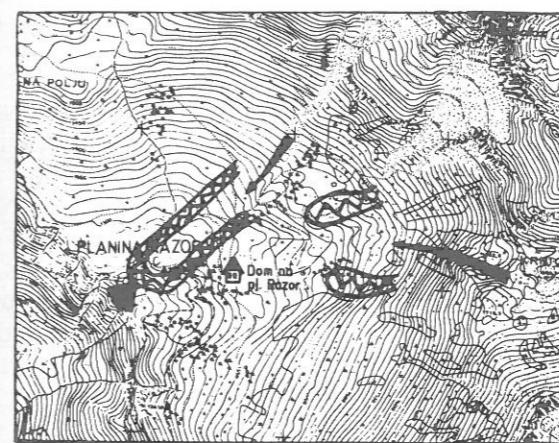
Merilo: 0 100 200 300 400 500 m

Stanje 1: BÜHL, pred okrog 15.500 leti
Situation in Bühl, about 15.000 yrs b.p.

Stanje 2: STEINACH, pred okrog 14.000 leti
Situation in Steinach, about 14.000 yrs b.p.

Stanje 3: GSCHNITZ, pred okrog 13.000 leti
Situation in Gschitz, about 13.000 yrs b.p.

Stanje 4: DAUN, pred okrog 12.000 leti
Situation in Daun, about 12.000 yrs b.p.

Stanje 5: EGESEN, pred okrog 10.500 leti
Situation in Egesen, about 10.500 yrs b.p.

Avtor: dr. J. KUNAVER
Risal: Z. DROLE
LJUBLJANA, julij 1991

Slika 29. Zgornji del Žleba pod koritom, kjer je nastal eden od ledenikov, ki so segli najmanj do Tolminskih Raven.

Fig. 29. The uppermost part of the valley Žleb pod Koritom where one of the local glaciers is supposed to originate.

Okrog 300 m višje, na višini 1500 m, je naslednji nekoliko manjši nasip, ki je bolj skalovit. Tu je možnost podornega nastanka večja, ker je podorno skalovje videti tudi na pobočjih pod Vrhom nad Škrbino. Vendor se zdi, da je bil ledenik stisnen v razmeroma ozki dolini in se zato ni mogla razviti tipična oblika čelnega nasipa. Poleg tega je videti, da imamo morda opravka s pojavom skalnatega oziroma gruščnatega tipa ledenika.

Ob koncu pleistocena so bili zaradi močnega mehaničnega preperevanja taki ledeniki verjetno pogosti tudi pri nas. To pa je bil lahko tudi razlog za hkratne podore. Zato menimo, da je podorno skalovje dodatno povečalo obseg tega nasipa, medtem ko o izključno podornem nastanku obeh akumulacij ne more biti gorova.

Velika skalovitost spominja na čelne morenske nasipe v dolini Treante in v dolini Bavšice oziroma Bale. Čeprav gre za nekaj sto metrov višinske razlike med nahajališči zaključkov pozognacialnih ledenikov, pa domnevamo, da so obstajali v istem času oziroma v istem klimatskem obdobju. Višji položaj konca ledenikov na prisojnih, južnih straneh Bohinjskega grebena (za okrog 300-600m) je mogoče razložiti s toplejšimi, torej manj ugodnimi klimatskimi pogoji za poledenitev in tudi s precej manjšim zaledjem.

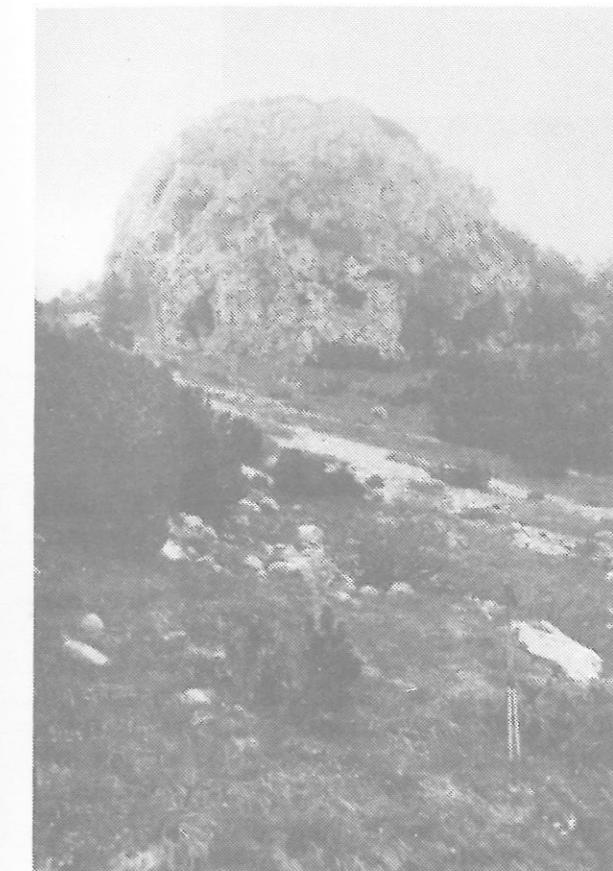
Na višini okrog 1650 m je verjetno še tretji ostanek ledeniškega zastoja, vendor je zaradi zakraselosti manj izrazit. Niso pa izključene najdbe morenskega gradiva še višje v dolini.

Uravnava in konglomerat Na polju

Planota Na polju v višini okrog 1535 m nad planino Razor, ima obliko pravokotnika z obsegom okrog 700 x 300 m (slika 30). Je manjša, zakrasela in z rušjem poraščena uravnava. Domačini so povedali, da nekdaj zaradi paše tu ni bilo rušja. Danes je med rušjem marsikje še videti ostanke travnih površin in prehod je skozi grmovje še mogoč. Toda koliko časa še? Podrobnejši pregled robov planote je pokazal presenetljivo dejstvo, da je podlaga zahodnega dela planote konglomeratna oziroma brečasta. V predelu Utor, na zahodni strani Polja je ta struktura jasno vidna v okrog 30 m visoki konglomeratni pečini, ki ima na spodnji strani spodmole. Konglomeratni odlomi obdajajo planoto tudi ponekod na južni strani, in sicer okrog 20-30 m nad planinsko potjo na Razor, ki sicer poteka v višini 1300 m. Ker je živosalna podlaga, na katero je bilo odloženo pobočno gradivo, verjetno nagnjena, pomeni, da maksimalna debelina konglomeratnega pokrova lahko ponekod doseže celo 150 m, čeprav je v poprečju precej manjša. Stik konglomeratne plastil in triasne apnenčaste podlage kaže tudi zgornji rob gozda, ki naj bi bil na višini okrog 1380 m. V konglomeratu so v zahodnem

delu tudi precej veliki spodmoli. Konglomerat kaže tudi že sledove preperevanja, kar je mogoče videti na posameznih odlomljenih kosih na pobočju.

Primerjava položaja tega konglomerata s katerimkoli podobnim nahajališčem v tem in širšem območju je zaradi njegove velike višine težavna. Tako visoka lega breče v takšnih množinah je doslej pri nas skoraj neznana. Podobnost z drugimi nahajališči v obeh dolinah je le v tem, da je bilo gradivo odloženo na položno ali celo uravnano erozijsko polico, ki je bila prvotno precej širša. Breča je zaščitila in ohranila staro površje, ki se je nadaljevalo v smeri doline. Težko pa je soditi, ali gre za ostanek večje uravnave, katere nadaljevanje je bilo morda še na območju Razorja, predno je bil ledeniško poglobljen, ali pa gre le za polico lokalnega značaja.

Slika 30. Stena iz breče pod robom planote Na polju.

Fig. 30. The wall of breccia below the Na polju plateau.

Vzorci konglomerata kažejo na bolj grobo, rahlo zaobljeno gradivo, v katerem so posamezni zelo veliki delci, kar zaradi polnila spominja tudi na morensko gradivo. Zastopane pa so tudi plasti trdno sprijete drobnozrnate breče. Glede na položaj, trdno zlepjenost in zakraselost, je to gradivo lahko srednje- do staropleistocenske starosti. Razmeroma zatišni položaj Polja, je omogočil, da se je lahko ohranil toliko časa. V tem pogledu in glede drugih konglomeratov se ni mogoče strinjati s trditvijo, da v dolini Zadlašce predriškega konglomerata skoraj ni (Šifrer, 1955, 260).

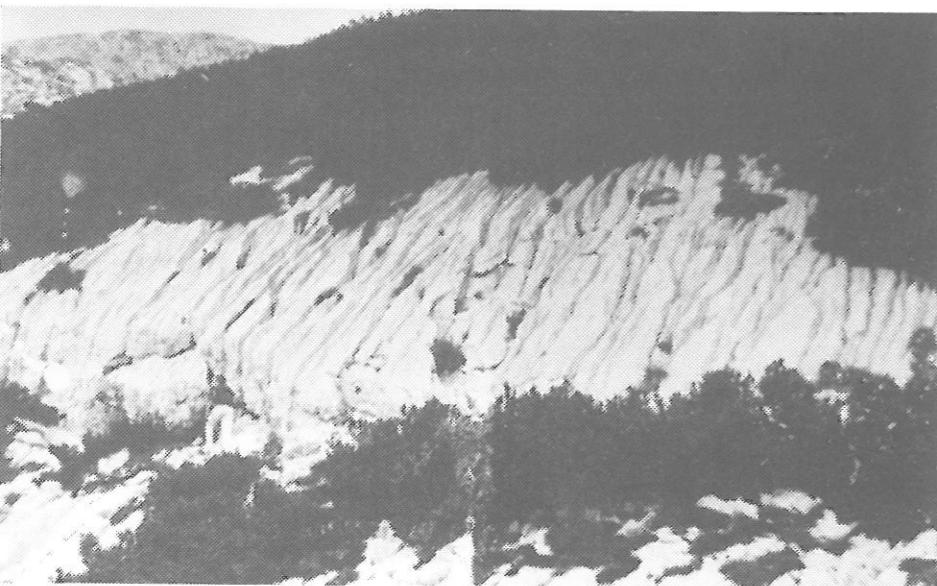
Položaj tega gradiva kaže, da se je nabiral tako na podnožju bližnjih, strmejših pobočij kot tudi zaradi manjših ledeniških jezikov, ki so segli do sem (Šifrer, 1855, 284). Bližina suhega podolja Žleba pod koritom pa kaže, da je konglomerat lahko nastal tudi iz starejšega morenskega gradiva, ki ga je nekoč v pleistocenu odložil na tem mestu ledenik. Iz njegovega položaja je mogoče sklepiti ne samo o precej večjem prvotnem obsegu, ampak o nekdanjem obstoju takega gradiva tudi drugod, ki pa se zaradi drugačnih pogojev večinoma ni ohranilo.

O nekaterih kraških pojavih v obeh dolinah

Opis geomorfoloških razmer bi bil nepopoln, če bi povsem izpustili kraške pojave na območju obeh dolin oziroma v njunem neposrednem zaledju. Raziskovanje Pološke Jame, ki smo jo že omenili, je poneslo sloves tega območja daleč prek krajevnih meja. Jama spada

med največje na svetu po višini rovov, ki se dvigajo od vhoda navzgor (Habič, 1968, 1971, Krivic, 1972).

Drugi pomemben jamski objekt je brezno M 16 na planoti Tolminskega Migovca, v katerem so jamarji dosegli globino 547 m in izmerili 1600 m rovov. Oba velika jamska objekta skupaj z Zadlaško ali Dantjevo jamo v Tolminskih koritih sta med največjimi in najpomembnejšimi jamami v Zgornjem Posočju pa tudi v slovenskem okviru. To dejstvo je brez dvoma povezano z velikimi višinskimi razlikami in z geološkim kontaktom slatenskega nariva s flišnim predgorjem. Velika večina tu omenjenih jam in kraških izvirov je v zgornjih delih obeh dolin, kjer prevladujeta apnenec in dolomit zgornje triasne starosti. Pri tem nismo upoštevali širšega visokogorskega kraškega zaledja planote Komne in okolice Krna (slika 31).

Slika 31. Žlebiči nad planino polje.

Fig. 31. Rillenkarren above the Na polju plateau.

Jamarji Jamarske sekcije Planinskega društva Tolmin so doslej največ raziskovali na omenjeni planoti na območju planine Lašce, kjer so odkrili Jamo pod Lašco na severovzhodnem pobočju Osojnici, 850 m, in ima 177 m dolžine, 21 m globine. Naslednja so severna pobočja doline Tolminke, med Bogatinom in Tolminskim Kukom, kjer so našli t.i. Brezno vrh škrli v višini 1910 m. Globoko je 83 m, dolgo pa 104 m. V bližini je t.i. Brezno na šudru, 1880 m, z globino 23 m.

Nad Čadrgom, na Rešljevi planini, je v višini 860 m brezno z globino 10 m.

Med najpomembnejšimi jamarskimi območji je planota Tolminskega Migovca na visokogorskem razvodju med Tolminko in Zadlašco.

Jamarji so tam raziskali 17 brezen z globino od 10 do 65 m. Izjema je že omenjeno M 16 in Kavkna jama, M 2, z globino 350 m.

Nazadnje omenimo že Jamo v žlebu, 400 m nad izvirom Zadlašce, v višini 1250 m. Globoka je 45 m in dolga 450 m. Končuje se v še nepreplezanem kaminu, v katerem je prepih.

Po pripovedovanju so posamezne Jame tudi na planoti Na polju.

UČINKI SPREMEMB V IZRABI TAL NA VEGETACIJSKO IN POKRAJINSKO PODOBO

Na zaključku na kratko omenimo velike spremembe, ki jih doživlja v svoji zunanji podobi tudi ta pokrajina. V višjih legah se poznajo zlasti v opuščanju nekdanjih pašnikov ter v njihovem ponovnem zaraščanju. Že ob kratkem bivanju na planini Razor je bilo mogoče opaziti spremembe zlasti na treh območjih. Prvega zaraščanje planote Na polju smo že omenili. K povedanemu dodajmo, da so tam pasli govejo živino še pred dvajset do trideset leti ko še ni bilo nobenega rušja. Sedanja, skoraj celotna pokritost police z rušjem, pa danes komaj še dopušča takšno predstavo. Na zunajem robu police so ostali iz medvojnega časa italijanski bunkerji, ki jih zaradi rušja sploh ni več videti (slika 32 in 33).

Slika 32. Na zapuščenem in delno z rušjem že zaraslem pašniku pod Grušnico so ostali kopi kamenja od nekdanjega čiščenja pašnika.

Fig. 32. An abandoned pasture with heaps of stones, i.e. remains from the time of intensive pastureage. *Pinus mugho* is slowly overgrowing the meadow.

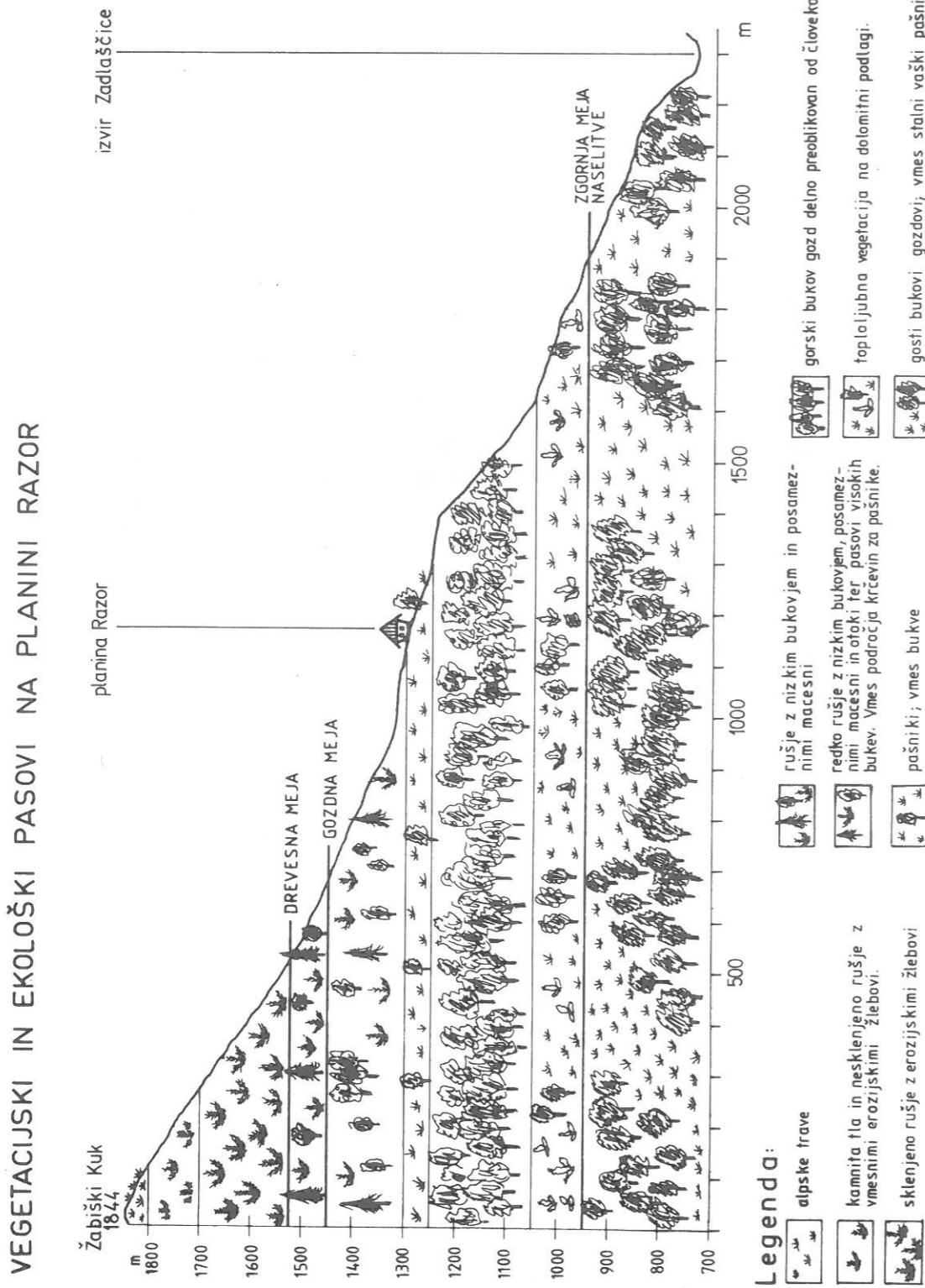
Drugo območje so pobočja Žabiškega Kuka, 1844 m, ki se dvigajo nad planino Razor, 1300 m, oziroma nad tamkajšnjo planinsko kočo. Pogled od daleč omogoča določitev posameznih višinskih vegetacijskih pasov, ki jih je glede na majhno višinsko razliko razmeroma veliko. Zdi se, da so posledica različnih vplivov, predvsem pa sedanjega ponovnega zaraščanja nekdanjih pašnih površin. Na zgornji strani pobočij je opaziti močnejše vplive pobočnih preoblikovalnih procesov, ker je poraščenost tal manjša. Nižje pa se zdi, da se vegetacija hitro obnavlja in preoblikuje zaradi opuščanja paše. Zunanji znak tega procesa so zelo jasni prehodi iz enega tipa rastlinske združbe v drugega, kar je bila podlaga, za ločevanje višinskih pasov. Ker pa je bil prerez narejen le na osnovi kratkotrajnega ogleda in opazovanja, bi moral biti naknadno preverjen z podrobnejšim botaničnim in geoekološkim raziskovanjem. Z zgornjimi vrsticami želimo predvsem opozoriti na zanimivo problematiko, ki doslej ni zbudila zadostno pozornost, pa tudi na območje, kjer bi bilo tako raziskovanje hvaležno opravilo (slika 35).

Na planini Razor je posebej značilno bukovo drevje, ki nakazuje nekdanjo gostejšo zaraščenosti. Sedanji obseg redkega bukovega gozda, ki ga predstavljajo nekatera mogočna bukova drevesa, je jasen izraz dolgotrajnega človekovega vpliva. Ni dvoma, da bi bilo mogoče, s pomočjo različne dokumentacije, ugotoviti zanimive spremembe podobe planine v preteklih obdobjih. Tudi na pobočjih pod planino, ob planinski poti iz Tolminskih Raven, je gozd močno antropogeno preoblikovan.

Na vsem obravnavenem območju je mogoče pričakovati še nadaljnje spremenjanje vegetacijske in pokrajinske podobe. Zato bi bilo koristno usmeriti del raziskovalnih prizadevanj tudi v zbiranje in proučevanje terenskega, ustnega, zgodovinskega in drugega gradiva, da bi čas ne zakril trenutno še dosegljive dokaze o pokrajinski podobi in življenu v bližnji preteklosti.

Na zaključku na kratko omenimo velike spremembe, ki jih doživlja v svoji zunanji podobi tudi ta pokrajina. V višjih legah se poznajo zlasti v opuščanju nekdanjih pašnikov ter v njihovem ponovnem zaraščanju. Že ob kratkem bivanju na planini Razor je bilo mogoče opaziti spremembe zlasti na treh območjih. Prvega zaraščanje planote Na polju smo že omenili. K povedanemu dodajmo, da so tam pasli govejo živino še pred dvajset do trideset leti ko še ni bilo nobenega rušja. Sedanja, skoraj celotna pokritost police z rušjem, pa danes komaj še dopušča takšno predstavo. Na zunajem robu police so ostali iz medvojnega časa italijanski bunkerji, ki jih zaradi rušja sploh ni več videti (slika 32 in 33).

Slika 35. Višinski vegetacijski in ekološki pasovi na pobočjih Žabiškega Kuka nad planino Razor.
Fig. 35. Vegetational and the ecological altitude zones on the slopes between the Razor alpine pasture and the top of Žabiški Kuk.

Slika 33. Položaj nekdanjega pašnika Na polju, izrazite police v višini 1535 m, ki ima podlago iz debelih plasti brče.
Fig. 34. The situation of the Na polju plateau, the basis of which is composed of abundant accumulation of slope material, transformed into breccia. Also this is one of the abandoned pasture grounds, which have been left to be overgrown with *Pinus mugho* for the last 30 years.

LITERATURA IN VIRI:

- Buser, S., 1986. Tolmač listov Tolmin in Videm. Osnovna geološka karta 1:100. 000. Beograd 1986
- Buser, S., 1986. Osnovna geološka karta 1:100. 000. Beograd 1986.
- Habič, P., 1968. Pološka jama, kat. št. 3000. Naše jame, IX, št. 1/2. Ljubljana.
- Habič, P., 1971. Pološka jama - najgloblja v Jugoslaviji. Naše jame, XII, 1970. Ljubljana.
- Habič, P., Krivc, P., 1972. Nova odkritja v Pološki jami, Naše jame, XIII, 1971. Ljubljana.
- Kunaver, J., 1980. Razvoj in sledovi zadnje stadalne poledenitve v Zgornjem Posočju (I). Geografski vestnik LII, 1980. Ljubljana.
- Kunaver, J., 1990. Poznoglacialne morene v najvišjih delih posoških Julijskih Alp in poskus njihove datacije. Geomorfologija in geoekologija. Zbornik rferatov 5. znanstvenega posvetovanja geomorfologov Jugoslavije, Krško, 18.-23. junija 1990. ZRC SAZU. Ljubljana.
- Melik, A., 1954. Slovenski alpski svet. Slovenija, geografski opis. Slovenska matica. Ljubljana. Melik, A., 1954. Nova glaciološka dognanja v Julijskih Alpah. Geografski zbornik II. SAZU. Ljubljana.
- Penck-Brückner, 1909. Die Alpen im Eiszeitalter III. Leipzig. Pregledna karta občine Tolmin, 1:50. 000. Turistična izvedba, 1986. Geodetski zavod SRS. Ljubljana 1986.
- Šifrer, M., 1955. Dolina Tolminke in Zadlašce v pleistocenu. Geografski zbornik III, SAZU. Ljubljana.
- Šifrer, M., J., Kunaver, 1978. Poglavitne značilnosti geomorfološkega razvoja Zgornjega Posočja. Zgornje Posočje. 10. zborovanje slovenskih geografov, Tolmin-Bovec, 1975. Geografsko društvo Slovenije. Ljubljana.

NEKAJ O HIDROLOGIJI TOLMINKE

Miran Drole¹

Prispevek vsebuje analizo naraščanja pretoka reke vzdolž njenega toka in poskuša locirati izvire. V drugem delu sta dodana diagram letnega pretoka in diagram povprečnih mesečnih pretokov. Članek je nastal na podlagi meritov in analiz, ki so jih izvajali: Urša Pejovnik, Alenka Ristič, Marjana Sitar, Špela Stres.

NAMEN OPRAVLJANJA MERITEV

Tolminka je reka, ki teče po visokogorskem kraškem svetu, zato so izviri reke možni tudi med tokom. Namenski spremeljanja povečevanja pretoka v smeri toka reke je bil lociranje takih izvirov. Meritve so bile izvedene v drugem delu avgusta, po daljšem sušnem obdobju, zato so uporabne tudi pri analizi najmanjših pretokov. Tako analizo potrebujemo pri planiranju lokacije malih hidroelektrarn.

IZBOR LOKACIJ ZA MERITVE

V zgornjem toku reke smo pričakovali večjo dinamiko spremicanja pretokov, zato je tu večje število merilnih mest. Poleg tega je tu dostopnost do reke boljša, kar daje ustreznejše mikrolokacije za morebitno izgradnjo malih hidroelektrarn.

Na izbor vpliva tudi metoda merjenja, ki zahteva čim bolj laminarne razmere pri toku reke.

Izbrane so bile nasledne lokacije:

1. Izvir reke
2. Stalni izvir (približno 200m ob toku navzdol)
3. Prehod čez reko na planino Na prodih
4. Izviri med planino Na prodih in Pologom
5. Pod Pologom (nad hudourniško zaježitvijo)
6. Pritoki pri Zastenarju
7. Izhod iz Tolminskih korit

OPIS MERITEV

Izbor metode merjenja:

Meritve pretoka reke lahko izvajamo na več načinov, glede na to kako natančne meritve potrebujemo in kakšna sredstva imamo na razpolago. Predvsem se uporabljam trije načini:

1. Ocenitev hitrosti toka glede na gibanje predmeta v njem. Ta metoda je zelo nezanesljiva, ker se hitrosti po preseku zelo hitro spreminja.
2. Hidrometrijska krilca omogočajo natančna merjenja pretokov v primerih, ko hitrosti niso prevelike (pod 7m/s).
3. Merjenje s pitotovo cevjo

Za merjenje je bila izbrana tretja metoda, ker je zanesljivost prve premajhna, druga pa nam je bila cenovno nedostopna.

Opis merjenja s pitotovo cevjo:

Merjenje je zasnovano na spremembji dinamičnega (kinetična energija vode) v statični tlak (potencijalna energija). V tok vode postavimo pravokotno zakriviljeno cev tako, da je spodnjaja odprtina cevi obrnjena proti toku (**skica 1**). V navpičnem delu cevi se voda dvigne do višine (h), ki je povezana s tlakom na vhodu v cev.

$$h = \frac{p}{g \cdot q}$$

h = dvig vode v cevi
p = tlak na vstopu v cev
q = gostota vode
g = težnostni pospešek

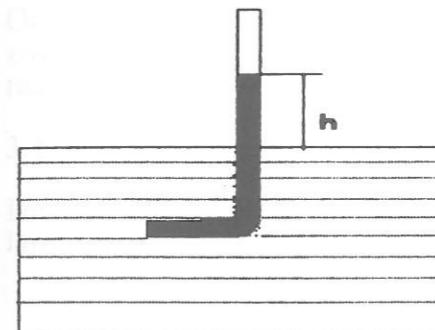
S pomočjo enačbe

$$v = K \cdot \sqrt{2 \cdot g \cdot h}$$

K = korekcijski koeficient (0.90-0.98)
v = hitrost vode

določimo hitrost vode.

Enačbo dobimo s pomočjo izpeljave iz Bernoullijeve enačbe.

Slika 1. Namestitev merilne cevke.

h = dvig vodnega stolpca
v merilni cevki
nad gladino reke

Slika 2. Meritev v mrzli vodi Tolminke. Foto: arhiv AMRT

IZVEDBA MERITEV

Izvajanje meritev je potekalo po metodi površina-hitrost, ki je najpogostejsa metoda za določitev pretoka. Bistvo metode je v tem, da razdelimo prečni presek reke na množico manjših površin (skica 2), določimo hitrost vode v tem delu preseka, izračunamo pretok skozi ta presek in nato seštejemo posamezne doprinose. Pri takem načinu dela upoštevamo to, da se hitrosti vode spreminja z oddaljenostjo od bregov in z globino.

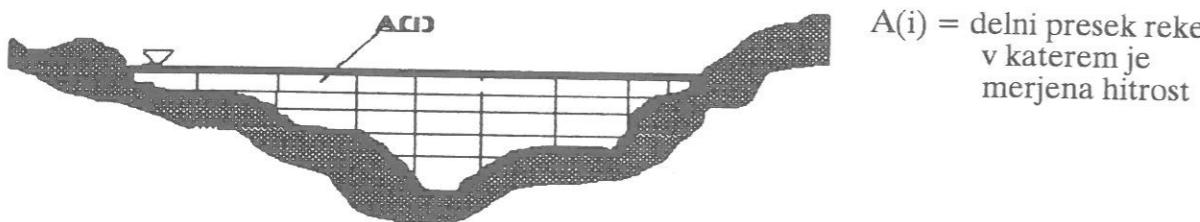
Fizikalna utemeljitev izhaja iz enačbe za pretok:

$$Q = v \cdot dS$$

Q = pretok

dS = diferencial ploskve

Razdelitev prečnega preseka reke izvedemo tako, da zajamemo vse bistvene spremembe hitrosti reke. Razdelitev po globini običajno izvedemo tako, da merimo v 3-5 točkah. Izkušnje kažejo, da s tem lahko zajamemo vse bistvene spremembe hitrosti.

Slika 3. Razdelitev preseka reke.

Napake pri merjenju

1. Gibanje vode v reki je turbulentno in nestacionarno, zato lahko višino dviga vode v cevki le ocenimo kot neko povprečno vrednost.
2. V močnih tokovih je težko zagotoviti pravokotnost cevke glede na gladino reke in usmerjenost cevke proti toku.
3. Pri izračunu ploščin je nemogoče upoštevati natančno obliko korita reke.

Običajno se ocenjuje relativna napaka takih meritev na 2-5%. V našem primeru se je bolje opredeliti za zgornjo oceno, ker je reka zelo živahna.

Analiza meritev in vsi izračuni so bili izvedeni računalniško s programskim paketom Quattro.

REZULTATI MERITEV

LOKACIJA

Izvir reke
Stalni izvir
Prehod čez reko na plan. Na prodih
Izviri med plan. Na prodih in Pologom
Pod Pologom (nad hudourniško zajez.)
Pritoki pri Zastenarju
Izhod iz Tolminskega korita
Skupni tok Zadlašce in Tolminke

	s	Q	v	T
Izvir reke	0.28	0.17	0.61	4
Stalni izvir	1.56	0.71	0.46	5
Prehod čez reko na plan. Na prodih	1.23	1.16	0.94	6
Izviri med plan. Na prodih in Pologom	0.19	0.05	0.26	7
Pod Pologom (nad hudourniško zajez.)	3.18	1.64	0.52	6
Pritoki pri Zastenarju	0.71	0.94	1.32	12
Izhod iz Tolminskega korita	3.88	3.07	0.79	9
Skupni tok Zadlašce in Tolminke	6.33	6.50	1.03	9

S = površina prečnega preseka reke (m^2)

Q = pretok (m^3/s)

v = povprečna hitrost reke (m/s)

T = temperatura ($^\circ\text{C}$)

UGOTOVITVE

1. Pretoki

Izvir Tolminke sestavlja več izvirov. Število teh je odvisno od stanja vodostaja, v času meritev jih je bilo sedem. Po nekaj deset metrih samostojnega toka se združijo. Ti izviri niso stalni in ob večjih sušnih obdobjih presahnejo.

Potoku, oz. Tolminki, ki se vanjo izlivajo izviri, smo sledili približno 100 m v globel, kjer je poniknil med skalovjem. Po približno 100 m suhe struge se pojavi nov izvir, ki je veliko močnejši. Po pripovedovanju je ta izvir stalen. Pretok vode nato zelo hitro narašča, saj so izviri posejani po celotnem toku reke. Zaradi oštevilčnosti in majhnih pretočnih doprinosov lahko pretok reke opišemo kot zvezno naraščajoč.

Analiza tabele pokaže, da velikost pretoka reka narašča brez večjih vidnih pritokov. Sklepamo torej lahko, da večina vode priteka v reko v nivoju struge. V tabeli so namreč zajeti vsi večji potoki, ki se zlivajo v Tolminko.

2. Temperature

Ob prikazu temperatur reke je potrebno navesti, da so bile najvišje dnevne temperature zraka ob meritvah $25-30^\circ\text{C}$. Pritoki reke imajo nekoliko višje temperature, kar si lahko razložimo z njihovim hitrim tokom in mešanjem z zrakom.

3. Srednje hitrosti

Izmerjene srednje hitrosti veljajo samo za merjeni presek. Ker smo meritve izvajali v čim bolj laminarnem toku, lahko sklepamo, da so v turbulentnem bistveno večje.

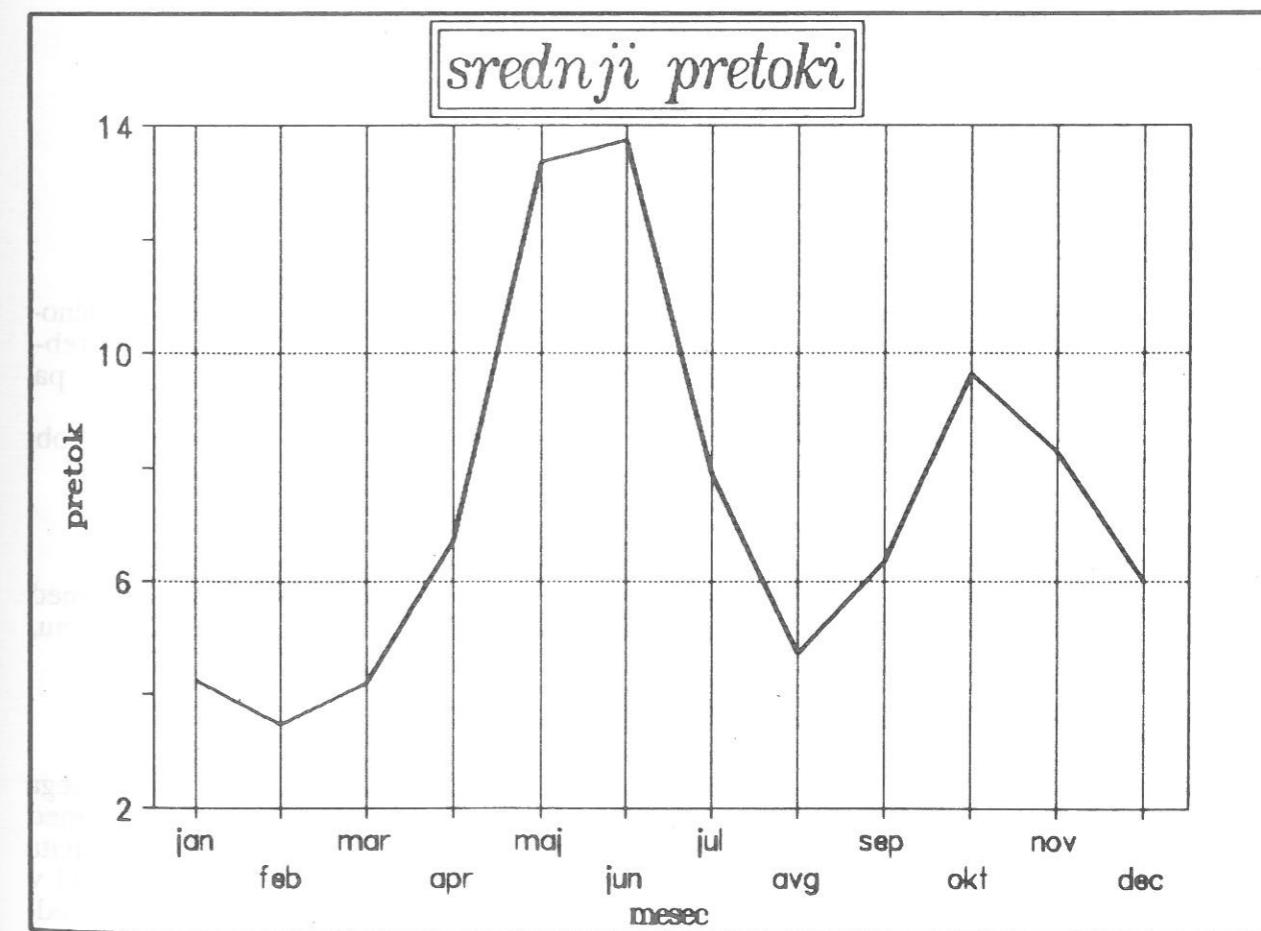

Diagram 1. Srednji pretok reke Tolminke. (Vir: Merilna postaja Tolmin)

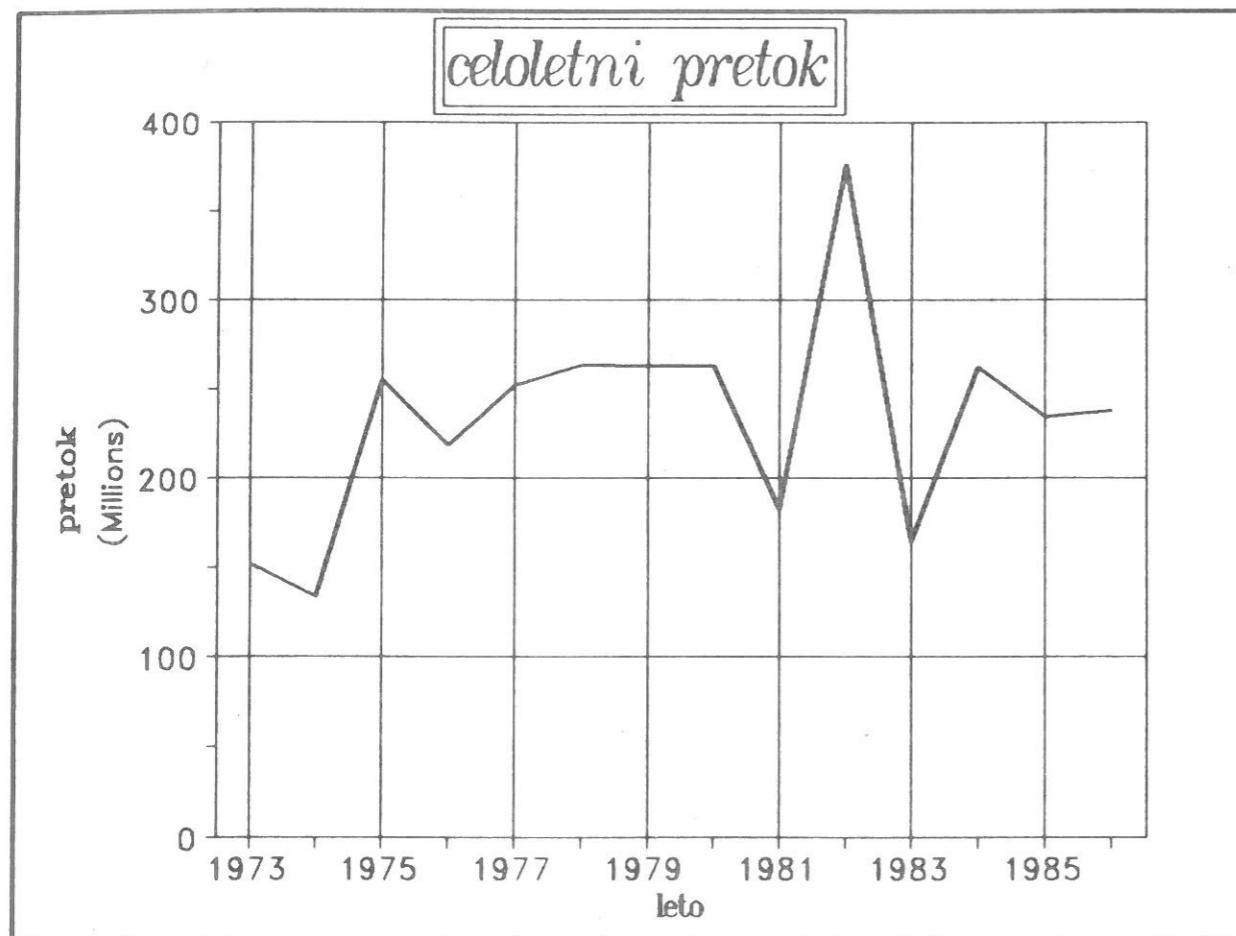

Diagram 2. Celoletni pretok reke Tolminke.

4. Opomba

Vse meritve iz tabele so lahko metodološko sporne, saj so bile namenjene bolj učno-vzgojnemu delu kot strokovnim meritvam. Za vsako resnejšo analizo bi bilo seveda potrebno na vsakem merilnem mestu izvesti več meritov in jih statistično vrednotiti, prav tako pa tudi v pooblaščenih laboratorijih kontrolirati opremo.

Kljub tem pridržkom so rezultati uporabni kot ocene dinamike reke. Boljše podatke dobibralec v drugem delu poročila, kjer so na razpolago podatki hidrometeorološke službe.

NEKATERI HIDROLOŠKI PODATKI

Podatki, ki so predstavljeni, so nastali z meritvami Hidrometeorološkega zavoda RS med leti 1972 in 1986. Po letu 1986 se meritve ne izvajajo več. Merilno mesto je bilo v Tolminu, tako da je možna primerjava z našo meritvijo Zadlašce in Tolminke skupaj.

SREDNJI PRETOKI

Diagram (1) je izdelan na podlagi povprečnih pretokov v posameznih mesecih navedenega obdobja. Hidrološka analiza tega diagrama daje tip reke. Tolminko lahko uvrstimo med reke s kombiniranim pretočnim režimom, za katere je značilno, da se med letom pojavita dva maksimuma in dva minimuma. Take režime kažejo vse alpske reke. Prvi vrh se pojavi v maju in juniju in je posledica topenja snega ter spomladanskih padavin. Drugi vrh je posledica jesenskih padavin in se pojavlja v mesecu oktobru. V zimskem času so pretoki majhni zaradi akumulacije vode v obliki snega.

CELOLETNI PRETOKI

Diagram (2) celoletnih pretokov prikazuje celoletno količino odtečene vode. Iz njega lahko posredno razberemo tudi padavinski režim tega leta (suha leta). S tem smo seveda sprožili vprašanje o odnosa med količino meteorskih voda in pretokom reke. Obično določamo vpliv padavin glede na črto razvodnico po geografski karti. Ker pa Tolminka teče po kraškem svetu, so možni veliki pritoki ali odtoki vode iz drugih območij. Analiza dejanske črte razvodnice bi zahtevala natačno poznavanje padavinskega režima. Tako spremljanje meteoreoloških podatkov ni organizirano, zato je vsako risanje razvodnic v tem področju sporno.

VIRI IN LITERATURA:

1. Tehnična enciklopedija, Jugoslovanski leksikografski zavod, Zagreb, 1979, 6.knjiga
2. Hunter Rous, Tehnička hidraulika, Gradjevinska knjiga, Beograd, 1968
3. Meritve na terenu izvedene v okviru raziskovalnega tabora
4. Letni pregledi vodostajev H in pretokov Q za v.p. Tolmin - Tolminka za obdobje 1973-1986, HMZ Slovenije

KEMIJSKE ANALIZE TOLMINKE

Ljuba Gianina Pištan¹

Kemijska skupina na raziskovalnih taborih se je ukvarjala s kemijskimi analizami vode reke Tolminke. Delovala je v okviru tabora 1990. V skupini so bili Renata Kranjčec, Marjana Lemut, Marko Štrukelj, Kristjan Bandelj, Jernej Barbič in Matjaž Jug. Delo te skupine je potekalo tudi v času, ko tabora ni bilo. Meritve izvedene v času pred taborom so opravljali dijaki Tolminske srednje šole.

Namen raziskovanja je bil odkriti (morebitno) onesnaženost reke Tolminke v osrednjem delu in delu robnega področja Triglavskega naravnega parka.

Voda je eden izmed osnovnih pogojev za življenje. Najbolj med vsemi je potrebna vodnim organizmom za njihov obstoj. Njene fizikalne in kemijske lastnosti morajo biti take, da so možne vse njihove življenjske funkcije. Imeti mora primerno temperaturo, gostoto in primerno kemično sestavo. Mnoge naše vode pa so že znatno spremenile svoje lastnosti; spremenil se je njihov kemični sestav, tako da so nekatere vode povsem izgubile svoj pravni značaj.

Zlorabe vode razdelimo v dve skupini: vodni objekti ter odpadne vode in snovi.

Odpadne vode in snovi so se pojavile skupaj s človeško dejavnostjo, s človeško kulturo. Vendar pa so bile neznane in niso vplivale na prirodno ravnotežje voda. Danes, in sploh v zadnjih letih, pa smo priča vse večji rasti industrije, in seveda tudi odpadkom.

V naše vode dotečajo industrijske odpadne vode, ki vsebujejo različne strupene snovi. Po kanalskem omrežju dotečajo komunalne odpadne vode, ki so predvsem organsko onesnažene. Pritekajo pa še različna kemična sredstva, ki jih redno uporablja industrija in kmetijstvo. Vemo, da potrebuje čisto vodo industrija v proizvodnji, prebivalstvo jo uporablja predvsem za pitje in splošno uporabo, tako tudi kmetijstvo, vodni organizmi pa brez nje tudi ne morejo živeti.

Od zastrupljanj, ki jih povzročajo odpadne vode, pridejo v poštev:

- a) Direktno ubijajoči oziroma strupeni vplivi.
- b) Vplivi, zaradi katerih se vodni organizmi umaknejo. V vodi je namreč le minimalna količina kisika, tako da življenje rib v njej ni mogoče.
- c) Vplivi odpadnih vod, ki izzovejo obolenja. Do teh pride, če stalno odtekajo v vodo odplake takega značaja, da ribe zaradi njih oslabijo in ščasoma poginejo.
- d) Preprečitev razmnoževanja: v takih vodah ribe iker sploh ne odložijo. Če pa jih, je njihov razvoj moten ali propadejo.
- e) Vpliv na prehranjevanje imajo vse odpadne vode, ki vsebujejo strupe ali v njih nastajajo strupene snovi zaradi razkravanja. Če poginejo nižji vodni organizmi, se začne v vodi razkroj organske substance. Pojavijo se strupi, ki ribe usmrtiljo ali pa prezenejo.

Strupi ovirajo dihanje že pri samih celicah, katerih struktura je še nepoškodovana. Da pride do poškodb, zadostujejo že izredno majhne količine. Pri ribah nastopijo poškodbe oziroma zastrupitve po naslednjih poteh: skozi kožo, škrge ali prebavni trakt.

Najpogosteje, in za ribe najškodljivejše snovi, ki pritekajo z odpadnimi snovmi v naše reke, so: cianidi, kislina, lugi, težke kovine (krom, kadmij, svinec, železo, cink, nikelj, živo srebro), odpadna olja, mazut, bencini, klor, arzen, amonijak, organske substance, ki v vodi razpadajo in porabljajo prosti kisik, herbicidi in insekticidi, ki se jih uporablja predvsem v kmetijstvu, nadalje detergenti in fenoli. Nevarne so tudi nenadne spremembe temperature in druge

nenadne spremembe.

Ribe in druge vodne živali potrebujejo za svoje življenje vodo, ki imajo pH 6,5-8,8. Pod to mejo in nad njo lahko nastopijo okvare, ki imajo za posledico pogin vodnih organizmov.

V vodi lahko nastopijo tudi nenadne temperaturne razlike. Če temperatura naglo pada, se poškodujejo rdeča krvna telesca. Ribe izgubijo ravnotežje, moteno je gibanje in končno preneha delovati srce. Zvišanje temperature vode poveča strupenost odpadnih voda.

KEMIJSKA ANALIZA VODE

Najprej ugotavljamo, ali je okolica odvzemnega mesta čista, oziroma če je onesnažena z industrijskimi odpadki. Nato se vizualno določi barvo vode in kalnost. Sledi ugotavljanje vrednosti pH z univerzalnim indikatorjem. V laboratoriju sledijo naslednje določitve:

- 1) Določanje raztopljenega kisika po Winklerjevi metodi.
- 2) Določanje kemijske potrebe po kisiku s permanganatno metodo.
- 3) Določanje skupne trdote s kompleksonom 3.

Princip: Skupno trdoto, ki jo izračunamo s trdotnimi stopinjami, (10 mg CaO je 1 nemška trdotna stopnja) tvorijo soli kalcija in magnezija. Določimo jo z raztopino kompleksona.

Te tri metode sodijo v kvantitativno analizo. Kvalitativno pa smo določali naslednje:

- 1) Določanje ionov težkih kovin.

Princip: Dokaz prisotnosti svinčevih ionov s pomočjo ditizona.

- 2) Določanje prisotnosti nitratnih, nitritnih ionov.
- 3) Določanje fosfatov.
- 4) Določanje fenolov.

REZULTATI ANALIZE

Reka Tolminka izvira na približno 680 m nadmorske višine in do Tolmina pada za 520 m. Relativna nadmorska višina vpliva na njen hiter tok.

V okolju, kjer so bili odvzeti vzorci vode, ni industrijskih obratov, ki bi lahko vplivali na kvaliteto vode v reki, so pa kmečka poslopja nekaterih planin.

Vzorci vode so bili odvzeti na štirih mestih vzdolž reke:

- 1) pri "vozičnem" mostu - brvi čez reko Tolminko,
- 2) pod planino Polog,
- 3) v pritoku reke Tolminke pod planino Javorca,
- 4) pri mostu čez Tolminko pod Žastenarjem.

Na mestu odvzema vzorca vode so bile narejene le osnovne meritve (temperatura zraka in vode), v šolskem laboratoriju pa laboratorijske analize. Te so vsebovale postopke z dokazovanjem prisotnosti določenih snovi v vodi in kvantitativne analize vode.

DATUM ODVZEMA	TEMP VODE (v°C)	TEMP ZRAKA (v°C)	RAZT. KISIKA (v mg/l)	IONI TEŽKIH KOVIN	NITRATI
16.10.1989	8.0	10.1	10.65	šibko prisotni	ni
13.11.1989	5.9	4.0	6.50	prisotni	ni
19.03.1990	8.0	25.0	17.14	prisotni	ni
05.05.1990	9.0	25.5	16.40	prisotni	ni
22.08.1990	9.0	27.0	17.55	prisotni	ni
16.10.1989	7.0	9.0	3.36	močneje prisotni	ni
13.11.1989	5.9	4.2	14.22	prisotni	ni
19.03.1990	8.0	20.0	14.61	prisotni	ni
05.05.1990	8.5	19.0	16.65	prisotni	ni
22.08.1990	9.2	21.0	17.55	močneje prisotni	ni
16.10.1989	9.0	11.0	6.00	prisotni	ni
13.11.1989	5.9	4.2	22.70	močneje prisotni	ni
19.03.1990	7.5	16.0	14.25	močneje prisotni	ni
05.05.1990	9.0	20.0	17.14	močneje prisotni	ni
22.08.1990	11.0	22.0	12.80	močneje prisotni	ni
16.10.1989	8.0	9.0	8.96	močneje prisotni	ni
13.11.1989	7.0	6.0	23.00	prisotni	ni
19.03.1990	8.5	19.5	17.26	prisotni	ni
05.05.1990	9.0	21.0	18.12	močneje prisotni	ni
22.08.1990	9.2	21.0	13.67	močneje prisotni	ni

***

KRAJ in DATUM ODVZEMA	TEMPERATURA ZRAKA (v st.C)	VODE	KOLIČINA RAZTOPLJ. KISIKA (v mg/l)	pH VREDNOSTI	TRDOTA (v mg Ca O)
-----------------------------	----------------------------------	------	---	-----------------	--------------------------

Pod mostom

16.10.1989	10.65	10.1	10.65	6.0	
13.11.1989	4.00	5.9	5.30	7.5	8.7
19.03.1990	25.00	8.0	17.14	6.0	11.2
05.05.1990	25.50	9.0	16.40	6.5	6.0
22.08.1990	27.00	9.0	17.55	6.0	17.0

V Pologu

16.10.1989	9.0	7.0	3.36	6.0	
13.11.1989	4.2	5.9	14.25	7.0	6.8
19.03.1990	20.0	8.0	14.61	6.0	17.0
05.05.1990	19.0	8.5	16.65	7.0	14.0
22.08.1990	21.0	9.2	19.12	6.0	17.0

Polog

16.10.1989	11.0	9.0	6.0	7.0	
13.11.1989	4.2	5.9	22.7	7.0	6.9
19.03.1990	16.0	7.5	14.25	5.0	2.5
05.05.1990	20.0	9.0	17.14	7.0	2.0
22.08.1990	22.0	11.0	12.80	5.0	18.0

Zastenar

16.10.1989	9.0	8.0	8.96	6.0	
13.11.1989	6.0	7.0	23.00	7.0	7.4
19.03.1990	19.5	8.5	17.26	6.0	15.0
05.05.1990	21.0	9.0	18.12	6.0	2.4
22.08.1990	21.0	9.2	13.67	5.0	20.0

ZAKLJUČNE UGOTOVITVE

Podatki nam kažejo, da je voda Tolminke relativno čista v primerjavi z drugimi vodotoki v občini Tolmin. Vodni pH je nizek, kar kaže na določeno dejavnost ob reki (kmetijsko, ker industrije ni), ugotovljena je bila tudi prisotnost fosfatov, kar kaže na uporabo pralnih sredstev na planinah.

Glede na dolgoletna raziskovanja rek v tolminske občini, bi lahko priporočali več kontrole oziroma izobraževanja kmetovalcev pri umetnem gnojenju, uporabi zaščinih sredstev za rastline, saj to tudi prispeva k onesnaženju voda oziroma okolja.

VIRI IN LITERATURA:

1. Mihanović - Perina: Fizikalno in kemijsko ugotavljanje onesnaženosti vode, Školska knjiga, Zagreb, 1982
2. Raziskovanje celinskih voda v Sloveniji, Prirodoslovno društvo Slovenije, Ljubljana 1976
3. Meritve ob odvzemih vzorcev voda in laboratorijske analize v letih 1989 in 1990.

GOZDOVI V DOLINI TOLMINKE IN ZADLAŠCE

Iztok Mlekuž

1. UVOD

Dolini Tolminke in Zadlašce segata globoko v osrčje južnega dela Julijskih Alp. Tu je gorovje zgrajeno pretežno iz vododržnih, mehkih jurskih in krednih kamenin, zato je zelo razčlenjeno. "Priroda, kakovost gorskih tal in prometna koncentracija, ki se naslanja na izrazito sovodenj" (Melik, 1950) so odločilno vplivali na živahen in dolgotrajen razcvet planinskega gospodarstva, ki je v marsičem zelo spremenilo zunanjost podobo in prostorsko razporeditev vegetacijske odeje. Rastlinske združbe vključno z gozdovi, ki jih danes srečamo v dolini Tolminke in Zadlašce, so bile vseskozi pod močnim vplivom človeške dejavnosti, tako da o njihovi naravni, ohranjeni zgradbi lahko le sklepamo. V tem prispevku bi radi prikazali prostorsko razširjenost gozdov in posameznih gozdnih združb, gospodarjenje v preteklosti in njegov vpliv na sedanje stanje gozdov ter pomen gozdov v gospodarskem, varovalnem, krajinskem in socialno-rekreativnem smislu.

2. RASTIŠČNE RAZMERE

A. Geološka zgradba. Pretežni del porečja Tolminke in Zadlašce je zgrajen iz jurskih in krednih kamenin (lapor in skrilavec s plastmi breče, apnenec z rožencem). Šele osrednje grebene Julijskih Alp gradijo kamenine iz zgornjega triasa (dachsteinski apnenec s prehodi v dolomit); ob njihovem vznožju so dokaj obširna pobočja, zgrajena iz pobočnega grušča in morenskega drobirja, delno spritetega v brečo.

B. Talne razmere. Na mehkejši in vododržni matični podlagi iz krede in jure so nastala razmeroma globoka, sveža in rodovitna rjava tla (lapor) ali rjava pokarbonatna tla (apnenec z roženci, pobočni grušč) z ugodnimi fizikalnimi in kemičnimi lastnostmi. Na triasnih apnenicah in dolomitih najdemo največkrat plitve in srednje globoke, suhe rendzine, redkeje pa tudi plitva, suha pokarbonatna tla. Gotovo je, da so tla na kredni ali jurski matični podlagi veliko boljša od tistih na triasnih apnencih.

C. Klima. V porečju Tolminke in Zadlašce se stikata vpliv gorske klime s severa in submediteranski vpliv, ki prodira po dolini reke Soče. Lahko rečemo, da prevladuje modificirano gorsko podnebje z milejšimi zimami ter bolj toplimi in suhimi poletji kot v severnem delu Julijskih Alp. Padavin je skozi vse leto obilo (2500 - 3000 mm na leto). Vegetacijska doba traja od 4 do 7 mesecev, odvisno pač od nadmorske višine.

D. Relief. Ena od poglavitičnih značilnosti pokrajine je zelo razgiban in pester relief. Mehke kredne in jurske kamenine so potoki in reke močno razrezali; dolini imata zlasti v spodnjem delu značaj debri, v zgornjem delu pa se razširita v značilno obliko ledeniško preoblikovanih dolin s širokim, planim dnem, strmimi robovi in mogočnim zatrepom (dolina Tolminke od Pologa navzgor in okolica Tolminskih Ravnen). Pobočja so običajno strma, prekinjajo pa jih številne terase in uravnave (Čadrg, Zadlaz, Tolminske Ravne, Mederje, Javorca, Lašca ipd.). Zaradi značilne smeri grebenov Julijcev (vzhod - zahod) in stranskih grebenov (sever - jug) prevladujeta bodisi južna-jugozahodna eksponicija ali pa severovzhodna in celo severna eksponicija.

Opisane rastiščne razmere odločilno vplivajo na zgradbo, obliko in razširjenost gozdne vegetacijske odeje.

3. RAZŠIRJENOST GOZDOV - DANAŠNJE STANJE V LUČI PRETEKLEGA GOSPODARJENJA S PROSTOROM

Na prostorsko razširjenost gozdov v prvi vrsti vplivajo rastiščne razmere. Gozd, kot najbolj kompleksno oblikovana živiljenjska skupnost (ekosistem) na kopnem, se načeloma razvije povsod tam, kjer so zanj ugodni pogoji. Gotovo je v dolini Tolminke in Zadlašce gozd daleč najpomembnejši ekosistem, saj smo že v poglavju o rastiščnih razmerah ugotovili, da so le-te

1. Dipl.ing.gozd., SGG Tolmin

zanj zelo ugodne. Brez človekovega vpliva bi gozd gotovo pokrival preko 90% celotne površine; izjema so vodne površine, stene in prepadi ter območje nad zgornjo gozdnino, od 1800 m nadmorske višine navzgor. Morebiti se zdi manj poučenemu bralcu ta sklep preveč drzen, vendar pa zgodovinski viri in podrobnejše opazovanje razmer na terenu to potrjujejo. Površine, kjer je človekova dejavnost (košnja, paša) prenehala, se zelo hitro zaraščajo, tudi v navidez neugodnih pogojih, ohranjeni ostanki gozdov nad sedanjem gozdnino (planina Razor!) pa pričajo o tem, da so nekoč pokrivali precej večjo površino.

Današnje stanje in razširjenost gozdov je izključna posledica večstoletnega vpliva človekovega gospodarjenja. Nekateri viri (Tuma, 1924) navajajo, da ima planštarstvo na Tolminskem preko 2000 - letno tradicijo. Melik o planinah v povirju Tolminke in Zadlašce pravi (1950) : "Tolminska planinska enota je med najbolj živahnimi planinskimi področji v Julijskih Alpah in na Slovenskem sploh... Na pobočjih ob teh dolinah in ob stranskih grapah, po terasah in na hrbtih, slemenih ter prevalih se je namestilo toliko planin, kakor nemara tako na gosto nikjer drugod v slovenskih Alpah razen na Bohinjskem." Nekatere od teh planin so nastale že v srednjem veku ali pa še prej, druge pa so mlajše (planina Na prodih je menda nastala šele v tem stoletju). Vpliv planinskega gospodarstva na prostor je bil vsekakor zelo močan in dolgotrajen. Kjerkoli so bile ugodne razmere za pašnike (boljša tla, gladek in manj strm relief), so se morali gozdovi umakniti. Zelo verjetno je, da je v dolgi zgodovini planinskega pašništva večkrat prihajalo do opuščanja in ponovnega širjenja pašnikov: s tem se je krčil in širil tudi obseg gozda, ki se je na mejne površine zaporedoma vračal in se z njih spet umikal. Relativno ohranjen je ostal le na strmih, za pašnike neprimernih, legah in na slabih tleh. Kot primer naj navedemo, da smo danes priča zelo živahnemu vračanju gozd na nekdanje površine, kar je posledica opuščanja planinskega pašništva (Tabela 1 in karta).

Tabela 1: Primerjava površine gozdov leta 1940 in 1990

površina (v ha)	gozdovi leta 1940	gozdna paša 600	skupaj 2150	Indeks 1990/1940 = 1,42
leta 1990	3053		3053	

Površina gozdov se je v petdesetih letih povečala za 42%; to povečanje gre na račun zaraščanja opuščenih pašnikov in senožeti.

Po nekaterih virih (Perat, 1976) je bilo v prejšnjem stoletju ravno obratno: po zemljiški odvezi in uvajanju planinske paše in mlekarstva po švicarskih vzorih (obdobje 1880-1900) se je planinsko gospodarstvo zelo razcvetelo in gozdovi so bili marsikje izkrčeni za pašnike.

Velike spremembe v naravni zgradbi gozdov je povzročila tudi gozdna paša, še posebej prosta paša drobnice v gozdovih, ki je bila še v začetku tega stoletja tudi tod zelo razširjena. Najbolj prizadeti so bili gozdovi v nižjih legah in na prisojah (Zadlaz-Čadrg, Perbla ipd.).

Naj omenimo tudi izkoriscanje gozdov. Kljub težkim terenskim razmeram in dejству, da so bili ohranjeni ter za sečnjo primerni gozdovi izrinjeni na najslabše lege, so ljudje v njih zelo veliko sekali. Les so rabili kot gradbeni material in energetski vir za potrebe planinskega gospodarstva, veliko lesa za kurjavo pa so plavili po Tolminki in Zadlašči za potrebe Tolminca in okoliških vasi.

Gozdovi so bili torej vseskozi zelo pomemben del gospodarstva v obeh dolinah in brez njih si težko zamišljamo obstoj in delovanje planin. Dolgotrajni in včasih zelo grobi posegi so povzročili velike spremembe v njihovi zgradbi in prostorski razširjenosti. Posledice človekovega gospodarjenja s prostorom so naslednje:

1. Znižanje zgornje gozdne meje za 300 do 400 m. Nikjer drugje v Julijskih Alpah ni zgornja gozdna meja tako nizko kot ravno na Tolminskem, kjer gozdovi le redko segajo preko 1400 m nadmorske višine. Da je njihova naravna meja precej višje, nam pričajo ohranjeni ostanki bukovih gozdov na planini Razor.
2. Zmanjšala se je površina gozdov, saj so se ohranili le na strmih ter za pašnike in senožeti neprimernih legah. Od prvotne 90 - 95% gozdnatosti se je le-ta v časih najbolj živahnega planinskega gospodarstva zmanjšala na 35%, danes pa se spet povečuje in znaša 50%.

Seveda se je hkrati močno znižala tudi lesna zaloga (količina biomase!).

3. Spremenila sta se razmerje drevesnih vrst in naravna zgradba gozdov. Močna sečnja in gozdna paša sta poslabšala genetsko zasnovno ter ovirala ali celo onemogočala naravno obnovo. Iz nekdanjih vitalnih naravnih gozdov so nastali slabti, nekvalitetni srednji gozdovi, panjevci in grmičasti gozdovi. Na račun bukve se je povečal delež termofilnih listavcev (beli in črni gaber, mali jesen, mokovec).

Preostali naravni gozdovi so se ohranili le v najbolj odmaknjenih in težko dostopnih predelih, kot so npr. Nos pod Grušnico (Čadrg) ali pa gozdovi nad Tolminskimi Ravnami. V njih lahko lepo vidimo, da so bili gozdovi pred človekovim gospodarskim vplivom precej lepsi in vitalnejši, kot so danes.

Slika 1. Gozdovi v dolini Tolminke z Mrzlega vrha. Foto M. Trobec, 29.7.1988

4. DANAŠNJA RAZŠIRJENOST IN ZASTOPANOST DREVESNIH VRST

Na današnjo razširjenost, zastopanost in kvaliteto drevesnih vrst v gozdovih so vplivale rastiščne razmere in gospodarjenje.

Bukov je še danes najpogostejsa drevesna vrsta in glavna graditeljica vseh gozdov v dolinah Tolminke in Zadlašce. Srečamo jo tako na sotočju obeh rečic pod Hudičevim mostom kot na zgornji gozdni meji pod Bogatinom. Radikalno, grobo gospodarjenje v preteklosti ji prav gotovo ni prijalo; večinoma je genetsko zelo osiromašena, panjevska in se težje obnavlja. Marsikje se je morala umakniti agresivnejšim in bolj trpežnim trdim listavcem (belemu in črnemu gabru, malemu jesenu, mokovcu, maklenu itd.).

Plemeniti listavci (gorski javor, veliki jesen, lipa, češnja) rastejo zlasti na boljših tleh ob potokih, izvirih in okoli planin. Zelo pogosti so tudi v pionirskega gozdovih na opuščenih pašnikih in senožetih. Nad 1000 m nadmorske višine jih, razen redkih favorjev, ne najdemo.

Trdi listavci (beli in črni gaber, mali jesen, mokovec in maklen) so po razširjenosti in zastopanosti na drugem mestu, takoj za bukvijo. Poraščajo zlasti strme, izpostavljene grebene in prisojna pobočja, v bukovih sestojih pa tvorijo polnilni sloj. Pogostejsi so v nižjih in srednjih legah do nadmorske višine 1000 m, čeprav srečamo črni gaber in mali jesen tudi precej višje. Zanimivo je, da raste beli gaber kot drevesna vrsta nižin in gričevij, celo na višini 800 - 1000 m nad morjem (Kuntar pod planino Medrje). Nedvomno je to posledica močnega vpliva submediteranske klime, saj se bukev prav zaradi tega ob neprimerenem gospodarjenju hitro umakne bolj žilavim trdim listavcem.

Mehki listavci (siva jelša, zelena jelša, breza, trepetlika) so običajno manj pogosti. Omejeni so na obrežja potokov (siva jelša), zaraščajo opuščene pašnike (zelena jelša) in senožeti (breza, trepetlika).

Iglavci (smreka, jelka, macesen) so ponavadi zelo redki. Največ je macesna in smreke, ki so

ju ljudje sadili okoli planin ter po senožetih (macesen) ali v manjših nasadih v gozdu (smreka). Naravna rastišča smreke in macesna so visoko na zgornji gozdni meji v Smrečju pod Bogatinom, jelko pa najdemo le na izrazito hladnih osojnih legah pod Grušnico. Očitno je vpliv tople, suhe submediteranske klime v času vegetacije za iglavce premočan, zato jih je tudi tako malo. Delež iglavcev običajno ne presega 5%.

Zanimivo je, da zgornjo gozdno mejo na Tolminskem, t.j. na južnem robu Julijskih Alp, gradi bukev in ne smreka ali macesen. Skoraj popolnoma čisti bukovi gozdovi - s posamično primesjo smreke in macesna segajo neposredno do rušja.

5. GOZDNE ZDRUŽBE

Vzajemno delovanje ekoloških faktorjev najbolje označimo z rastlinsko združbo. Ekološka pestrost, ki jo še posebej označuje razgiban relief in geološka zgradba, se odraža v velikem številu različnih gozdnih združb, ki večinoma spadajo v široko in zanimivo skupino bukovih gozdov.

A. ZONALNE GOZDNE ZDRUŽBE

1. Predgorski bukovi gozdovi (*Fagetum submontanum*, Marinček, Zupančič 1979, tudi *Hacquetio-Fagetum*, Košir 1963) poraščajo bolj položne, izravnane lege nekako do nadmorske višine 500 - 600 m v dolini Tolminke. Glavna drevesna vrsta je bukev, ki so ji obilno primešani veliki jesen, lipa, gorski javor, beli in črni gaber. Zaradi razmeroma lahke dostopnosti (cesta!) so bili ti gozdovi vseskozi prekomerno izkoriščani, kar je poslabšalo njihovo vitalnost in kvaliteto ter spremenilo razmerje drevesnih vrst na škodo bukve.

2. Predalpski gorski bukovi gozdovi (*Lamio orvalae-Fagetum praecalpinum*, Marinček 1979, tudi *Enneaphyllo-Fagetum*, Košir 1962) so v obeh dolinah najbolj razširjena gozdna združba. Razširjeni so na zmerno strmih in strmih osojnih pobočjih od dolinskega dna do nadmorske višine 1000 - 1100 m. Zelo lepe, ohranjene gozdove najdemo za grebenom v dolini Tolminke in nad Benkovcem na pobočjih Tolminskega Triglava.

3. Alpski bukovi gozdovi (*Anemone trifoliae - Fagetum*, Tregubov 1957) so vezani na karbonatno matično podlago dachsteinskega apnenca in dolomita. Razširjeni so v širokem loku na južnih pobočjih osrednjega grebena Julijcev in v zatrepih obeh dolin od dna do zgornje gozdne meje. Najpogostejsa je sušna različica z belim šašem (*Anemone trifoliae - Fagetum caricetosum albae*), na osojah okoli Tolminskih Raven in Čadrga najdemo tudi osrednjo obliko (*Anemone Fagetum typicum*), pod Grušnico pa različico z macesnom (*Anemone Fagetum laricetosum*).

Slika 2 Alpski bukov gozd v Tolminskih Ravnah.
Foto E. Kozorog l. 1986.

4. Alpsko rušje (*Pinetum mughi* Aichinger 1933, tudi *Rhodothamno-Rhododendretum hirsuti*, Aichinger, 1933) porašča širok pas od zgornje gozdne meje do gorskih trav in nerođovitnega sveta. Rušju so ponekod primešani redki posamezni macesni in grmičava, klekasta bukev.

B. AZONALNE GOZDNE ZDRUŽBE

Te so vezane na posebne rastiščne pogoje, ki v veliki meri spremenijo splošne življenske razmere. V našem primeru sta to matična podlaga in relief (lega, strmina).

1. Kisloljubni (acidofilni) bukovi gozdovi (*Querco - Luzulo - Fagetum var. geogr. Calamintha grandiflora*, Marinček, Župančič, 1979) so razširjeni na rahlo kislih rjavih tleh na lapornati matični podlagi. Najlepše ohranjene gozdove te gozdne združbe najdemo na Kuntarju pod planino Medrje. V preteklosti so gotovo poraščali precej večje površine, vendar so se morali umakniti planinam in pašnikom.

2. Gozdovi bukve in jesenske vilovine (*Seslerio autumnalis - Fagetum*, Horvatič, Horvat, 1950) imajo na Tolminskem izrazito azonalni značaj, čeprav so sicer zonalna gozdna združba submediterana. Vezani so na prisojna, topla pobočja, ki jih gradijo kredne in jurške kamenine. Srečamo jih od dna doline do nadmorske višine 1000 m (!), kar zelo lepo potrjuje velik vpliv submediteranske klime.

3. Topoljubni bukovi gozdovi (*Ostryo - Fagetum*, Wraber, 1954) poraščajo strma, sušna in topla prisojna pobočja nad Tolminskimi koriti in Zadlaščico, zgrajena pretežno iz triasnih apnencev in dolomitov.

4. Grmičavi gozdovi gabrovca in malega jesena (*Ostryo - Ometum*, Aichinger, 1933) so gozdna vegetacija strmih, izpostavljenih, prepadnih prisojnih pobočij nad kanjoni Zadlašce in Tolminke.

5. Bukovi gozdovi s kresničevjem (*Arunco - Fagetum*, Košir, 1961) - srečamo jih na hladnih, vlažnih, osojnih legah v strminah nad zgornjim tokom Zadlašče. Vezani so na ekstremne severne lege in dolomitno matično podlago.

6. Gozdovi belega gabra in prehljenke (*Asperulo - Carpinetum*, M. Wraber, 1969) so antropozoogena gozdna vegetacija, nastala kot posledica močnega in dolgotrajnega vpliva človekovega gospodarjenja na rastišču predgorskih bukovih gozdov. Razširjeni so v začetku obeh dolin nad Zatolminom in Žabčami.

Že iz tega kratkega in skopega opisa gozdnih združb lahko vidimo, kako bogata in raznolika je gozdna vegetacija obeh dolin. To je nedvomno posledica velike geološke in reliefne pestrosti ter medsebojnega mešanja gorskih in submediteranskih vplivov. Vegetacija je nasplošno še zelo slabo raziskana in bodoče raziskovalce čaka prav gotovo še obilo dela.

6. GOSPODARSKA, VAROVALNA, KRAJINSKA IN SOCIALNO-REKREATIVNA FUNKCIJA GOZDOV

Gozdovi v dolini Zadlašče in Tolminke imajo poleg gospodarske vloge še več zelo pomembnih funkcij, ki že danes večkratno odtehtajo njihov lesnoproizvodni pomen.

A. Gospodarska (lesnoproizvodna) funkcija je bila v časih, ko sta se Tolmin in njegova okolica oskrbovala z drvmi iz teh gozdov, nedvomno precej večja kot danes. V zadnjih desetletjih se je sečnja zelo zmanjšala in omejila na kritje domačih potreb prebivalcev dolin in okoliških vasi (Zatolmin, Žabče) ter potreb planin. Gotovo je, da zmanjšanje sečnje blagodejno vpliva na stanje in vitalnost gozdov. Sodimo, da bo tudi v bodoče sečnja bolj ali manj omejena na domačo rabo, ker se večje izkoriščanje gozdov tudi zaradi težkih reliefnih razmer in zaprtosti ne izplača.

B. Varovalna funkcija je prav gotovo najpomembnejša, kajti v tako razgibanih reliefnih, geoloških in klimatskih razmerah so blagodejni varovalni učinki gozda nenadomestljivi. Ti učinki so naslednji:

- varovanje tal pred izpiranjem,
- varovanje pobočij, objektov, prometnic, niže ležečih gospodarskih gozdov in kmetijskih površin pred snežnimi in zemeljskimi plazovi, erozijo in hudourniki,
- ugoden vpliv na vodni režim, t.j. zadrževanje in enakomernejše odtekanje padavinske vode.

V sklopu varovalne funkcije gozdov je treba posebej omeniti hidrološko funkcijo gozdov v smislu varovanja virov pitne vode. Gozdovi nad zajetjem pitne vode v Zadlašči (vodovod

Tolmin) že opravljajo to zelo pomembno funkcijo. Tudi dolina Tolminke je s svojimi bogatimi vodami potencialen vir zdrave pitne vode za bodočnost.

Varovalna funkcija bo v bodoče zlasti glede hidrološke vloge gozdov prav gotovo še pomembnejša kot danes.

C. Krajinska funkcija. Obe dolini sta v robni zoni Triglavskega naravnega parka (TNP). Tu sicer ne velja tako stroga zaščita kot v osrednjem območju parka, vendar že sama vključitev v TNP dovolj pove tudi o velikem krajinskem pomenu gozdov, saj so poleg planin in pašnikov bistveni krajinski element. Nedvomno bo ta funkcija v bodoče dobila še večjo veljavo.

D. Socialno-rekreativna funkcija. je posledica sodobnega načina življenja in potreb ljudi po športnem izživljanju in gibanju v naravi. Tudi na tem področju je pomen gozdov že danes velik, v prihodnje pa bo še večji. Tod se križajo številne planinske in druge rekreativne poti, veliko je zanimivih turističnih točk (Tolminska korita, Javorca, Dantjeva jama), alpskih vrhov in planinskih postojank. Gozdovi s svojo obliko, pestrostjo in prostorsko razširjenostjo gotovo veliko prispevajo h kvaliteti socialno-rekreativne funkcije prostora. Bližina Tolmina in relativno lahka dostopnost obeh dolin pomen te funkcije še povečujeta.

Če pomen posameznih funkcij rangiramo od najpomembnejše do tiste z najmanjšo veljavo, je vrstni red naslednji:

1. Varovalna funkcija (hidrološka še posebej!)
2. Socialno-rekreativna in krajinska funkcija
3. Gospodarska (lesnoproizvodna) funkcija

Kakor vidimo, se pomen posameznih funkcij gozdov časovno in tudi prostorsko zelo spreminja, odvisno pač od potreb in zahtev družbe do gozdov. Gospodarska funkcija je vse manjša, pridobivajo pa vse okoljetvorne in socialne funkcije gozdov.

7. ZAKLJUČEK

Gozdovi v dolini Tolminke in Zadlašče imajo za seboj dolgo zgodovino negativnega vpliva človeške gospodarske dejavnosti, ki je zelo prizadela njihovo zgradbo, vitalnost in razširjenost. Kljub temu srečamo še danes v najbolj odmaknjeneh predelih lepo ohranjene, naravne gozdove. Zelo zanimiva in poučna je velika rastlinska in rastiščna pestrost; čeprav spadajo skoraj vsi gozdovi v skupino bukovih gozdov, smo našli kar 10 različnih gozdnih združb; bolj natančni fitocenologi bi jih prav gotovo našli precej več. Danes se funkcije gozdov iz nekdaj izrazito gospodarskih vse bolj pomikajo v področje okoljetvornih in socialnih funkcij; gotovo je, da mora biti prihodnje gospodarjenje z gozdovi in prostorom nasprotno prilagojeno tem funkcijam. Upamo, da čaka gozdove v dolini Tolminke in Zadlašče boljša prihodnost, kot pa je bila njihova preteklost.

VIRI IN LITERATURA

1. Geološki zavod Ljubljana: Geološka karta ozemlja Soškega gozdnega gospodarstva. Ljubljana, 1971
2. Instituto centrale di statistica del regno d'Italia: Catasto forestale provincia di Gorizia, Roma, 1940
3. Marinček, L.: Bukovi gozdovi na Slovenskem, Ljubljana, 1987
4. Marinček, L.: Puncer I., Seliškar A., Župančič M.: Vegetacija Tolminskega območja kot osnova za optimalno ekološko vrednotenje prostora, Biološki inštitut Jovana Hadžija SAZU, Ljubljana, 1980
5. Melik, A.: Planine v Julijskih Alpah, SAZU, Ljubljana, 1950
6. Prirodoslovno društvo Slovenije in Triglavski narodni park: Triglavski narodni park - vodnik. Bled, 1985

7. Perat, J.: Planine umirajo, Ljubljana, 1976
8. Tuma, N.: Naše planine, Jadranski almanah, 1924
9. Wraber, M.: Zgornja gozdna meja,
9. Zorn, M.: Gozdnovegetacijska karta Slovenije - opis gozdnih združb (Biro za gozdarsko načrtovanje, Ljubljani 1975)

Dr.Jurij Kunaver s člani fizičnogeografske skupine pred kočo na planini Razor. (Foto: arhiv tabora)

NABIRALNIŠTVO IN ZDRAVILSTVO

Katja Kogej¹

Izhajajoč iz delnega poznavanja t.i. ljudske kulture Tolminske in predvidevanj o privlačnosti tematike, ki naj bi mlade raziskovalce pritegnila, smo se med pripravami na AMRT odločili tudi za organiziranje etnološke raziskovalne skupine, ki bi se v prvem letu posvetila spoznavanju nabiralništva in zdravilstva, naslednje leto pa namenila izpeljavam, posvečenim turistični ponudbi Tolminske. Oblikovali naj bi spominke, izdelane na podlagi tolminske nabiralniške tradicije, jih kot predloge razstavili ter jih v majhni seriji poskusno ponudili na prodaj.

Poleg omenjenih ciljev, ki smo si jih zastavili, velja poudariti tudi potrebo in željo po spoznavanju metodičnih in metodoloških osnov etnološke stroke same, saj dijaki dotele v času šolanja te možnosti niso imeli. Tako smo se v neformalnih pogovorih seznanjali z etnologijo, njenim predmetom, načini in vidiki raziskovanja.

Ker so dijake zanimala tudi področja botanike (pa ta skupina v letu 1989 ni bila organizirana), smo nekoliko več pozornosti namenili tudi samemu določanju in spoznavanju zdravilnih in drugih (travniških) rastlin, učinkovinam in drugim botaničnim lastnostim ter pregledu literature o tem. V nekaj dnevih bivanja v Pologu (v dolini Tolminke) smo zato sestavljeni zanimiv in pester herbarij ter zapisovali nekatera narečna imena za rastline, ki so jih nekdaj v teh krajih največ nabirali. Delo je dijake doma večinoma iz nasprotnega konca Slovenije, zelo pritegnilo, saj so, spoznavali življenje in delo v krajih, popolnoma drugačnih od ravninskega Prekmurja. Podatke o nabiralništvu in zdravilstvu ter področjih, povezanih z njima (npr. vraževerju, prehrani, idr.) so člani skupine zbrali zlasti na podlagi ustnih pričevanj, saj pisnih virov o tem ni veliko. Obiskali so 21 informatorjev iz Tolmina in okolice, v usmerjenem pogovoru z informatorji (kot eni najpogostejših metod etnološkega raziskovalnega dela) so se večinoma preizkusili prvič, zato jim je ta izkušnja tudi sicer veliko pomenila. Glede na razmeroma obsežno in hkrati specifično področje našega raziskovanja smo se po prvem taboru zadovoljili z vpogledom, z vtigom, s spoznavanjem najznačilnejših sestavin, saj čas in druge okoliščine niso dopuščali podrobnejših analiz. Kljub temu smo z mladimi raziskovalci pri svojem delu prišli do zanimivih ugotovitev, ki so potrdile dotedanja spoznanja, oz. odprle čisto nove vsebine. Zaključke raziskovalnega dela smo strnili v nekaj splošnih ugotovitev:

Nekdaj, zlasti še v obdobju med obema vojnoma, so ljudje na Tolminskem veliko več nabirali kot danes. Čeprav je bilo zdravilsko znanje v glavnem prepuščeno redkim posameznikom, lahko trdimo, da je bilo splošno znanje o rastlinskem svetu med ljudmi popolnejše. Vzroke je iskati tudi v siceršnji močnejši povezanosti z naravo in s tem tudi veliko večji odvisnosti od nje. Tolminci so poznali mnogo več rastlin (ne le zelišča, pač pa tudi drevje in drugo), vsaj na splošno so poznali njihovo uporabnost ter vedeli za rastišča.

Splošne razmere so preproste ljudi prisilile, da so se zdravili sami. Denarja ni bilo veliko, prometne povezave slabe, od zdravja ljudi in živine je bilo neredko odvisno preživetje celih družin. Največkrat zdravnika niso klicali na dom, neredko so v sili prej poklicali župnika.

Zdravilne rastline so večinoma imenovali "zdravilne rože". Največ so nabirali šipek, lipovo cvetje, bezeg, gorski pelin, arniko, rman in kumino; pa še smrekovo smolo ter vršičke, tavžentrožo, trpotec in drugo. Narečna imena zanje se od vasi do vasi nekoliko razlikujejo, latinskih izrazov zanje večinoma niso poznali.

Za nabiranje "zdravilnih rož" niso uporabljali posebnih pripomočkov. Največkrat so za večje količine uporabili "koš" (oprtnik), sicer pa "berač" ali "žejl", manjšo ovalno košaro, uporabno tudi za pobiranje poljščin.

Zdravili so različna obolenja, ki jih večinoma niso znali točneje opredeliti. Diagnoze so bile zato pogosto napačne ali vsaj le približne, npr.: bolečine v trebuhi, bolečine v glavi, revmatične težave... Sami so skušali oskrbeti tudi opeklime, kačje pike, različne rane in

1. Dipl. etnologinja, HIT, Nova Gorica

poškodbe, vnetja, otroške bolezni, pregnati glistavost, prehladna obolenja, astmatične napade in drugo.

Pri živini so zdravili zlome in druge poškodbe, vnetje vimen pri kravah, obolenja parkljev, grižo in drugo. Splošne higienske razmere so bile tedaj bistveno slabše, skupaj z drugimi dejavniki (prehrana, idr.) so botrovale večji umrljivosti ljudi, zlasti otrok v rani mladosti, in živine.

Posebno poglavje tako imenovanega ljudskega zdravilstva predstavlajo oblike zdravljenja, ki nimajo prave izkustvene podlage in pri katerih se učinek pričakuje kot posledico določenih posrednih dejanj, npr. zagovarjanja. Danes zagovarjanja ne srečamo več, ponekod se še spominjajo obrazcev, ki so jih nekateri izbranci (v večini primerov vaški posebneži) uporabljali kot zdravilsko sredstvo.

Ljudje so na Tolminskem nabirali tudi za prehrano (orehe, lešnike, gozdne sadeže, gobe, vodo...), za pokladanje živini (steljo, listje...) in za druge potrebe (npr. za "krancelj" nad vrati, za obredno sežiganje kot obrambo proti toči...) in za prodajo. Kdo in kako je pred drugo svetovno vojno odkupoval zelišča, nismo mogli ugotoviti. Tudi odkupnih cen se informatorji ne spominjajo več. Po pripovedovanjih so bili zaslužki od nabiranja razmeroma večji kot danes.

Do danes se je nabiralništvo na Tolminskem bistveno spremenilo. Na to je vplivalo več okoliščin. Ljudje se večinoma ne zdravijo sami, do zdravnika lahko pride vsakdo, zdravniki obiskujejo tudi na domu. Opaziti je celo, da ljudje raje vidijo, da jim zdravniki predpišejo "ta prava zdravila" (tablete, kapsule, injekcije...). Zgodi se, da imajo zdravnikovo presojo, ko ta predpiše rastlinski čaj ali obkladek, za norčevanje.

Danes (v zadnjem desetletju) je na upadanje nabiranja najbolj vplival pojav italijanskih pokojnin, ki so starejše ljudi (ti so najpogosteje nabirali) odvrnile od nabiranja za prodajo. Zaslužek, ki je prej pomenil bistven dodatek k družinskemu proračunu, danes ni več potreben.

Danes odkupujejo zelišča na Odkupni postaji na Mostu na Soči, kjer ima tovarna Droga, TOZD Sudest, svoje skladišče pa tudi druge prostore in stroje za sprejem, predelavo in odpošiljanje odkupljenega blaga. Odkupne cene so razmeroma nizke, večina odkupljenega je namenjenega v izvoz (Nemčijo, Francijo, Italijo). Največ odkupijo lipovega cvetja, raznih vrst lubja, rmania in bezga. Odkup je najbolj upadel v zadnjih desetih letih. Pogosto pripeljejo blago v odkup vikendaši, ki nabirajo bolj zaradi rekreativne kot zaradi zaslužka.

Nabiranje nezadržno upada. Izginja tudi znanje o zdravilnih rastlinah. Tragično se zdi predvsem dejstvo, da se to znanje ne prenaša več, saj tudi za to ni več časa niti želje. Mladi nimajo možnosti učiti se teh veščin, šola ne namenja tem vedenjem nikakršne pozornosti.

V letu 1990 smo delo skupine zasnovali drugače. Po pregledu že zbranega gradiva, po tehtnem premisleku in pripravi potrebnih pripomočkov (za katere je poskrbel mentor že v mesecih pred taborom), smo se odločili za izdelavo treh spominkov:

1. Iz leskovih viter spleteni "berače" ali "žejele" (pomanjšane iz naravne velikosti na približno 13 cm dolžine in 4 cm širine) smo sklenili napolniti s čajno mešanico, ki smo jo imenovali "Tolminski čaj". Zato smo zelišča nabrali sami, jih po najboljših močeh kvalitetno posušili in zrezali, sami sešili bele platnene vrečke, v katere smo vdeli čajno mešanico, v ročno izdelani celofanski vrečki. Uporabili smo značilne zdravilne rastline: meto, materino dušico, šentjanževko in dobro misel. Koškom smo dodali lično izdelan prepognjen listič z osnovno informacijo o košku in vsebini. Sprva smo razmišljali o prevodu v tuje jezike, po tehtnem premisleku pa prevod namenoma opustili.

2. Lično oblikovane steklene kozarce (nevtralne, vendar značilne za shranjevanje različne hrane) smo namenili polnjenju z za Tolminske značilnim lipovim medom, ki smo ga kupili pri enem od tolminskih čebelarjev. Tam so se člani skupine srečali tudi z osnovami čebelarjenja. Plutovinast zamašek (ki sam po sebi ni zanesljivo tesnil) smo zvezali z navadno konopljasto rvrico tako, kot so kmetje nekdaj zavezovali zamaške na vratovih steklenic, da tekočina ni iztekla. Tudi ta kozarec (v treh različnih velikostih) smo opremili z informacijo o medu, čebelarju in letini.

3. Ob nabiranju zelišč za "Tolminski čaj" smo hkrati prešali nekatere zdravilne rastline, značilne za Tolminske: rman, kumino, materino dušico ter dobro misel. Na skrbno izbran papir (v pastelnih naravnih barvah od pečeno rumene do zemljeno rjave) smo obrezane rastline s posebnim lepilom pritrdirali na notranjo zapognjeno stran ter tako izdelali vizitke, na katerih smo ob izbranih rastlinah pripisali njihova latinska imena. Vizitkam smo namenili sončno rumene kuverte, ki so se barvno ujele z vsemi od posamičnih notranjih listov.

Vzorce naštetih izdelkov smo razstavili ob zaključku tabora, hkrati pa izračunali prodajne cene za poskusno prodajo, ki smo jo organizirali za zaključni dan raziskovalnega tabora. Čeprav se izbrana lokacija prodaje ni izkazala za najprimernejšo, smo v nekaj urah prodali vse razstavljeni, poklepotali s kupci o njihovem mnenu in vtisih, kar se nam je zdelo še posebej dragoceno. Čeprav so izdelke večinoma kupovali domačini, smo prepričani, da bi po njih z veseljem segli tudi tujci, ki doslej takorekoč niso mogli kupiti izvirnih spominkov. Prodajna mesta (kioski, trgovine...) so še vedno prepolna kičastih, osladnih in popolnoma neprimernih izdelkov, k s Tolminske največkrat nimajo nobene zveze.

Izkupiček od prodaje spominkov smo namenili Društvu invalidov, kar je našemu veselju dodalo še posebno zadoščenje.

Etnologinja Katja Kogej s članicama etnološke skupine pri pripravi zdravilnih zelišč. (Foto: arhiv tabora)

POROČILO O DELU ETNOLOŠKE SKUPINE

Katja KOGEJ¹

Etnološka skupina v sestavi Darinka Novak, Simona Gergolet, Breda Letnik, Maša Škofic in Gorazd Drožina, je raziskovala nabiralništvo in zdravilstvo v okolici Tolmina in v dolini Tolminke na podlagi pisnih virov in na podlagi ustnih pričevanj na terenu.

Čeprav literature o tej tematiki materialne oziroma duhovne kulture ni veliko, je skupina lahko ugotovila več dejstev:

1. V preteklosti (zlasti pred drugo svetovno vojno) je bilo nabiralništvo v dolini Tolminke, pa tudi v okolici Tolmina sploh, veliko bolj razvito kot danes.
2. Poznali so več rastlin, saj se je znanje o rastlinskem svetu prenašalo iz roda v rod na podoben način kot druge vrste tako imenovanih ljudskih znanj, npr. znanje o vremenu, znanje o živalskem svetu, tehnično znanje... Za ljudsko zdravilstvo v tistem času pa je veljalo, da se je prenašalo le po določenih izbrancih. Navadno je bil to eden od potomcev (če so jih imeli), lahko pa tudi kdo drug, če se je zdel zdravilcu za to primeren.
3. Denarja za zdravnika in zdravila med preprostimi ljudmi ni bilo, zato so se bili primorani zdraviti sami. V kritičnih primerih so prej poklicali župnika kot zdravnika (Rafaela Dolenc, Ljudska medicina iz Tolminskih Ravni, Tolminski zbornik, 1975).
4. Največ so nabirali naslednje "zdravilne rože": šipek, lipovo cvetje, bezeg, pelin, arniko, rman, kumino pa tudi smrekovo smolo in vršičke, tavžentrožo, trpotec (seznam domačih imen za te rastline je v prilogi).
5. Zdravilo so različna obolenja, ki jih največkrat niso znali točno opredeliti: bolečine v trebuhi, bolečine v glavi, revmatične težave; pa tudi opeklne, kačje pike, različne rane, vnetja, otroške bolezni (npr. oslovski kašelj), glistavost, prehladna obolenja, astmo, zlome... Razni primeri zdravljenja so opisani tudi v prej omenjenem članku Rafaela Dolenc.
6. Ljudsko zdravilstvo je zajemalo tudi zdravljenje živine in je bilo ravno tako velikega pomena, saj je bilo z zdravjem živine velikokrat povezano celo preživetje družin.
7. Pri živini so zdravili: zlome in druge poškodbe, vnetje vimena pri kravah, obolenja parkljev, grižo in drugo.
8. Posebno poglavje tako imenovanega ljudskega zdravilstva predstavljajo oblike zdravljenja, ki nimajo več prave izkustvene podlage. Največkrat gre za razne oblike vraževerja, ko se ozdravitev pričakuje kot posledico nekega posrednega dejanja, zagovaranja.
9. Nabiralništvo ni služilo le zdravljenju, pač pa tudi drugim domačim potrebam:
  - za prehrano: (orehe, lešnike, sadje, gozdne sadeže, gobe...),
  - za pokladanje živini (steljo, listje...),
  - za druge potrebe v sklopu različnih šeg in navad (npr. za "krancelj" nad vrti, svetoivanjski venček ali šopek, za obredno sežiganje proti toči...)
10. Neredko so nabirali tudi za prodajo. Kdo in kako je pred vojno odkupoval, nismo mogli ugotoviti. Tudi odkupnih cen se informatorji ne spominjajo več. Ugotovili smo le to, da so nabirali za prodajo večinoma otroci in starejši, pa tudi zaposleni, saj so izkoristili vsako možnost za zaslužek. Po pripovedovanju so bili zaslužki razmeroma večji kot so danes.
11. Zaslужka od prodaje niso namenjali ničemur posebnemu, pač pa skupnemu družinskemu proračunu, kot pomoč preživetju.
12. Med drugo svetovno vojno so nabirali za različne bolezni, takrat je pomoč zdravilnih zelišč veliko pomenila, saj je primanjkovalo pravih zdravil.

V današnjem času je nabiralništvo in zdravilstvo v dolini Tolminke zelo spremenjeno. Na to so, po izsledkih raziskave, vplivale različne okoliščine:

1. Danes ni več pravih potreb po nabiranju oziroma domačem zdravljenju. Zdravila so namreč vsakomur dostopna, omogočen pa je tudinavadnno pravočasen zdravnikov prihod do bolnikov.
2. Ljudje ne poznajo več veliko zdravilnih rastlin, pa tudi zaneslivejše je zdravnikovo zdravljenje in "ta prava zdravila" (tablete, kapsule, injekcije...)
3. Po pripovedovanju informatorjev je nabiranje za prodajo najbolj upadlo zaradi t.i. "italijanskih penzij" - pokojnin, ki so vplivale na to, da dodaten zaslužek ni več potreben.
4. Danes odkupujejo zelišča na Odkupni postaji na Mostu na Soči, kjer ima tovarna Droga, TOZD SUDEŠT, svoje skladišče, pa tudi druge potrebne prostore in stroje za sprejem in oddajo odkupljenega blaga. Odkupne cene so razmeroma nizke, večina artiklov je namenjenih za izvoz v Nemčijo, Francijo, Italijo. Še vedno odkupijo največ lipovega cvetja, raznih vrst lubja, rmania, bezga... Odkup je najbolj upadel v zadnjih desetih letih.
5. "Zlata leta" za nabiralce zdravilnih zelišč so bila v sedemdesetih letih, ko so bile ugodne odkupne cene in so nabirali vsi, od najmlajših do najstarejših.
6. Danes nabirajo tudi vikendaši, ki imajo svoje počitniške hišice v dolini Tolminke in drugod v okolici Tolmina. To očitno postaja nekakšna oblika izrabe prostega časa, neke vrste rekreacija.
7. Zanimiva so naša opažanja, da nekateri (predvsem mlajši ljudje) znova odkrivajo vrednost zelišč in pomen nabiranja nasploh. Možnosti za spoznavanje rastlin pa je vse manj. Tudi sodobna medicina in farmacija neredko ugotavlja upravičenost t.i. ljudske rabe rastlin. Izginja pa tudi vedenje o oblikah zdravljenja, zato so raziskave teh sestavin načina živiljenja toliko bolj potrebne.

Upamo, da je naša raziskava prispevala tudi v tem smislu.

SEZNAM DOMAČIH IMEN ZA NAJPOGOSTEJŠE ZDRAVILNE RASTLINE V OKOLICI TOLMINA

ŠIPEK (<i>Rosa canina</i>)	: divja gartroža, šipkovič (čaj)
NAVADNI RMAN (<i>Achillea millefolium</i>)	: rmanc
ŠENTJANŽEVKA (<i>Hypericum perforatum</i>)	: svetga Ivana kri, šentjanc (čaj)
KUMINA (<i>Carum carvi</i>)	: kimelj, čimna
BEZEG (<i>Sambucus nigra</i>)	: beza
TAVŽENTROŽA (<i>Centaurium minus</i>)	: tavžentroža
BRIN (<i>Juniperus communis</i>)	: brejne, brejnovo olje
LIPA (<i>Tilia platyphyllos</i>)	: lipa, lipovc (čaj)
META (<i>Mentha sp.</i>)	: meta
TRPOTEC (<i>Plantago maior</i>)	: trpotc (ta okrogel)
TRPOTEC (<i>Plantago lanceolata</i>)	: trpotc (ta špičast)
VINSKA RUTICA (<i>Ruta graveolens</i>)	: rutca
JANEŽ (<i>Pimpinella anisum</i>)	: karamač
DIVJI OREH (.....)	: smrdeka, latrovč

SEZNAM INFORMATORJEV:

1. Angelca BREŠAN, roj. 1928, Prekomorskih brigad 12, Tolmin
2. Jože GREGORČIČ, roj. 1929, Zatolmin 75
3. Marija GREGORČIČ, roj. 1921, Zatolmin 75
4. Roza JANEŽ, roj. 1912, Čadrg 20
5. Stanko JARC, 58 let, Čadrg 8
6. Marica KLOBUČAR, 63 let, Čadrg 11
7. Ernesta KRAGELJ, 57 let, Zatolmin 28
8. Ivan LEBAN, 57 let, Zatolmin 25
9. Marija LEBAN, 52 let, Čadrg 7
10. Miha LEBAN, 62 let, Čadrg 7
11. Antonija LEBAN, 50 let, Zatolmin
12. Pavla LIPUŠČEK, 45 let, Zatolmin 54
13. Ivanka MERŽIČ, 74 let, Zatolmin
14. Angela NUK, roj. 1921, Tolmin
15. Marija PERDIH, 74 let, Zatolmin 32
16. Franc PERDIH, Zatolmin 32
17. Karlo PERDIH, 52 let, Zatolmin 19
18. Anica PERDIH, 52 let, Zatolmin 38
19. Dušan RUS, roj. 1952, Postaja 17
20. Albina RUTAR, 42 let, Čadrg 17
21. Franc RUTAR, 55 let, Zatolmin 29

LJUDSKA MEDICINA IZ TOLMINSKIH RAVNI

Rafaela Dolenc¹

Mala vas Tolminske Ravne, pred drugo svetovno vojno imenovana Žabiške Ravne, leži na nadmorski višini 924 m. Proti severu jo obdajajo okrog 2000 m visoke gore. Ob koncu prejšnjega stoletja je štela 18 hiš in nad 100 prebivalcev. Človek se čudi kako je toliko ljudi na tej skopi hribovski zemlji moglo preživeti. Tri družine so se odselile na Štajersko že po prvi svetovni vojni, veliko ljudi je odšlo po zadnji vojni iskat boljši kruh v dolino ali še dalj, nekaj družin pa je izumrlo. Zapuščene hiše so se kmalu zrušile, nekatere je načel potres leta 1976 in namesto njih je vas dobila dve montažni hiši, Luketovo in Ivancovo. Stari domovi so pa še pri Skalarju, Seljanu, Pisku, Žefču, Graparju in Picetu. V teh domovih je le še 17 prebivalcev. Izginila so odprta ognjišča in slammate strehe. Vas je dobila vodovod in električno in celo asfaltirano cesto, čeprav je nekdaj iz 3 ure oddaljenega Tolmina vodila samo tovorna pot. Po domovih so že TV sprejemniki, pralni stroji, traktorji in drugi kmetijski stroji.

Zaradi odmaknjenosti kraja so si ljudje skušali sami pomagati v sili, v boleznih in nesrečah. Po prvi vojni so se sicer začele opuščati stare navade, a ker je bil zdravnik daleč v Tolminu in tudi drag, so rabili domači način zdravljenja vse do konca druge svetovne vojne. Še danes čas ni izbrisal vsega, kar je bilo v ljudeh globoko zakoreninjeno. Marsikaj pa je dobrega tudi v ljudskem zdravljenju, saj je preizkušeno v stoletjih, poleg tega pa je raba naravnih zdravil (zdravilnih rastlin) manj škodljiva od kemičnih (tablet).

Prič sem to tematiko objavila v Tolminskem zborniku 1975. Ker se mi je odtlej nabralo precej novega gradiva, objavljam ta prispevek dopolnjen in bolje urejen. Vsak informator ima svojo zaporedno številko. Informatorji so vsi doma iz Tolminskih Ravni; njihova rojstna letnica je v oklepaju:

1. Ivan (1911), Marička (1910) in Tina (1909) Kovačič-Luketovi
2. Andrej Rutar (1895) - Žefč
3. Ivana Kovačič (1908) - Sivka
4. Alojz Kragelj (1910) - Bezajl
5. Angela Brešan (1932) - Sivcova
6. Rafaela Dolenc (1928) - Seljanova

ZDRAVLJENJE LJUDI

Svežo rano so razkužili z bivko (žganjem, ki prvo priteče) in včasih celo lastnim sečem. Na rano so položili arniko namočeno v žganju. Na gnojne rane so polagali široki tropotec in drevesno smolo (6).

Na ramo damo sveže liste rastline svetega Valentina pereta. Gnide (gnojno vnetje) in ture preganamo z repjem, svetega Valentina pereti, trpotcem in smolo (1).

Za obvezne so služili kosi starih domačih srajc in rjuh, ki so jih prekuhalili v pepelovem lugu (6).

Če se opečeš, polij opeklino z oljem; če hladiš z mrzlo vodo, te potem še bolj boli (so nas zmotno svarili) (6).

Na opeklino polagamo krompirjeve rezine, ki jih prej pomočimo v olje (2).

Zlomljeni ud so zdravili tako, da so ga dali med dve deščici in trdo ovili s cunjo, namočeno v žganju. Otekline ob zlomu so zdravili s smolo (4).

Kihanje je prvi znak prehlada. Če kdo kihne, rečemo: "Buoh pamagi!" (6)

V starih časih še niso tako rekli. Prišla pa je taka bolezen, da če je kdo kihnil, je kar umrl.

Enkrat se je možila neka grajska gospodična. Vse je bilo veselo, vse lepo pripravljeno. Ko je prišla nevesta v cerkev je kihnila. Vsí so se strašno ustrašili. V cerkvi zadaj pa je bila neka petlerca (beračica), ki je zapnila: "O Buoh pamagi!" in je pomagal: nevesta ni umrla! Od takrat tako pravijoče kdo kihne (5).

Za prehlade v glavi pomagajo senene mrve. Damo jih v škaf in polijemo s kropom. Bolnik se pokrije z odejo, da se nad soparo pošteno prepoti (3).

Pri prehladu pomaga tudi čaj iz bezgovega cvetja ali bezgovih jagod (1).

Prehlad zdravimo, če pijemo vroče mleko v katerega damo žganje, med, prežgan sladkor ali maslo. Pomaga tudi bezgov ali lipov čaj. Če se kdo prehladi ali przdigne (pretegne), naj pije lodro (zrna podobna repnemu semenu) na mleku. Lodro je prodajala po hišah neka ženica iz Žabč (6).

Pljučnico zdravimo tako, da damo na gole prsi poparjeno sirkovo (koruzno moko) (1).

Zoper naduho pomaga čaj iz prekuhanih korenin pljučnika (plave perunike) (1).

Jetiko zdravimo s salvijo kuhanou na mleku. V maju najjetični bolnik z ustimi trga liste salvije in jih pojde. Če se rastlina posuši, bo bolnik zaradi tega ozdravel (1).

Bolna ušesa pozdravimo, če vanje večkrat kanemo toplo olje. Ušesa moramo greti in nositi volneno kapo (6).

Če koga bolijo uha (ušesa), vrtamo s svedrom v les, da se sveder segreje; nanj damo zrno masla, ki ga kanemo v uho (3).

Ražapilo (hude otekline, sinuse, granolome in podobna vnetja v glavi) zdravimo s soparo in hudo vročino. Soparo so naredili iz senenih mrv na vodi in razbeljenim saponom (krampom). Rožapilo so kadili s kafro ali repnim semenom. Kafro so dali na razbeljeno lopato, repno seme pa vrgli na žerjavico (1).

Proti revmi najbolj pomaga sopara. V ognju razgrejemo tri različne kamne, jih vržemo v kambač z mrzlo vodo, da puhne sopara v bolnika, ki se mora prej pokriti z rjuho. To ponovimo dvakrat ali trikrat. Če sopara ne pomaga ošvkamo oboleli del telesa s šopom pečenc (pekočih kopriv). Najbolj zanesljivo pa pomaga, če se bolnik gol uleže v pečence (3). Za soparo zoper revmo moraš vreči v vodo tri razgrete kamne, čez katere je tekla voda (1).

Če bolijo noge jih je treba držati pokrite nad soparo iz smrekovih vršičkov. Noge je treba namazati z bivko in položiti v čevelj bezgovo listje (1). Na bolne noge je treba položiti obkladek iz svežih zeljnatih listov (6). Če bolijo roke ali noge, jih je treba mazati s čajem pekočih kopriv (1). Če te prime krč v noge daj v postelji okrog nog krčnico (zdravilno rastlino - tako svetuje Seljanov Pepi) (6).

Madron ali ujed je bil napogosteji izraz za hujša obolenja v trebuhi. Bolnika so mazali po trebuhi z brejnovim (brinovim) oljem (6). Zoper madron so včasih pili petrolej (1).

Želodec neha boleti, če piješ neosladan pelinov čaj na tešče ali zvečer (1).

Tavžent roža je dobra zoper vse notranje bolezni (6).

Čimna (kumina) je dobra za želodec in trebuh. Karamač (janež) je zoper sapo (vetrove v trebuhu) (1).

Proti griži pomaga čaj iz posušenih borovnic ali borovnice namočene v žganju (4).

Čaj iz bezgovih kokrenin je najmočnejša purga (odvajalo) (4).

Košutnik (mali) cvete plavo; namočen v žganju je dober za kri in apetit (2).

Če nas boli v križu, se masiramo s košutnikom ali pijemo košutnikov čaj na tešče (1).

Iz rastline svetega Ivana kri kuhamo čaj za srce, pijemo ga če nam otekajo noge zaradi slabega srca (1).

Rmanc in njegovo cvetje je za srce in živce. Česen zbijajo krvni pritisk in čisti kri (4). Česen je dober proti koleri (2).

Če nas ponoči boli glava privežemo kako rutico čez čelo. Glavobol preneha, če popijemo črno kavo z limono (6). Glava nas neha boleti, če damo na čelo hladne okisane obkladke ali položimo na čelo rezine surovega krompirja ali limone (3). Glavobol pozdravijo tudi kamilični obkladki (1).

Zob nekdaj nismo umivali. Izpuljeni mlečni zob smo vrgli čez glavo, da bi nam zrasel nov, z besedami: "Na, meš ta lesen, daj Buoh ta kasten!" Včasih smo z nitjo zavezali majavi mlečni zob in ga potem po malem cingali (majali), dokler ni popustil. Pravi junaki pa smo bili, če smo šli k Žefču, da nam je z majhnimi kleščami izpulil zob (6).

Kašan je bil znan tudi po tem, da je ljudem in živalim puščal kri. Tudi moja stara mati je šla k njemu. Prerezal ji je žilo, odtočil šalico krvi, posu rano s pepelom, zamazal z ilovico in obvezal - in že je šla žena lahko nazaj čez Rešelj. Obvezo je moral prinesti vsak sam (3).

Škarbut (skorbut) so zdravili s čajem iz češminovih korenin in jagod (6).

Vnete oči so zdravili k kamiličnimi obkladki (6). Ječmen (gnojno vnetje na veki) so preganjali tako, da so ga odželi; z levo roko so naredili pest, kakor da v njej držijo ječmen, z desno so trikrat zamahnili s srpom (2).

Asla (osla), nekakšno vnetje bezgavk pri nogah in pod pazduho; zdravili so jo tako, da so s pravo oslo podrgnili po vnetju in trikrat odpihnili z osle; vse to so trikrat ponovili. Bezgavkam pravijo tudi skakavke (2).

Skrumba je hud ekzem, ki se ga nalezemo od krastač v naravi. Skrumbo so preganjali na tri načine:

- a) mazali z grampo (pokvarjeno skuto)
- b) polivali z vodo in zagovarjali
- c) ujeli so krastačo, jo ubili in nataknili na palico zasajeno v zemlji; kakor se je krastača sušila, se je zdravila skrumba (1).

Mrdabice (bradavice) na rokah odpravimo, če jih vsak dan posipavamo s toplim pepelom iz bukovih drv ali s penami, ki se ob dežu naberejo pod kapom (1). Bradavice in kurice (bradavice na notranji strani roke kmalu izginejo, če na križpotju, kjer ne boš nikoli več hodil, vržeš čez glavo toliko kamenčkov, kolikor imaš bradavic (6).

Če se ti potijo noge, naberi orehovo in brezovo listje in ga daj v čevelj. Če ti izpadajo lasje, skuhaj korenine koprive. Vsak dan enkrat zmoči lasišče s tem čajem in pokrij glavo. Ne izpiraj! (1).

Če imaš neprijeten zadah iz ust, pij večkrat čaj iz limoninih lupin. Če se ti tresejo roke, jih večkrat ohladi do lahata (komolca) v mrzli vodi (6).

ŽENE IN OTROCI

Za menstruacijo so včasih rekli, da ženska dobi perilo ali svoje reči. Mlada dekleta so povsem nepoučena doživelva svojo prvo menstruacijo, ker je poduk pomenil pohujšanje, greh. Do prve svetovne vojne ženske v glavnem niso pozname spodnjih hlač in še manj higieničnih vložkov. Če so dekleta nameravala na ples, so nemalokrat prej pile žganje, da so zaustavile krvavitev (3). Ohranila se je vraža, če ženska dobi svoje reči v četrtek, bo dobila darilo; če v soboto bo srečna v ljubezni; če v nedeljo bo vesela, če druge dni bo pa žalostna in nesrečna (5).

Žene so nosečnost prikrivale, dokler se je dalo. Nosečnica ne sme stopiti čez drevo (plug), ne sme pogledati pohabljenega človeka, ker bi to vplivalo na razvoj otroka. Če si močno zaželi kake jedi, jo mora dobiti. Če si npr. zaželi kave, a je ne dobi, pa se takrat kakorkoli dotakne svojega telesa bo imel otrok na istem delu telesa rjav blek (liso) (3). Ko gre

nosečnica k maši, mora paziti, da se je ne dotika kakšna vrvica, sicer bo otroku tam manjkal kakšen ud. Tudi ne sme poslušati grdega govorjenja ali poslušati kakšnih grdobij, sicer bo prišel otrok na svet pohabljen na duši ali na telesu (5).

Včasih so vse žene rodile doma. Revnejše so pogosto rodile kar na podu (tleh) ali na banjku v izbi ali kamri, ker jim je primanjkovalo rjuh. Ob porodu so pomagale izkušene žene; dostikrat pa so bile prepuščene same sebi ali možu. Če porod ni potekal normalno, in je bila žena v nevarnosti, so prej pomislili na gospoda kot na zdravnika (3).

Porodnicam v Ravnah je pomagala Marija Leban - Čebrovka, kasneje pa njena hči Neža Gabršček - Piskovka in Marija Kovačič - Pisetovka. Slednja je rada povedala, da je prinesla kar 36 otrok. Babico smo imenovali kamara (6). Kamara je ženo opozorila, da tri mesece po porodu ne sme pustiti moža k sebi (3).

Otroška posteljica je bila "krščena reč" in jo je nesel mož skrivaj zakopat na pokopališče (3).

Če se otrok - deček rodi z nogami naprej, ga morajo potegniti skozi tatove breše (hlače), da ne bo buzarant (5).

Letvana (otročnica) mora ležati osem dni v zatemnjeni sobi, da ne bodo njo in otroka bolele oči. Sadja in zelenave ne sme jesti, da ne bo otrok jokal. Jesti sme kruhovo ali prežgano župo, belo kavo, kako jajce in dober kruh, ki ga prinese nuna (botra), pa še kakšno kokoš so ponavadi zaklali za župo (6).

Včasih so dojenčke poredko kopali, obrisali so jih kar z mokro cunjico. Dojenčku tudi niso umivali glave, zato so se mu na lasišču napravile špelude (skorjast prhljaj), ki so jih s težavo odstranili z oljem in glavnikom, ko je imel otrok dve ali tri leta. Dojenčki niso bili nikoli gologlavci, njihovo glavno pokrivalo je bila škufca (6).

Rut (plenic) so imeli malo, zato so uporabljali tudi stare srajce itd. Imeli pa so povoje, s katerimi so otroke tesno povijali od nog do glave, da ne bi imeli krivih nog in da so spali v toplem. To se je obdržalo do časa po drugi svetovni vojni, vendar so jih tudi kasneje, ko so jih pestovali, vseeno še malo povili čez prsni koš, da se jim ne skrivi hrbitenica. Za previjanje so pripravili najprej povoj, nato večjo plenico, potem pa še manjšo plenico za roke (področnico). Ko je bila "štručka" gotova, so jo položili v zibko, ji dali v usta cuzelj in jo uspavali z zibanjem in petjem uspavank. Pod spodnjo rjuhico je bilo vedno nepremičljivo platno, nad vsem pa je bila navezana še vrvica, da otrok med zibanjem ne bi padel iz zibke (6).

Otroka rada pešta (tlači) mora; če ima otrok malo povečane ali rdečaste prsne bradavice je to znak, da ga je sesala mora. Moro odvrnemo od otroka, če na zibko ali posteljico narišemo sračjo nogo. Sračja noge je z eno potezo narisana peterokraka zvezda. Če slišiš, da prihaja mora, se moraš takoj premakniti v postelji, da jo preženeš. Zadostuje že, če pomigaš s prstom na nogi (6). Zoper moro pomaga tudi, če daš tatove hlače čez zibko (5).

Letvana ne sme iz hiše dokler ne gre k prvi maši - očiščenju, sicer lahko pride nesreča čez vso vas, lahko bo potolkla toča (5). Dotlej tudi ne sme pogledati čez hribe ali vodo, sicer, izgubi mleko. Dobro je če si pri očiščenju v obleko na prsih zataknem šivanko s konico navzgor (3).

Materje so dojile otroka do 9 mesecev, tudi do 1 leta. Včasih še nekaj mesecev po tem, ko so že pričakovale naslednjega otroka. Zgodilo se je celo, da je bil otrok že tako velik, da je sam prinesel stolček k mami in ji zlezel v naročje. Zaradi pogostih porodov - rodile so običajno 8 do 10 krat - dolgotrajnega dojenja in napornega dela so bile žene hudo izčrpante (6).

Otroškega pudra včasih niso poznali. Če je bil otrok živ (rdeč, vnet), so ga posipali s črvojedino, ki so jo nastrgali s starih hišnih tramov (3).

Pereči ogenj (rdečke) so odganjali tako, da so položili otroka nagega v zibko in trikrat odprli vrata sobe. Trikratno odpiranje so ponovili še dvakrat (3).

Če ima otrok maruskle (ošpice), ga ne smemo prehladiti, da nam ne umre. Ležati mora v zatemnjeni sobi (3).

Ker so bile matere zelo obremenjene s kmečkim delom in številno družino so bili otroci pogosto prepuščeni sami sebi, mladoletnim pestrnam in starejšim sestricam in bratcem, zato so se veliko plazili po tleh. Zaradi pomanjkljive higiene so bile gliste najpogostejsa nadloga otrok. Zoper gliste so otrokom dajali piti mleko, v katerem se je kuhal česen. Ker česnov duh preganja gliste, so morali otroci nositi na nit nabbrane olupljene stroke česna. Takih "koraud" so se branili, ko so bili malo večji. Najhuje pa je bilo, ko so jim dali piti gleščivko, olje proti glistam, ki so ga kupili v apoteki v Tolminu (6).

Če otrok drži ročici ob glavi, ko spi, je znak, da je zdrav. Če se nasmehne v spanju pravijo, da vidi angelce; če zajoče, pa ima hude sanje (6).

Jesti so dali otroku ko je bil lačen in je jokal. Včasih so matere tolažile otroka tudi s cuzeljnom iz cunjice, v katero je bil zavezani sladkor (6).

Luna ne sme svetiti na človeka ko spi, posebno ne na otroka, če ne ga bo luna vozila, ali pa bo kmalu umrl (5). Otrokom se zvečer ne sme kazati lune, sicer bodo imeli glavobol ob vsakem mlaju. Moja sestra je zbolela zaradi tega. Naši so morali s svedrom izvrati luknjo v rožanc (podboj), vanjo so zatlačili njene porezane nohte in cviren ter jo nato zabili. Tako so ji pregnali glavobol (1).

Če otrok kašlja, mu položimo na prsi volneno cunjico. Na prsi mu položimo lahko tudi plav preluknjan papir, ga pokrijemo s črno ovčjo volno, vanjo pa razmažemo na maslu zakrnjeno jajce z lupino vred (3). Premožnejši so kupovali v apoteki velik obliž za na prsni koš (flajšter) (6).

Mušov kašelj (ali oslovski kašelj) pri otrocih preženemo, če jih damo za nekaj časa na dober zrak v hribe (2).

Če je otroka bolel trebuh, smo nastrgali arešč v žlico vode in mu dali piti. Arešč smo kupili v apoteki (3).

Če otrok umre, se ne sme jokati za njim, sicer ne pojde v nebesa. Reči se mora: "Zibca se je obrnila, saj bo pa ob letu drugi" (5).

NEKAJ VRAŽ V ZVEZI Z ZDRAVJEM

Čiselne ali juhe ne smeš mešati z nožem, če ne te bo zbadalo v trebuhu. Vode ne smeš pustiti, da v prazno vre, če ne se moška moč suši. Kruha ne smeš v mleko ali kavo rezati z nožem, ampak ga moraš z roko drobiti, sicer te bo zbadalo v trebuhu (5).

Včasih so imeli nekateri knjigo Kalamon a so jo strašno skrivali. Če si dobil od nekoga les ali kos njegove obleke, si lahko tistemtu tudi škodoval ali ga zacopral, da ni imel sreče, da je zbolel kdo v družini ali da je zbolela živila (5).

ZDRAVLJENJE Z ZAGOVOARI

Posebno mesto v ljudski medicini zavzema zagovarjanje. Zagovarjali so ljudem in živalim proti strupenim pikom, proti raznim oteklinam in vnetjem, proti opekljinam, uroku itd. V Ravnah so zagovarjali Neža Kovačič, Jožef Rutar, Ivan Rutar in Marička Kovačič. Živini so zagovarjali Lojz Kragelj, Seljanov hlapec Janez Rutar, v Zadlazu pa Vinčič in Tonhalov ded. Zagovarjanje je bilo vseskozi nekakšna skrivenost, ki so jo zaupno prenašali iz roda v rod. Bilo je zelo razširjeno in zakoreninjeno, čeprav ga je cerkev preganjala (6). O tem priča naslednji primer: pred vojno je neka ženska pri spovedi povedala, da je zagovarjala kravi, ki jo je pičil modras in zato ni dobila odveze. Žena je rekla: "Prava reč, če mi gospod ni dal odveze, krava je pa le zdrava!" (3).

Leta 1973 so bili zapisani naslednji zagovori:

Zagovor za abu (to je če dobiš ajer - prepih, ki povzroči vnetje oči, otekline na glavi, hud zbobol, vnetje ušes itd.)

Abu,
te preganjam v imenu Jezusa.
Če s u mies, u karves,
tebe pregajnem!
Ti muoreš jet ven,
buod u karyies, u mies, u kastieh!
Ti muoreš jet ven,
na miru use pstit!

Zagovor je treba govoriti trikrat in trikrat pihniti v abu.

Zagovor za opeklino

Ljuba gaspa, sveta Šantanela,
uoda tuoč, uosk tapi;
kakr se uosk luoč ad uade,
tako naj se luoč agn ad tega mesa!

Zagovor povemo trikrat in trikrat pihnemo v opeklino.

Zagovor za urak

Urak, urak, urak,
tebe pregajnem
in pregajnem tud tizga jezika,
k te je ureku!

Ta zagovor je treba govoriti trikrat in vsakokrat vreči po en žareč ogel v vodo. Če je človek, naj na koncu nekaj te vode popije; če je žival, jo je treba trikrat s to vodo pokropiti.

Vse tri zagovore so povedali Luketovi, naučili so se jih od matere (1).

Zagovor za kačji pik pri živalih

Buh n temenešča!
Buh n svet Peter sta šla pa svit, tam sta srejčela nga hudga strpjenga maža z roglastim jezikom n špikastim repam. Buh ga je uprašau: Ki ti tu čakaš, strupeni mož? Jest čakam dve in sedemdeset nesrejč. In če ti čakaš dve in sedemdeset nesrejč, jest imam dve in sedemdeset rcni za taje nesrejče. Jest pridem notr u Ruzalem, notr v Vetelehem. Notr je svet Jur, sveta Marita in svet Ampas. Notre use strpene kače pamaram, use viperje, use strpene jezike n use špičmerje. In jest pregajnem skuz u imen Baga, svete Marite in svetega Jurja. N trikrat dihnem n trikrat voda uržem, n jest te zarotim pred živim Bugam, da ti moraš hitra svoj strup nase uzjet in nimaš neč škoduat tel žival, je imaš čista pustit, kakr je na sviet pršla.

Zagovor za zobobol

Abu, abu,
če s abu, buod ablica,
če s samc, buod samica;
bejš u peči, čer krščenga neč ni!

Ta dva zagovora sem dobila zapisana pri Ivani Kovačič (3).

Pri Skalarju hranijo staro beležko s tremi zagovori. Navajam jih dobesedno:

1.
jest začnem ujemen baga četa
imen baga sina
strup strup jest tebe preganjem
ti zapabem in prepabem

jest tebe preganjem
ker sam boh te pereganja
in te more pregnati
dorje tega keriu
more tu priti strup spiti
se more skrait,
boh oče boh sin mi pomagaj
teli balezeni.

Use tole more zgobarit peroti maderasu.

2
belika gospa sbeta sakanela
tausek mešala uteli badi
kakor seje lačil tale bosk tele bod
naise loči tale aigen tega mesa

terikrat more gaboriti
tole se zagobarje čese speče

3
Tole se zagabori če je uročen
more uzeti tri ogale
teri karat more uzeti ogele ena treska
usaki ogel more gaboriti
poperei noter boda urže

jest nekadim telega ogelja
ne tebe boda
jest kadim tale jezik
je tale žibal urekel

potem more gabariti pa žibina karapiti

jest ne kerapim tele žebine
jest kerapim tale jezik.

Po potrebi so zagovarjali tudi posredno, npr. v kavo, kruh ali mast. Bolnik je kavo ali kruh pojedel, z mastjo se je pa mazal; prav tako bolna žival.

ZDRAVLJENJE ŽIVALI

Zdravljenje živali s pomočjo zagovarjanja smo že opisali. Zdravili pa so še na druge načine. V Ravnah se je najbolje spoznal na to Janez Rutar - Bezajl, v Zadlazu pa Ivan Rutar - Kukč in Ivan Manfreda - Tonhala. Slednji je posebno slovel, po pomoč so prihajali k njemu celo iz Benečije (6).

Ko krava stri teleta, ga je treba dati h glavi, da ga liže. Če se krava ne strebi po telitvi, ji je treba hitro skuhati in dati laneno seme (5).

Zoper grižo pri živini pomaga čaj iz hrastovega lubja. Če je imela krava uč'č na grči (vime-nu) so ga prezeli po dolgem, da je odtekla kri in rano sprali z vodo (1).

Sopara iz senenih mrv je dobra tudi za bolne živali, na primer pri vnetju vimena pri kravi. Imel sem konja, ki je imel naduho. Teden dni sem mu vsak dan paril senene mrve na segretom kremenovem kamnu. Ni bilo lahko, a konj je ozdravel (4).

Košutnik (veliki), cvete rumeno, je dober za živino. "Sesekljane korenine košutnika, pomešane s soljo, dajemo bolnim kravam", je povedal Seljanov Pepi. Zlome so zdravili tako kot pri ljudeh (6).

PRIMER OPERACIJE NA DOMU

Zdi se mi, da še vidim starega Bezajla z leseno desno nogo, ko nese vodo na pabirku (palica za nošnjo dveh posod) mimo naše hiše, pa ko molze koze v mederji ali ko sedi doma ob ognjišču in z velikim mehom piha v ogenj (6).

Bezajl se je ponesrečil okrog leta 1880, umrl pa je 1938. Najstarejši vaščan Andrej Rutar se spominja, da je bil sosed Janez Rutar-Bezajl mož manjše postave, vendar pogumen in vesel. Ko je nekoč pripravljal zimsko krmo za koze - listnate veje jesena in breke, imenovane frodelj - v strmi senožeti, je omahnil z drevesa. Zaradi tega se je omajalo tudi kamenje v bližini in se skotalilo. En kamen ga je zadel in mu zdobil desno nogo pod kolenom. Domačini so ga našli šele čez nekaj časa in prinesli domov. Za zdravnika ni bilo denarja, za bolnico še manj. Prosil je mater naj gre po Mačka v Zadlaz, da mu odreže nogo. Jernej Manfreda - Mačk, ki se je še kar razumel na zdravilstvo, menda je bil v vojski pri sanitejcih - je prišel in prinesel s seboj žago, nož, obvezne in drugo za operacijo. Najprej je namesto narkoze moral Bezajl popiti merico žganja. Potem mu je okoli noge zarezal kožo, malo nižje od kraja, kjer je imel namen odrezati nogo. Kožo je zavihal navzgor, še zarezal in potem začel žagati kost. To je bilo najhuje, zato je tudi njemu mati dala žganja. Ko je bila noga proč je kožo odvihal in poravnal čez rano, obvezal in odšel domov. Bolnik je takoj čutil olajšanje. Noga se je dobro celila in ostala gibljiva v kolenu. Kasneje si je sam naredil protezo - leseno nogo, spodaj okovano, zgoraj z jermenimi za pritrditev na oblečeno nogo. Z njo je še naprej opravljal vsa kmečka dela: kosil travo, nosil težka senena bremena, grabil seno, nosil gnoj v košu, vodo od beča, meh rži v mlin, koruzo in drugo iz Tolmina. Kadar je delal v strmih senožetih kot so Robčiči, je z desno nogo pokleknil v breg. Najraje pa je pasel. Na paši je prepeval in piskal na bukov list. Imel je tudi močan glas in ko je proti večeru nekje Zatrato zaklical "Go - goo!" so koze nekje na drugi strani Zadlašce zameketale in se same usmerile proti domu (2).

Tu sem podala prikaz ljudskega zdravljenja za eno samo gorsko vas. Gotovo bi tudi v drugih našli podobne primere in zato čaka raziskovalce ljudske medicine še veliko dela. Treba bi bilo pohiteti, ker s prodiranjem sodobne medicine na vas, stari načini zdravljenja hitro izginajo, izginjajo pa tudi spomini nanje.

ZGODOVINA DOLINE TOLMINKE IN ZADLAŠCE

Janez Dolenc¹

ZGODOVINSKI ORIS DO PRVE VOJNE

Poleg večjih krajev na Tolminskem, ki so nastali že v hallstattski dobi pred našim štetjem, kot npr. Tolmin, Kobarid in Most na Soči, so Slovenci po svojem prihodu v te kraje postopoma poselili tudi odmaknjeno in precej divje porečje Tolminke. O naselitvi Čadrga se je ohranilo celo staro izročilo, ki priponuje, da so v davnih časih v Bohinju tri može obsodili na smrt; njihove žene pa naj bi se izselile. Vzeti so smelete s seboj le toliko, kolikor bi lahko nesle. Vse tri so se odločile, da spravijo svoje može v vreče, in jih odnesle v gore. Naselile so se s svojimi možmi v gozdu na mestu, kjer danes stoji vas Čadrg.

Tolminski urbar iz leta 1377 ima vas Čadrg (Zadroch) in Zadlaz (Villa de Noua - nova vas), ni pa še Tolminskih Ravni. Te so se menda razvile iz planšarskih stanov kasneje. V Čadrgu sta v urbar zapisana dva kmeta, Križman in Jakil (Jakob). Jakil je dolžan namesto vsega drugega na leto oddajati 198 skled (scudelae), krožnikov (taleria) in čaš (cifi), in sicer po 66 ob Jurjevem, Mihelovem in Božiču. To je tudi že dokaz domače obrti v teh krajih, v izročilu se je ohranilo, da je bila tu nekoč "fabrika" porcelana.

Sčasoma so se vasi povečale zlasti z bajtarji. V Čadrgu je nastalo do 26 domov, v Tolminskih Ravnah do 18. V Zadlaz-Čadrgu sta nastala še zaselka Na lazu in Perbla, v Zadlaz-Žabčah pa zaselek Skaunk (Skalnik). V Pologu pa so bili le 3 domovi in 3 na Javorci. Za časa grofov je v Čadrgu imel svojo hišo lovski čuvaj. To je bila najsiromašnejša hiša v tej vasi. Danes stoji tam hiša pri Kuščerju.

Slika 1. Prof. Janez Dolenc, mentor zgodovinske skupine, si zapisuje priponed Seljanove mame iz Čadrga o trpljenju med prvo in drugo svetovno vojno (Foto Janez Dolenc)

Prebivalci so živeli največ od živinoreje, od reje govedi, ovc in koz. Število prebivalcev je doseglo v Čadrgu 219, v Zadlaz-Čadrgu 154, v Zadlaz-Žabčah 202, v Tolminskih Ravnah do 106 ljudi. Za Polog nimamo številk. Vse te ljudi ni mogla prerediti revna hribovska zemlja, zato so poleti moški odhajali na sezonska dela v Romunijo in na Gornje Štajersko. Tega se še dobro spominja Ivancetov oče z Ozidja, ki je bil velikokrat na tem delu. Spominja se tega dela z Gornje Štajerske, kjer so dan na dan živeli ob zabeljeni polenti, samo ob nedeljah so si privoščili v gostilni še kozarec vina. Ena Mačkoviček iz Zadlaza se je poročila na Gornjem Štajerskem in imajo še danes tam sorodstvo.

1. Dipl. prof. slov.jez., Grajska 8, Tolmin, upokojenec

Pod Avstrijo je Čadrg postal skupaj z Zadlaz-Čadrgom komun (občina). Hiše so prvič oštrevili. Po izročilu so v Čadrgu živelj tudi roparji, imenovani Mulčkarji, in še danes se imenuje težko dostopna jama pod vasjo Ravbarska jama.

Med ljudmi še živi spomin na "rezenterje in flihtenke", na vojaške begune, ki so se skrivali v Pologu, v Čadrgu in pod Skaunkam. Kmetje iz vasi Zatolmin in Žabče so jih pa morali loviti.

Vaščani Javorce so pasli živino na planini Javorci, Zastenar in Pologar sta imela svoji planini. Čadržani so pasli najprej na planini Na prodih, potem pa so gnali više na Dobrenjšco. Iz obeh Zadlazov so pasli na planini Kal in Rešelj; deloma pa na planinah Rut in Razor. Ravnharji so pasli delno na planini Kal, delno pa s Poljubinjci v Razoru.

Kapelice so bile v Pologu, v Čadrgu kar dve: ena na začetku, druga na koncu vasi. Kapelica je tudi nad sotesko Skakalce in na odcepnu poti na Laz. Ena je v Zadlaz-Čadrgu, znamenje je bilo tudi pod vasjo Tolminske Ravne, a je propadlo.

Leta 1890 sta zapisana v Tolminski farni kroniki dva dogodka, oba vezana na Laz.

Najprej se je na drugo pobinkoštno nedeljo Urški Košuta, p.d. Mažarevčevi z Laza, 12-letni deklici, prikazala Marija, kot je sama izpovedala dekanu Josipu Kraglju: "Molila sem na tolminski trg zraven naše hiše na bukve. Videla sem mater Božjo. Oblečena je bila z belim krilom; predpasnik je imela rudeč s plavimi kamufi obrobljen. Na glavi je imela svetlo kruno; bila je navadne ženske visokosti in mlada. V naročju je imela Jezusa. Ta je imel plavo krilce s kamufi enake barve. Na glavi je imel kruno spleteno iz samih palčic, na vsaki palčici je imel križ. Vprašala sem jo, kdo je. Rekla mi je: Jaz sem M.B. prečistega Srca. Vprašala sem jo, kaj želi. Odgovorila mi je: Sezidajte mi cerkev vrh Kobilnika. Imenuje naj se Zdravje bolnikov. Prosila sem jo, naj mi da Jezusa pestovat. Dala mi ga je."

Mati božja se je menda prikazala še čez en tened in še tretjo nedeljo po prvem prikazovanju. Od tega časa so zahajali domači, še bolj pa tuji ljudje na Kobilnik. Matere so nosile tja gor bolne otroke, menda so nekateri ozdraveli. Zima, ki je bila tega leta posebno huda, je ustavila romanja. Toda proti pomladi 1891 so raznesli, da se bo Mati božja znova prikazala. Tedaj se je v Tolminu zbralok okoli 4000 ljudi; prišli so celo sem od Čedada. Šli so v procesiji na Kobilnik in Urški v predpasnik metali denar za novo cerkev na Kobilniku. A prikazni ni bilo več, vendar so zgradili kapelico. Cerkev ni priznala teh prikazovanj ter kapelice ni hotela posvetiti. Med prvo svetovnbo vojno so jo porušile granate. Na te dogodke pa še spominja že lezen križ vrh Kobilnika in Bevkova legenda Marija z Robidovja.

Slika 2. Križ na Kobilniku, kjer naj bi se 1890/91 prikazovala Mati Božja. (Foto: Janez Dolenc)

Drugi dogodek pa je strela, ki je 5. avgusta pri košnji ubila Andreja Nuka (Šraufa) na čadrskih senožetih.

Do vseh teh krajev do 1. vojne ni bilo pravih voznih poti, ampak le tovorniške. Vse pomembno so nekateri tovorili z mulami, večinoma pa znosili v koših. Če so v Ravnah prodali zaklanega prašiča, so ga obesili na dolg kol in dva močna nosača sta ga nosila v Tolmin. Prav tako so nesli tudi mrliča v Tolmin. Ohranilo se je v izročilu, da je nekdo blizu Tolmina, star mož, ki je slabo videl, srečal moža, ki sta nesla prašiča. Mislil je, da je mrlič in je rekel: "Bug se smili za njegovo dušo!" Druga zgodbpa pravi, da so nesli iz Zalaza mrliča v krsti v Tolmin. V Korith je nosačem zdrsnilo, krsta je padla v vodo, se odprla in voda je odnesla mrliča. Krsto pa so ujeli in jo nesli domov; potem jim je služila za shranjevanje skute.

V koših so nosili gnoj na njive v bregovih, prekopali so jih z motiko. V Čadrgu in v Ravnah so bile njive delno bolj na ravnem in so jih orali s plugom. A ker niso imeli vprežne živine (vola ali konja) se je v plug vpreglo 8 mož, eden pa je ravnal plug. Kako trdo je bil prislužen ta kruh.

Žito, večinoma rž, oves, ječmen in ajdo so mlatili s cepci v dvoje ali v četvero. Mleli so v mlinih ob vodah. V mlin so nesli žito v mehovih. Pri Skalarju v Ravnah so že v starri Avstriji imeli ročno mlatilnico, ki so jo prinesli iz Tolmina.

V Ravnah in tudi v Čadrgu je imela skoraj vsaka hiša dobro skrito puško za divji lov. Ljudje so puško in plen znali pred orožniki dobro prikriti.

Zatem so zgradili okrog leta 1906 šoli na Piku v Čadrgu in na Perbli v Zadlazu. Inteligenco s tega področja predstavljalata v tem času duhovnika Janez Kenda, Jurcov iz Zadlaza, in Andrej Klobučar, Skalarjev iz Tolminskih Ravni. Oba sta imela novo mašo 1907.

Vse stavbe so bile nekdaj pokrite s slamo, sčasoma so začeli zamenjavati za korce. Ko so na Skalarjevo hišo dali korce, so jih morali znositi v koših iz Žabč. Po potrebi so pripravili apnenico, saj je kamenja in drv bilo dovolj. Deske in plohe so žagali na roke, tako da so bili dvojni zgoraj, eden delavcev pa spodaj. Tramove so obtesali s plenkačo (žetlaka).

Večji kmetje, npr. Skalar in Seljan v Ravnih sta imela hlapca in deklo, poleg tega so najemali še bajtarje v dnino.

Sejali so lan in konopljo za domačo obleko. Skoraj pri vsaki hiši je bil kolovrat, ponekod pa tudi statve.

Čebele so gojili v Čadrgu in Zadlazu, v Ravne pa so jih le prinesli na pašo. Pri Žigru na Perbli je bil čebelnjak s poslikanimi končnicami.

Nekateri so sami izdelovali citre.

PRVA SVETOVNA VOJNA

Že sredi 19. stoletja (1848 - 1866) so se Avstrijci bojevali v "laških" vojnah, da bi za cesarstvo ohranili bogate pokrajne severne Italije: Lombardijo, Modeno in Benečijo. Toda te vojne so izgubili in meja z Avstrijo se je približala našim krajem, Beneški Slovenci pa so prišli že 1866 pod Italijo. Kraljevina Italija si je hotela pridobiti še Dalmacijo, Trst in Gorico z zaledjem, ki je bilo slovensko. Za dosego teh ciljev je izbruhnilo nasprotje med centralnimi in antantnimi silami, ki je pripeljalo do prve svetovne vojne. Italija se je pridružila antantnim silam in 24. maja 1915 napovedala Avstriji vojno.

Tedaj je bilo na italijanski meji zelo malo avstrijskih vojakov, saj je bila Avstrija angažirana že na srbski in ruski fronti. Tudi na Tolminskem ob mejah ni bilo vojske, le posadki na Mengorah in Kozlovem robu sta zadrževali italijanski prodor, ki je bil največji bolj severno, prodor na Mrzli vrh in Krn. Nikoli pa ni Italijanom uspelo prodreti v Tolmin in dolino Pologa, čeprav so zelo pritiskali na obeh sektorjih. Bilo je veliko padlih, v njihov spomin je bila zgrajena spominska kapelica na Javorci, po vojni pa so Italijani prekopali grobove padlih Avstricjev in jih vse prenesli na že obstoječe vojaško pokopališče na Ločah. Vse padle Italijane so tudi prekopali in prenesli v Kobarič, na veličasno urejeno grobišče pri sv. Antonu, ki ga je otvoril sam Mussolini leta 1938.

Področje Tolminke in Zadlašce je bilo tako ob frontni črti in prvem zaledju. Seveda so tudi tu že ob začetku julija 1914 vpoklicali veliko moških, in ker se je vojna vlekla, so jih vpoklicali vsako leto več, tako da so prebivalci ostali brez glavne delovne sile. Veliko je bilo s tega

področja ranjenih in padlih. Na spomeniku padlih iz te vojne ob tolminski cerkvi so naslednja imena:

ČADRG:

Čujec Jakob 13,
Jarec Ivan 7,
Kavčič France 5,
Rutar France 6,
Kavčič Josip 5,
Klobučar Mihael 4,

Leban Anton 12,
Leban Anton 28,
Leban Jakob 28,
Rutar Matija 34,
Leban Ivan 46,

(skupaj 11 padlih)

ZADLAZ - ČADRG:

Brežan Mihael 42,
Dobroveč Andrej 35,
Leban Alojzij 35,

Kenda Josip 48,
Košuta Ivan 18,

(skupaj 5 padlih)

ZADLAZ - ŽABČE:

Kavčič Tomaž 14,
Leban Ivan 2,

Leban Ivan 19,
Rutar France 31,

(skupaj 4 padli)

TOLMINSKIE RAVNE

Klobučar Matej 12,
Kavčič Andrej 5,

Rutar Josip 1,
Rutar Matej 1,

(skupaj 4 padli)

Na tem področju je torej padlo 24 mož in fantov. To je bil hud krvni davek in tragičen tudi zato, ker je kljub vsem žrtvam na koncu prišel italijanski okupator in zasedel tudi to področje.

Domačini se spominjajo, da je bilo v Pologu veliko vojno taborišče, zato so morali tudi pot v Polog širiti in izboljšati, kar so morali opraviti internirani Bosanci. Blizu Pologarja je bilo polno barak, skladišč, celo kino predstave so tu imeli za vojake.

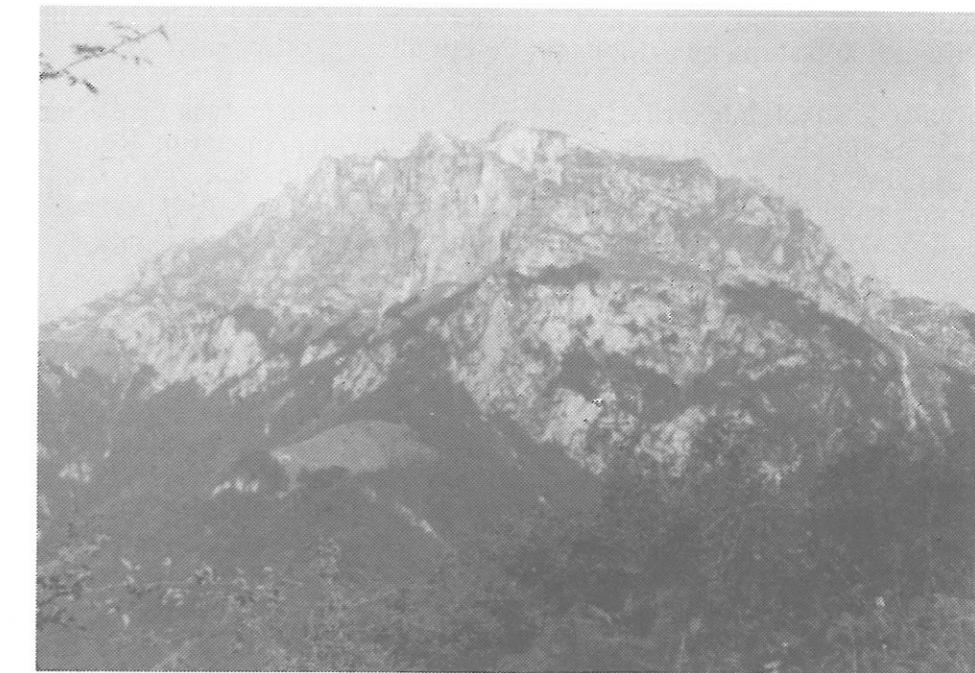
Pri Zastenarju je bilo vojno sodišče in blizu tega tudi strelišče za obsojence. Neža Kovačič, Skuršenova iz Žadlaza, ki je tedaj služila za deklo pri Zastenarju, je videla tako vojaško eksekucijo. Obsojeni si je moral sam izkopati grob. Ko so ga peljali k ustrelitvi, je moral nesti križ, katerega so zasadili na njegov grob. Zavezali so mu oči, vojni kurat je še nekaj molil, potem ga je ustrelil eksekuciski vojaški vod. Padle vojake so pokopavali tudi blizu Zastenarja. Sina neke madžarske plemiške družine so prišli takoj izkopat, pripeljali so krsto. Mati je objemala izkopano truplo.

V Čadrgu je bil nek vojaški štab in v soli vojaška bolnica. Čadržani so bili najbolj v nevarnosti ob ofenzivah, ker so krogle iz pušk in topovske granate letele v vas. Krogle so že izgubile zalet in so padale izpod neba kot dež. Granate so bile najhujši strah. Pri Seljanu je drobec granate prebil strop in priletel v kuhinjo. V hlevu jim je ubilo kravo. Med ljudmi žrtev ni bilo, le Seljanov stric je bil ranjen.

V Tolmin se ni moglo, manjkalo je vsega. Ženske so nosile jajca, maslo v Polog in zamenjave za razne stvari. Otroci so kljub nevarnosti hodili v šolo na Perblo.

Ob zadnji, dvanajsti soški ofenzivi okt. 1917, so se ljudje iz Čadrga umaknili v Ravne, z Ozidja pa v Zadlaz.

Prebivalstvo v obeh Zadlazih in Ravnah je živel ob varnem. V Zadlaz-Čadrgu je vojska postavila celo leseno kapelo, kjer je maševal vojni kurat. Tudi mrtve so začasno pokopavali tam.

Slika 3. Pogled s Čadrga na Rdeči rob (Foto Janez Dolenc)

Po zlomu italijanske fronte pri Kobaridu in umiku Italijanov so tudi tukajšnji domačini hodili na opuščeno fronto po različen odvržen material, zlasti po koce (volnene odeje).

POD ITALIJO

Italijani so zasedli te kraje v začetku novembra 1918. Prišli so s trikoloro in proglasom, da bodo Slovenci imeli več pravic pod Italijo kakor pod Avstrijo, kar pa jim nihče ni verjel. V soli v Čadrgu in na Perbli so nekaj časa še učili slovenski učitelji, a po Gentillijevi šolski zakonodaji so prišli učit samo italijanski učitelji.

Sprva je tudi kulturno življenje vzcvetelo, v Čadrgu so ustanovili celo dve prosvetni društvi. Eno je bilo bolj klerikalno usmerjeno in je delalo bolj v okvirih Marijine družbe, drugo pa je bilo liberalno in je prirejalo poleg iger tudi plese.

Italijanska oblast je ustanovila postojanki financev v Pologu in Ravnh in jim zgradila kasarne. Fašisti so si prav tam tudi postavili svoje kasarne. Tudi na Dobrenjščici je bila fašistična postojanka.

Prebivalstvo teh krajev je bilo narodno zavedno, posebno še v Čadrgu. Tone Rutar, Kumrov, je obiskoval slovensko učiteljišče v Tolminu in se še pred dokončanim študijem sprl s šolsko oblastjo, tako da je bil izključen in je učiteljišče moral končati privatno. Poleti 1926 je v Čadrgu ustanovil tajno celico organizacije TIGR, ki so ji pripadali v začetku Jakob in Mitja Rutar, Kumrova, ter Jože in Miha Rutar, Žefovčeva.

Proti koncu novembra 1929 sta Matija in Jakob Rutar prinesla v oprtnikih pisalni štroj in razmnoževalec iz Volč v Čadrg. V Volče so ga poslali iz Gorice. Na Kumrovi kleti v Čadrgu, pod tremi metri debelo seneno plastjo, sta Jakob in Tone Rutar naredila za pol kubičnega metra veliko luknjo ob malem okencu. Tu sta razmnožila Jelinčičev letak in dva izvoda lista "Upornik". Ob malih linici se ni dalo delati, ker so mimo hodili fašisti in finančarji. Tone Rutar je bil kmalu aretiran in na tržaškem procesu obsojen na 10 let zapora.

Proti koncu aprila 1930 so se sešli pod Kukom nad planino Gonjač Albert Rejec, Maks Rejec, Srečko Šorli, Julij Torkar, Slavko Jelinčič z Jakobom Rutarjem iz Čadrga. Jakob in Matija sta odslej nadomeščala Jerneja Luznika in zaprtega brata Toneta. Pri prenašanju literature in orožja s planine sta jima pomagala Jože in Miha Rutar iz Čadrga.

Tajni tisk je šel iz Čadrga do Gorice, Brd, Kobarida in preko Sv. Lucije v Baško grapo in na Šentviško goro. Jakob in Matija sta ga oddajala v Tolmin Jožetu Šorliju, Alojziju Šorliju, Kati Lenar in drugim, v Zatolmin Francu Šavljiju, v Žabčah Tonetu Lebanu. V Gorici se je Jakob sestajal z dr. Jožefom Potratom in z Janezom Lebanom, Dolenčevim iz Žabč, ki se je sestajal z Jakobom včasih tudi v zvoniku tolminske cerkve. Zaradi policijske kontrole avtobusa v Tolminu je Jakob stopil na avtobus pri Pršetu ali pa je odšel na vlak.

V poletnem času je Jakob mlekaril v Dobrenjšici. Nad stajami je bila fašistična kasarna z desetimi fašisti. Sestajal se je za mejo z Danilom Zelenom, Albertom Rejcem, Srečkom Šavljem in drugimi. Oddajal je poročila in sprejemal ilegalni tisk in orožje. Odhajal je ponoči, ko so vsi zaspali, da pastirji niso vedeli o njegovih poteh. Da bi bil varnejši, je faštiste zvečer opijanil. V skrivališču Kumrove hiše je nanosil do 50 pištol in drugega subverzivnega materiala.

Slika 4. V Tolminskih Ravnah že šest let deluje folklorna skupina Razor. Nastop ob otvoritvi asfaltne ceste 1990. (Foto Janez Dolenc)

Pozimi 1933 sta Miha in Matija Rutar vodila 5 italijanskih antifašistov v Jugoslavijo. Štiri dni so jih skrivali na Žefovčevem skedenju, med tem pa so na bližnjem Jakelnovem skedenju prenočevali fašisti. Na podnožju Kožljaka je v visokem snegu eden od Italijanov obupal in se je vrnil, ostale štiri pa sta prepeljala čez mejo.

Konec novembra 1934 je policija v Tolminu prestregla pismo Štefana Lebana iz Volč, ki je iz konfinacije naročil Janku Bukovcu, naj se za pomoč obrne med drugim tudi na Jakoba Rutarja. Ponoči 5. nov. sta ga odgnala karabinjerja proti Tolminu. Matija pa je s kolom tekel za njimi in v Koritih napadel karabinjerja ter rešil brata. Še isto noč sta v temi prekoračila mejo. Naslednji dan je italijanski policijski komisar prišel s psi in tremi agenti v Čadrg in od tak do vrha preiskal Kumrovo hišo. 7. dec. so karabinjerji, fašisti in vojaki preplavili vas. Preiskovali so gozdove, senike in hiše družin s priimkom Rutar. Odpeljali so s seboj brata pobeglih in nekaj drugih fantov. Ker tolminski komisar ni mogel verjeti, da bi mogla bežati čez zasnežene gore, je policija nadlegovala Kumrove, dokler ni komisar videl na pošti Jakovo in Matijevo dopisnico, poslano iz Ljubljane.

Za temeljitejše potujčevanje so Italijani poleg šole v Čadrgu in na Perbli ustanovili še celodnevno šolo v Tolminskih Ravnah v Seljanovi hiši. Sprva so tam učiteljevali moški učitelji iz Trentina, ki so ravno končali učiteljišče, kot npr. Margonari iz Trenta. Z bližanjem vojne je pa učitelja zamenjala učiteljica. Vztrajala je vse do božiča 1942, ko je zaradi pojave partizanov za zmeraj odšla.

Učiteljica je vsakega učenca, ki je v odmoru spregovoril italijansko besedo s sošolcem, nagradila z lepo podobico. Učiteljstvu so kuhalci pri Seljanu, nekateri pa so hodili jest v kasarno.

Slika 5. Italijanska učiteljica Agnese Pieropan v Tolminskih Ravnah deli otrokom kosilo. Otroci so morali biti ves dan v šoli, da bi se prej poitalijancili. (Po kopiji povečanega originala, ki ga je ob obisku avgusta 1975 prinesla s seboj učiteljica A.P.)

Na šoli na Perbli je bila zelo huda italijanska učiteljica, ki je preklinjala in tepla otroke. Žunhov Andrej in Rozka Leban nista hotela hoditi več kot štiri leta v to šolo.

Toliko mladih tujih moških v vasi je bila skušnjava zlasti za revna bajtarska vaška dekleta. V Ravnah se jih je več poročilo z italijanskimi vojaki in podčastniki, neki brigadir je zasnubil tudi Skalarjevo, gruntarsko dekle. Ko je bilo že vse pripravljeno za poroko in kupljena bala, pa ji je povedal, da je že poročen in vse je padlo v vodo.

Financi in fašisti so predvsem stražili mejo, zato so imeli majhne postojanke tudi tik ob meji, npr. na Globokem.

Pod fašizmom skoro noben domačin ni hotel v srednje ali višje šole, ker bi se moral vpisati v fašistično stranko.

Posebno po letu 1929, v času krize, so ljudje težko živelji. Moški so odhajali v francoske rudnike, nekateri pa celo v Argentino. Pisk iz Ravni, ki je imel imel veliko majhnih otrok, je odšel delat v francoski rudnik, kjer ga je zasulo. O tem je pisalo tudi v časopisu. Revna dekleta so odhajala za služkinje, Ivancetova Roza z Ozidja je služila npr. v nekem samostanu v Gorici.

Nekateri so kontrabantirali preko meje, Bezajl z Ravni je bil zaradi tega dostikrat zaprt. Tudi pastirji, ki so pasli blizu meje, so prenašali preko meje tobak.

Prodajne cene so bile nizke: kava 500 lir, kilogram sira 4 lire, kilogram masla 7 - 8 lir. Davki pa so bili hudi: mlekarne so tako obdavčili, da so si ljudje raje sami kupili posnemalnike.

Bil je tudi samski davek.

Italijani so tolerirali stare običaje, pri pustnih so celo sodelovali. Tudi kres za sv. Ivana so lahko zakurili na vrhu Mela, a fašisti so prepovedali kuriti kres za sv. Cirila in Metoda 5. junija. Kljub temu so ga pripravili na vrhu Migovca. Fašisti so kontrolirali, a so našli pastirje vse doma.

Zadnja predvojna leta so Italijani začeli utrjevati mejo z Jugoslavijo. Zlasti v Bogatinu so

zgradili velikanske podzemeljske utrdbe, a tudi na področju Škrbine so zgradili več bunkerjev. Na planini Polog so zgradili celo mrežo velikih in dobro zamaskiranih bunkerjev. Delavce so pripeljali iz Italije.

Prav tako so pripeljali delavce Kalabreže iz južne Italije za gradnjo ceste od Žabč proti Jurcu in naprej proti Tolminskim Ravnam. L. 1940 so pričeli in jo dokončali do Jurca. Tudi od Raven navzdol so zgradili kos ceste in nekaj serpentin. Ko pa so ob koncu leta 1942 partizani pobrali delavcem odeje, je bila gradnja prekinjena.

Italijani so zelo cenili maslo iz teh planin in ga imenovali "Burro d'Isonzo". Tolminski župan dr. Marsano je celo objavil publikacijo o planšarstvu na Tolminskem.

V Čadrgu je bila na šoli knjižnica, po ukinitvi društev so jo skrili na neki kmetiji. Slovenske knjige in časopise so pod fašizmom prenašali preko meje tigrovci in tihotapci. Zavedne matere so učile otroke slovensko.

6.aprila 1941 so Italijani hoteli preseliti ljudi iz tega področja. Iz Ravni so že prgnali živino v Zadlaz, a naprej je ni bilo treba, ker je Jugoslavija hitro kapitulirala. Nekateri so tudi že zakopali in skrili vrednejše stvari. Poslej je bila ta pokrajina ob meji z Nemčijo. Fantje, ki so poslej morali v vojsko, niso prišli v bojne, ampak delavske enote "battaglione speciale" na Sicilijo in Sardinijo. V tako enoto je leta 1941 prišel tudi Andrej Leban iz Zadlaz-Žabč, ki se spominja, da jih je komanda vzpodbujala k petju slovenskih pesmi.

ČAS OSVOBODILNEGA BOJA

V drugi polovici leta 1942 so na to področje prišle prve partizanske enote, prvoborec Franc Šavli - Medved iz Zatolmina pa je tudi sem širil mrežo svojih zaupnikov.

Italija je v vojni doživljala poraze in želja po svobodi se je krepila. Le malo fantov se je februarja 1943 odzvalo vpoklicu v italijansko vojsko, večina jih je odšla v partizane.

Spomladi 1943 so fašisti opazili, da gre skupina partizanov s težkimi nahrbtniki po stezi s planine Kal proti Razorju. Italijani v Ravnh so začeli streljati nanje iz vseh bunkerjev. Ko so jim partizani izginili izpred oči, so se zagnali po vasi in zasliševali ljudi, kdo je "ribellom" dal meso. Pregledali so vse hlevne in popisali živino. Na vratih vsakega hleva je poslej moral viseti seznam živine, ki so ga kontrolirali vsak večer.

Potem so število finančarjev v vasi povečali od 10 na 15, fašistov pa od 12 na 20 in še 5 protiavionskih "contraaerei".

Angloameričani so se izkrcali na Siciliji in fašistična oblast je propadla. Ob kapitulaciji so tudi italijanske posadke v Ravnh in Pologu čez noč izginile. V neko veliko barako v Pologu pa so partizani z avtobusom pripeljali orožje in opremo, ki jo je predal garnizon v Tolminu.

Po umiku Italijanov iz Ravni je zvečer prišla v vas skupina partizanov in pripravila sestanek vaščanov. Po navdušočem govoru Petra Skalarja so partizani zapeli še nekaj pesmi, ki so ljudi prevzele in navdušile, saj so jih prvič slišali. Izvolili so začasen odbor OF.

Kmalu so se začeli vračati iz Italije naši fantje, ker je vojska kapitulirala. Vračali so se tudi interniranci. V Ravne se niso vrnili vojaki Karlo Peršolja, Lojz Kragelj in Janko Rutar.

Prvi pohod Nemcev na Ravne je bil 1.decembra 1943. V vasi je bil 3. bataljon in štab 18. brigade, ki je pod vasjo uspešno odbil nemški napad. Nemci so imeli nekaj ranjenih, naši pa brez izgub. Za maščevanje so na Salarju požgali dva senika. Nazaj grede pa so na šoli na Perbli našli sledove partizanov, požgali so šolo in strahovali vaščane.

Aktivist Ivan Rutar iz Čadrga je že spomladi 1943 v Pologu postavil partizansko bolnico, osnovala pa se je tudi tehnika C 32. Po kapitulaciji so v Čadrgu uredili vse vrste delavnic po hišah: krojaške, čevljarske, kovaške itd. V Kobilniku pa je nekaj časa bil sedež okrožja.

17.decembra so se pod Rešeljnem spopadli partizani in Nemci. Slednji so pridrli v vas besni, ker so med svojimi Mongoli imeli mrtvega in ranjenega. Ljudje so z vso naglico prikrivali sledove za partizani, ki so se bili hitro umaknili in vse pustili, celo radijsko postajo. Hudo so

ranili Ivancetovega očeta z Ozidja, ki je šel z bratom po seno. S prestreljenimi pljuči se je zatekel na Seljanov dom, k hčeri Rozi. Rozo pa so Nemci prisilili, da je s konjem na saneh peljala ranjenega Mongola, ki je na poti umrl. Tončkova dekleta so morale peljati mrtvega Nemca v Tolmin. V Tolminu so Rozo sicer izpustili, a je morala na kolenih prosiť Nemce, da so ji vrnili konja. Odpeljali pa so v internacijo dva Kumrova fanta in tri Tončkova dekleta. Tam so namreč iz gornje hiše streljali partizani na Nemce. To hišo so tudi zažgali, pa so ljudje ogenj pogasili.

Drugi napad Nemcev na Ravne je bil 5.februarja 1944. Nemci in Mongoli so zgodaj zjutraj vdrli v vas in delali preiskave po hišah. Dvema vaščanoma - partizanoma, ki sta bila slučajno doma, je uspelo pobegniti. Odgnali so dva vaščana: Ivana Kovačiča, Luketovega so odgnali v internacijo, ker je hotel pobegniti skozi okno, medtem ko so Miha Klobučarja, Skalarjevega, izpustili. Nemci so minirali in zažgali obe kasarni, ker je bila v njih slama za ležišče partizanov. A zgorela je le ena.

V vseh vaseh so delovale mladinske organizacije (ZSM), ženske org. (AFŽ), skojevske organizacije, odbori OF. Ustanovljena je bila povsod v letu 1944 narodna zaščita, gospodarska komisija in odbor RK. V Ravnah je bil ustanovljen krajevni NOO 10.septembra 1944. Tu so vse organizacije delovale pod šifro "VAS št.7".

Kadar so v vas prišle večje partizanske enote, je bilo treba oddati govedo. Vsaka hiša je prišla na vrsto v sorazmerju s številom živine. Ža oddano živino so kmetje prejeli potrdilo. Po vojni so ta potrdila oddali, a zanje ničesar dobili.

Zelo je po vseh primanjkovalo moške delovne sile, zato so tudi ženske kosile travo in opravljalne druga moška opravila, npr. molžo. Ob večerih pa so se v kaki hiši zbrale mladinke in žene ter vneto predle in pletle za borce dolgo v noč.

Slika 6. Spominska plošča padlim in žrtvam na mlekarni v Zadlaz - Čadrgu. Za vazo služi tulec od topovske granate. (Foto Janez Dolenc)

Od decembra 1943. je v grapi Košana ob Zadlašči delovala tehnika Krn, ki je razmnoževala vso partizansko literaturo na ciklostilnem stroju, ki je sedaj v Tolminskem muzeju. Od tam so v vse vasi prihajala radijska poročila, a tudi Partizanski dnevnik, Slovenka, Mlada pest, Slovenski pionir.

V Ravnah so bili otroci brez pouka celo leto 1943. Okrajni odbor OF je zahteval, da morajo odpreti slovensko šolo. V januarju so k pouku sklicali vse šoloobvezne otroke, ustanovili pionirske organizacije. Sklenili so, da bo pouk ob četrtekih in nedeljah in da se bodo pri pouku menjale mladinke. Ko se je približevalo novo šol. l. 1944/45, so na sestanku roditelj-

skega sveta nekateri starši predlagali, da bi učila samo Rafaela Kovačič, 16 -letna mladinka. Šolski nadzornik - Puškin, je to upošteval in ji poslal dekret.

17.julija 1944 so Nemci prišli s konji po drva v Polog. Tam so jih partizani napadli in ubili vse Nemce, le eden se je rešil. Ubili so tudi konje. V maščevalni akciji so Nemci potem zažgali vsa poslopja Zastenarjeve domačije in staro mater pahnili v ogenj.

20.avgusta 1944 so Nemci in domobranci obkolili Gregorčičeve brigado na Rdečem robu. Okrog sto borcov je padlo in bilo ujetih, med njimi komandant brigade Jožko Uršič.

Poslej je Rafaela poučevala v Seljanovi izbi, kjer je bila še vsa italijanska šolska oprema. Vsak dan po pouku so učenci pospravili v sosednjo sobo vse klopi, da ni bilo sledu o šoli v primeru nenašnega prihoda Nemcev. Rafaela je poučevala do konca vojne in potem postala poklicna učiteljica.

Slika 7. Pogled na Tolminske Ravne izpod Tolminskega Kuka. Pod vasjo je izkopana cesta do zajetja Zadlaščice za HE Zadlaščica. Zadaj hrib Javorje, v ozadju Krnsko pogorje. (Foto Janez Dolenc)

Spomladi 1944. je vojaški odbor OF v Čadrgu določil za vaško učiteljica Katjo Rutar, roj. 1919. Ker je bila šola požgana, je začela učiti kar v kmečki izbi pri Kašanu. Dvakrat tedensko je opravila dolgo in naporno pot v Javorco, kjer je ravno tako učila v izbi pri Matjonu. Otroci so bili posebno navdušeni, ko jim je na kitaro zaigrala in zapela partizanske pesmi. 12. marca je šla obiskat brata Ivana, ki je bil v Gregorčičevi brigadi. Toda na povratku so jo prijeli Nemci in domobranci, jo mučili in ubili v Mrzli Rupi. Še istega dne je zvedel za sestrično mučeniško smrt brat Ivan in jo je sklenil maščevati. Toda zašel je v nemški obroč velike ofenzive proti 9. korpusu. Spopadel se je preziraje smrt in nemški rafal mu je presekal prsi. Junaško je padel dva dni po smrti svoje sestre Kati. Do osvoboditve je potem poučevala Marija Klobučar, roj. 1915.

V Zadlaz-Čadrgu so sprva poučevale mladinke, od marca do novembra 1944 Pepca Gabršček, od decembra 1944 do osvoboditve pa Pepca Rutar. Pouk je bil pri Fudžu in Vinčiču.

Ker je šolsko poslopje na Perbli bilo decembra 1943 požgano, je bil v Zadlaz-Žabčah pouk v raznih hišah od novembra 1944 do februarja 1945 je poučevala Roza Leban, pouk je bil vsak drugi dan. Od 3. marca do 15.junija 1945 je učila Marica Rutar pri Mačku vsak dan. Vse te učiteljice so bile pomožne, brez poklicne izobrazbe, a so vneto učile v dotedaj zatrtem slovenskem jeziku.

Tudi kulturno življenje se je predramilo. Vsaka večja partizanska enota je v teh vaseh prirejala mitinge. Posebno mladinska organizacija v sodelovanju s šolo je prirejala proslave. V

Zadlazu in Ravnah je na prireditvah rado sodelovalo osebje tehnike Krn, v Ravnah pa tudi Komanda mesta Tolmin. Posebno slovesne proslave so bile za 100-letnico rojstva pesnika Simona Gregorčiča. V Čadrgu je na proslavi sodelovala ljudska pesnica Terizina Skočir iz Žabč, v Ravnah je imela Gregorčičeva proslava kar 17 točk programa.

Padlim partizanom iz teh vasi so v Čadrgu, Zadlaz-Čadrgu in Zadlaz-Žabčah odkrili spominske plošče. Imena padlih so tudi na skupnem spomeniku padlim pri tolminskem pokopališču:

ČADRG: Rutar Anton (1910-1948, umrl za posledicami vojne), Rutar Ivan 1916-1945, Rutar Katarina 1919-1945, Rutar Andrej 1925-1943.

ZADLAZ-ČADRG: Rutar Jožef 1927-1945.

ZADLAZ-ŽABČE: Rutar Stanko 1925-1944.

TOLMINSKIE RAVNE: Kovačič Viktor 1925-1943.

POVOJNI ČAS

Po osvoboditvi so vse partizanske enote in ustanove odšle v dolino, osebje tehnike C 32 pa celo v Trst.

Kulturno življenje je cvetelo še, dokler niso mladi začeli odhajati za boljšim kruhom. Na šole so prišli poklicni učitelji.

Najrevnejše so začeli nagovarjati, da bi se preselili v Vojvodino. Nekateri so se prijavili npr. Žuhnovi v Zadlaz-Žabčah, a je bila kasneja preselitev preklicana.

Po letu 1948 so moški morali na dela pri sekjanju lesa v Trnovskem gozdu. Izkušeni drvarji iz teh krajev so se dobro izkazali.

Slika 8. Pastirski stan na planini Razor, v ozadju Migovec. (Foto Janez Dolenc)

Tudi tu je ljudi jezila obvezna oddaja in visoki davki, saj so že med bojem žrtvovali vse. Sedaj bi zaslužili priznanje in podporo. Najbolj pa so bili prizadeti tisti, ki so imeli pašne pravice do planine Razor. Te pravice so jim vzeli in živino so morali gnati na Čarovo planino v Trebuši 30 km daleč. Živina je morala hoditi ves dan, zato je prišla tja vsa izmučena.

Po vojni lov ni bil več privilegij gospode in "divji lovci" so se lahko legalizirali in ustanovili lovski družine. Lovec Pepi iz Tolminskih Ravni je celo ustrelil medveda nad vasjo, sedaj je nagačen v Trentarskem muzeju.

Industrializacija in delovna mesta v industrijskih centrih, posebno v bližnjem Tolminu, so zvabili ljudi iz teh odmaknjenih krajev in povzročili velikansko depopulacijo. Zaselek Skalnik v Zadlaz-Žabčah se je popolnoma izpraznil in propadel. Veliko domov je propadlo v Zadlaz-Čadrgu, ob poti vidimo vrste razvalin. Le v Čadrgu domovi stojijo in so tudi opuščeni vzdrževani, saj se lastniki ob koncu tedna vračajo vanje in jih v neki meri tudi obdelujejo. Po potresu 1976 so tudi v teh krajih ljudje dobili kredite za obnovo razpokanih hiš, in sedaj vidimo veliko domov lepo obnovljenih.

Slika 9. Stare hiše v Tolminskih Ravnah (Foto Janez Dolenc 23.6.1974)

Leta 1967 se je nadaljevala gradnja ceste v Tolminske Ravne, največ z udarniškim delom. Čez 2 leti je bila cesta odprta, v zadnjih letih pa še razširjena in asfaltirana. Dograjena in z betonsko prevleko pokrita je tudi cesta v Zadlaz-Čadrg in sam Čadrg. Z dograditvijo cest se je ustavil beg z vasi, sedaj se iz Čadrga 2 delavca vozita vsak dan v Tolmin, iz Tolminskih Ravni eden, iz obeh Zadlazov pa še več. V Zadlaz-Čadrgu je na razvalinah opuščene Tomejševe hiše zrasla nova.

Pri Jurcu v Zadlaz-Žabčah je zgrajena elektrarna z močjo 6 kilovatov in dvema Peltonovima turbinama. Voda priteka iz zajetja izvira Zadlašce pod Tolminskimi Ravnami in je potem po cevi speljana naprej v Tolmin, ki je tako preskrbljen z dobro vodo.

Tako ti kraji poleg živine, mleka in sira dajejo skupnosti še elektriko in odlično vodo. Zato zaslužijo našo pozornost in podporo.

S padcem natalitete po vojni so bile postopoma ukinjene vse šole na tem področju. Iz Čadrga in Tolminskih Ravni so otroci prišli v tolminski internat, iz Zalaza pa je organiziran prevoz otrok v šolo.

Kulturne dejavnosti so zmrle, radio in TV sta ob večerih in praznikih pritegnila tudi kmečke ljudi. Pred petimi leti, ob srečanju vaščanov in rojakov pa je prvič nastopila folklorna in dramska skupina Razor, ki jo je organizirala učiteljica Rafaela Dolenc. Iz folklorne skupine (starejših) vaščanov se je razvila še folklorna skupina mladih, ki pa vadi v Tolminu in uspešno nastopa na mnogih prireditvah, redno sodeluje tudi z nastopi za tuje goste v turističnih krajih, posebno še v Tolminu.

VIRI IN INFORMATORJI

Farna kronika Tolmin II
S.Rutar: Zgodovina Tolminskega, Tolmin 1882
M.Kos: Tolminski urbar 1377, SAZU Ljubljana 1948
Tolminski zbornik 1956, Prva knjiga, Tolmin
Tolminski zbornik 1975, Druga knjiga, Tolmin
Planinski vestnik 1981, Ljubljana, 1981
Krajevni leksikon I, Ljubljana, 1968
Kronika NOB Zatolmin (tipkopis)
*

Blekov oče iz Jayorce
Andrej Kavčič, Čadrg (doma iz Zatolmina)
Andrej Rutar, Ivancetov oče z Ozidja (Čadrg)
Roza Janež, Seljanova mama s Čadrga
Ludvig Janež, Seljanov iz Čadrga (stanuje v Tolminu)
Ivan Rutar-Tisa, Kumrov iz Čadrga (stanuje v Tolminu)
Anton Rutar, Kumrov iz Čadrga
Jožef Rutar, Žefovčev oče, Čadrg
Ana Janež iz Zadlaz-Čadrga
Andrej in Roza Leban s Perble (Zadlaz-Žabče)
Emil Leban, Pintarjev, poročen pri Šmonetu, Zadlaz-Žabče
Neža Kovač, Skuršenova, Zadlaz-Žabče, p.d. Škucovka
Jožefa Kovačič, Seljanova mama, Tolminske Ravne (doma pri Mačku v Zadlaz-Žabčah)
Rafaela Dolenc, Seljanova iz Tolminskih Ravni, (stan. Tolmin)
Andrej Rutar, Žefčev oče iz Tolminskih Ravni
Angelca Brešan, Sivčeva iz Tolminskih Ravni (stan. Tolmin).

DRUŽBENOGEOGRAFSKE ZNAČILNOSTI DOLINE ZADLASCE IN ČADRGA

Marjana Barbič in Martina Benedejčič¹

UVOD

Na Tolminskem je vse več dolin, grap in "kotov", kjer prebivalstvo v zadnjih desetletjih upada, njegova starostna struktura pa se slabša. Opuščajo se primarne gospodarske dejavnosti. Posledice so že močno vidne v pokrajini. Precej je neobdelanega sveta, zaraščenih senožet, praznih hiš in propadajočih gospodarskih poslopij. Novogradenj ni.

Dolina Zadlašce je tak primer. Družbenogeografska skupina je na 6. AMRT proučevala, koliko ljudi danes še živi v tem predelu Triglavskega naravnega parka in s čim se preživljajo. Raziskovala je tudi prebivalstvo in gospodarski utrip vasi Čadrg.

Uporabili smo metodo anketiranja, ki smo jo izvedli med prebivalci vasi: Zadlaz-Čadrg, Zadlaz-Žabče, Tolminske Ravne in Čadrg v avgustu 1990. Podatke o gibanju prebivalstva smo dobili v Krajevnem leksikonu Slovenije št.1, 1 del, ter v brošuri Statistični podatki občine Tolmin za leto 1981.

ZADLAZ - ČADRG

Cesta iz Tolmina nas skozi Zatolmin in preko meje Triglavskega naravnega parka nas kmalu pripelje do znanih Tolminskih korit. V Tolminku se izlije z leve strani prtok Zadlašca, ki priteče iz sosednje doline. Čez Hudičev most, ki se pne nad Tolminkom, pridemo po cesti mimo znane Zadlaške ali Danteveje jame do prvih hiš Zadlaz-Čadrga.

Zadlaz-Čadrg leži na desnem bregu Zadlašce na nadmorski višini nad 400 m. Je razloženo naselje. Hiše so si ljudje postavili na strma pobočja ob cesti, tako so prve hiše v Lazu ob cesti, ki pelje naprej v Čadrg. Osrednji del tvorijo hiše v Zadlazu, zadnje hiše, do katerih vodi le kolovoz in naprej steza, so zaselek V Trnih.

Slika 1. Zaselek Na Lazu pod Kobilnikom. Zadaj Rdeči Rob. (Foto Janez Dolenc)

Prebivalstvo

Danes je stalno naseljenih hiš le 13, kar je manj kot polovica vseh hiš. Našli smo prazne, porušene hiše, ter tudi take, ki so jih lastniki preuredili v začasna bivališča - vikende. Nekatere so že menjale lastnika in so danes preurejene v gospodarska poslopja. Zadlaz Čadrg ima od vseh naselij v dolini danes še vedno največ ljudi, 33 (44%). Od tega je 19 moških in

1. predm. učiteljici na Osnovni šoli Dušana Muniha Most na Soči oz. na Osnovni šoli Franceta Bevka Tolmin

14 žensk. Delež prebivalstva se zmanjšuje že od leta 1948. Težki naravnvi pogoji in hitra rast industrijskih obratov v bližnjem Tolminu so prisilili prebivalstvo k izseljevanju.

starost	vseh prebivalcev
od 0 - 20 let	3
od 20 - 40 let	13
od 40 - 60 let	10
nad 60 let	7

Prevladuje starejše prebivalstvo. Najstarejša prebivalka je Ana Janež, Zadlaz 11, stara 79 let. Najmlajši v vasi je bil v času anketiranja star pol leta. Mladih, starih do 20 let je malo, komaj 9%. Izobrazbena struktura pokaže zelo nizko izobrazbo, saj ima 39% prebivalcev nedokončano osnovno šolo. To so v glavnem starejši ljudje, ki so hodili v italijanske šole med obema vojnoma. Šoloobveznega otroka v Zadlaz Čadrgu ni. Mladi danes nadaljujejo šolanje, štirje imajo končano poklicno šolo, ena srednjo šolo.

Slika 2. Najstarejša prebivalka (leta 1990). (Foto M. Barbič)

Iz anketiranih gospodinjstev (13 anketiranih) smo ugotovili, da je največ delavsko - upokojenskih družin (5), čiste kmečke družine ni. Največ dohodka daje industrija, starejši prejemajo pokojnino. Zaposlenih je 42% ljudi. Na delo v bližnji Tolmin se vozijo z osebnimi avtomobili ali motorji.

Gospodinjstva so danes dobro opremljena, uporabljajo sodobne gospodinske stroje, stari pripomočki (likalnik na oglje, kavni mlinček na roke, modeli za maslo, ...) jim služijo le za okras. Gospodinjstva se dnevno oskrbujejo z osnovnimi živili v Tolminu, redkeje nabavlajo v Novi Gorici ali Italiji.

Gospodarstvo

Dolina nima velikih možnosti za intenzivno izrabu tal. Prevladujoča strma pobočja so ljudje uporabili za pašnike in senožeti, ki so nekoč segli daleč navzgor. Danes so senožeti zaraščene. Še vedno prevladuje kmetijska stroka živinoreja. Redijo mlečno govedo (7 anketiranih) in govedo za zakol (6). Živino pasejo poleti blizu hiš ali v planini. Višek mleka oddajajo mlekarni "Josipa Kraša" Planika Kobarid. Poleti ga sami precej predelajo v sir in

skuto. Kooperantje Temeljne organizacije kooperantov Tolmin prodajajo živino za zakol. Majhne njive s pridelki za domačo uporabo so v bližini hiš. Danes je obdelane manj kot polovica vse zemlje. Obdelujejo ročno in strojno, najpogostejsa kmetijska stroja sta traktor in kosičnica. Glavne poljedelske kulture so koruza, krompir in fižol. Nekaj let nazaj so sejali tudi žitarice: pšenico, rž in ajdo. Pridelki zadoščajo le za domačo rabo. Njive gnojijo s hlevskim gnojem in umetnimi gnojili. Poznajo in uporabljajo tudi škropiva, predvsem za zatiranje plevela.

Sadovnjakov je malo, sadje le slabo obrodi. Prevladujejo jablane, hruške in slive. V času dobre letine kuhajo domače žganje. Skoraj vsa gospodinjstva takrat kuhajo marmelado in kompot. V prejšnjih desetletjih so sadje sušili, danes ne več.

S čebelarstvom se ukvarja eno gospodinjstvo. Imajo tri panje. Na leto pridelajo od 20 do 30 kg medu na panj.

Izkoriščanje gozda je namenjeno le domači uporabi za kurjavo. Dve gospodinjstvi sta nam povedali, da nimata gozda, ostali so lastniki listnatega (bukov gozd) in mešanega gozda.

Na vprašanje, ali se ukvarjajo s kmečkim turizmom, je 13 anketiranih gospodinjstev odgovorilo, da ne, ker za to ni pogojev. "Le redko prihajajo ljudje k nam v grme," pravijo sami. "Najpogostejsi obiskovalci so planinci in lovci".

Vaščani ne poznajo evropske pešpoti E7, ki pelje skozi Zadlaz-Čadrg. Vedo le za planinsko pot na planino Razor, ki je zelo zarasla, skoraj neprehodna in redko obiskovana.

V Zadlaz-Čadrgu ostaja le ostarelo in upokojeno kmečko prebivalstvo. Možnosti, da se ne bi vas popolnoma populacijsko izpraznila in gospodarsko izumrla, so majhne.

Slika 3. Zadlaz - Čadrg (Foto M. Barbič)

TOLMINSKE RAVNE

Nekoč imenovane Žabiške Ravne so najvišja vas na ožjem tolminskem območju. Nahajajo se na nadmorski višini 924 m pod vznožjem Migovca (1885 m).

Za razliko od ostalih naselij v dolini Zadlašce in Tolminke so Tolminske Ravne dokaj strnjena hribovska vas. Obenem pa je bil ta kraj v povojnem času deležen največjega izseljevanja ljudi v dolino. Glavni vzrok za izseljevanje je bila odročna lega kraja, saj so Tolminske Ravne 10 km oddaljene od Tolmina in do nedavnega je sem vodila le slaba gorska pot. Statistični podatki kažejo, da se je število prebivalcev v Tolminskih Ravnah v 20. stoletju ne-prestano zniževalo.

leto	1910	1931	1948	1953	1961	1971	1981
	95	80	70	60	42	32	22

Avgusta 1990 je v Tolminskih Ravnah živilo le še 15 ljudi, od tega 7 žensk, 8 moških. Veliko hiš v vasi propada, nekatere so spremenjene v gospodarska poslopja, druge pa so preurejene v vikende. Tako je danes ostalo le še 5 stalno naseljenih hiš: pri Skalarju, Ivancu, Pisku, Žefču, Silanu.

Najštevilčnejša od teh je Skalarjeva domačija, ki šteje 5 družinskih članov. Pri Silanu živijo štirje ljudje, v ostalih treh hišah pa dva prebivalca.

Starostna struktura prebivalstva nam pokaže, da je kar 11 ljudi v vasi starih nad 40 let in šest ljudi nad 60 let.

Ker prevladuje starejše prebivalstvo, je tudi izobrazbena raven dokaj nizka: 10 ljudi (2/3 vsega prebivalstva) ima nedokončano osnovno šolo, 5 ljudi pa je uspešno zaključilo osnovno šolo. Po socialni strukturi bi družine v Tolminskih Ravnah lahko razvrstili v tri skupine:

- kmečko-upokojenske so 3
- ena je kmečko-delavska
- ena je čista kmečka

Posamezne prebivalce pa bi razvrstili takole:

- vzdrževano prebivalstvo (gospodinje, otroci)	6
- kmetje	4
- delavci	1
- upokojenci in invalidi	4

En sam delavec, ki je zaposlen na Iskri v Tolminu, se vsak dan vozi na delo v dolino z avtom ali motorjem. Med vzdrževano prebivalstvo smo šteli tudi dve dekleti, ki še vedno obiskujeta šolo. Med tednom sta obe v dijaškem domu v Tolminu, ob petkih pa prihajata domov.

Ostali prebivalci hodijo v dolino najpogosteje enkrat mesečno v času velikih praznikov ali takrat, ko se morajo oskrbeti z živili in drugim blagom. Sicer pa ljudje veliko pridelajo tudi doma, saj je kmetijstvo prevladujoča gospodarska dejavnost:

Gospodarstvo

- Na uravnanim svetu okoli vasi se širijo skrbno obdelana polja, njive obdelujejo ročno in z osnovnimi kmetijskimi stroji, gnojijo pa jih s hlevskim gnojem. Celoten pridelek je namenjen za domače potrebe. Največ pridelajo krompirja, poleg tega pa sejejo še rž, ajdo, pšenico, repo in korenje.
- Poleg njiv se v nižjih legah širijo še obsežni travniki, ki jih ljudje poleti kosijo in na njih pripravljajo seno, s katerim krmijo živino v zimskem času. V višjih legah pa so pašniki, kjer se pase živila. Mlečno govedo kmetje ženejo za štiri, pet mesecev na planino Razor (1333 m), kjer mleko predelajo v sir in skuto. Pri Silanu, kjer imajo po osem krav mlekaric, namolzejo 10000 litrov mleka v zimskem času, ko je živila doma, in 5000 litrov poleti, ko je živila v planini. Ena krava imajo vse leto doma, da so vedno preskrbljeni z mlekom. Silani so edini v vasi, ki poleg mlečnih krav gojijo tudi govedo za zakol. Kot kooperant TOK-a, v Tolminu, Franc Kovačič vsako leto odda tolminski klavnici dva bikova in teličke. Od TOK-a pa dobi posojilo za nabavo strojev in umetna gnojila po nizki ceni.
- V vasi obratuje vaška mlekarna.
- Še višje od pašnikov se širi pas bukovega gozda, kjer ljudje dobijo les za kurjavo.
- V Tolminskih Ravnah dobimo tudi nekaj sadnega drevja. Največ je hrušk in jablan, vmes pa so tudi slive in orehi. Sadje prekuhavajo v žganje ali pa pripravijo sokove, kompote in marmelado.

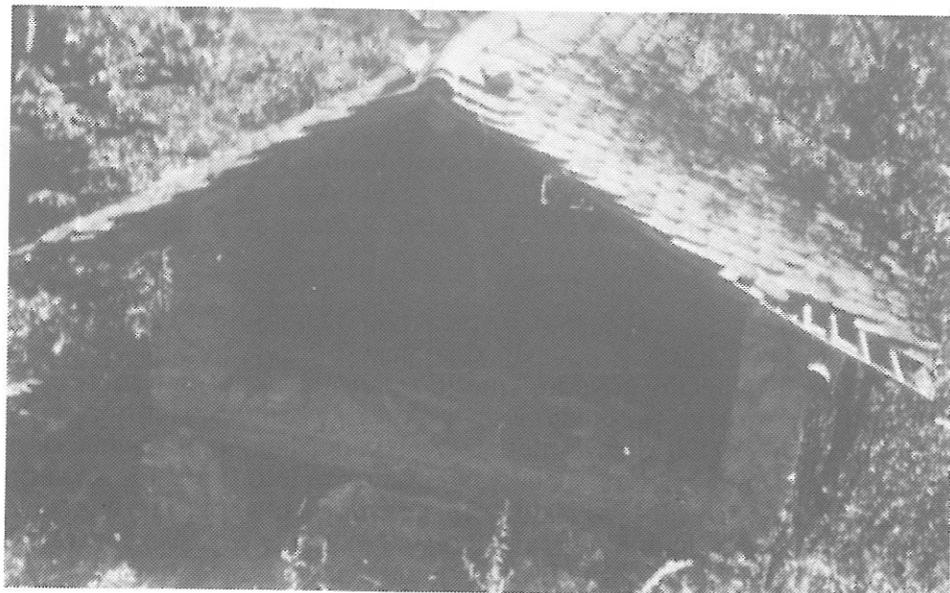
- f) V zimskem času vaščani uredijo smučišče in postavijo vlečnico, ki jo v glavnem uporablja le v lastno zabavo in izkoriščanje prostega časa.
- g) V kulturi je najbolj aktivna folklorna skupina Razor, ki jo na harmoniki spremlja Silanov ali Skalarjev gospodar.
- h) Enkrat tedensko pride v vas poštar, da prinese prebivalcem časopise, pošto in pokojnine. S tem se ljudje čutijo bolj povezane z dolino.
- i) Največja novost v Tolminskih Ravnah je nova Okrepčevalnica, na katero opozarja že tabla ob cesti. Odprta je bila za 1. maj leta 1990. Nahaja se v nekdanji Luketovi hiši številka 4. Njen lastnik je Tomažinčič iz Žabč. Okrepčevalnico odpre za konec tedna, saj je takrat največji obisk vasi. Skozi vas vodi namreč evropska pešpot dalje na planino Razor, od tam pa čez preval Globoko (1828 m) na Gorenjsko.

Kakšna bo prihodnost Tolminskih Raven še nihče ne ve. Že danes je v vasi le en kmet, ki še obdela vso svojo zemljo. Drugi imajo svet v tako odročnih krajinah, da se njihova zemlja že počasi zarašča. Tudi kako bo z nasledstvom kmetije, mnogi še ne vedo. Pri Skalarju pa že razmišljajo, da se bodo v kratkem začeli ukvarjati s kmečkim turizmom, saj gre prav mimo njihove domačije poleti veliko planincev in lovcev.

Takšno je življenje v Tolminskih Ravnah. Ljudje so prijazni in kljub propadanju posameznih hiš še vedno niso izgubili vere v boljše življenje. Zadovoljni so, da so dobili boljšo cesto, upajo pa, da bodo kmalu dočakali tudi boljši televizijski sprejem, najbolj optimistični pa upajo celo na majhno trgovino z osnovnimi potrebščinami.

ZADLAZ - ŽABČE

Zadlaz-Žabče je razloženo naselje v dolini Zadlašce. Povprečna nadmorska višina vasi je 400 m. Velik del naselja, 5 km oddaljen od Tolmina, je na levem bregu Zadlašce. K Zadlaz-Žabčam so nekoč šteli tudi zaselka Perbla in Skalnik, a danes so tam le še ruševine nekdanjih hiš.

Slika 4. Porušena domačija (Foto M. Barbič)

Ker je vas blizu Tolmina in povezana z njim z asfaltirano cesto, se danes v tej vasi ne čuti tako močno izseljevanje prebivalstva. Vseeno pa je tudi tu ostalo le še 27 prebivalcev (avgust 1990). Na začetku 20. stoletja je bilo v vasi še skoraj 200 ljudi.

leto	1910	1931	1948	1953	1961	1971	1981
	196	165	103	103	82	66	41

V Zadlaz-Žabčah je v času anketiranja živilo 17 žensk in 10 moških. Stalno naseljenih je 10 hiš:

Pri Kančanu in Kukču živi 6 ljudi. Družini sta mladi, pri obeh so trije otroci, stari do 12 let. Oba gospodarja in obe gospodinji so zaposleni v Tolminu, obenem pa v hiši živi še stara mama.

Kar v sedmih hišah živita dva družinska člena: pri Rušcu, Janu, Škandarju, Šmonetu, Skuršenu, Jurcu in Žunhu.

V Škucovi hiši pa je ostala le še ena ženska, ki je trenutno še zaposlena na Metalflexu v Tolminu.

Slika 5. Zadlaz - Žabče (Foto M. Barbič)

Gospodarstvo

Tu prave kmečke družine ni, saj je svet preveč strm, da bi bilo tu možno razviti kmetijstvo do take mere, da bi prinašalo dovolj dohodka za preživljjanje. Zato tu srečamo upokojenske, delavske ali delavskoupočojenske družine. Osem ljudi hodi iz vasi na delo v Tolmin, zato oskrba z živili tu ni problematična. Nekaj hrane pa pridelajo ljudje tudi doma na skromnih njivskih površinah. Med hišami se širijo majhna polja, na katerih najbolje uspeva krompir, fižol in koruza. Na bližnjih pašnikih se poleti pase živina, nekatere družine pa imajo živali vse leto v hlevih. Strma pobočja nad sotesko Zadlašce se danes močno zaraščajo, saj strojna obdelava zemlje tu ni možna, z ročno košnjo senožeti pa se nihče več ne ukvarja. Ko slive, hruške in jablane, ki jih tukaj opazimo, obrodijo, plodove predelajo v marmelado, kompote in sokove. Mnogi pa iz sadja naredijo tudi dobro domače žganje. Pri Kančanu in Žunhu se ukvarjajo tudi s čebelarstvom, a med, ki ga njihove čebele pridelajo, je le za domače potrebe.

Izgradnja hidroelektrarne Zadlašca je močno vplivala na življenje ljudi. Dobili so asfaltirano cesto, ki je odslej bolje vzdrževana in splužena v zimskem času. Boljša je tudi preskrba z vodo.

Člani družbenogeografske skupine na šestem AMRT so ob koncu opravili intervju s Kančanovo družino hišna številka 1. Tu živi, kot smo že povedali, šest ljudi. Gospodar Ivan in žena Renata sta zaposlena v Tolminu. On je avtoklepar pri obrtniku, ona pa ekonomski tehnik na Avtoprevozu v Tolminu. Za gospodinjstvo največ poskrbi Ivanova mama Pepca. Pepca je bila doma iz Poljubinja. Kot 22-letno dekle se je poročila v Zadlaz, a je kmalu ovdovela. S sinom Ivanom se je takoj po moževi smrti vrnila v Poljubinj in tam ostala 13 let.

Potem pa je znova odšla v Zadlaz-Žabče in tam začela povsem iz nič. Danes je Kančanova domačija lep dom, poln otroškega smeha in kričanja. Najstarejši otrok Goran je star 7 let, Nataša ima 5 let, Sabina pa 3 leta. Notranjost njihove hiše je sodobno opremljena, okolica hiše lepo urejena in opremljena z osnovnimi stroji. Gospodar Ivan misli, da zemlja v Zadlaz-Žabčah ne daje pogojev za močno kmetijstvo. Malo je orne zemlje, več je travnikov in pašnikov. Tudi njihova kmetija daje le za dom. Žena Renata je prišla iz Tolmina, a se je brez težav privadila razmeram na vasi. Ko se popoldne z možem vrneta z dela domov, ju čaka še kup kmečkih opravil, toda z združenimi močmi to še kar gre. Redijo bike, zajce, purane, koze in ovce, a vsega le v majhnem številu. Enega bika pa kot kooperanti prodajo vsako leto. Svojega otroštva se gospodar Ivan spominja takole: "Ko sva z materjo prišla v Zadlaz-Žabče, mi je bilo 13 let. V šolo sem hodil peš, le dva meseca nas je v Tolmin vozil kombi. Takrat nas je bilo 14 šolarjev iz te vasi."

Danes pa so v vasi pretežno starejši ljudje, otrok ni veliko, trije hodijo v osnovno šolo, trije pa so mlajši.

Kančanova domačija s tremi otroci gotovo ne bo propadla. Vsi v hiši od najstarejšega do najmlajšega člena, si prizadevajo po svojih močeh pomagati hiši in okoli nje. Zadovoljni so z novim vodovodom in dobro cesto, želijo si le še telefona, ki bi jih tesneje povezal z dolino.

ČADRG

Čadrg je hribovska vas na 650 m nadmorske višine. Leži na uravnanim svetu nad dolino, na levem bregu Tolminke. Obravnavali smo ga, ker je edino naselje nad dolino Tolminke in je doživel močno depopulacijo, tako kot ostala tri naselja v dolini Zadlašce.

Slika 6: Pogled na planoto z vasio Čadrg. Hiše so skrite med drevjem (Foto Janez Dolenc)

Prebivalstvo

Število stalnih prebivalcev v Čadrgu po 2. svetovni vojni upada. Od leta 1948 do zadnjega popisa 1981 je upadlo za 74%. Zmanjševanje se ne zaustavlja. Od leta 1981 do avgusta 1990 se je število zmanjšalo še za 14 ljudi (40%). Nadmorska višina in oddaljenost od centralnih krajev sta le dva vzroka za depopulacijo prebivalstva v Sloveniji. Nismo proučevali, koliko je oboje dejansko vplivalo na zmanjševanje števila ljudi v Čadrgu, povzemamo le kar menijo prebivalci sami.

* Za intenzivno poljedelstvo ni naravnih pogojev.

* Zaslужek daje le govedoreja.

* Živino je potrebno poleti gnati daleč v planine (planina Razor, planina Stador) in najeti pastirja; na planini Kal ne pasejo več.

- * Prometno odmaknjen, hribovski svet.
- * Šele letos (1990) končana betonska cesta, ki jih povezuje s Tolminom, težje prevozna pozimi, ko zapade več snega (plužijo sami).
- * Nevarnost zemeljskih plazov na cesti.
- * Kamionski ni možen prevoz zaradi preozkega predora pred "Hudičevim" mostom.
- * Nimajo telefona.
- * Sprejemajo le 1. program TV, še ta je slabo viden.
- * Pošta se ne dostavlja redno enkrat tedensko.
- * Lasten prevoz otrok v šolo v Tolmin ali bivanje v dijaškem domu (šolo so v Čadrgu zaprli leta 1963).
- * Za obnovo in posodabljanje stanovanjskih hiš ni posojil ali druge pomoći.

V avgustu 1991, ko je bila izvedena anketa (8 anketiranih gospodinjstev), je imel Čadrg 21 ljudi v petih gospodinjstvih. Tri gospodinjstva (9 ljudi) živijo v vasi le občasno. Prihajajo poleti, ko obdelajo njive zaradi pridelkov za lastno domačo uporabo. Omejili smo se zato le na proučevanje petih stalnih gospodinjstev.

DOMAČE IME	M	Ž	SKUPAJ
pri Kumru	3	2	5
pri Lovrču	3	2	5
pri Jaklnu	1	1	2
pri Selanu	0	1	1
pri Križarju	6	2	8

Iz tabele je razvidno, da imajo kar tri gospodinjstva večje število družinskih članov. Dve družini pri Kumru in pri Lovrču sta delavsko-kmečki, najštevilčnejša, pri Križarju, je čista kmečka družina. Ostali dve sta upokojenski družini.

Povprečna starost ljudi je 34 let. Starih do 30 let je 12, nad 50 let pa 8. Najstarejša prebivalka je Roza Janež, Čadrg 20, stara 78 let. Najmlajši je imel ob anketiranju 1 leto in pol. Prebivalec srednje starosti (sem smo šteli ljudi od 30 do 50 let) je en sam. Trije so šoloobvezni. Starši jih vsak dan vozijo v šolo v Tolmin.

Nedokončano osnovno šolo imata le dva starejša prebivalca, ki sta hodila v italijansko šolo med obema vojnoma. Največ jih ima končano osnovno šolo (8), kar 5 prebivalcev je nadaljevalo šolanje po končani osnovni šoli, dva imata poklicno, trije srednjo šolo.

Gospodarstvo

V industriji si je poiskalo zaslужek 5 mladih (24%), ki se dnevno z osebnimi avtomobili vozijo na delo v Tolmin oziroma v Kobarid.

Kmetijstvo oziroma govedoreja daje zaslужek le eni družini. Gospodar in gospodinja redita 26 plemenskih telic. Več glav živine imata še dve gospodinjstvi. Živino pasejo poleti na travnikih blizu hiše ali ženejo v planine (planina Stador in planina Razor). Pozimi krmijo s silažo in suhim senom. Višek mleka je namenjen tovarni Planika Kobarid. V vasi imajo mlekarno in plačanega mlekarja, ki predeluje mleko v sir in skuto.

Vso zemljo obdela le eno gospodinjstvo, ostala gospodinjstva manj kot polovico. Poljedelski pridelki, značilni za ta hribovit in višji svet so: krompir, fižol, zelje in korenje za krmo živini. Koruza in druge žitarice ne obrodijo dobro zaradi prehladnega podnebja. Zemljo gnojijo s hlevskim in umetnim gnojem, travnike škropijo z gnojnico. Največ zemlje obdelajo strojno, manjše vrtove ročno. Uporabljajo tudi škropiva za zatiranje plevela.

Prevladujoče sadno drevje so: jablane, hruške, cobone (na tolminskem jim pravijo cimberji) in oreh. Sadno drevje je staro in obrodi le vsako drugo leto. Namenjeno je domači uporabi, kadar dobro obrodi, kuhajo žganje.

Čebel in čebeljnaka nima nihče.

Prevladujejo listnatni gozdovi. Vseh pet gospodinjstev ima v poprečju po šest hektarov gozda. Gozd sekajo zaradi kurjave, le eno gospodinjstvo les prodaja.

Naša anketa je pokazala, da se s kmečkim turizmom kot dodatno dejavnostjo nihče ne ukvarja. Skozi Čadrg vodi le šolska planinska pot na planino Razor, zato so planinci najpogosteje obiskovalci.

Ker je delež mladih v vasi velik in imajo vse kmetije nasledstvo, ima Čadrg od vseh obravnavanih naselij največ možnosti življenja naprej. V bodoče bi bilo potrebno podrobneje in natančneje proučevati stanje teh naselij in hribovskim ljudem več pomagati.

ZAKLJUČKI

Prebivalstvo se v dolini Zadlašce in Čadrga zmanjšuje. Od leta 1910 do danes je v stalnem upadanju v vseh vaseh. V zadnjih desetih letih je upadlo za tretjino. Največ stalnih prebivalcev ima Zadlaz-Čadrg, najmanj Tolminske Ravne, ki ležijo tudi najvišje (nad 900m). Zadlaz-Žabče in Zadlaz-Čadrg sta na nadmorski višini od 400 do 450m in najbližji naselji mestu Tolmin.

Trenutno živi v dolini Zadlašce več moških kot žensk, vendar je leta razlika minimalna. Več moških je v vaseh: Zadlaz-Čadrg, Tolminske Ravne, Čadrg, ženske prevladujejo le v naselju Zadlaz-Žabče.

Najstarejše prebivalstvo (nad 60 let) ima Zadlaz-Čadrg, takoj za njim Zadlaz-Žabče. Največ otok (0-14 let) imajo v Zadlaz-Žabčah (6), nato v Čadrgu (5). Zelo malo je prebivalcev srednje starosti (40-50 let), v nekaterih vaseh jih ni. Leti so rojeni takoj po vojni in so se v letih 1960-1970 največ izseljevali.

Pri starejšem prebivalstvu (nad 50 let) prevladuje nedokončana osnovna šola. Mlajše prebivalstvo ima dokončano vsaj osnovno šolo. Danes po končani osnovni šoli odhajajo tudi v srednje in poklicne šole.

Socialna struktura pokaže, da je največ družin, ki žive od pokojnine, sledi delavsko kmečka družina, kjer sse ukvarjajo s kmetijstvom, vendar je bistveni del dohodka pridobljen v industriji. V celi dolini sta le dve družini, ki živita od zasluga, ki ga prinese samo delo na kmetiji (prodaja mleka in mesa).

Dolina Zadlašce je "dolina umiranja". Naša anketa je pokazala, da je prebivalstvo v procesu izumiranja in gospodarskega propadanja. Pridnost in skromnost teh ljudi za rešitev doline je premalo, zato bi bile potrebne natančnejše raziskave in proučevanja z učinkovitim ukrepanjem. Na Tolminskem je to le eno izmed področij, ki se demografsko praznijo in postajajo gospodarsko vse bolj pasivna.

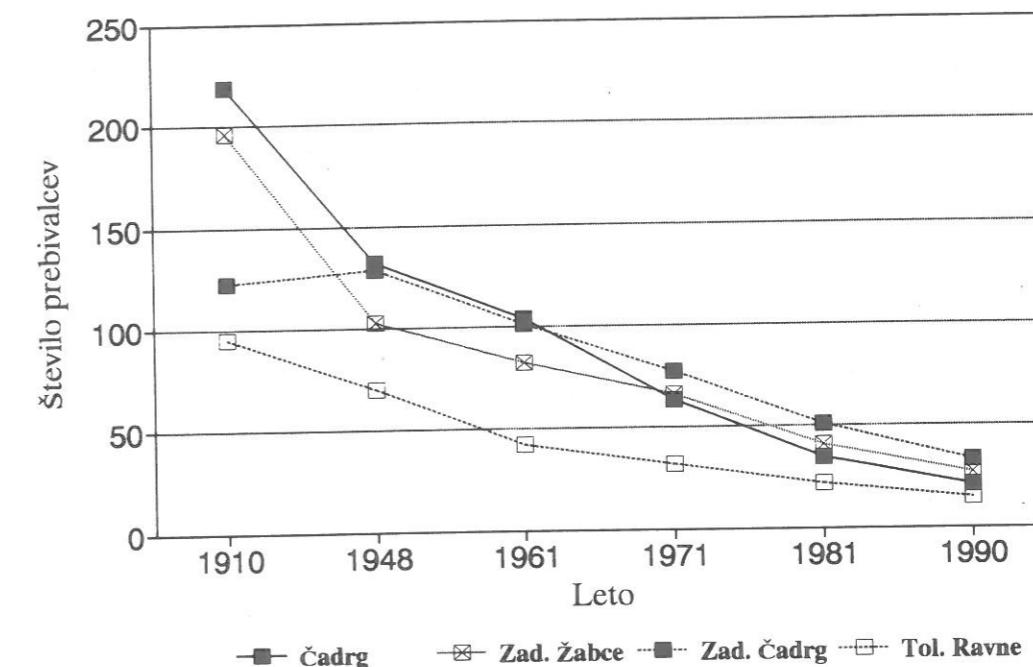

Tabela I: Gibanje števila prebivalcev

naselje	l e t o					
	1910	1948	1961	1971	1981	1990
ČADRG	219	132	104	63	35	21
ZADLAZ-ŽABČE	196	103	82	66	41	27
ZADLAZ-ČADRG	123	129	101	77	51	33
TOLMINSKIE RAVNE	95	70	42	32	22	15

Vir: Statistični popisi in anketa 1990

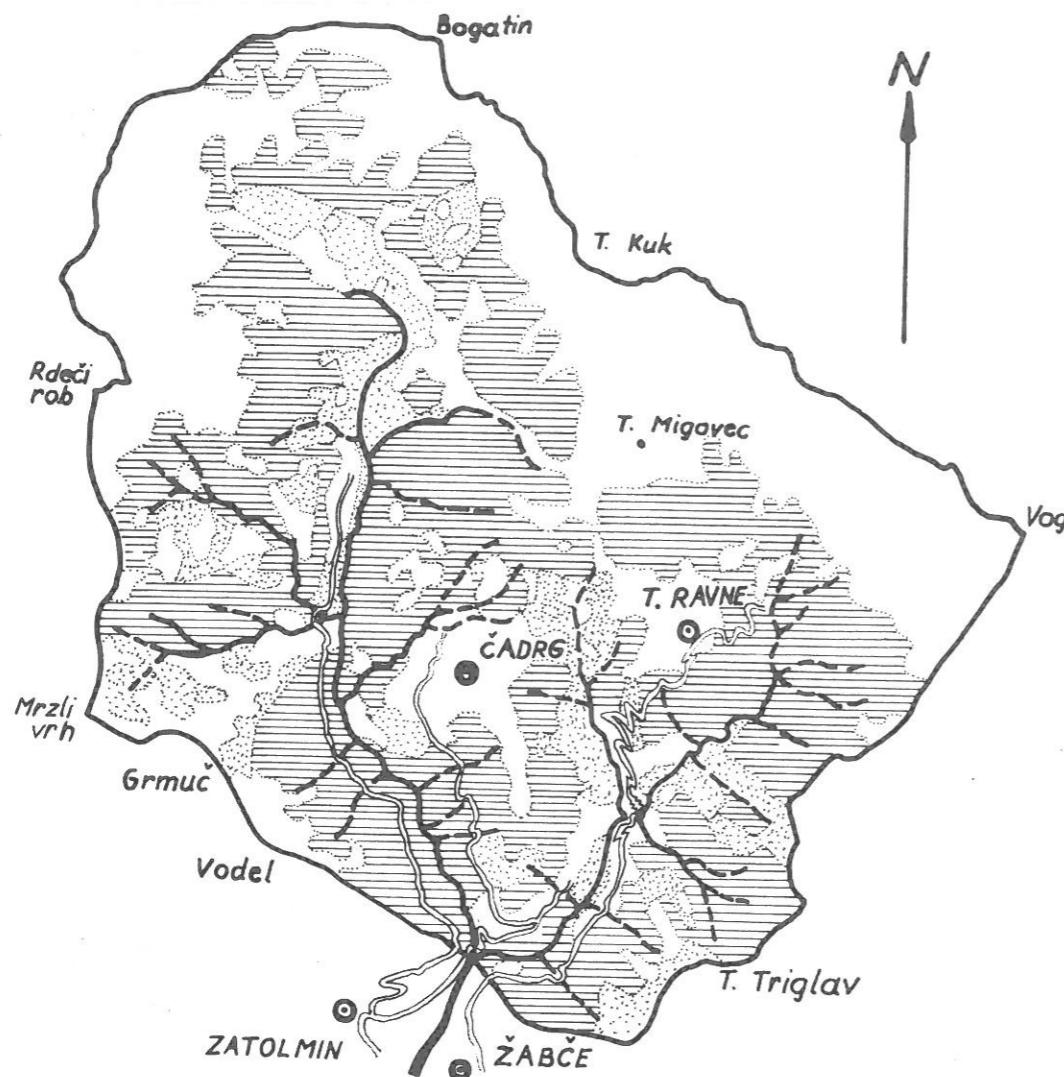
GIBANJE ŠTEVILA PREBIVALCEV med leti 1910 in 1990

Avtor: Jernej Barbič

Grafično oblikovanje: Radovan Lipušček

*Razširjenost gozdov v dolinah
Tolminke in Zadlaščice*

Legenda

stanje leta 1940 (vir Catasto forestale ...)

povečanje površine (zaraščanje) v obdobju 1940-1990

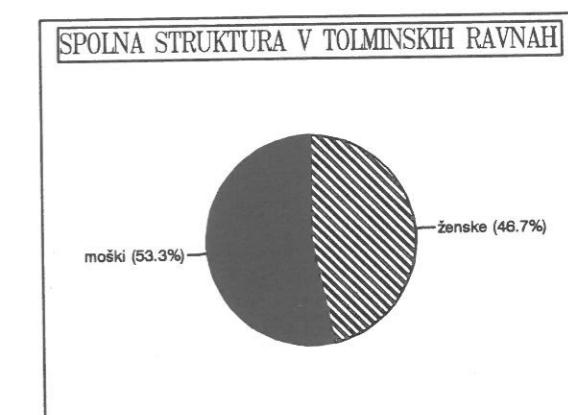
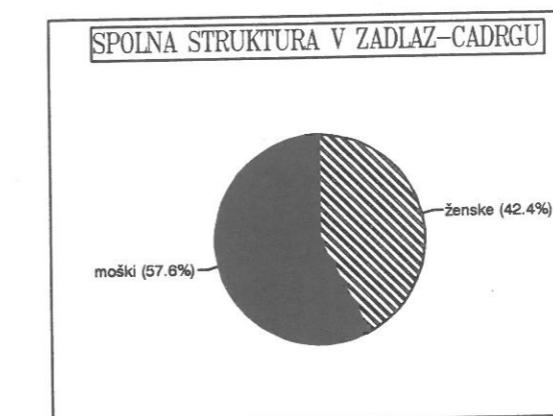
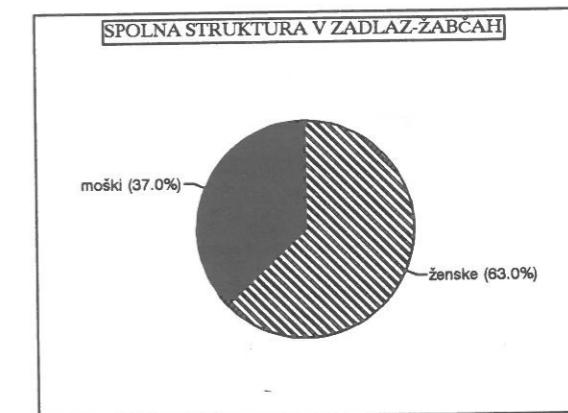
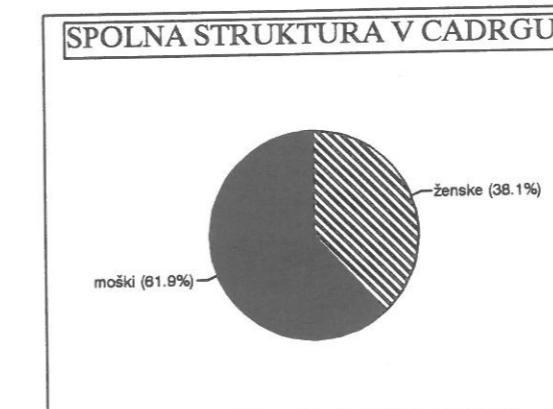
M 1:75000

Tolmin, januar 1991

Tabela II: Spolna struktura

	ženske	moški	Skupaj	% ž	% M
ČADRG	8	13	21	38	62
ZADLAZ-ŽABČE	17	10	27	63	37
ZADLAZ-ČADRG	14	19	33	42	58
TOLMINSKE RAVN	7	8	15	47	53

Vir: Anketa 1990

Avtor: Jernej Barbič

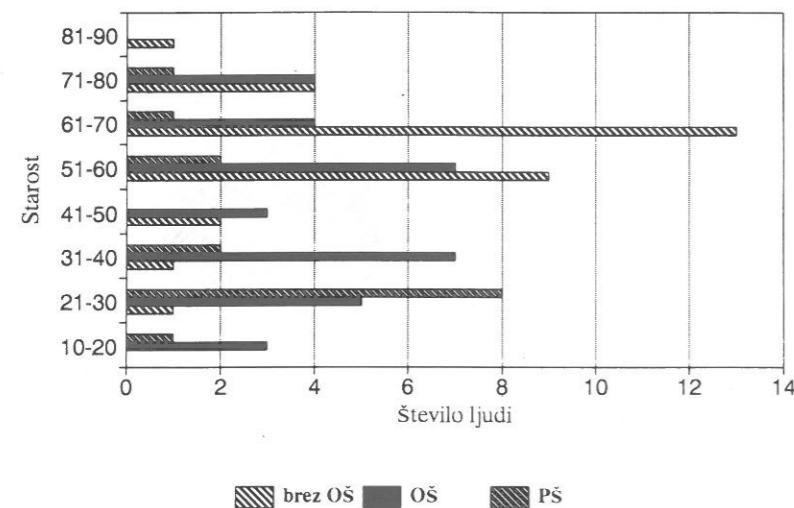
Grafično oblikovanje: Radovan Lipušček

Tabela III: Izobrazbena struktura prebivalstva v odvisnosti od starosti

BREZ OSN. ŠOL	0	1	1	2	9	13	4	1
Z OSN. ŠOLO	3	5	7	3	7	4	4	0
POKLICNA ŠOLA	1	8	2	0	2	1	1	0
STAROSTNA OB.	10-20	21-30	31-40	41-50	51-60	61-70	71-80	81-90

Vir: Anketa 1990

IZOBRAZBA PREBIVALSTVA (po starosti)

Avtor: Jernej Barbič

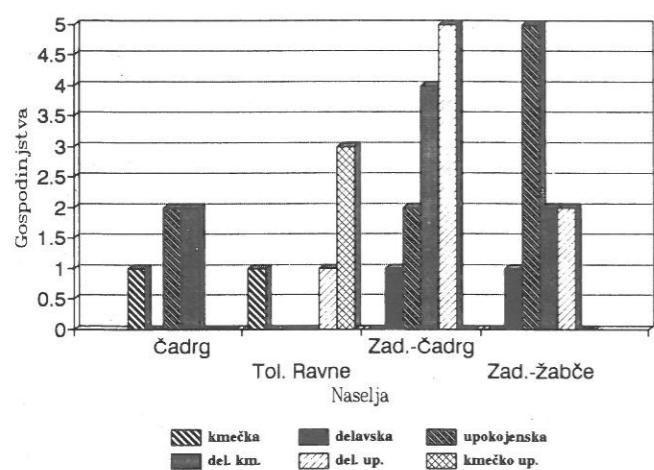
Grafično oblikovanje: Radovan Lipušček

Tabela IV: Socialna struktura prebivalstva

	Čadrg	Tol. Ravne	Zad.-Čadrg	Zad.-Žabče
kmečka	1	1	0	0
delavska	0	0	1	1
upokojenska	2	0	2	5
delavsko kmečka	2	0	4	2
delavsko upokojenska	0	1	5	2
kmečko upokojenska	0	3	0	0

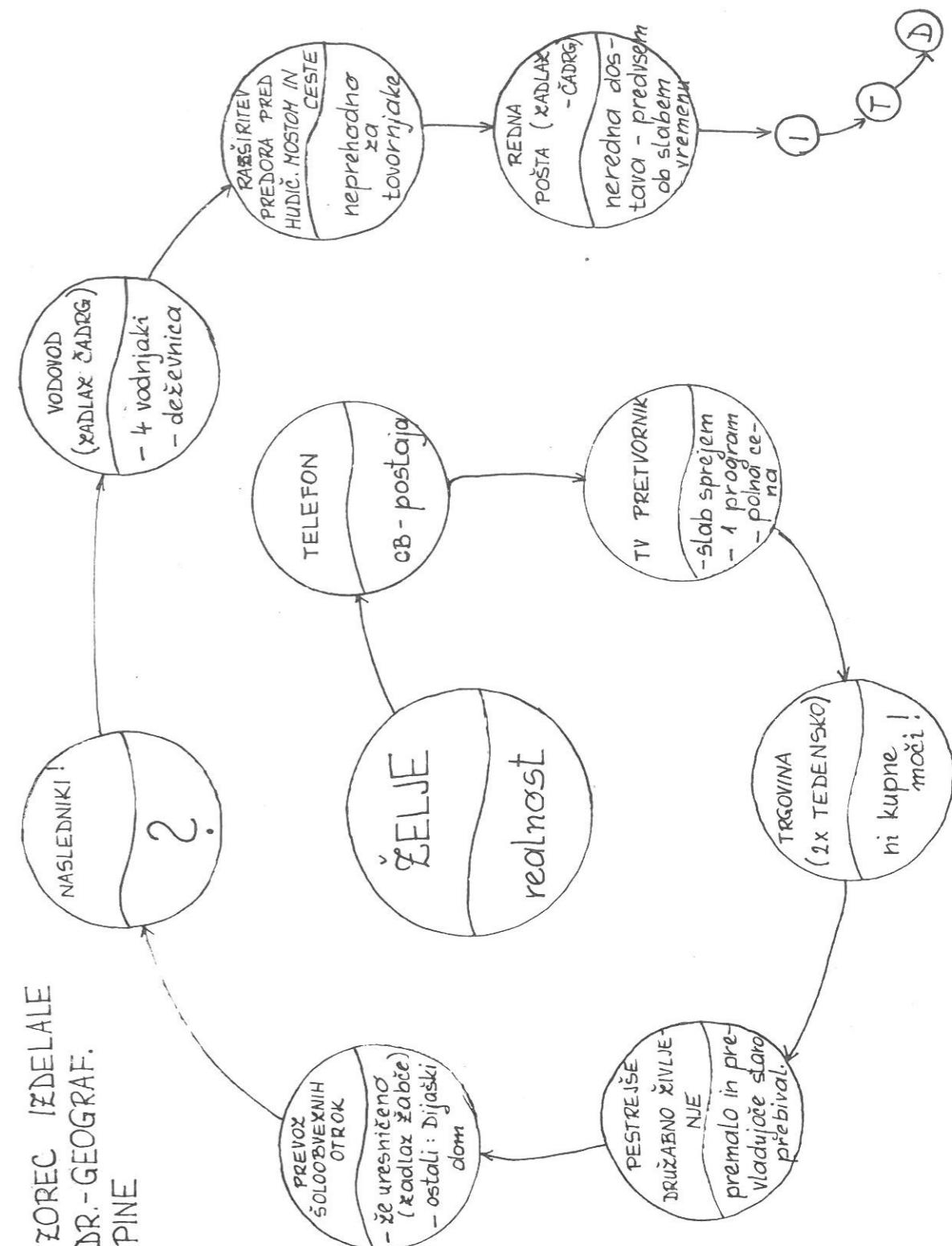
Vir: Anketa 1990

SOCIALNA STRUKTURA PREBIVALSTVA

Avtor: Jernej Barbič

Grafično oblikovanje: Radovan Lipušček

HIDROELEKTRARNA ZADLAŠCA¹

Hidroelektrarna in vodovod Zadlašca je dvonamenski objekt, ki služi za proizvodnjo električne energije in dobavo pitne vode za območje Tolmina. Na izviru Zadlašce in na lokaciji sedanje hidroelektrarne Zadlašce je občina Tolmin že v 70 letih snavala izgradnjo vodovoda za širše območje Tolmina. Kmalu je zaživila tudi zamisel male hidroelektrarne, velikokrat manjše moči kot je današnja.

Julija 1979 je nastal predlog naj bi se gradnja male hidroelektrarne, tedaj že moči 1500 kW in vodovoda vključila v program gradnje malih hidroelektrarn elektrogospodarstva Slovenije. Z osvojitvijo tega predloga in s sklenitvijo dogovora o skupni gradnji med občino Tolmin, SENG in SKIS Tolmin 25.6.1981 so investitorstvo prevzele SENG. Pred tem so bile izvedene raziskave, ki so opredelile moč hidroelektrarne na 5200 kW. Lokacijsko dovoljenje za vodovod in hidroelektrarno take moči je bilo pridobljeno septembra 1984. Z večkratnim dodatnim opazovanjem in merjenjem izdatnosti izvira in z analizo teh podatkov je bilo ugotovljeno, da je spodnja meja optima inštalacije pri $Q_i = 2 \text{ m}^3/\text{s}$. Na tej osnovi je bilo na novo določena moč hidroelektrarne na 8000 kW in lokacijsko dovoljenje spremenjeno 8.8.1986. Gradnja je pričela 22.10.1985 z rekonstrukcijo ceste in mosu pri sedanjem strojnici na glavnem objektu - zajetju, cevovodu in strojnici so so se dela odprla 29.9.1986.

Objekt zajetja je lociran pod Planino Razor, od koder voda po skoraj 3 km dolgem tlačnem cevovodu odteka v dolino, kjer je zgrajena elektrarna z dvema agregatoma. Poleg elektrarne je v isti zgradbi tudi črpališče za Tolminski vodovod s tremi črpalkami, ki zmorejo skupaj prečrpavati 100 l/s vode.

Elektrarna je lokalno avtomatizirana, jo je pa mogoče daljinsko posluževati iz območnega centra vodenja Soških elektrarn iz Nove Gorice. Objekt stoji v zelo zahtevnem področju Triglavskega naravnega parka, zato je bilo potrebno v času snavanja in izgradnje posvečati veliko skrbi in naporov, da se je objekt čim manj opazno vključil v prostor. Za izgradnjo elektrarne je bilo predhodno potrebno urediti dostope do vseh objektov. V ta namen je bilo potrebno rekonstruirati most čez Zadlašco ob lokaciji strojnica, dostopno cesto do Tolminskih raven ter na novo zgraditi dostopni poti do zajetja in tunel. Dela na navedenih komunikacijah so trajala od 22.10.1985 do septembra 1986.

Kot začetek izgradnje elektrarne upoštevamo 29.9.1986, ko se je pričela izgradnja zajetja elektrarne. Začetek del na trasi cevovoda in strojnici je bil 11.11.1986. Izgradnja daljnovoda je potekala od septembra 1987 do maja 1988. Zagon prvega agregata je bil v maju 1989. Drugega pa v juliju 1989. Z zagonom prvega agregata lahko smatramo začetek obratovanja vodovoda Tolmin z vodo iz Zadlašce, čeprav je pričela dobava vode preko reducirne postaje že v januarju 1989.

Izvajalci del in dobavitelji opreme so bili:

Gradbena dela na objektih elektrarne - SGP Primorje Ajdovščina
Gradbena dela na poteh - SGP Gorica Nova Gorica.

Izgradnja predora - Geološki zavod Ljubljana,

Izgradnja daljnovoda 20 kW - Dalekovod Zagreb

Dobava in montaža tlačnega cevovoda - Metalna Maribor,

Dobava in montaža turbinske opreme in črpališča vodovoda - Litostroj Ljubljana,

Dobava in montaža generatorja z opremo - Rade Končar Zagreb,

Dobava in montaža lokalne avtomatike in opreme daljinskega vodenja - Iskra Ljubljana,

Montaža splošne elektro opreme - Elektro Vojvodina.

Strokovna kontrola - EIMV Ljubljana in ZRMK Ljubljana,

Investitor - Soške elektrarne Nova Gorica

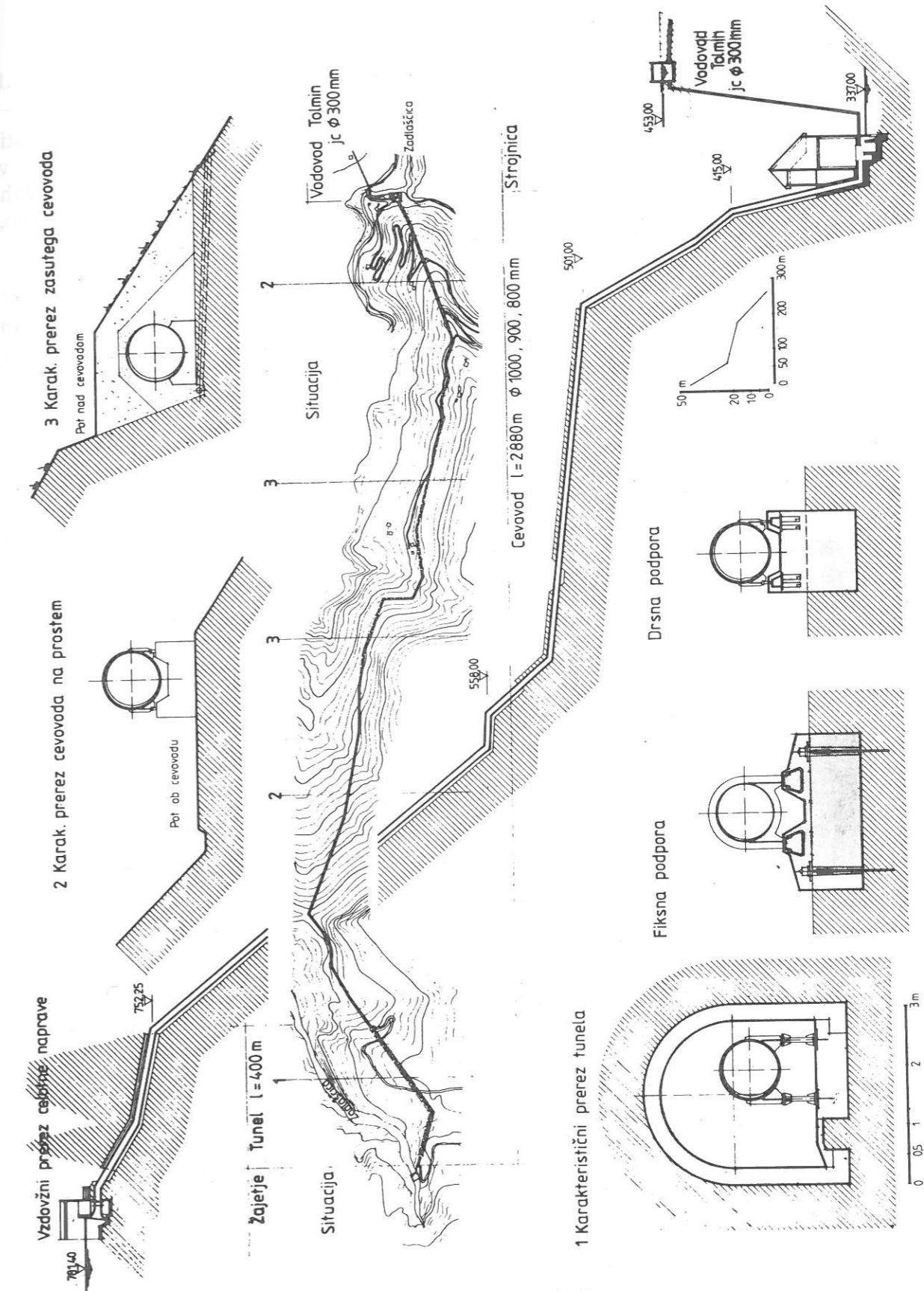
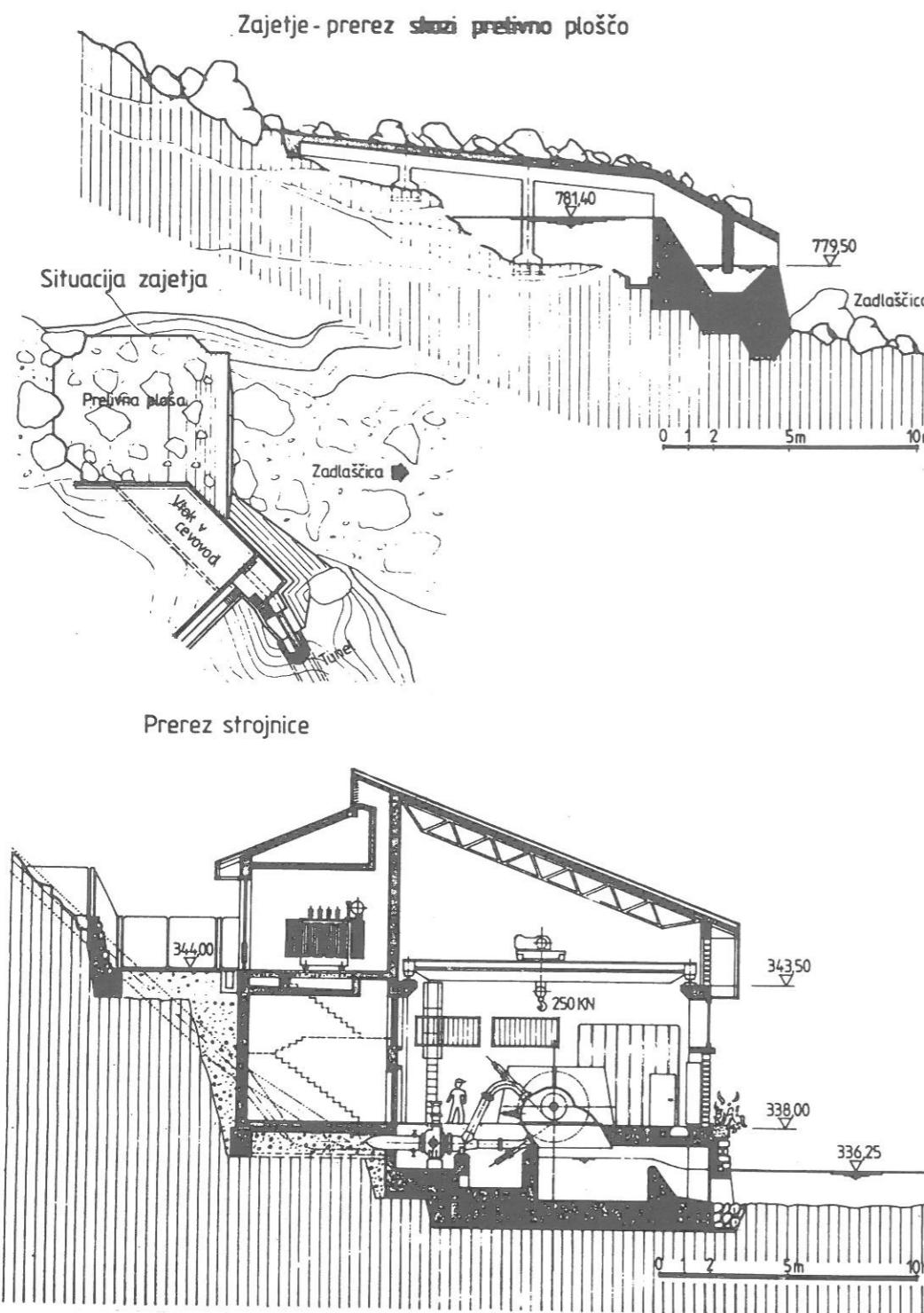
TEHNIČNI PODATKI

Srednji letni pretok	1.21 m ³ /s
Instalirani pretok	2,2 m ³ /s
neto padec pri Qi	414,8 m
Akumulacija	--
Dolžina cevovoda	2878 m
Premer cevovoda	1000/900/800 mm
Agregat	Pelton turbina sinhronski generator
Število agregatov	2
Nazivni vrtljaji	750 obratov/min.
Nazivna moč agregata	4 MW
Faktor moči	$\cos \phi = 0,8$
Srednja letna proizvodnja	35 GWh

Vir:

HE ZADLAŠCA - Soške elektrarne - prospekt izdan ob otvoritvi 1988

1. Tekst je povzet po prospektu o HE Zadlaščici, ki so ga izdale Soške elektrarne Nova Gorica

LJUDSKA DUHOVNA KULTURA V POREČJU TOLMINKE

Janez Dolenc¹

Ljudska kultura tega področja je zelo bogata. Materialna kultura se tu kaže v značilnosti stavb, kmečke opreme in orodja; posebnost je planšarska dejavnost. Socialna kultura je v bogastvu tukajšnjih običajev ob življenjskih mejnikih, ob delu in praznovanju, a tudi v vražah in ljudski medicini. Ker je to ozemlje bilo teže dostopno in zato od sveta precej odmaknjeno, se je tu ohranilo razmeroma veliko duhovne kulture.

Iz duhovne kulture teh krajev je prva objava v mladinskem listu NOVI ROD 1920. V Kotičku malih sta dve učenki iz Zadlaza, verjetno s posredovanjem učitelja, v knjižnem jeziku objavili dvoje ljudskih izročil: Alojzija Fušnar ljudsko šaljivko "Trmasta žena" in Marija Kavčič pravljico "Trije bratje".

Po zadnji vojni so tu zapisali izročila nekateri dijaki tolminskega učiteljišča, v Čadrgu pa tudi kmečki fant Ludvik Janež. Nekaj njegovih zapisov v narečju je bilo objavljenih v TOLMINSKEM ZBORNIKU 1975, v knjižnem jeziku pa v knjigi Rada Radeščka SLOVENSKE LJUDSKE VRAŽE 1984. V istem Tolminskem zborniku je bilo objavljeno v narečju "Gradivo o Zalaški ali Dantjejevi jami", ki so ga zbrali dijaki. V okviru mladinskega alpskega tabora 1990 smo napravili tudi magnetofonske posnetke dveh najboljših pripovedovalcev izročil s tega območja: že omenjenega Ludvika Janeža in Angelce Brešan iz Tolminskih Ravni. Oba sta se sicer preselila v Tolmin, a ohranila svoja izročila.

Za pričajoči prikaz sem iz obilnega gradiva izbral po en značilen primer za vsako zvrst tako v vezani kakor v nevezani besedi. Vsi primeri so v taki jezikovni podobi, kakor jih je slišal zapisovalec. V nevezani besedi je to čisto narečje, pri pesmih pa so vplivi od drugod ali pa stare jezikovne oblike.

Slika 1. Šraufova zapuščena hiša na Lazu. Šrauf je hodil kopat zlato v Bogatin in ga nosil zlatarjem, a ti so ugotovili le da je železni kršec. (Prim. Erjavec: Ni vse zlato, kar se sveti.) Fotograf: J. Dolenc.

1. Prof. slov. jez., upokojenec

VEZANA BESEDA

1. Ljubezenska pesem

Bisela je, bisela
je adna jafka rdejče.
(Vsaka kitica se enkrat ponovi).

Čez agraje u uert paglej,
paglej na jafka rdejče!

Dekle ja je utrgala,
ja sajmu fantu dala.

"Ti si pravi fantič moj,
oj drugi pa nobeden!

Ti boš pa pri meni spau,
oj drugi pa nobeden!

Povedala Rafaela Dolenc roj. Kovačič,
Seljanova iz Tolminskih Ravni,
zapisal Janez Dolenc 1990

2. Dekliška ljubezenska pesem

Vse je veselo, kar živi, kar živi,
samo moj srce nikdar ni;
moje srce bi že bilo, bi že bilo,
pa je premočno ranjeno.

Ki ga je ranil fantič moj, fantič moj,
ki mi je obljbil zakon svoj.
Obljbil ga je tisočkrat, tisočkrat,
zlagal se je usakikrat.

Spavaj, le spavaj sinko moj, sinko moj,
da ne boš falot kot očka tvoj.
Očka je utonil v Donavi, Donavi,
ti boš pa utonil v Savici!

Zapisala Angelca Brešan,
Sivčeva iz Tolminskih Ravni,
kakor jo je slišala od svojega starega očeta Janeza.
Posnel na magnetofon Janez Dolenc 21. 8. 90.

3. Romarska pesem

Pojte, pojte romarji,
tja k Mariji čez goro;
moje žalostno srce -
Jezus kliče romarje.

Zapela Rafaela Dolenc,
zapisal Janez Dolenc 1990

4. Gulcarska pesem (imenovana tudi Zalaška)

Tu u bašku jest prebivam,
douge cajte tu uživam;
tu prebivam zmeraj le sam,
na tebe mislem nuoč n dan.

Usaka ndejlce na kanc maše
zmislem se na kraje naše;
zmislem se pa tudi na tie,
o ti maje preluba deklie.

Ka b jest jemu repetnice,
de bi sfrlu kakr tice,
sfrlu bi čez hribe n garie
tie, čer prebiva maje srcie.

Zapisala Rafaela Dolenc 1986

5. Zbadljivka

Je na uelbana kamrca,
je vezan rožanc;
nuotr je na Katrca
an pa an kuštrast Ivanc!

Povedala Angelca Brešan,
zapisal dijak Branko Gabršček 1978

6. Poskočnica

Lan sem ji kupu
cokle lesene,
letos pa hoče
šolne usnjene.

Peli pevci iz Tolminskih Ravni
4. 4. 1987,
zapisal Janez Dolenc

7. Uspavanka

Nanaj, nanaj,
srebrn tačaj,
lcajnč je pa zlat,
nuotr pa spančka
Jezušček zlat.
Če si prou majhen,
pa si svet,
gare držiš mazuljen sviet!

Povedala Angelca Brešan,
zapisala Rafaela Dolenc 1986

Slika 3. Sivceva Angela iz Tolminskih Ravni je nadarjena pripovedovalka ljudskih izročil (Foto Janez Dolenc)

8. Molitev

Jest grem spat,
z Bugam prebivat;
dur je z Bugam,
Buoh je z nim.
Sbet bažji križ
me dal palažiš,
Marije debica
gare prebudiš.
Naj bo pekou zaprt,
nebiesa adprta.
Buoh je ukazou
dal se ulejč,
tardnuo zaspal,
nkugar se ne bat,
tri ajngelce h nam poslat:
prb nas ba špižau,
druj nas ba varvau
svetga Rešnga telesa umret.
Prej k ba drebni trden mrak,
pridi Jezus k meni sam,
s ta liepa držbica
pa maje dušica,
peli je u nebeška kraljestva! Amen.

Povedala Angelca Brešan,
zapisala Rafaela Dolenc 1986

9. Smešna pesem

Buotra bi sasida,
ste bidli našga dieda?
Ja, o ja, bidela sem ga.
(Tretji verz se ponovi na koncu vsake kitice.)

Tam pri susidu
je suhe hruške idu.

Trebh jema ki na brenta,
ta muož je jedu plenta.

Klabuk jema ki na streha,
ta muož je uridn smieha.

Šuhe jema s podplata,
za usaka dreka šlata.

Breše jema s papirja,
za usaka baba dirja.

Hiša ima podprta
z na liskaua trta!

Žena jema prou liepa,
na eno oko slipea!

Povedala Angelca Brešan,
zapisala Milena Brešan, nov. 1988

10. Spraševalnica

Či je štručca maslce?
Mačce ga je palizala.
Či je mačce?
Pad trlce je skačila.
Či je trlce?
Ajgnč ga je zažgau.
Či je ajgnč?
Vadica ga je pamarila.
Či je vadica?
Mavrica j je papila.
Či je mavrica?
Gar na gare je šla šunica sjat.
Či je šunica?
Galuobči sa je papikal
Či sa galuobči?
Na kavačov pluot sa siedli.
Či je kavačov pluot?
Ščierca ga je pasiekla.
Či je Ščierca?
Kavač je kova.
Či je kavač?
Tam za miza smrči in grči.

Tist, k se prej aglasi,
mu uha zmanema!

Otroci so potem čakali, kdo se bo prvi oglasil. Kdor se je, so ostali otroci planili nanj in mu zmeli ušesa.

Povedal Anton Gabršček,
Piskov iz Tolminskih Ravni,
zapisala Rafaela Dolenc 7. 11. 1986

11. Pregovori

Kdur zguda ustane,
mu kruh ostane.

Dur duga leži,
se mu slama za ret drži.

Abedna sbuota brez sunca,
abedna čeča brez puoba!

Naš ače je dieu:
"Dui lasi, kratka pamet!"

Učas sa diel:
"O ljubi damc, če ga je le za n lanc!"

Povedala Angelca Brešan,
zapisala Milena Brešan 1988

Slika 3: Luketova Tina iz Tolminskih Ravni je z "mušem" tovorila iz Tolmina, ko še ni bilo ceste. Povedala je marsikaj o vražah in ljudski medicini. (Foto Janez Dolenc)

NEVEZANA BESEDA

1. Bajna povedka

Duge babe u Čadrgu

U Čadrgu sa tud živile duge babe. Lih mala tje od vasi sa imile tam pad Žlejžnam jama n nuotre sa ževile. Gare na kraj Žlejžn sa hodile pa se sunče, česale. Pa sa diel, da sa ble kaj grazne, da sa šle gare za Seljana, gare za Štejnge, pa sa kar u biertah pagrable kosce n jih nesle dal u jama, pa bedn na zna pavidat, ki sa naredle z nim.

Ja, tista jama je nih pedeset metru dol pad Žlejžnam, k se gre dol prut na Prude pa ta dalejn stoz. Ima bel mičken uhod, nuotre je še kar velka, enih uosm krat uosm metru velika. Tud mala kapnikov je, zla lpuo za pagliedat, taka dvorana nuotre.

Ja, ad telih bab sa diel, de nisa ble use želet; sa ble tud ne vile, sa hadile u Laze plesat. In kr sa kmetje gar u Čadrg aral, se jim je skuz trgala trta. Imil sa lesieno drevuo za arat. Patle sa ane druge zapiele tam u Lazah:

"Vij, vij dragavit,
da bo držala stanovit!"

Tkuo sa zapiele, patle sa se šele zrajtal, da je treba dragavitova trta zvit, de ba patle trdna držala.

Povedal Ludvik Janež,
Seljanov iz Čadrga,
posnel na magnetofon Janez Dolenc 21. 8. 90

2. Legendarna povedka

Hudič če adnest atraka

Ja, nuatar u Zalaz je pršu hudič, nuater pr Janu. Benga ni bla dama, mama je u niv pliela. A ni an puobč Janov najdu tiste bukve, tist kalamuan. An je brau n brau... a ni s tizga hudiča prkliscou. Hudič ga je zgrabu n niesu gar pa snežiet. An takrat mat zagleda, de hudič nese sina gare pa snežiet, pa zaupije:

"Jej, Marije pomagi, de m hudič ne ba atruoka adniesu!"

Tiskret se je plamen pakazu n je hudič pustu atruoka. Gar na tist brd nkuol ni več zrasla trava, glih vrh brda j astala ves cajt galuo.

Povedal Ludvik Janež,
posnel Janez Dolenc 21. 8. 1990

3. Coprniška povedka

Zacouprana kosa

Pisk z Rauni je imu bel mihna kmetija n je kmalu pasieku. N patle je kule hadu u Bahn sejč trava. Rauni sa zla daleč ad Bahina - še bel zgudi če j šu, je bla že zla ura, zla vsoka sunce. Te drugm Bahincem koscem ni blu prou: "A ma zdej usi glih plačan? A vite, ki nardima: Tu gare mu adkazajma an velk kuos n kr ba tule pasieku, patle lahka grie, patle bama usi glih". Sa mu adkazal: "Tule pasieč n patle lahka grieš!"

Sa diel, da je Pisk nasadu kasa; sa vidl, de uasunka sploh ni jemu. "Ni uasunka," sa diel, "ki ba tuole?"

Je pategnu von z varžeta ana čebilje, je nategnu kosa s tista čebilje n pa se je latu. Prej k je šla sunce za vrh, je že zauriskau - negou kuos je biu pokošen!

Sa diel Bahinci: "Ja, s temle se pa ni za špasat; tale ima pa zacouprana kosa!" Sa diel: "S tem se ries ni za špasat!"

N patle je šu an damou.

Povedal Ludvik Janež
Posnel na magnetofon Janez Dolenc 21. 8. 90

4. Zgodovinska povedka

Mat bažje na Kabiunku

Tiscajt, k se je Mat bažje prkazvala nad Mažareucam, je prišlo na svet Matije z useh kraju agromna ldi. Od Škandra sa gledal: Tist križ, k sa ga nesl prut Mažareucu, sa ta zadni u precisijski šli šele po Lokah. Gar nad Mažareucam se je le niki pobelila. Tist hrast gor, sa tesal lubje n treske preč - bu je svet hrast n sa ldje nesli za spomin. Tuončk Bartl je tuste tesou, nesl sa na use strani; sa se kaj pagajnal n ženske sa se kaj pulle, da je edni še prst adsiekou. Sa diel, dej Urška Mažareucova gare sediela s skluojnena glava, u biertah sa ji pa metal dnar. Od tega je stu liet nezaj.

Povedal Ludvik Janež

Posnel na magnetofon Janez Dolenc 21. 8. 90

5. Pastirska povedka

Če sa ušle kazie

Pastiri u planinah sa magli strašna ahtat, de ni šla žbina u druga planina. Če ne, je magu pastir, če je teu ušafat nazaj žbina, zla plačat, kr sa mu žbina zaprli, kazie a pa tud krabe n aucie.

Adnmu pastirju sa ušle kazie s planine Kau u planina Razor. Saramak, mlad je bu, pa je zaspau. Kazie sa pa nagle, grieda ki hudič. N kr je šu pa nje, ni jemu dnara, de bi plačou; sa diel, da mu pa kaza na daje. N kr je začieu juokat, ki mu gaspadar pareče, če zvečier na buo kaza na Kal pr muži, sa se pastirji z Razorja začel smejet. Mlekar je pa skuhau n belk katu muočnka n je dieu temu buimu pastirčku, de če sni uos tist muočnk, pa mu daje kazie. Ta bui saramak je jiedu, jiedu pa le še je blu muočnka. Začieu je jamrat, de mu ba triebh puoknu, patle sa se tist šlieudri ustrašli n sa mu triebh stisnli z abudam za ser n sa mu diel: "Tu jemaš kazie n se hitra paber nazaj, kdr s pršu!"

Povedala Angelca Brešan

Zapisala Milena Brešan nov. 1988

6. Grozljivka

Ta mrtvih maša

Nkrt je na diekla z Lbina se zbedila panač, je blu kuste svetlu, je mislla, da se diela že dan. Hitra ustane n grie h maš. Pride u cirku, puhna cierku ldi; čudna se ji je pa zdiela, da sa bli samuo nišni uanajn, abednga ni paznala. Patle pa le pride te h ni rajnca mama n ji pabi, da je šele pounači, de zdej jemaje ta mrtvi maša. Rekla ji je: "Hitra sliec biertah n ga pest tu n bejš hitra damou n pa neč se na smieš agleduat, tud če baš ki slišala!"

Druj dan sa šli gliedat tist biertah, je bu prau na kuošče strgan. Če ni bla hitra šla, se bli bišna pa njuo strgal.

Povedala Angelca Brešan

Zapisala Milena Brešan jan. 1988

7. Ravbarska povedka

Dva raubarja

Nkrat sa prabli, de sta bla dva raubarja. Sa ih žandari labil usaruod, pa sta se znala dabra skrit. Na muoč sta bla lačna an sta se zgauarila, je dieu adn ta drugmu: "Ti bejš, ukrad kazla, jest griem pa na britaf, tam zakurm, de ga spečeva u miru. Tam nas na bada iskal žendarji!"

Miežnar je bidu ad deleč, da adn huod po britafu n gre h gaspudu n mu reče:

"Adn straš tam na britafu, pajte, de ga pažegnate, de se ne ba beč bicau!"

Gaspuda je blu strah, pa ni teu pabidat miežnarju, de ga je strah; je reku, da ga naga bali.

Je dieu miežnar:

"Vas bom pa niesu!"

N ries ga je niesu. Kr je raubar vidu ad deleč, je mislu, da gre le kamerad s kazlam n je dieu:
"Le sam ga nes, da ga spečeva!"

Kr je gaspuod tuste slišau, ga nisa prav neč več baliele najje; je letu, kajk je magu hitra nazaj.

Povedala Angelca Brešan
Zapisala Milena Brešan jan. 1988

8. Živalska povedka

Medved n skapler u jam

Ja, učas je blu u Čadrg grazna zverin, medvjedu an ukuv. Sa diel, da sa bli kar gar akruog hiš.
Zdej bam paviedou:

Za zverina sa Čadržni diel, de boda gor na Rešl skopal jama. Ries sa velika jama skapal. N tist večier je šu z Ravni u Čadrg skapler. Jemu je take veliče kliešče, de j hadu skaplat koštrune ad vasi da vasi. N padu je u tista jama.

Tista nuoč je tud medved pršu, vohu n vohu n še an padu lih u tista jama. Sa diel, de zutri sa jih najdl abadva, usakga u sajm kuotu. Medved je tuku skup z zobmi, skapler je pa s tistmi veličmi kliščmi tuku ukup prut medvedu. Sta se adn druga bala.

Povedal Ludvik Janež
Posnel Janez Dolenc 21. 8. 1990

9. Novelistična povedka

Srejčn šuštar

Nkrt je bu an šuštar, je jemu duom blizu gradu. Prd hiša je šivau n ulieku drieta n ciu dan piu same lipe klaunfarske piesmi n žbižgau. Kešn krat je pa še zauriskau. Grajska gaspadična ga je pa paslušala, kar kratk cajt ji je dielau. Zatu je poslala pa diekli, de naj mu nese mašničk ckinau.

Kr je šuštar dabu cekine, ni beč ne uriskau ne pieu, kr se je bau, de mu jih ukradeje, cekine. Notr u stou jih je zašu, sulih ga je le skrbiela. Grajska gaspadična ga je pa sama pršla prašat, a mu ni diekla dala cekinou n zaki ne pajje beč. Šuštar ji prau:

"Nate, gaspadična, ckine; jest nimam beč meru, prbeč sn u skrbeh, zatu na muorm piet n uriskat!"

Povedala Angelca Brešan
Zapisala Milena Brešan nov. 1988

10. Prerokba

Prruokba svete Šembilje

Sveta Šembilje je prrukuala, de ba pršla na strašna sila, de ba astala kaj mala ldi, de bada ajgn kuril, de se bada ukop zbral n kr bada usi, ih ba kališ mala, de pujdje usi pad na arihaua siencia. N če baš najdu krava ad Bouca da Padbrda, ji dieneš žihr zlat zuanc. Se tiste mažje, kajk ih bua, ih bada pabil, če bada imiel svetle ftuane. Žejnske bada astale skara use brez muož, tarnale n jukale bada n letale akul n abiemale mesne n smrieke n upile: "A je tu umru muoj muož?"

Povedala Angelca Brešan
Zapisala Milena Brešan nov. 1988

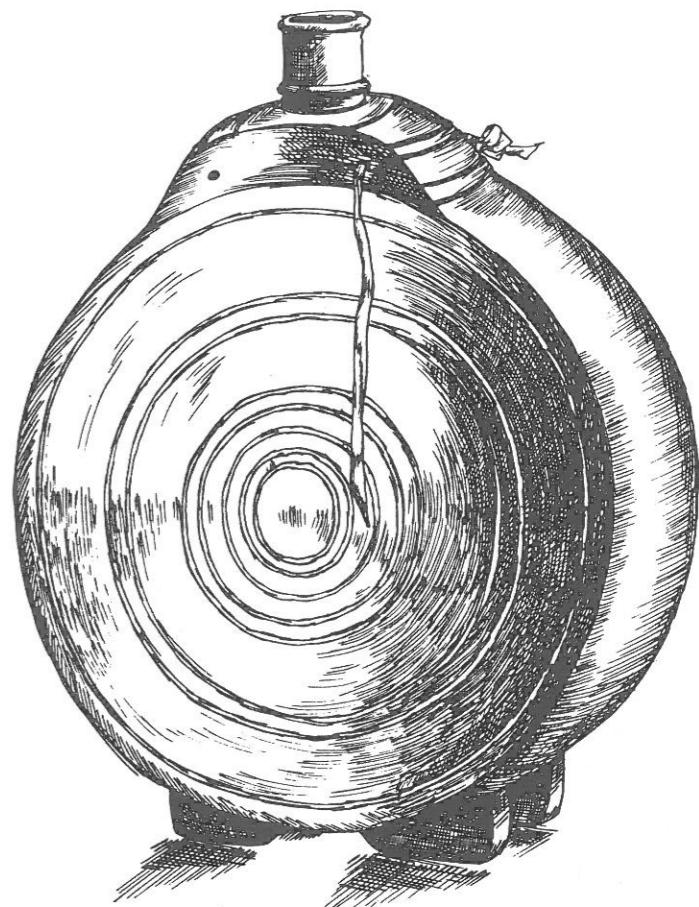
11. Pravljica

Prabca a ačietau zapuščin

Ankrat je živu ače, k je u žiulejnu usa saje premožejne zapravu. Na smrtni pastejl je rieku sajm trem sinauam, da jema le še suod vina u kliet. Ta suod nej si prou razdelije - ne samuo suod, tud vina, k je bla u soudu. Kr pa niesa miel abedne pasuode, de bi bina spartil, sa se zmenil, de boda u suod zvrtal tri lukne, za usakga adna.

Starejšga dva brata sta šparala vina za slabše cajte. Ta mlajš je pa bu pjanc, imu je ta spodno lukno, zatuo je piu n piu vina, dukler je blu še ki v sodu. Patle sta ta starišga dva brata, kr sta imiela zgorni dve lukne, pagliedala, kaku je z vinam. Pa sta se začudila, kr ni bila bina enkuoder beč. Šele patle sta zamierkala, ki se je zgadila. Usa bina je stekla pa lukni najmlajšga brata u negoua suha, kar napri žejava usta.

Povedal Miha Rutar,
Ivantecov z Ozidja
Zapisal dijak Marjan Gerželj 1958

Risba 1. Lesena čutara za vodo, ki so jo uporabljali v planinah okrog Tolmina (Vse risbe so delo Jane Dolenc)¹

TOLMINSKO NAREČJE

Helena Čujec Stres¹

Tolminsko narečje spada k rovtarski narečni skupini, kamor sodijo še črnovrško, horjulsko, cerkljansko, poljansko narečje ter nekateri govorji v soseščini, npr. podbrški, idrijski.

Težko je postaviti točne ločnice govoru, saj govor prehaja z majhnimi razlikami iz enega v drugega. Po raziskavah na terenu (magnetofonski zapisi) bi lahko tolminski govor omejili od sotočja Bače in Idrijce (delno tudi še dolina Bače), ob Idrijci do Dolenje Trebuše in do Šentviške planote. Banjška planota, ki se dviga nad Mostom na Soči, je naravna pregrada, čeprav je sorodnosti s tolminskim govorom opaziti na Vratih pri Čepovanu. Na zahodni strani poteka meja po reki Soči (govor vasi Čiginj, Volče že kaže nekatere značilnosti primorske jezikovne skupine). Na SZ strani se kaže zanimiv prehod iz enega narečja v drugega, če opazujemo govor dveh sosednjih vasi, ki sta oddaljeni komaj 3 km, to sta vasi Volarje in Kamno. Medtem, ko na Volarjih dosledno uporabljajo v vseh položajih značilno rovtarsko akanje, pa se v vasi Kamno za 4. skl. ed. ž. sp. samostalnikov slišijo oblike, ki so značilne za kobariški, to je obsoški govor, *ženô, vodô, rokô*. Tudi tonemsko naglaševanje je na Kamnem pogosteje kot v tolminskem govoru, ki se je tu in tam, zlasti v obrobnih vaseh, še ohranilo.

Tolminsko narečje v ožjem pomenu naj bi govorili v Tolminu, okoliških vaseh Zatolmin, Žabče, Poljubinj, Dolje, Gabrje, Volarje. Toda še tu, kot bomo videli kasneje, je opaziti razlike. Govor više ležečih vasi Čadrg, Zadlaz-Čadrg, Ravne pa sodi zopet v drugo skupino, čeprav je to še vedno tolminski govor.

LEGENDA FONETIČNIH ZNAMENJ

τ - τrozdje = grozdje*α* - pârsmadit = p'rsmadit, prismoditi*i* - iejda = ajda*u* - uojšč = voziček*o* - kakuo = kako

ZNAČILNOSTI TOLMINSKEGA GOVORA

GLASOSLOVNA RAVNINA

Dolgi samoglasniki so razvili tri oblike: *ie, uo, a:*

zbiezda < zvezda*šúola* < šóla*on tará* < on gará

Diftong *ie* zastopa vse psl. ejevske, diftong *uo* pa vse psl. ojevske samoglasnike v slovenskih dolgih zlogih.

Samoglasnika *i:/u:* sta se skrajšala v *i/u*.

Tudi *u: iz l* se je skrajšal v *u:*
šél > *šu*

Kratki *i* in *u* sta se skrajšala v polglasnik:
tič > *tač*
kùp > *kap*

Le redko pa se sliši (le pri starejših ljudeh):
krùh > *krâh*

Soglasniki *v, b* v vaseh rabijo v zamenjanem položaju:
bélo víno > *viâla bina*

Dosledna je raba *τ*:
góra > *τára*
on góni > *an tuón*
néhaj > *τéini*
sem močnó utrújen > *sem τín*

Rabo *g* > *τ* je čutiti v pokrajinskem pogovornem jeziku; tudi v knjižnem govoru se je tolminski govorec težko znebi.

Ohranila se je raba *b, d* > *b, d* tudi pred samoglasniki ali pred zvenečimi soglasniki:
bažtát < róbkatí
bžou < fižól

Pogosto je mehčanje mehkonebnikov *k, g, h* > *č, j, š*:
nôge > *naičê*
oréhi > *aréjš*
rôke > *račičê*
méhke hrúške > *méšče hrúšče*

OBLIKOSLOVNA RAVNINA

Pri samostalniku ločijo v glavnem dva spola v ednini:

<i>têist muož</i>	<i>mn.: trí písma</i>
<i>têista žêna</i>	<i>duá bráta</i>
<i>têista písma, têista drebuo</i> (drevo).	<i>trijê bráti</i>
	<i>trí žaniê</i>

V dvojini:
dbié liép mám
dbié liép písmi
duá liépta očiéta

V množini:
tri liépe máme
tri liépe písmá
trijé liep(i) ačleti

Vidimo, da v dvojini ločijo pri pridevniku samo dve obliki: *liép* za ž. in sr. spol, za m. spol pa že rodilniško obliko *liépta* (*duá dábrta, fáinta, bríhtanta*).

Tudi v množini se obliki za ž. in sr. spol pridevnika pokrivata, za m. spol pa sta v rabi dve obliki: krajša *liép* in daljša *liépi*, ki je pogostejša.

Svojilne pridevниke máter in, očétov običajno rabijo v tej obliki, sliši se pa tudi *od máme*, *tátov* > *tátu* (očetov).

Zanimivo je preimenovanje svojine pri lastnih imenih: če gre samo za obliko svojilnega pridevnika izpeljanega od hišnega imena, se rabi pridevniška oblika, npr.:
Jákuloua híša

Če gre za poimenovanje svojine z imenom in priimkom ali hišnim imenom, pa se rabi rodilnik s predlogom od, npr.:
híša od Juánet Jákulouta
 ali brez predloga od npr.:
híša Juánet Jákulouta

Osebni zaimek
 za 1. osebo ednine
jaz > *iast*
 se pogosto rabi, če je poudarjen ali če ni, prav tako tudi za 1. osebo dvojine in množine.

Posebnost je raba
 ônadva > *anraduá*

Za množino rabijo namesto zaimkov
mi, vi, oni > *mádrui, vadruí, andruí*

Razlikujejo pa tudi ženski spol:
mádrúie, bdrúie, andriúie

Te oblike se v različnih vaseh različno uporabljajo.

Zanimiva je raba zaimka on, ona v pomenu gospodar, gospodinja.

Posebnost tolminskega govora je tudi ponavljanje kratkih zaimenskih oblik poleg dolgih:
maná mi dèi < meni daj

Povratno svojilni zaimek nadomeščajo (a ne vedno) s svojilnim zaimkom. Pogosto ob njem rabijo še kazalni zaimek:
Míslí s svôjo glávo. > *Míslí s sáie tláua.*
Míslí s ta téie tláua.

Namesto nedoločnega zaimka nekdo uporabljajo
ádan (eden),
 namesto nihče pa
abedan (nobeden).

Zanimiva je raba oziralnih zaimkov, saj za oziranje na znano ali neznano osebo rabijo zaimek kateri > *kiér*:
 tisti, ki > *téist kiér*
 o katérem > *a kiérem*.

Vprašalni zaimki

kdó > *duó*
kóga > *kiérra*
kómu > *kiérmu*
kóga > *kiérra*
 pri kóm > *par kiéram*
 s kóm > *s kiéram*
kàj > *ki*
česa > *kiérrga* (od tod dalje se sklonske oblike ne razlikujejo od oblik zaimka kdo)

kákšen > *kíšan, kíšanra, kíšanmu...*

čigáv > *kiérrta* (Čigáv si? > *Kiérra si?*)

Za kazalni zaimek ta, tisti, oni rabijo *ta, téist*.

Stopnje oddaljenosti pa zaznamujejo z oblikami:
tá tú za bližnjo osebo ali stvar
teést tú za bolj oddaljeno
teést tám za najbolj oddaljeno

Ločijo tudi spol:

teést muóž
teéstá žéna
túste diéte (dete)

Glagol

Nedoločniška in namenilniška oblika se pokrivata, npr.:
moram diélat
triém diélat

V pretekliku ločijo moški in ženski spol:
 On je zapíhal. > *On je zapíhau.*
 Ona je zapíhala. > *Ona je zapíhála.*
 Ono je zapíhalo. > *Anuo je zapíhála.*

V dvojini:
Máduá sua pihála.
Mádbié sua pihále.

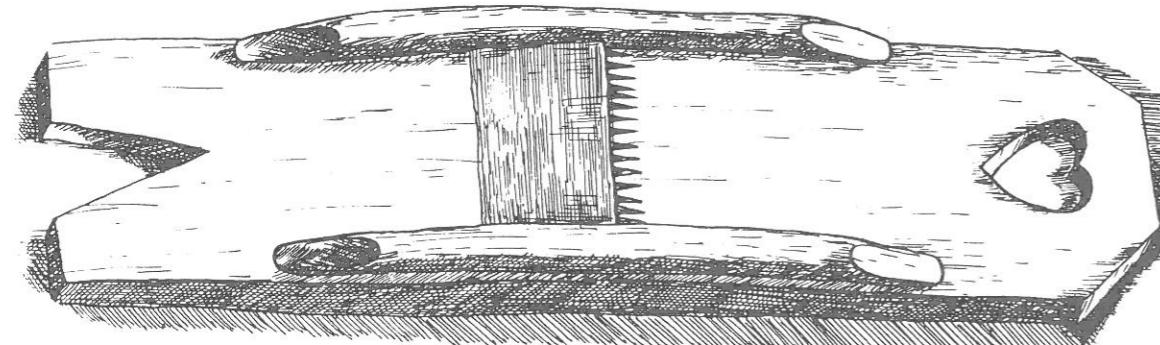
V množini:
Mádrui sma pihál.
Mádrúie sma pihále.

Prihodnjik rabijo za dovršno ali nedovršno obliko:

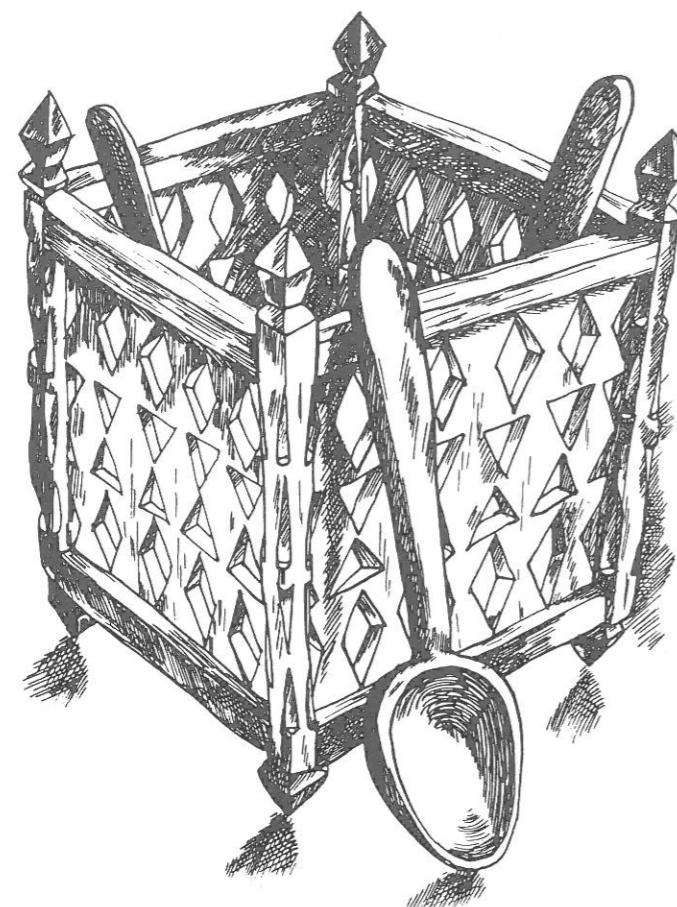
bom nariédu
bom diélau

Glagol moči in morati poznata samo eno obliko:
móram, móraš < mórem, mórem
maru < mogel, moral

Pogosta je raba pasiva:
Tu se bo delalo. > *Tu se buo diélla.*

Risba 2. Ribežn.

Risba 3. Žličnik.

SKLADENJSKA RAVNINA

V govoru rabijo preproste enostavčne in večstavčne povedi. Seveda raba zavisi od govornega položaja, od izobrazbe govorca, teme... Omenimo naj le rabo nekaterih podrednih veznikov. Veznik kadar uvaja pogostna ali enkratna dejanja.

Kadar boš prišel, boš dobrodošel.
Ko boš prišel, mi prinesi knjigo.
V obeh primerih bo Tolminec uporabil
kadar > *kadar*,
ki se pogosto sliši tudi
kar, kar boš paršu...
Krajevne odvisnike, ki jih vežejo vezniki kje, kjer oblikujejo z vezniki:
čiar < kjer
či < kje
kjer hočeš, hodi > *čiar čaš had*
Povej mi, kje hodiš. > *či huódš*

POMENOSLOVNA RAVNINA

Ker je tolminski govor bil dolga stoletja zaradi naravnih pregrad, politične uprave, izoliran, je v besedju opaziti marsikatero arhaičnost, posebnost v poimenovanju. Na besedje je gotovo vplivala tudi povezanost s furlansko nižino. Poleg romanskega je čutiti tudi germanški vpliv.

Po analizi naključno izbranih 200 besed, po katerih smo spraševali Tolmince, smo ugotovili kar 43 ali 21,5% italijanizmov in 29 ali 14,5% germanizmov.

Skoraj vse prevzete besede so prilagojene zakonitostim narečja.
Kot zanimivost naj navedem primer rabe besede kapac v pomenu glagola moči:

A si kapác to nardít? < Ali zmoreš, moreš to narediti?
Ta beseda je majbrž sprejeta iz latinščine (obhajanje oslabelih, bolnih):
Capax = prostoren, dovzeten, sposoben
capacis > *capac* > *kapac* = primeren

V govoru se pogosto slišijo besede kot běin, mà, ki pi nēič:
Běin, dàbra je bluó < zares dobro, da
Gledam te, pa ne vem, kaj delaš. > *τliédam te, ma na biém, ki diélaš.*
ki pi nēič < kajpak neki
Seveda, še tega ste se spomnili. > *Kipinēič še tuóle ste se zmíšalni.*
seveda > *běin ki pi (neič)*

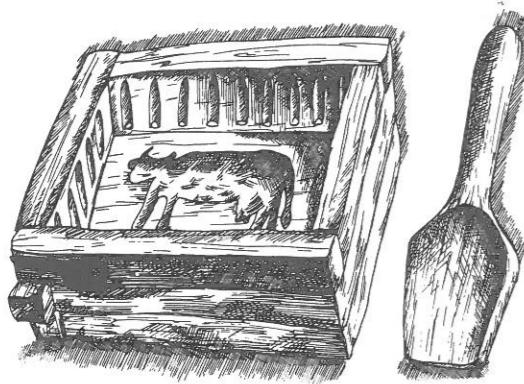
Kot mašilo se pogosto rabi zaimenska raba	<i>aniétau</i>
pa tudi glagolska	<i>aniétat</i>
samostalniška	<i>anuó</i>
ter pridevníška	<i>aniétan</i>
<i>Aniétauo</i> anuó je <i>aniétaala</i> děle pred <i>aniétabim</i> aním.	

Kaj bi to pomenilo? Če se nočeš ali ne moreš natančno izraziti: Sosedov (sin, hči, kdorkoli) je nekaj počel (karkoli) tam pred nekom.

Seveda je ta poskus analize samo droben prikaz tolminskega govora, s katerim bi radi opozorili na značilnosti, ki smo jih z mladimi raziskovalci opazili.

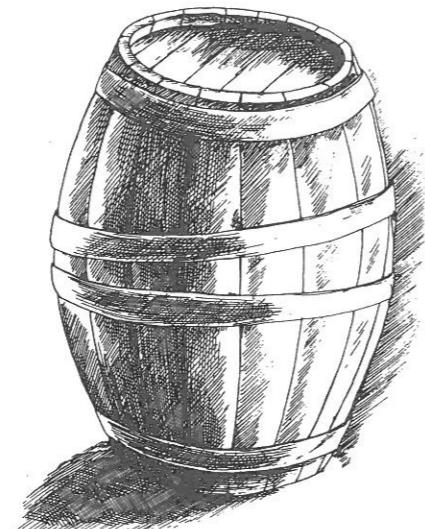
Po anketi, ki smo jo izvedli med naključnimi prebivalci Tolmina in okoliških vasi, smo ugotovili še naslednje:

1. Na rabo in poznavanje narečnega govora najbolj vplivata izobrazba in starost posameznika.
2. Izobrazba predvsem vpliva na odločitev posameznika, kakšno zvrst govora bo uporabil v različnih govornih položajih. Zato osebe mlajše od 30 let in osebe s srednjo in višjo izobrazbo, lažje prilagodijo govorjeno zvrst jezika zahtevam različnih govornih položajev.
3. Doma se v večini družin še uporablja narečje. Nastaja pa, zlasti v mestu, poleg narečja tudi pogovorni pokrajinski jezik.
4. Narečje govorijo zato, ker ga uporablja njihova okolica in ker bi izpadli smešni, če bi sami hoteli govoriti drugače.

Risba 4. Maselnik z žlico Dolenc)

Risba 5. Lempa za vodo.

RAZLIKE MED NAREČNIM GOVOROM TOLMINA IN OKOLIŠKIH VASI

Helena Čujec Stres¹

Našo pozornost so pritegnile razlike med narečnim govorom Tolmina in narečnimi govorji nekaterih bližnjih vasi: Poljubinja, Žabč, Zatolmina in Dolj. Te razlike so nam tudi pokazale, da je tolminski narečni govor omejen samo na mesto Tolmin. Približne meje tega govornega področja smo označili na zemljevidu.

Izbrali smo 56 različnih besed (38 samostalnikov, 13 glagolov, 4 prislove in 1 frazo). Primerjali smo tudi sklanjatev samostalnika drva in spregatev glagola imeti. Poizvedeli smo, kateri ljudje govorijo najbolj značilno narečje za posamezno vas. Nismo pa imeli časa preverjati besede pri več različnih informatorjih. Pri tem bi gotovo naleteli še na več razlik. Informatorji so ob besedi v knjižni slovenščini povedali značilno narečno besedo. Besede smo zapisali in posneli na kaseto zato, da smo kasneje lahko še enkrat preverili izgovorjavo.

Govori se poleg razlik na besedoslovni in glasoslovni ravnini razlikujejo tudi v stavčni in besedni intonaciji. Spreminjajo pa se tudi mesta naglašanja in vrsta akcentov pri posameznih besedah. Vendar pa je vse te besede težje zasledovati, zato jim v naši analizi nismo posvečali velike pozornosti. Razlike v intonaciji pa so tudi najhitreje zaznavna ločnica med govorji. Odločili smo se za analizo besed po naslednjih skupinah:

a) Skupina besed, ki so v vseh govorih enake:

Primeri: poleno - *kálounca*, stopnice - *štéin̄te*, čevalj - *šuólan*, tehnicna - *piéza*, pranje - *žiéhta*, vezalke - *uarčice*, predpasnk - *bírtah*, potica - *tbánca*, bleščati se - *liskát se*, dekle - *čača*, jokati - *juokát*, krompir - *krampír*, jabolko - *jápka*, tlačiti - *tatít*, lesena skrinja - *baìnk*, ovijati - *auiuát*, maček - *máčk*, pritoževati se - *lementát se*, prijemalke za posodo - *čapíni*, platno - *plátna*, načinovna prislova *kùle*, *kùste*, količinska prislova - *mása*, *abíuna*

Besede, ki so v vseh govorih enake, predstavljajo samo 40 % vseh izbranih besed. Zopet pa opozarjam na razlike v naglasih, npr. narečna beseda *drat* (žica), ki je v Tolminu, Poljubinju, Žabčah in Doljah naglašena kratko: *drát*, je v Zatolminu naglašena dolgo: *drát*. Najdejo pa se tudi primeri, ko so besede po glasovni podobi enake, imajo pa različen pomen. Npr. beseda *šuóln* je v rabi v vseh govorih, vendar označuje različne vrste čevljev. Poleg te besede uporabljajo za čevalj tudi besede: *šuóha*, *čízma*, *buóta*. Taka je tudi beseda *buóta*, ki jo v Tolminu uporabljajo za vse vrste čevljev, v Doljah pa je *buóta* škorenj. Maček je v vseh izbranih krajih *máčk*. Poleg te besede pa uporabljajo tudi izraze *máče* (v Tolminu in Zatolminu), *máčet* (v Doljah). To pa so tudi že ekspresivno rabljene besede. Tako tudi jokati - *jukát* - *cmerdiét*. Ljudi smo spraševali tudi po besedi za doma tkano platno. Vendar se je le v Tolminu ohranil izraz *mažláine*. Raba te besede pa ni več živa. Po vaseh za tako platno nimajo posebnega izraza. Uporabljajo kar besedno zvezo *damáče plátna*. Po vaseh pa poznajo izraz za blago iz domače volne, ki so ga uporabljali za obleke - *uniéncia*. Tako nam besede govorijo tudi o življenju ljudi. Bolj so se ohranili izrazi tistih dejavnosti, ki so v teh krajih prevladovale (npr. ovčereja). Enaki so tudi izrazi za najbolj razširjene poljske kulture: krompir - *krampír* in koruza - *sírk*.

b) Skupina besed, ki so si podobne in se razlikujejo po glasovni podobi:

Primeri: radič - *lédark* - *lédárč*, fižol - *bažòu* - *bžòu*, gumb - *betuón* - *ftuón*, dežnik - *lamréna* - *lombréna*, nočna omarica - *nahkástal* - *nadkástal* - *natkástal*, hlače - *berièše* - *brièše*, komolec - *laht* - *láhat*, kosit - *séic̄t* - *séic̄*, kajpakneki - *kapinéič* - *kipinéič*, štedilnik - *špartèt* - *špártert* -

špartērt, kuhalnica - *kúhrouanca* - *kúhárancia* - *kuháuanca*, potisniti - *pobārsant* - *pobārsat*, zmeda - *konfužjón* - *konfuzjón*, tako - *kúste* - *tkúste* - *kúste*, kesati se - *tríuat se* - *tgríeuat se*, blazina napolnjena z ličkanjem - *štrozak* - *štrozóunk* - *štrozaunk*

Te besede predstavljajo delež približno 30%. Pri nekaterih poimenovanjih se tolminski govor najbolj loči od ostalih. Npr. V tolminskem govoru je radič *lēdārk* medtem, ko v vseh vaseh uporablja izraz *lēdarč*. Zanimiva je narečna beseda za nočno omarico. To je izrazit germanizem - *nahkástal*. Vasi so ta izraz prevzeli hkrati z nočnimi omaricami. Ker jih prej niso poznali, svojega poimenovanja niti niso imeli. Vendor je prišlo do popačenja te besede, in tako po vaseh najdemo tudi izraza *nadkástal*, *natkástal*. Tudi pogosta fraza kajpkakneki ima dve narečni besedi: *kipinéič* v Zatolminu, v vseh drugih vaseh, in tudi v Tolminu, pa jo izgovarjajo *kapinéič*.

c) Skupina besed, ki imajo v narečnem govoru popolnoma drugačne izraze:

Primeri: plašč - *kapót* - *mántal* - *súkne*, čečkati - *mačkarát* - *čačkát*, smetišnica - *škabaciéala* - *smetnica*, naramnice - *áuštarne* - *oúštarnce* - *oústre* - *abrámance*, pražiti kavo - *užtát kafe* - *usmadít kafe* - *smadít kafe*, dnevna soba - *mizát* - *iazba*, škorenj - *škuórñ* - *bóuta*, čebela - *čebiala* - *pšiela* - *šiela*, pritoževati se - *lementát se* - *partažáuat se*, ošteti - *aštiét* - *famát*, ličkati - *máit* - *čužít*, ličkanje - *síršče* - *sírkoule*

Takih besed, katerih izrazi se v izbranih narečnih govorih razlikujejo, je 23 %. Vendor pa ne uporablja čisto vsaka vas druge besede. Zopet so prisotne razlike v glasovni podobi. Npr. gumb poimenujejo v Tolminu *betúon*, v drugih vaseh je v rabi beseda *dúša*, ki pa lahko zaznamuje tudi le posamezno vrsto gumbov.

Podobno je pri besedi smetišnica. V Tolminu je ta beseda tujega izvora *škabacéra*, v Poljubinju in Žabčah pa podobno *škabaciéla*. Vendor v Žabčah že poznajo tudi domačo besedo *smetnica*. V Zatolminu in Doljah pa jim je poznana samo beseda *smetnica*. To je dokaz, da ima tolminske narečje več tujk kot govorji okoliških vasi. Ta pojav zasledimo tudi pri nekaterih drugih besedah. Npr. plašč je v Tolminu *kapót*. To je beseda prevzeta iz italijanščine. V vaseh pa besede niso uporabljali, poznajo pa besedi *mántal* in *súkne*.

Razlika med tolminskim na eni in govorji izbranih vasi na drugi strani, je zaznavna tudi pri narečni besedi za dnevno sobo. V Tolminu je to *mizát*, povsod drugod pa *iazba*. Tudi to kaže na razlike v načinu življenja, kar pa se odraža tudi v arhitekturi. Le v kmečkih hišah, tudi v Tolminu, so bile *iazbe*, *mizáti* pa le v "meščanskih".

Škoda je, da veliko narečnih besed umira. Ljudje se le težko spomnijo pristnih narečnih izrazov. Tako je z besedo čebela. V vaseh je še živa beseda *pšiela* in v Žabčah tudi *šiela*.

V vaseh smo zasledili tudi različne besede za izraze iz kmečkega življenja. Za koruzno ličkanje uporablja v nekaterih vaseh izraze *síršče* v ostalih pa *sírkoule*, ker je koruza povsod na tolminskem *sírk*.

Kljub enakosti nekaterih narečnih besed, pa se pojavi razlike že pri rabi v ostalih sklonih. Izbrali smo množinski samostalnik *drvá* in primerjali njegovo sklanjanje.

V Tolminu	V Poljubinju	v Žabčah	v Zatolminu	v Doljah
<i>dróua</i>	<i>drúa</i>	<i>dróua</i>	<i>drúa</i>	<i>dróua</i>
<i>dròu</i>	<i>drù</i>	<i>drù</i>	<i>drù</i>	<i>drù</i>
<i>dróuam</i>	<i>drúam</i>	<i>drúam</i>	<i>drúam</i>	<i>drúam</i>
<i>dróua</i>	<i>drúa</i>	<i>dróua</i>	<i>drúa</i>	<i>drúa</i>
<i>drúah</i>	<i>drúah</i>	<i>drúah</i>	<i>drúah</i>	<i>drúah</i>
<i>z dárbmí</i>	<i>z drúam</i>	<i>z daruám</i>	<i>z drúbmí</i>	<i>z drúbmi</i>

Narečne besede se razlikujejo že v 1. sklonu: *dróua*, *drúa*. V 2. sklonu sta zopet dve različni oblici: *dròu*, *drù*. Zanimivo je, da sta v 1. sklonu narečni oblici enaki, v 2. sklonu pa se razlikujejo. Primeri: V Tolminu in Doljah sta prva sklona enaka *dróua*, druga sklona pa različna: V Tolminu *dròu*, v Doljah pa *drù*. Besede za 3. sklon so enako pisane, pa se razlikujejo po intonaciji: *drúam*, *drúam*. 4. sklon je v vsakem govoru enak 1. sklonu. V 5. sklonu je tako kot v 3. sklonu. Razlike so samo v intonaciji in naglasu. Najbolj pa se razlikujejo oblike prav v 6. sklonu, saj so v vsakem primeru drugačne: *z dárbmí*, *z drúam*, *z daruám*. Zadnji dve oblici pa se razlikujeta v naglasu: *z drúbmi*, *z drúbmi*.

Tako kot je veliko razlik pri posameznih sklonih, se razlike pojavljajo tudi pri različnih glagolskih oblikah. Mi smo izbrali glagol imeti in primerjali njegovo spreganje.

TOLMIN	POLJUBINJ	ŽABČE	ZATOLMIN	DOLJE
<i>iámam</i>	<i>iámam</i>	<i>iámam</i>	<i>iámam</i>	<i>iámam</i>
<i>iámaš</i>	<i>iámaš</i>	<i>iámaš</i>	<i>iámaš</i>	<i>iámaš</i>
<i>iáma</i>	<i>iáma</i>	<i>iáma</i>	<i>iáma</i>	<i>iáma</i>
<i>iámaua</i>	<i>iámaua</i>	<i>iámaua</i>	<i>iámaua</i>	<i>iámaua</i>
<i>iámata</i>	<i>iámata</i>	<i>iámata</i>	<i>iámata</i>	<i>iámata</i>
<i>iámata</i>	<i>iámata</i>	<i>iámata</i>	<i>iámata</i>	<i>iámata</i>
<i>iámama</i>	<i>iámama</i>	<i>iámma</i>	<i>iámma</i>	<i>iámama</i>
<i>iámate</i>	<i>iámate</i>	<i>iámate</i>	<i>iámate</i>	<i>iámate</i>
<i>iámaie</i>	<i>iámaie</i>	<i>iámaie</i>	<i>iámaie</i>	<i>iámaie</i>

Glagolske oblike za ednino so v vseh govorih enake, če izvzamemo malenkostne intonacijske razlike. Tudi v dvojini so oblike enake. Zanimivo pa je oblika za 3. osebo dvojine v Doljah *anedúa iámaie* (onadva imata), ker je povsod drugod še v rabi dvojinska oblika *anedúa iamata*. To kaže že na poenostavljanje in izginjanje dvojinske oblike. Množina pa se razlikuje v 1. osebi. V Tolminu, Poljubinju in Doljah se uporablja *iámama*, v Žabčah in Zatolminu pa je ta oblika zreducirana v *iámma*.

To bi bile vse pomembnejše razlike med narečnimi govorji Tolmina in izbranimi vasi, ki so nam zdele zanimive. Zanimive pa so še toliko bolj, ker so vse te vasi v majhnem zemljepisnem prostoru, saj je največja oddaljenost samo dva kilometra. Zanimiva bi bila tudi primerjava z govorji drugih okoliških vasi, ki so bolj oddaljene od Tolmina. To so vasi v smeri proti Baški grapi, Kobaridu in Novi Gorici. To pa je delo, ki bo počakalo na naslednji AMRT.

POROČILO O ZBIRANJU NAREČNIH BESED

Zvedeti smo hoteli, kakšna je razlika med govorom tolminščine v Tolminu in kako govorijo v hribovskih vaseh Čadrg, Zadlaz-Čadrg, Tolminske Ravne. Besede, ki smo jih izbrali, smo razdelili v naslednje skupine:

Skupine besed, ki so v vseh govorih enake:

- varnostna sponka - *pícula*
- stopnice - *štéinge*
- tehnicna - *piéza*
- predpasnik - *bírtah*
- žica - *drát*
- dekle - *čača*
- jabolko - *jápká*
- tako in drugače - *kúle*, *kúste*
- maček - *máče*

olupek - *alúpk*

Besede, ki so v vseh narečnih skupinah enake, predstavljajo 22% vseh izbranih besed. Če primerjamo te besede iz višje ležečih zaselkov z besediščem nižje ležečih krajev, vidimo, da se ta procent manjša.

V zaselkih Laz, Ravne in v Tolminu je med narečno besedo *bažou* (fižol) vrinjen polglasnik, v zaselku Čadrg pa ostaja samo *bžou*.

Takšnih primerov, ki kažejo na razlike v rabi vokalov, je še veliko. Npr. narečna beseda za vezalke je *uarčce*, ki je enaka v Tolminu, Čadrgu in na Lazu, v zaselku Ravne pa se na mesto polglasnika vrine črka *a*. Ali pa beseda *krampiar* (krompir), ki je samo v Tolminu pisana *krampír*, torej brez polglasnika.

Da se besede razlikujejo, tudi po naglasu, kaže primer besede *špartêt*, ki je v Tolminu, Čadrgu in Ravnah naglašen dolgo, v Ravnah pa je poudarek na širokem *e*: *špartèt*.

Nekateri vokali (*dúša*) se nekoliko podaljšano, zateglo izgovarjajo. Zelo pogosto je tonemsko naglaševanje zlasti pri dvozložnih samostalnikih. Z antikadenco zaključujejo povedi skoraj v vseh treh vaseh. Najmočnejša in najbolj pogosta pa je v ravenskem govoru.

Dokaz, da ljudje že takoj izven Tolmina rabijo druge izraze, je primer narečne besede *akriétat* (ošteti), ki jo uporabljajo v vseh zaselkih, razen v Tolminu (aštiéuala). Ali pa samostalnik blazina, ki jo prav tako rabijo v vseh treh zaselkih, razen v Tolminu, kjer rabijo izraz *štrôzak*, kar je germanizem in kaže hotenje Tolmincev, da bi se izražali drugače.

Takšni primeri kažejo, da se narečne besede že v majhni oddaljenosti med seboj razlikujejo, bodisi v naglasu, pomenu ali pisavi. So pa tudi besede, ki so med seboj različne. Tako je npr. narečni pomen besede nočna omarica v Tolminu *nahkástal*, ki je po zvočni podobi nemški, v Čadrgu je *skrin* ali *kásalc*, na Lazu *natkásn* in v Ravnah *škabélč*. Izgovorjava na Lazu (a z ojevskim naglasom) je podoben izgovorjavi v Tolminu, ker sta kraja tudi najbližja.

Samostalnik ličkanje je v Tolminu *síršče*, v Čadrgu *sírkoule*, na Lazu *sírkoule* in v Ravnah *síršče*. V Ravnah ga imenujejo tako kot v Tolminu in drugih vaseh v okolici, ker v Ravnah koruze niso poznali in so besedo prevzeli.

Posebej pa je treba opozoriti še na rabo glasu a z ojevsko zateglo barvo. Najbolj izrazita je v zaselku Ravne, manj na Lazu in v Čadrgu, kjer je a ožji in krajši, v Tolminu pa tega ne najdemo.

Glagol čečkati je v Tolminu in Čadrgu *čačkát*, na Lazu *matarát*, v Ravnah pa dobi a ojevsko zateglo barvo: *mátrát* z dolgim naglasom. Takšne narečne besede v tem kraju so še *plátna* (domače platno) s poudarjenim a, potem *aúštre* (naramnice), *prášti* (pražiti kavo) in mnoge druge. A pa lahko stoji tudi na začetku besede.

V Čadrgu, na Lazu in v Ravnah so besede iz uradniškega jezika ohranjene skoraj tako kot knjižne. Primer je pritoževati se, ki se uporablja v teh zaselkih, medtem ko se samo v Tolminu uporablja italijanizem *lementát se*. Prav tako se nikjer drugje ne uporablja italijanizem *konfužjón* za zmedo, ampak le izraz *zmašniáua*.

V Ravnah pa ne rabijo samostalnika, pač pa to dejanskost izražajo z glagolom *miést se* (zmesti se). Tudi italijanizem *kapót* (plašč) je v rabi samo v Tolminu, Čadrgu in Ravnah je *súkne* in na Lazu *súknie*.

Ob primerjavi rabe za prislov veliko, preveč smo ugotovili, da je ta raba zanimiva, saj jo v Čadrgu podvajajo s *párbač*, na Lazu z *la párbač*, medtem ko je v Ravnah že skoraj stilno zaznamovana z rabo *mala abiuna*.

Izraz za doma tkano platno *mažláine*, ki sicer ni več živ, ga pa poznajo še v Tolminu, smo našli samo v Čadrgu. Še več, tu se še celo mlajši spominjajo izraza za hlače iz tega blaga, in sicer *mažláinke*. V ostalih dveh zaselkih poznajo samo izraz platno.

Za izraz naramnice poznajo v Tolminu samo izraz *oúštarne*. V vseh treh vaseh pa poznajo še izraz *abrámance*, ki pa zaznamuje naramnice pri košu ali nahrbtniku. Mogoče je tako razločevanje bilo potrebno zaradi pogoste rabe teh dveh stvari, saj so morali ves tovor iz mesta v vas znositi na hrbtnu. Raziskovanje besed s področja obrti je pokazalo, da besede v glavnem izvirajo iz nemško govorečega področja, saj so se tam učili obrtniki.

Če se zopet malo povrnemo h glasovni podobi soglasnikov v tolminskem govoru, vidimo, da *b > v*, *v > b*, *b > h*. Ne poznajo ne mehkega *l*, ne *n*, pač pa je v vseh položajih slišati mehčani č: *škabélč*, *uarčce*, *čúšť*.

Primerjava med rabo enakih besed v Tolminu, Čadrgu, na Lazu in v Ravnah je pokazala, da se govor v višje ležečih vaseh razlikujejo od govora v mestu Tolminu, in sicer na glasoslovnem, manj na oblikoslovnem in pomenoslovnem področju. Analiza sklanjatve drva nam je pokazala, da so razlike tudi tu nastopile zaradi sprememb na glasoslovni ravnini. V vseh treh vaških govorih se je v rodilniku dvoglasnik *ou* (*droù*) problikal v kratko poudarjeni *ù*. Podoben pojav je zaslediti tudi v orodniku: *z drbmí* v Tolminu, drugod *z drúbmi*. Obe omenjeni oblici rabijo tudi v govoru okoliških vasi Tolmina (Dolje, Žabče).

Spregatev glagola imeti se povsod rabi enako. Omeniti pa je treba zanimivo rabo osebnih zaimkov:

	Čadrg	Laz	Ravne
1.os.ed.	<i>iast</i>	<i>iast</i>	<i>iéz</i>
2.os.dv.	<i>biduá</i>	<i>baðuá</i>	<i>baðuá</i>
3.os.dv.	<i>náduá</i> <onadva	<i>anduá</i>	<i>tadrúgi</i> <i>ta duá</i>

V 3.os. dv. v Ravnah rabijo poudarjeno s kazalnim zaimkom ta > *ta*:
tadrúgi > *drúi*, *dváduá*.

Prav tako rabijo v množini namesto mi, vi, oni *maðrúi*, *baðrúi* ali *andrúi*.

Tolminske narečje in narečje okoliških vasi ima svoje posebnosti in značilnosti in prav zaradi tega bi bilo prav, da bi se še naprej ohranjala tudi med mlajšimi prebivalci.

Viri:

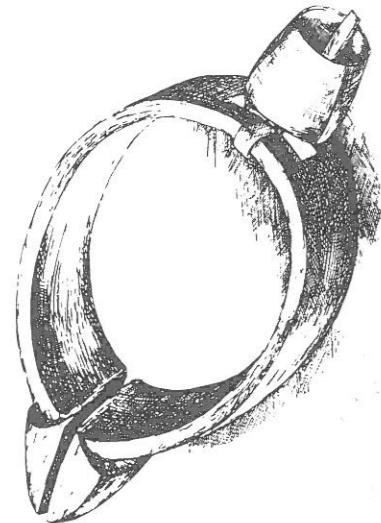
dr. Tine Logar, Slovenska narečja, besedila, Ljubljana 1975
dr. Fran Ramovš, Dialekti, Ljubljana 1936

Informatorji:

iz Tolmina: Marta Filli
Mirko Fili
Ivan Jermol
Ciril Leban
Župnijski urad Tolmin
iz Zatolmina : Marija Kragelj
iz Dolj : Jožef Benedejčič
iz Poljubinja: Kristina Kenda
iz Žabč : Senka Krapež

iz Čadrga : družina Selanovih
 z Laza : gospodinji pri Fujdenku in Žefavcu
 iz Raven : Angela Brešan

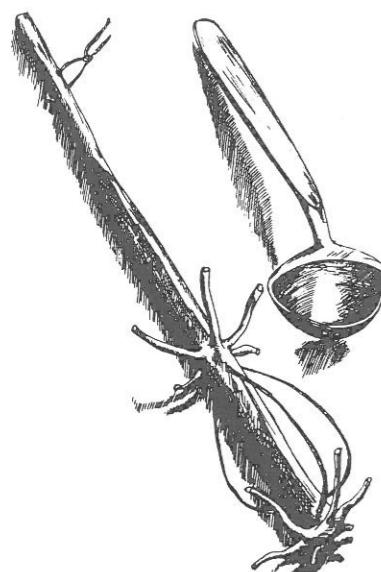
Risba 6. Kamba.

Risba 7. Mužnk.

Risba 7. Trnač in šefla ali karc.

K PROBLEMATIKI ZEMLJEPISNIH IMEN V DOLINAH TOLMINKE IN ZADLAŠCE

Jurij Kunaver¹

Udeleženci 5. in 6. AMRT so na terenu primerjali zemljepisna imena na kartah z imeni, ki jih uporabljajo domačini. Ugotovili so nekatere razlike in pomanjkljivosti, ki bi jih bilo zaradi poenotenja uporabe imen koristno odpraviti in s tem še izboljšati kakovost kart. To delo je bilo opravljeno vzporedno z drugimi nalogami, vendar ne na vsem obravnavanem območju enako intenzivno, sistematično in dosledno. V razpoložljivem času je bilo mogoče predvsem evidentirati obstoj nekaterih imen, ki doslej verjetno niso bila zabeležena, a se je z njihovo pomočjo laže orientirati na terenu.

Zemljepisna imena niso samo sredstvo za orientacijo na nekem zemljišču, temveč so prav tako "dragoceno ljudsko izročilo, ki ga je treba oteći pozabi" (Kunaver, 1988). To je tudi zgodovinsko in kulturno izročilo nekega naroda in njegove zgodovine. Zemljepisna imena so torej temeljni in sestavni del sleherne pokrajine in izraz njene identitete. Zato se je treba zavzemati za njihovo odkrivanje, ohranjanje in pravilno rabo. Zemljepisna imena povezujejo našo preteklost s prihodnostjo.

DELOVNI POSTOPKI

Ta prispevek nima namena zmanjševati pomena dosedanjega dela in zbujati nezaupanja v delo predhodnikov. Njegov poglavitni namen je opozoriti le na potrebo po nadaljnem sistematičnem proučevanju zemljepisnih imen v širšem območju Julijskih Alp, zlasti v gorških območjih, kjer se gostota naselitve manjša. Zato je težko reči kdaj bo inventar krajevnih imen zares povsem izpopolnjen, kajti pastirjev, ki so bili poleg lovcev najboljši poznavalci terena, je vedno manj. Nekatera zemljepisna imena v najvišjih predelih se bodo zato zagotovo izgubila. Morda pa bomo s pravočasnim ukrepanjem še rešili kakšno staro ime. Ker je krajevno imenoslovje podvrženo razvoju, se pojavljajo tudi nova zemljepisna imena, stara pa se spreminja, za kar imamo v dolini Zadlašce dovolj primerov. Melik piše o Žabiških ali Zalaških Ravnah, namesto današnjih Tolminskih Raven. Uporablja tudi ime Zalaška dolina in Zadlašca, enako tudi Šifrer. Danes je na kartah dosledno v rabi Zadlašca. Pri Šifrerju smo zasledili tudi rabo imena Dol pod koriti za zakraselo in ledeniško preoblikovano podolje od Podrte gore, 2061 m oziroma pod Škrbino, 1910 m in se spušča mimo Polja vse do planine Plazje pri Tolminskih Ravnah. Domačini tega imena danes ne poznajo, vendar taka dolina nujno zahteva svoje ime. To so le nekateri najbolj značilni primeri spremenjanja in razvoja krajevnega imenoslovja.

Od številnih informatorjev posebej omenimo pokojnega lovca Janeza Fajta, ki je posredoval imena za območje srednjega in zgornjega dela doline Tolminke, ter Klobučarja iz Tolminskih Raven za zgornji del doline Zadlašce. Preverjali smo že ustaljena imena in spraševali za imena območij brez imen. Z informatorji se v glavnem nismo gibali po terenu ampak smo ugotavljali in zapisovali imena le od daleč. To je zagotovo poglavitna slabost našega dela, vendar druge možnosti zaradi pomanjkanja časa ni bilo. Pač pa smo v večini primerov zabeležili pripoved informatorja na video posnetku hkrati s posnetkom pokrajine, kamor sodi posamezno ime. Ker v okviru te publikacije kartografsko ni bilo mogoče prikazati lokacije imen, jih navajamo v obliki seznama z navedenim položajem v kilometrski mreži. Na terenu smo uporabljali fotografisko kopijo karte 1:10.000 v merilu 1:5.000. Zato so se pokazale večje praznine brez imen, ki jih je bilo ponekod mogoče zapolniti z ledinskimi imeni, kar bo koristilo pri morebitnem kasnejšem reambuliranju. Pri imenih, ki jim je bila na terenu ugotovljena tudi podrobnejša lokacija in obseg, sta dodana še položaj oziroma smer

in dolžina imena (npr. sv., 350 m pomeni, da ima ime severovzhodno oziroma jugozahodno lego in označuje teren dolg 350 metrov).

NA NOVO UGOTOVLJENA ZEMLJEPISSNA IMENA PO OBMOČJIH

Desni breg Tolminke do planine Sleme: Na obravnavanem območju ugotavljamo, da je največ imen zabeleženih na karti 1:10.000. Njihova povprečna gostota na desnem bregu Tolminke v smeri planine Sleme je 5 imen/km². To je na eni strani dokaz dovolj skrbno opravljenega kartografskega dela, na drugi strani pa to izraža uporabo principa generalizacije.

Med morebitnimi popravki navajamo naslednje: pod planino Sleme je pravilno U sopot in ne Osopot, dalje Astrica ali Ostrica in ne samo Strica. V okolici planin Medrje in Laške seči je podobno kot drugod veliko ledinskih imen, ki pa jih na kartah manjših meril ni mogoče uporabljati. Janez Fajt je uporabil ime planina Zastenar, medtem ko je na kartah večinoma Zastenarjeva planina, na planinski karti 1983 pa Planina za steno. Isti je omenil tudi planino Žaga, ki je ni na kartah in je približno v isti višini kot planina Črče.

Oglejmo si tudi primer podrobnejše toponomastike Osojnice, kot jo je opisal Janez Fajt iz našega razgledišča na planini Polog. Osojnice je vsa planota oziroma vršni uravnani del gorskega pomola, zahodno od izvira Tolminke. V širšem smislu je to vsa vzpetina. Na njej je planina Lašca. Najvišji del Osojnice je ozek greben, imenovan Gorenja Lašca. Le-ta s poimenovanjem zajema še dele v tem grebenu oziroma v južnem robu planote: Skedenj, v zahodnem delu, in Ovčje medrje v neposrednem sosedstvu. To so posamezni deli v tem grebenu oziroma v južnem robu planote. Med Osojnicami in Velikim Lipnikom je grapa Laškega plaza, ki je usmerjena proti Pologu.

Značilna je velika nedoslednost v uporabi imen na kartah. Rdečega roba na občinski karti, je pa sosednji Vrh Lipnika, 1688 m. Po Janezu Fajtu je Lipnik pogozdeno območje pod Rdečim robom, oziroma pogozdena polica vzhodno od njega oziroma pod njim. Lipnik in Vrh Lipnika je verjetna kombinacija terenskih imen, tako kot je nedaleč od tod tudi Javorca, planina Javorce in Vrh Javorce. Zadnjega imena ni na kartah, omenil pa ga je naš informator.

Območje Vodil vrha: nad Tolminskimi koriti je značilen pomol višini 530-550 m z imenom Selce, takoj južno pa Počivalo. Na karti 1:10.000 ni označeno. Zaslav, 5118725, 5401800, Zagače, 5118925, 5402125, Na vrhu, 5119200, 5401150, Zavrh, 5119300, 5401475, Abramčeva grapa, 5119200, 5402500. Obseg vseh imen je 175 metrov.

Južno od Zastenarja: Stena, 5120600, 5401275, sv., 525 m.

Med Zastenarjem in Javorco: Planina Žaga, 5121550, 5401150.

Severno od Pologa: V felteh, 5123600, 5401850, sv.

Okolica izvira Tolminke in zgornji del doline: Osojica, 5124400, 5401250, 1200 m, Gorenja Lašca, 5124300, 5401250, zsz., 400 m; Skedenj, 5124325, 5401200, Ovčje medrje, 5124300, 5401350, Laški plaz, 5124000, 5401225, sz., 400 m, Pod Osojnico, 5124825, 54014850, sz., 450 m, Na britofu, 5124825, 5401925, Kuntarski potok 5124125, 5401300, Gnilice 5124150, 5401375, Vrti 5124400, 5401250.

Levi breg Tolminke. Severno od Skakalc: Podplajne, 5118657, 5403350, Kobilnik, 5118800, 5403700, Ravne, 5119150, 5403400, Pod Jakčevim senikom, 5119275, 5403350, Jalovc, 5119500, 5403450.

Tudi na območju Čadrga smo ugotovili veliko gostoto krajevnih in ledinskih imen:

Kančanova brda 5119650, 5403100, sz., V klanceh 5119725, 5403000, V ravni 5119900, 5403150, sv., Pod Ajejko 5119800, 5402825, sv., Na robu 5120125, 5405050, sv., Pod Brcejko, 5120050, 5402725, sv., Na lajn 5120225, 5403000, Pri malnu 5120075, 5402400, Za raučcem 5120150, 5402550, Pod pikom, 5120275, 5402675, Na piku, 5120325, 5402750, Na palogu pod krajem, 5120400, 5402400, sz., 450 m, Luketova snežet, 5120450, 5402100, s.. 275 m, Na ravni, 5120600, 5402500, Na bižah, 5120700, 5402600, Lajn, 5120500, 5403100, Za gričem, 5120750, 5403175, sv., V borgu, 5120775, 5402600, Gorenji konc, 5120875, 5402850, vsv., 450 m, Na križu, 5120950, 5402900, Na pasic, 5120950, 5402550, Potokova grapa, 5120950, 5402300, vsv., 250m.

Severni del Čadrga: Na plazu, 5121400, 5403175, Nos, 5121500, 5402350, Pod kravčcem, 5121700, 5402750, Pastoke mutou, 5121550, 5403100, Prapret, 5121900, 5402775, Laze, 5121800, 5402500, Žlejzn 5122075, 5402650.

Levi breg Tolminke nasproti Pologa: V meleh, 5122550, 5402350, sz., Ozmica, 5122550, 5402925, s., Ozmična grapa, 5122700, 5402450, Za melam, 5122000, 5402450, s., Na pagarelah, 5123000, 5402450, Smetljakova grapa, 5123300, 5402500, vsv., Gorenja grapa, 5123550, 5402100, s., Bešenikova grapa, 5123700, 5402400, sv., Frata, 5123500, 5402450, sv., Huda grapa, 5123700, 5402885, Češminovle, 5123850, 5402400, sv., Zakažljak, 5123825, 5402900.

Severovzhodni del zgornje doline Tolminke: V žlebču 5124225, 5403100, Boka, 5124350, 5402650, Na resju, 5124400, 5402675, sz., 300 m, Za Lukcom, 5124500, 5402500, Na sten, 5124850, 5402750, sz., 700 m, Na vrtičih, 5124950, 5402050, Pri Kumrov štal, 5125000, 5403000, Staro korito, 51245350, 5402000, Kamenca, 5125850, 5402000, Rutarjeva glava, 5125700, 5401350, Za Rutarjevo glavo, 5126000, 5401050, Gornje smrečje, 5126375, 5401875, Spodnje smrečje, 5126075, 5401675, Pri ostrgači, 5126425, 5402400.

Desni breg spodnje Zadlašce: Šuntar, 959 m, Greben nad Kobilnikom, 5119250, 5403750, s., Koprivnik, vrh v istem grebenu, 1023m, na karti Kalec, Gatejke, zahodno pobočje pod grebenom pod koto 1072 m, 5120300, 5403550, Lipe, isto območje nekoliko severneje, 5120400, 5403500, Šmihčeva grapa, na karti Potokarjeva grapa, 5118775, 5403950, sz..

Levi breg spodnje doline Zadlašce: Škandarjeva grapa, 5119000, 5404850, Zala, na karti Dobravčeva grapa, 5118350, 5404750, sz., Skaunkarska dolina, 5120300, 5405150, sz..

Območje Tolminskih Raven in nad njimi: Za čuklo, 5121100, 5405725, Pod ograjnco, 5121075, 5405650, Pri kopežničih, 5121150, 5406100, Ograjnca, 5121225, 540550, sv., Polog, 5121200, 5405550, Trata, 5121300, 5405650, Pavletov laz, 5121475, 5405750, sz., Pri modrasovi glavi, 5121425, 5406100, s., Kuntar, 5255121, 5406275, s., Repe, 5121600, 5406125, sv., Na rižah, 5121700, 5407075, s., Resevka, 5121750, 5406675, vsv., Frata, 5121850, 5406625, sv., Na počivalu, 5121600, 5406500, sv., Vrh senožeti, 5121950, 5406425, sv., Brda, 5121850, 5406250, zsz., Črna grapa, 5121700, 5406750, zsz., Bela grapa, 5121775, 5406775, zsz., Soča, 5122850, 5405775, sv., Palkova brda, 5121950, 5405575, ssv., Čukla, 5122000, 5405575, Na muravi, 5122150, 5406750, sz., Pri možu, 5122125, 5405675, vsv., Pod nosom, 5122250, 5405575, Pod steno, 5122375, 5406100, Na stanišču, 5122300, 5407600, zsz., Pod utrom, 5122500, 5406125, sv., Mali zakot, 5122550, 5406225, Veliki zakot, 5122550, 5406425, Uter, 5122700, 5406300, Nos, 5122275, 5405500, Pod škrbino, 5123075, 5405900.

ZAKLJUČKI

Podobno kot marsikje v naših Alpah se je tudi v obeh dolinah pokazalo, da naše krajevno imenoslovje še ni docela proučeno in ustaljeno. Zato je potrebno še več sistematičnega raziskovanja in več strokovnosti, zlasti pri uporabi krajevnih imen v kartografiji in v druge namene. V obeh dolinah smo prišli do naslednjih poglavitnih rezultatov:

- Na terenu smo našli okrog 130 krajevnih imen, zlasti v srednjem in zgornjem delu doline Tolminke in v zgornjem delu doline Zadlašce. Imena smo lokalizirali in orientirali s pomočjo kilometrske mreže. Resničnost teh imen bi bilo treba še preveriti, hkrati pa so še možnosti za nadaljne dopolnjevanje sedanje imenoslovne podobe pokrajine.

- V uporabi posameznih imen, zlasti tistih, ki označujejo večja območja, ugotavljamo nedoslednost tako v označevanju velikosti območja in v položaju posameznega imena. Primera za to sta Kožljak, vzhodno od izvira Tolminke in Osojnica, zahodno od njega.

- Predlagamo, da na sedežu tolminske občinske geodetske uprave ali na republiški ravni nastane računalniška baza podatkov za krajevna imena, s pomočjo katere bo mogoče stalno spremeljanje razvoja krajevnega imenoslovja in njegovo dopolnjevanje. Imena naj dobijo svojo točno lokacijo in pomen, zapisane morajo biti tudi druge oblike istega imena.

- Nekatere pokrajine, naprimer zaključki dolin, nimajo skupnega imena, kakršno je naprimjer Polog. Koristno bi bilo ugotoviti kako se med seboj sporazumevajo domačini kadar želijo povedati, da gredo na planino Razor ali v konec doline Tolminke, v širšem smislu pomenu obeh imen. Na kartah je označena planina Razor le kot neposredno območje stanov, čeprav je vabljivo, da imenujemo vse območje te globeli enostavno z imenom Razor.

LITERATURA IN VIRI:

Kunaver, J., 1988. Zemljepisna imena v visokogorskem svetu in njihova uporaba na primeru Rombona in Goričice. Pokrajina in ljudje na Bovškem. Zbornik. Alpski mladinski raziskovalni tabori, Bovec, 1985-1987. Gibanje "Znanost mladini". Ljubljana.

Melik, A., 1954. Slovenski alpski svet. Slovenija, geografski opis. Slovenska matica. Ljubljana.

Melik, A., 1954. Nova glaciološka dognanja v Julijskih Alpah. Geografski zbornik II. SAZU. Ljubljana.

Šifrer, M., 1955. Dolina Tolminke in Zadlašce v pleistocenu. Geografski zbornik III, SAZU. Ljubljana.

Arhiv Alpskih mladinskih raziskovalnih taborov, Tolmin 1988-1990. Gimnazija Tolmin.

Pregledna karta občine Tolmin, 1:50.000, turistična izvedba. Geodetska uprava občine Tolmin 1986.

Temeljna topografska karta 1:25.000
Temeljni topografski načrti 1:10.000

DELO ETNOLOŠKE SKUPINE ZA MATERIALNO KULTURO NA RAZISKOVALNIH TABORIH "DOLINA TOLMINKE" V LETIH 1988 IN 1990

Inga Miklavčič - Brezigar¹

DELO SKUPINE LETA 1988

V etnološki skupini (za materialno kulturo) smo sodelovali:
Inga Miklavčič - Brezigar, kustos etn. - mentor skupine
Boris Rakovič, študent etnologije
Karla Kofol, študent etnologije
Matjaž Pavlišič, dijak srednje naravoslovne šole.

Etnološka skupina se je leta 1988. usmerila v proučevanje načina življenja in etnoloških značilnosti na tolminskih planinah danes. Pred odhodom na teren smo pripravili okvirni vprašalnik, po katerem je potekal usmerjeni pogovor z informatorji na terenu, ter pregledali dosegljivo literaturo o planinah in hemeroteko (zbirko člankov iz tekočega časopisa) tolminskega muzeja.

Na terenskem pohodu smo tega leta obiskali planine Kuhinja, Kašina, Leskovca, Sleme, Medrje, Pretovč. Poleg intervjujev in pogovora smo opravili fotodokumentacijo za potrebe Mladinskega raziskovalnega tabora, študentka etnologije pa je pot tudi posnela s kamero S8 za osebno dokumentacijo.

Po končanem terenskem delu smo podatke in ugotovitve dokumentirali z računalnikom in pripravili za razstavo.

Poleg tega smo opravili zbirko in poslikavo predmetov iz etnološke materialne dediščine na Tolminskem, ki bi prišli v poštev kot spominki - ob seveda primerinem preoblikovanju. Predmete smo pripravili v Tolminskem muzeju ter jih na razstavi poskušali predstaviti tako, da bi njihova estetska vrednost, poleg kulturne, prišla kar najbolje do izraza. Seveda pa je nadaljna obravnava te problematike odvisna od pripravljenosti in zavzetosti predvsem turističnih delavcev Tolminske.

V letu 1990 je po enoletni prekiniti etnološka skupina nadaljevala z raziskavo planin.

Skupino so vodili:

Inga Miklavčič-Brezigar, kustosinja etnologinja - mentorica skupine,
Marko Grego, kustos etnolog - mentor skupine,
Karla Kofol, študent etnologije, pomočnik mentorja.

Topografsko delo je bilo opravljeno po metodi usmerjenega pogovora z informatorji ter metodi opazovanja življenja na planinah in materialne kulture povezane z njim, in sicer arhitekturo planinskega naselja, bivalne kulture, opreme notranjščin in opreme, potrebne pri vsakdanjem delu na planini.

1. Kustosinja - etnologinja, Goriški muzej, Nova Gorica

I. ETNOLOŠKE ZNAČILNOSTI DANAŠNJEGA ŽIVLJENJA NA PLANINAH

OSNOVNI VPRAŠALNIK ETNOLOŠKE TOPOGRAFIJE PLANIN je bil naslednji:

- Ime planine
- Nadmorska višina
- Lega planine
- Dostop do planine
- Delitev paše: spodnja planina, zgornja planina, pašniki
- Trajanje paše
- Živina: število živine na planini in spremicanje števila živine, pasma
- Pašniki na planini
  - Imena pašnikov, vrstni red paše
  - Negovanje in širjenje pašnikov
- Pašna skupnost: lastništvo planine, udeleženci pašne skupnosti, vasi, povezave s TOK Tolmin
- Osebje: število oseb, ki delajo na planini, hierarhija in delitev dela, družinsko stanje posameznih članov pašne skupnosti, dan na planini
- Način delitve pridelka
- Prehrana
- Noša
- Higienske razmere
- Prosti čas
- Opis poslopij: zunanjčina, notranjčina, hlevi, komunikacije med poslopiji
- Vplivi turizma na življenje na planini
- Spremembe in razvoj planine od obdobja med vojnami do danes
- Materialne ostaline pretekle kulture
- Domači izrazi posameznih predmetov

Osnovni vprašalnik za raziskovanja v letu 1990 je povzet po zgornjem vprašalniku, ki smo ga uporabljali pri prejšnji raziskavi, dodana pa so mu še naslednja vprašanja:

- 1) Ali ženejo živino takoj iz vaškega pašnika v planino ali jo prej pustijo v prestaji?
- 2) Ali obstaja posebno domače ime za prestaje oz. vmesne planine?
- 3) Kako visoko so te planine in po kakšnem principu so izbrane?
- 4) Ali velja odhod v prestajo že za pravi odhod v planino in ali obstaja kakšen obred povezan s tem?
- 5) Ali se način dela in življenja v prestaji razlikuje od življenja na planini in v čem (št. ljudi, urejenost stanov, sirjenje)?
- 6) Ali so razlike med jalovo in ostalo živino: kdaj katero ženejo in kam?
- 7) Ali se poleg paše ukvarjajo še s čim, npr. s poljedelstvom?
- 8) Način organizacije paše: kdo kdaj pase in čigavo živino pase?
- 9) Ali se danes uporabljajo prestaje tudi v druge namene ter primerjava s preteklostjo? Ali je bilo včasih več ali manj prestaj? Zakaj?
- 10) Posebni tipični izrazi za posamezna opravila in predmete, ki jih uporabljajo pri paši in ostalih opravilih.
- 11) Kdo pase na teh planinah (socialni status), ali sodelujejo tudi ostali člani družine in ob kakšnih priložnostih?
- 12) Način povezave z dolino.

OPIS PLANIN

PLANINA KUHINJA (1020 m nadm. v.)

Planina leži na travnatem pobočju Krna v umetno zasajenem gozdičku bukovih, jesenovih in orehovih dreves, ki dajejo planini prijetno senco. Oddaljena je uro hoda od vasi Krn. Do

planine je možen dostop po makadamski cesti, tako s traktorjem kot z avtomobilom. Na planini pasejo kmetje iz vasi Krn, Vrsno, Selce, Smast. Paša traja od 1. junija do zadnjega septembra. Pred približno 7 - 8 leti so s pašo začeli okrog 10.-15. junija, s planine pa so odšli 15. avgusta.

Središče planine je stan, okoli njega je gručasto razvrščenih 30 enoceličnih hlevov, vendar jih uporabljajo le okoli 15. Takšna razvrstitev zgradb na planini priča o načinu gradnje v 19. stoletju. Po opustitvi sirarstva so zanemarili del hiše, ki je bil shramba za sir, in sedaj služi za odlagajem cementa, gnojil in druge šare. Stan je pritlična stavba, v celoti zidana iz kamenja, krita z rebrasto pločevino. Tla so betonirana, okna majhna in zamrežena, vrata lesena. Pred hišo je lesen oder namenjen kanglam za mleko. Hlevi so ravno tako pritlični, a precej manjši, grajeni iz kamenja, podstreha je lesena, streha iz rjaveče pločevine. V vsakem je okrog 8 privezov za živino, prostor je brez oken, zapirajo ga lesena vratca. Pred vsakim hlevom je neurejeno gnojišče. Na podstrešje vodi lestev v hlevu ali vstopimo z zunanje strani. Tu se nahaja pastirjevo leseno ležišče, polnjeno s senom ali listjem, ob njem stoji trinožnik, na tramu nad njim je sveča in razne drobnarje. Zraven postelje je seno, deske in drva. Podstrehe so večinoma zanemarjene, saj je na planini le še en pastir. Planina je ograjena z žico, vode za živino je dovolj.

PLANINA KAŠINA (1049 m nadm. v.)

Odmaknjena je slabe pol ure hoda od planine Kuhinja, z njo jo povezuje kolovoz, ki pelje še naprej do planine Leskovca. Tudi Kašina je postavljena v obliki gruče v umetno zasajenem gozdiču. Tu se pase blizu 20 govedi in nekaj konj. Poleg stanu je na planini še 9 hlevov, vendar vsi niso v uporabi. Stan je najsolidnejše grajena stavba. Postavili so jo že leta 1850. Shramba za sir je opuščena, saj mleka ne sirijo več. Na planini imajo 3 velike hlege za 12 - 16 glav živine, ostali so majhni kakor na Kuhinji. Gradbeni material je kamen, kritina je pločevina, čeprav so bile pred nekaj leti tukaj tudi še slamnate strehe.

PLANINA LESKOVCA (1230 m nadm. v.)

Leži pod Batognico med planinama Kašina in Sleme. Do nje vodi kolovoz, ki se tukaj konča. Tukaj odpašujejo lastiki iz vasi Gabrie, Kamno, Selce, Selišče, Smast, Volarje in sicer začnejo 4. junija, vračajo pa se 24. septembra, če je takrat sobota, drugače počakajo na naslednjo. Lani (1987 op.ur.) so pasli 39 govedi, letos le 25. Mleko še vedno v celoti predelajo v skuto in sir, ki ju občasno s traktorjem odpeljejo v dolino. Pod drevesi nad cesto je skupina majhnih kamnitih hlevov s pločevinastimi strehami, ki počasi razpadajo. Zgradbe so postavljene tesno ena ob drugi, med njimi je prostor le za gnojišča in ozke poti. Stan je podoben stanom na drugih planinah - dolga, kamnita, pritlična in neometana stavba. Poleg nje je še manjša koliba, kjer redijo prašiče. Na ravnini pod cesto so lani začeli graditi novo veliko stavbo, v kateri bo na eni strani skupni hlev, na drugi pa sirarna in nad njo spalni prostori.

PLANINA SLEME (1448 m nadm. v.)

Leži na polici pod Rdečim robom. Iz Zatolmina je speljana vozna pot do planine Pretovč, od tam naprej gre širok kolovoz, Leskovca je oddaljena uro in pol hoda po delno markirani poti.

Na planini pasejo 6 tednov sredi poletja. Če nastopi huda suša in ni dovolj vode za živino, kakor je bilo letos, se prej spustijo na nižje ležeče planino Medrje. Tukaj je ostala le jalova, to je nemolzna živina. Poleg stanu je na Slemenu še 7 hlevov. Stavbe so v celoti iz kamenja, prekrite so s pločevino, samo en hlev je polovico krit s škriljavci. Stan je enonadstropen, zgornji del je namenjen za spanje sirarja in njegove družine. Tu in na Medrjh se moškim često pridružijo tudi otroci in ženske. Sirarni so naknadno dozidali prostor za agregat, ki omogoča strojno molžo; zgradili so stranišče, uredili gnojnico in delno zbetonirali prostore pred hlevi. Planina je ograjena, pojilo za živino je nekoliko vstran.

PLANINA MEDRJE (1200 m nadm. v.)

Dostopna je v slabe pol ure s planine Pretovč. Leži na gozdnici jasi pod Visoč vrhom. Sprva sta stala tu le sirarna in skupni hlev, ki je nadomestil postavljanje manjših - zasebnih. Obe stavbi so postavili po 1. svetovni vojni, ko se je uveljavil tak način gradnje planin. Ker en hlev ni zadoščal, so pozneje zgradili še enega. Tukaj pasejo le Zatolminci. Planina deluje kot prepašna planina za Slemen, čeprav ob svojem nastanku ni imela takšne vloge. Včasih so pasli izmenično: 5 let na Slemenu in 5 let na Medrjih, pozneje so se menjavali vsako leto, ko pa se je število živali zmanjšalo so se lastniki obeh planin združili. Nekoč se je na obeh paslo blizu 200 glav, danes le okoli 70. Tukaj pasejo 3 tedne v začetku in po vrnitvi s Slemenom še 3 tedne konec poletja. Potem peljejo živali na svoje pašnike v Zagrmuč, Srednico, Prod na Soči in Laskaseč. Tu so potem do začetka oktobra.

Sirarna je zgrajena iz kamenja, delno je obmetana. Naknadno so dozidali še prostor za agregat, na drugi strani hiše pa podaljšali shrambo za sir. Novejša je tudi betonirana škarpa pred hišo in betonske plošče pred hlevi. Streha je pločevinasta, polkna železna. V višini okna poleg vrat je kapelica, ki so jo vzidali Italijani, danes pa jo uporabljajo za odlaganje orodja. Levo in desno od stanu sta kamnita štiricelična hleva, v vsakem prostoru je prostora za 12 živali. Tla so tlakovana s kamenjem, v vsakem hlevu je električna napeljava za strojno molžo in razsvetljavo. Elekrika je tudi v vseh prostorih v sirarni, vendar si svetijo le s petrolejkami in baterijami. Ponekod v hlevih podpirajo drogov razpadajoče lesene podstrehe. Ta leseni del je bolje vzdrževan le tam, kjer spijo planšarji, a ta prostor ne obsega več kot eno tretino podstrehe. Tu so leseni pogradi, polnjeni s senom in prekrivti z žimnicami. Spijo v spalnih vrečah ali v posteljnini, ki jo prinesejo s seboj. Večina vendarle prezivi noč na podstrehi v sirarni. Pašniki na planini, koder se pase govedo popoldne, so pregrajeni tako, da so na delu pašnika dva dni, potem jih spustijo v drugega. Dopoldne jih vodijo na pašo izven planine.

PLANINA PRETOVČ (1127 m nadm. v.)

Stoji pod Mrzlim vrhom, iz Zatolmina je dostopna tudi z avtom, po delno betoniranem kolovozu. Tu pasejo predvsem kmetje iz Dolj, Prapetna, Poljubinja, Volarij, Zatolmina, Čadrga, Gabrij in Volč običajno od 4. junija do 1. oktobra, pred in potem že nekoč pod Vodil vrh, na preplanino Školj in drugam. Videz planine kvari skupni hlev, postavljen leta 1981 na mestu starih hlevov. S svojo dolgo bleščečo streho, ki se vidi že od daleč, se ni najbolje vključil v tamkajšnje okolje (**Slika 1**). Tudi neometane stene iz betonskih zidakov ne sodijo k načinu gradnje v naših hribih. Nadalje motijo velika železna vrata na koleških, v notranjosti hleva so po sredini rešetke, ki olajšujejo planšarjem kidanje gnoja (**Slika 2 in 3**). V hlevu je 54 prvezov, goveda pa je nekaj manj in je večinoma stalno na prostem, tudi ponoči. Poleg hleva stoji agregat. Tudi tu uporabljajo elektriko le pri molži (**Slika 4**). Enako kakor hlev je grajena tudi nova stavba pod njim, v kateri so si pastirji uredili sobe za spanje. Stan je zidan iz kamenja z vmesnimi betonskimi veznimi vložki, okna so zamrežena, streha rjava, pločevinasta. Na novo so postavili prizidek, s katerim so razširili kuhinjo v spodnjem delu, v zgornjem pa uredili sobo za sirarja.

PAŠNE SKUPNOSTI IN ORGANIZACIJA DELA NA PLANINI

PAŠNA SKUPNOST KUHINJA

Po pripovedovanju informatorja je članov pašne skupnosti okrog 30, planino pa uporablja le okrog 10 gospodarjev. Pravico do paše na planini imajo načeloma tiste hiše, ki so že od nekdaj uživale pravico do paše. Če paša ostaja, pa vzamejo dodatno število živine od gospodarjev, ki sicer nimajo te pravice. Ti gospodarji imajo enake obveznosti kot člani. Po popisu pospeševalne službe Temeljne organizacije kooperantov Tolmin (TOK-Tolmin), je ustanovnih članov pašne skupnosti Kuhinja 21, poleg tega pa je v pašni skupnosti še 21 članov, ki so pristopne izjave podpisali naknadno.

Slika 1. Pogled na planino Pretovč.¹

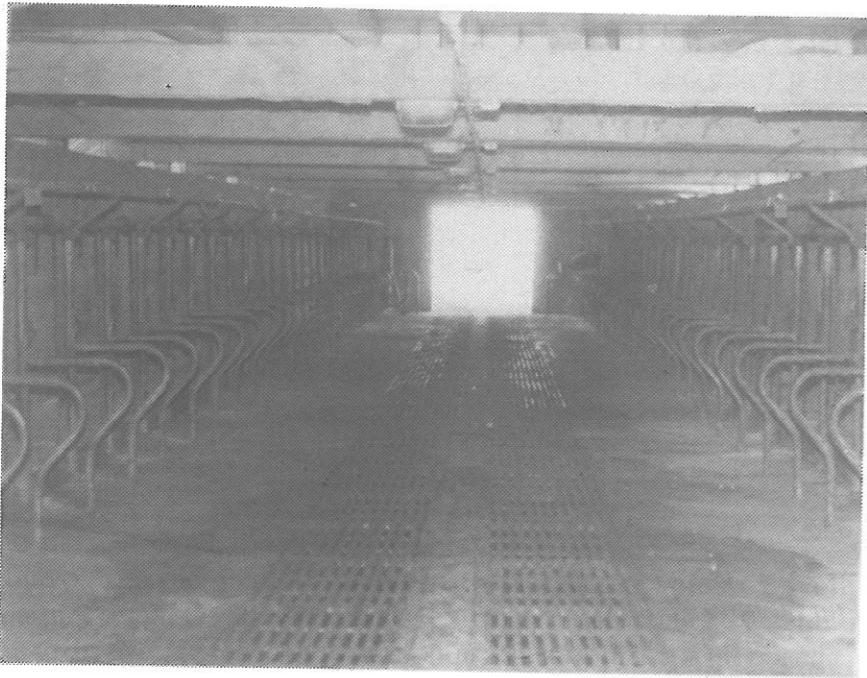

Slika 2. Neometane stene iz betonskih zidakov in železna vrata na koleških motijo izgled planine Pretovč.

Planina je v lasti občine, po pripovedovanju pa so udeleženci paše še pred približno desetimi leti plačevali najemnino. Zdaj je ne plačujejo več, prav tako pa nimajo drugih obveznosti do formalnega lastnika planine, razen med seboj dogovorjene organizacije vzdrževanja in obnove planine ter obveznosti, ki jih imajo kot posamezniki do TOK Tolmin. Gospodarji, ki pasejo na planini, se za vsakoletnne obveznosti pri vzdrževanju planine dogovorijo na spomladanskem sestanku pred začetkom paše, kjer določijo organizacijo in potek same paše ter

¹ 1. Vse fotografije v tem članku so vzete iz arhiva etnološke skupine na AMRT.

volijo predsednika. Le-ta skrbi za delo na planini in njeno obnovo. Na Kuhinji n.pr. bodo v bližnji bodočnosti obnovili "stan" - mlekarno, za vodenje obnove pa bo poskrbel predsednik pašne skupnosti.

Slika 3. Notranjosti hleva v planini Pretovč. Rešetke olajšujejo planšarjem kidanje gnoja.

Slika 4. Molzni stroj uporablja za molžo tudi v planini.

Zanimiv je opis "volitev" predsednika: na sestanku je Žeh (dotedanji predsednik) sicer govoril, da ne bo več predsednikoval, na koncu pa so se možje "skregali", tako, da so formalne volitve izostale - vendar po pripovedovanju informatorja "smo bili vsi zanj, pa je ostal". Žeh je "že star, v penziji", ima torej po mnenju informatorja dovolj časa, je zavzet in torej primeren za predsednika, čeprav nima živine in ne pase več na planini.

UGOTOVITEV: Tak način je v primerjavi z današnjimi formalnimi volitvami še pristen ljudski način izbiranja vodje, kjer gre bolj za tiko potrditev uspešnosti dosedanjega dela kot

pa za formalno dviganje rok. Način izbire nekoga, ki za skupnost opravlja določena dela pa se od skupnosti do skupnosti razlikuje: neformalnost je do določene mere povezana s tradicionalno utemeljenimi zakoni - tako se n.pr. pri pašni skupnosti Sleme - Medrje menjava predsednik pašne skupnosti na štiri leta, gospodar planine pa na leto. Trenutno najpomembnejše obveznosti predsednika pašne skupnosti Kuhinja je urejanje vsega potrebnega za bodočo prenovo mlekarne.

Struktura članov, ki so pasli na planini v tem letu

V letu 1988 so pasli na planini Kuhinja naslednji gospodarji (domača imena): BLAŽ, PODSKENJAR, JAHIN, MEDVED, BRIC, PUŽ, KOKELJ, SIVC, BLAŽIN, HUMAR

Struktura članov pašne skupnosti Kuhinja, ki so pasli na planini v tem letu:

Socialna struktura:

Upokojenci	4 (40%)
Zaposleni	4 (40%)
Kmetje	2 (20%)

Velikost kmetije:

Velika kmetija	0
Srednja kmetija	7 (70%)
Mala kmetija	3 (30%)

Starostna struktura:

do 35 let	0
35 do 55 let	5 (50%)
55 do 65 let	4 (40%)
čez 65 let	1 (10%)

Odpaševanje:

Gospodar odpašuje sam	10 (100%)
S pomočjo družinskih članov	0
S pastirjem	0

Število živine posameznega gospodarja v planini:

1	1 (10%)
2	3 (30%)
3	2 (20%)
4 in več	4 (40%)

Organizacija dela na planini

Na planini Kuhinja že več let ne sirijo več, pač pa tu zbirajo mleko, ki se po mlekovodu steka s planin Kašina, Zaslapi in Slapnik. Tu ga pretočijo v kangle in ga s traktorjem vozijo do Vrsna, kjer ga prevzame Planika. Planina ni stalno naseljena, čeprav "odpašniki" t.j. gospodarji, ki odpašujejo, občasno prespijo na njej. V večini primerov prihajajo vsak dan na planino, po končani molži in eventualnem delu pa se vrnejo domov na kmetijo ali gredo v službo. Živila več gospodarjev je vedno združena v trope po 10-15 krav, gospodarji pa si medsebojno razdelijo skrb za živali. Gospodarji so dolžni za vsako kravo odpaševati določeno število dni v sezoni, odvisno pač od velikosti tropa: npr. če imajo trije lastniki 11 krav, je potrebno odpasti 10 dni na 2 kravi, če pa imajo isti 6 krav mora vsak odpasti 20 dni na sezono. Poleg

tega je za delo na planini (vzdrževanje, negovanje pašnikov, obnova ograd) določena "rabota", ki jo opravljajo še kot dodatno dolžnost pred prihodom na pašo. Z organizacijo prevoza mleka ter opustitvijo sirjenja na planini se je tradicionalna delitev vsakdanjega dela na planini Kuhinja porušila, ostalo je le še delo pastirjev ter molža.

PAŠNA SKUPNOST LESKOVCA

Ob našem prihodu so bili na planini mlekar, pastir in en odpašnik, ki skupaj skrbijo za živino 16 gospodarjev. Na tabli, kamor zapisujejo količino mleka ter v knjigi, ki jo vodi mlekar so gospodarji zapisani z domačimi imeni: MEŠU, MATIČK, MIHELA, ŠTENGAR, KOFOLČ, ŠTURM, FUJDAR, MALOVŠ, ŠAVLI, MAKŠ, JUG, FONČ, RUDI HUDER, BRESC, MIHA HUDER, FON.

Gospodarji odpašujejo glede na število živine v tropu določeno število dni na kravo oz. po domenku; tukaj še pase pastir, po lastnih besedah sicer "bolj za uslugo", ki skrbi za živino štirih gospodarjev; drugi pa je namesto svojega deleža odpaševanja navozil material za izgradnjo nove stavbe stanu in hleva.

Organizacija dela na planini

Predsednik pašne skupnosti (letošnji: Šturm Franc, Fujdar) mora skrbeti za "siršče", metle, sol, krtače, račune, tehtanje skute in za delitev sira in skute. Mlekar molze živino v svojem tropu tako kot ostali, nato siri. Pastirji oz. odpašniki molzejo, skrbijo za odgon živine na pašo in prihod k hlevom, vzdržujejo hleva in pomagajo mlekarju. Gospodarji odpašujejo večinoma sami, brez pomoči žena otrok in drugih sorodnikov. Poseben gradbeni odbor se ukvarja z izgradnjo novega stanu in hleva, s katero so začeli lansko leto.

Struktura članov, ki so pasli na planini v tem letu (1988 op.ur.)

Socialna struktura:

Upokojenci	6 (37.5%)
Zaposleni	8 (50.0%)
Kmetje	2 (12.5%)

Velikost kmetije:

Velika	4 (25.0%)
Srednja	3 (18.7%)
Majhna	9 (56.2%)

Starostna struktura:

do 35 let	3 (18.7%)
35 do 55 let	4 (25.0%)
55 do 65 let	7 (47.7%)
čez 65 let	2 (12.5%)

Odpaševanje:

Gospodar odpašuje sam	11 (68.7%)
S pomočjo družinskih članov	0
S pastirjem	5 (31.2%)

Število živine posameznega gospodarja v planini:

1	8 (50.0%)
2	5 (31.2%)
3	1 (6.2%)
4 ali več	2 (12.5%)

Iz tabel je razvidno, da je gospodarjev - kmetov na planini zelo malo, precej pa je upokojencev, večina ima majhne kmetije, in le eno ali dve kravi. Gospodar, ki so večinoma srednjih let ali pa celo starejši, navadno odpašujejo sami, družinski člani jim ne pomagajo.

UGOTOVITVE: Čeprav so na planini Leskovca v premoči starejši ljudje-upokojenci, je zanimanje za obnovo planine veliko, kar kaže na vitalnost pašne skupnosti. Planina je, lahko bi rekli, "moška planina", saj so razmere v katerih živijo in delajo takšne, da sorodnikov ne morejo privabiti. Po pripovedovanju informatorja je zdaj na planini dolgočasno, spominja pa se še časov pred približno 20 leti, ko je bilo tukaj 5 ali 6 fantov. Zvečer po končanem delu so se "uštimali" in odšli na obisk v vas Krn ali celo v Vrsno. Danes je tu očitno premalo zabave; poleg dela, ki ga je precej, planina ne nudi veliko prijetnih trenutkov. Za prihodnost planine pa je važen tudi ta element.

PAŠNA SKUPNOST SLEME - MEDRJE

Leta 1988 je paslo na planinah Sleme - Medrje 24 članov pašne skupnosti. Na tabli v stanu so navedeni po hišnih številkah, po imenih pa so to: ŠERBANI, MLAKAR, ZEDC, ŽNIDAR, JAKŠI, ŽNIDAR, KRAMARJI, REJCI, MATAJE, IVANČIČI, KRAGELJNI, ŠKUDR, PRI IVANČU, BAJTI, PERDIH, PETRČ, KUKČI, PRI NEMCU, ČEMANI, GUGALA, ABRAMČ, AREDI, PRI FLUKCU

Organizacija dela na planini

Predsednik pašne skupnosti skrbi za zunanjia dela na planini: urejevanje poti, oskrba z vodo, popravila hlevov, stanu, streh... Volijo ga vsake 4 leta. Gospodar planine skrbi za orodje, potrebno pri sirjenju na planini, drva. Lastniki odpašujejo določeno število dni na kravo, odvisno od velikosti tropa; poleg tega pa opravljajo še "raboto" na kravo določeno število ur (odvisno od opravkov na planini jih določijo na spomladanskem sestanku) dela, potrebnega za vzdrževanje in delovanje planine.

Vsakdanje delo na planini

Mlekar opravlja molžo in siri, drugega dela nima. Odpašniki zjutraj poskrbijo za molžo in odhod na pašo, po končanem opravku pomagajo pri drugih opravilih.

Struktura članov, ki so pasli v tem letu

Socialna struktura:

Upokojenci	10 (43.5%)
Zaposleni	11 (47.8%)
Kmetje	2 (8.7%)

Velikost kmetije:

Velika	2 (8.7%)
Srednja	9 (39.0%)
Majhna	8 (34.8%)
Brez kmetije	4 (17.4%)

Starostna struktura:

do 35 let	0
35 do 55 let	13 (56.5%)
55 do 65 let	7 (30.4%)
čez 65 let	3 (13.0%)

Odpaševanje:

Gospodar odpašuje sam	5 (21.7%)
Spomočjo družinskih članov	18 (78.2%)
S pastirjem	0

Število živine posameznega gospodarja v planini:

1	7 (30.4%)
2	9 (39.1%)
3	1 (4.3%)
4 in več	6 (26.2%)

UGOTOVITVE: Ob našem obisku je bilo na planini zelo živo; sem prihajajo poleg odpašnikov tudi žene in drugi družinski člani ali sorodniki. Po pripovedovanju je to že stara navada v Zatolminu. Na planino prihajajo že kot otroci ter z 10 do 12-timi leti že tudi pomagajo pri živini. Večini odpašnikov pomagajo žene, tako da sta na planini "dva za enega" ali "trije za enega", če pomagajo še otroci. Tak način življenja družinske skupnosti s planino pa daje velike možnosti za nadaljni obstoj planine.

PAŠNA SKUPNOST PRETOVČ

V letu 1988 je paslo na planini 21 gospodarjev 48 krav. Hišna imena gospodarjev so: ČUFR, MELINC, NUK, MATUŽIN, ŠUŠTAR, ANDREJC, JANEŽ, BOŠTJANC, BALANTAČ, LEVIČAR, BREGAR, GOŠČAR, GUNAR, PEČNIK, KUMAR, KOLMAN, KAPEJZ, BENEDENET, GUJLE, RUSC

Planino so pričeli obnavljati leta 1983. Navadno opravijo raboto po 15 ur na kravo, ko pa so gradili hlev, so delali po 60 ur na kravo. Enako kot pri ostalih planinah je razdeljeno tudi vsakodnevno delo mlekarja in odpašnikov. Zanimivo pa je, da kljub točno določenim opravilom dnevno delo določa mlekar. Na Pretovču npr. sedanji mlekar zelo zgodaj vstaja - delo - molža na planini se začne že med 3. in 4. uro zjutraj.

Struktura članov, ki so pasli v tem letu

Socialna struktura:

Upokojenci	12 (57.1%)
Zaposleni	7 (33.3%)
Kmetje	2 (9.5%)

Velikost kmetije:

Velika	3 (14.3%)
Srednja	14 (66.6%)
Majhna	/

Starostna struktura:

35 do 55 let	9 (42.8%)
--------------	-----------

55 do 65 let	10 (47.6%)
čez 65 let	2 (9.5%)

Odpaševanje:

Gospodar odpašuje sam	12 (57.1%)
S pomočjo družinskih članov	8 (38.1%)
S pastirjem	1 (4.7%)

Število živine posameznega gospodarja v planini:

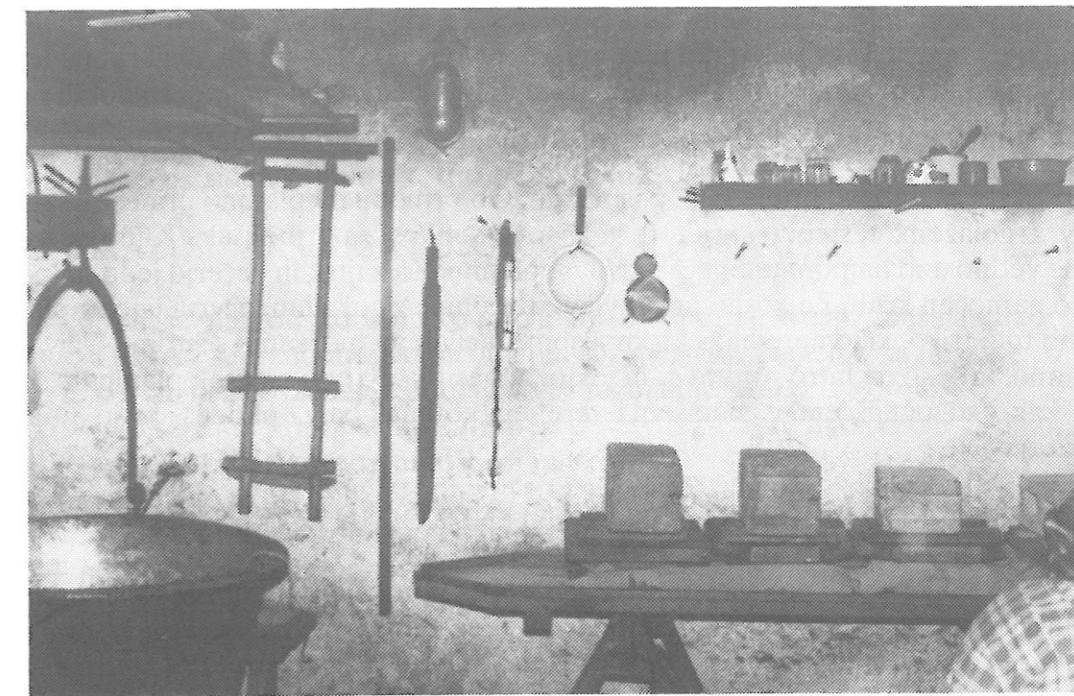
1	9 (42.0%)
2	5 (23.8%)
3	4 (19.0%)
4 in več	3 (14.3%)

UGOTOVITVE: Tudi na planini Pretovč pridejo odpašnikom pogosto na pomoč družinski člani. Seveda je to odvisno od ljudi, ki pasejo skupno v posameznem terminu, saj npr. sedanji mlekar pravi, da "ne mara gužve na planini". Ob našem prihodu so bili na planini mlekar ter dva odpašnika.

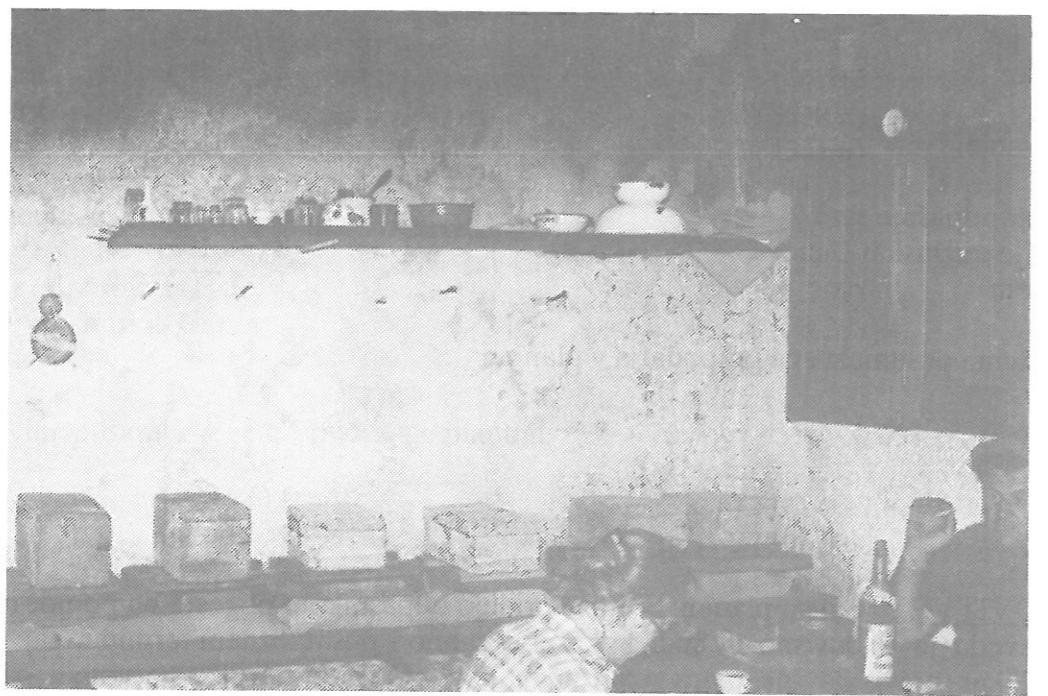
PREHRANA PASTIRJEV NEKOČ IN DANES

V poročilu o življenju na planinah v sredini prejšnjega stoletja pravi Tomaž Rutar naslednje:

"Mlekar, ki je za živino in blago odgovoren, dobi plačo za svoj trud ali v blazi, ali v dnarjih, kakor je izgovorjeno. Navadni živež mlekarja in odpašnikov je rženi kruh, po kterega vsakih sedem dni po dva in dva kozarja zaporedoma domu gresta, in kterega tudi mlekarju podelijo, - in sirotka, v katero kruha nadrobe in jedo; dobe pa tudi ob času žlico sladke skute."

Slika 5. Priprave za predelavo mleka na planini Pretovč

Slika 6. Z betonskimi zidaki obložen sir na planini Pretovč. Pogovor s pastirjem.

Pastirjem hrane pred 1. svetovno vojno niso posebej dajali. Mleko so smeli piti le do sv. Jakoba (25. julija). Potem so lahko pastirji pili le sirotko. Niti kuhalni si niso, saj je le redko kdo imel kaj "špeha" in sira ali dobil pri mlekarju nekaj "obribelnov" (odrezkov sira), da si je lahko naredil friko.

Po 1. svetovni vojni pa se je položaj pastirjev izboljšal. Mleko so lahko pili, kolikor so hoteli, kuhalni so polento. Vsak kmet je zato moral oddati določeno količino moke. Enkrat na teden so pastirji z oprnikom prihajali v vas iskat kruh. Tudi moko za kruh so kupovali skupno. Pekle so ga gospodinje po vrstnem redu. Še danes, čeprav kruha ne pečejo več, ga kupujejo skupno. Poleg tega je vsak pastir dobil za vsako kravo po 20 dkg špeha, dvakrat na leto pa so jim delili po en in pol kilograma sira. Tudi plača ni bila tako slaba: na dan so dobili po 4 lire, mlekar pa je dobil 8 lir dnevno.

Danes poskrbi za nabavo hrane vsak pastir sam. Ob prihodu na planino prinese s sabo nekaj konzerv z golažem, testenine, kruh ter kakšno malenkost za priboljšek. Kljub temu pa je mleko še vedno eno najpomembnejših živil na planini. Za zajtrk in večerjo jedo najpogosteje v mleko namočen kruh. Za kosilo pripravljajo testenine z golažem, ocvrta jajca s slanino in še vedno tudi friko, ki jo naredijo s krompirjem, jajci ali pa tudi samo s sirom. Uživajo torej tako hrano, ki se jo da hitro pripraviti in je dokaj nasitna. Skoraj na vseh planinah še vedno kuhajo kar nad ognjiščem v manjšem bakrenem kotlu ali pa v "padeli", ki jo položijo na žarečo žerjavico.

NOTRANJI IZGLED PASTIRSKEGA STANU NEKOČ IN DANES

Ko je Tomaž Rutar v prvi polovici prejšnjega stoletja potoval po tolminskih planinah, je stan opisal takole: "Stan je visoko poslopje, ima četiri stene, obstoječ je večji del iz suhega, malokje iz montenega zidu, streha je pokrita s škodlami ali z jelnimi krajcami. Ima tri pregraje ali dele; prvi muža, drugi stanišče, tretji klet. Vrata so v stan, v stanišče, v klet. Nar bolj prostorno in tudi svitlo je stanišče; tuje so klopi, miza, police za kozarski kruh in žlice, je ognjišče, po dva globoka in velika kotla, je debela klop, kjer mlekar sir in skuto gnjede in stiska, so gredi, svislji in glisti. Klet je temna, z dilami oblečena in zgorej s podom pokrita. V nji so debele, terdne police, kamor sire pokladajo, so mize, obodi, plohi in druga šara, tudi su čebri, v ktere skuto peštajo".

Ob prelomu stoletja pa je o njem Henrik Tuma pisal tako: "Planinski stanovi so v Goriških

Julijskih Alpah precej enako zgrajeni. Stan je pod eno streho ter obsega sirnico, kuhinjo in molzo (muzo). Poleg stanu so za živino potrebne klonice, bajte. Sirnica ima ob steni lesene police, na katere se polagajo sirni hlebi, sredi sirnice je nizki mizi podobno spuščalo, spuščalnica, na katero se postavlja prična sirna gruda v obodu, obtežena s kamnom, da se iztisne sirotka in odteka po jamljiču in rilčku v postavljen kebelj. Sirnica mora biti dobro zadelana proti vetru in senčna, ker se sicer sir smeti in prehitro suši. Kuhinja ima v enem kotu sredi stene kolovrat, vor, ur ali uren, nad ognjiščem v tleh. Na voru visi na povrazu (obroču) skutnik za mleko. Nad ognjiščem so petre t.j. dvoje ali troje brun ali desk na katere se pokladajo drva, da se suše. V drugem kotu je kup drvi pripravljenih za pokladanje. Na nasprotni strani je vednik ali vednjak, klop za vedra, kambače, golide, jestnik, itd. Kuhinja je pregrajena z nizkim tinom iz desk, t.j. stenica od molze ali veže, t.j. prostor, kjer molzejo drobnico, dočim krave molzejo v hlevu posebej. Na stenici, meter visoki, je deska, ki služi pastirjem za mizo. Na stenico so zataknjene za žeblji pastirske lesene žlice. Po molži ali veži stoje trinogi, a tudi enonogi stolci, molzniki (muzniki) na katere sedejo pastirji, ko molzejo. Poleg molze ali veže je hlev ali senik. Ob steni molze in hleva so pogradi t.j. postelnjaki iz desk zbiti za pastirje, ali pa leže pastirji na petrah v listju ali na senu. Spravnik spi navadno v oglu kuhinje na postelji. Gnoj iz hleva in hudorjev skladajo za ali pa tudi pred stanom, kjer se nabira čez poletje v velikem kupu. Jeseni ga pastirji raznesejo po bližnjih tratah, ki dajajo čredam prvo pašo, ko pride na planino, ali pa tudi po ograjah za trate. Za molžo so medrje t.j. medvereje, ograda za drobnico, ko jo zvečer pogoni, to je mlajši pastirji priženo na molžno. V medrje se odpirajo paze ali lesa, iz medrja v molzo pa vede luknja v lesenem opažu t.j. molznica ali zavora".

Danes je notranji izgled stanu še vedno v mnogih rečeh enak kot pred petdesetimi in več leti. Najpogosteje je pregrajen na dva dela. Na hram, kjer stojijo "stalaže" (police) za zorenje sira, "sojl" za shranjevanje skute in korito, kjer se v salamuriji močijo kole sira ter na mlekarju, ki je glavni delovni in bivalni prostor. V mlekarni tudi danes najdemo enako kamnito ognjišče z velikim bakrenim kotлом, obešenim na "ur", ki je ponekod tudi že želesen, "spuščalnico", staro od uprabe zdelano mizo s klopmi, trinožniki in pručkami ter vago in tablo, ki ju uporabljajo pri "vaganju" mleka. Sirarska posoda, danes so to po večini kupljene kangle, je zložena na za to pripravljenih policah ali pa obešena na lesenih klinih pritrjenih na zid. Posoda, ki jo uporabljajo za pripravo hrane, pa je najpogosteje spravljena kar na polici ob napi, ki se dviga nad ognjiščem. Ponekod, kjer so bili stanovi kasneje obnovljeni, pa že imajo tudi vzidane ali viseče omare, v katerih spravljajo predvsem hrano. Ob ognjišču pa danes velikokrat že stoji tudi plinski štedilnik ali štedilnik na drva. Vodo imajo danes napeljano v stan, kjer so sezidali kamnito korito z odtokom.

DOMAČI IZRAZI SIRARSKEGA POSODJA IN PRIBORA

LOPATA - obesi se na rob kotla in ko prične mleko vreti, se vrti in meša mleko v kotlu
TRNAČ - leseno mešalo na dolgem ročaju za mešanje mleka in skute

HARFA - iz kovine in žice izdelano pomagalo za razbijanje žmitka

LUJTRCE - iz lesa zbita priprava, na katero se postavlja cedilo z mahom ali drugim zelenjem, skozi katerega se nato vliva mleko

SABLJA - uporabljajo jo pri oblikovanju kol sira, takoj ko ga polože v obod

ŠINA - kovinska letev, dolga približno en meter, ki jo uporabljajo pri jemanju sira iz kotla

ŠKOBLA - posebna krtača za pomivanje sirarske posode

SIRNK - lesen čebriček z enim ročajem, s katerim so pobirali iz kotla sir, drži 50-60 litrov

SOJL - visok lesen čeber z odprtinami ob strani, kamor spravljajo skuto

TRPIŠ - kovinski podsatavek z ročajem, na katerega so dali "kozice" in "padele" pri kuhanju v ognjišču

PLIEDRCA - kovinski lijak

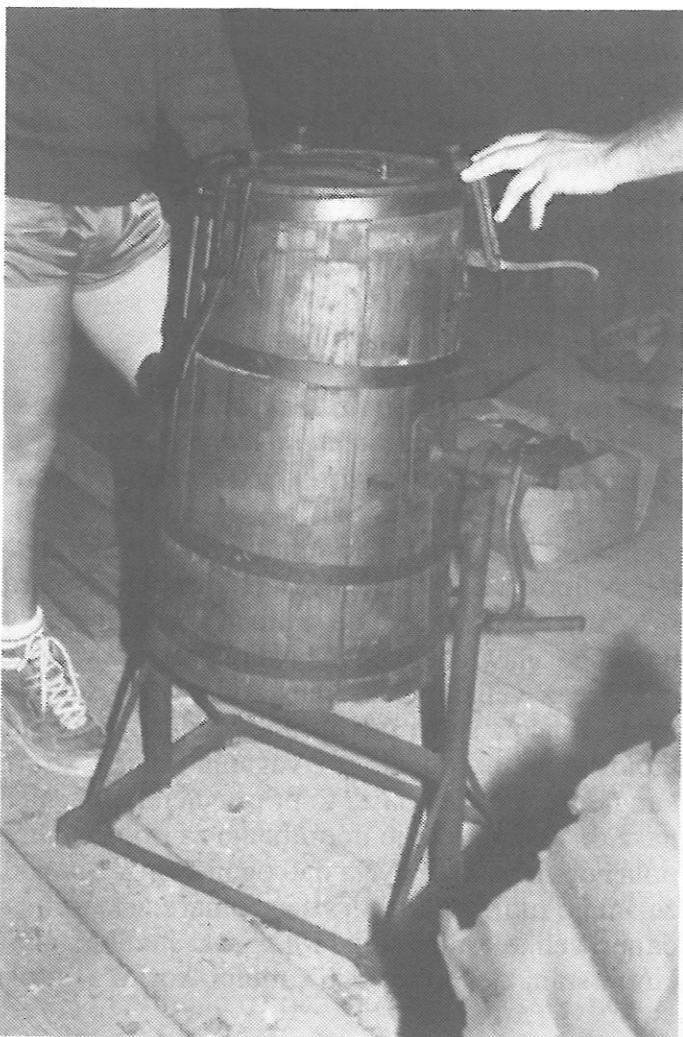
CINKA - velika nizka posoda za pojemanje mleka

ŠEFLA, KARC - zajemalka

SPUŠČAVNICA - nagnjena deska z žeblji ob straneh za odtekanje prosnice iz obloženega sira

MUŽN'K - nizki trinožnik ali tnalo, na katerem sedi pastir pri molži in v stanu

KAMBAČ - lesen čebrič, golida, ki ima na eni strani povišan rob z okroglimi ušesci, služi pri molži
 UR, VOR ALI KOLOVRAT - leseno vratilo pri ognjišču, na katerem je obešen sirarski kotel
 SNEMN'CA - lesena zajemalka, cedilo za zajemanje skute iz kotla

Slika 7. Vrtljiva pinija za predelavo mleka v maslo na planini Pretovč.

II. UPORABA KULTURNE DEDIŠCINE V TURIZMU

Druga naloga, ki si jo je etnološka skupina zadala na raziskovalnem taboru leta 1988, je tudi izbira oz. predlog tipičnega spominka za tolminske kulturno območje. Naloga je bila dokaj težka, saj se na tem področju mešajo sestavine različnih kulturnih krogov, številni predmeti, ki so vsak po svoje zanimivi, pa ponujajo razmeroma širok prostor izbire. Kljub temu smo iz bogate zbirke tolminskega muzeja izbrali nekatere, ki smo jih predstavili na razstavi našega dela v tolminski knjižnici. Ob tem smo s študenti poskušali opredeliti vlogo spominka v turistični podobi določene pokrajine. Specifična vloga spominka je namreč v tem, da na poudarjen, simboličen ali uporaben način spominja gosta na določen kraj, kjer je preživel prijetne trenutke, tudi po vrnitvi v domači kraj in stari ritem življenja. Spominki so pogosto uporabni tudi kot darila; s tem, ko jih nekomu podari, širi obiskovalec naše dežele vedenje o naši deželi in njeni kulti. Spominek, bodisi simbolnega ali uporavnega pomena, ima torej v današnjem času in današnji turistični ponudbi velik pomen, zato je zelo važno kakšen je in kaj predstavlja in seveda kaj hočemo z njim predstaviti.

Naša skupina se je ob tem razmišljaju odločila predstaviti nekaj predmetov iz tolminske kulturne dediščine, predvsem predmetov, ki so bili nekoč v uporabi pri hišnih opravilih in predelavi mlečnih izdelkov. Osnovni material je les, material, ki daje občutek topline in ga lahko postavimo v vsako okolje. Tisti spominki, ki bi bili v uporabni funkciji naj bi ostali v naravni velikosti. Vsak predmet oz. spominek naj bi bil ustrezno predstavljen s priloženim kratkim tekstrom v več jezikih, ki naj bi vseboval domače in slovensko ime predmeta, če sta različna ter opredelitev, kje in kako so predmet uporabljali. Predmete smo tako predstavili s fotografijo, opisom in opremljene kot spominke.

Seznam predstavljenih predmetov:

"snem'nce" - lesene zajemalke za skuto z luknjicami za odcejanje v različnih vzorcih
 "kambe" - lesene ovratnice z zvoncem, predvsem za ovce in koze
 "modelčki za maslo" - leseni modelčki z rezljanim reliefnim vzorcem na dnu
 "lempce" - lesene čutarice, v katerih so nosili vodo v senožeti
 "kuošpe" - lesene cokle, nekoč splošno obuvalo na Tolminskem
 "žoki" - šivane copate, predvsem obuvalo žensk in otrok
 "žličnik" - lesena rezljana škatla, obešena na zid, v kateri so shranjevali lesene žlice
 lesene žlice različnih oblik
 "sekaunce" - lesene deske za seklanje mesa in zelenjave
 leseni krožniki na obešalu
 škarje za striženje ovac
 "oseunik" - lesena posoda z zanko za obešanje, v kateri so kosti hranili vodo in oslo za sprotno brušenje kose
 "bule" - kroglaste posode izdelane iz enega kosa lesa
 bakren kotlič za kuhanje polente in bakrene pokrovke z vrezanim okrasom

Etnologija kot veda, ki proučuje način življenja in ljudsko kulturo v preteklosti in sedanjosti, je tako ena izmed ved, ki bi lahko v razvoju turizma pri nas veliko pomenila. Kot raziskovalci načina življenja v preteklosti lahko in tudi morajo etnologi nastopati kot svetovalci pri predstavljanju in oblikovanju identitete naše dežele, saj lahko pri vedno zahtevnejšem kupcu - turistu, ki prihaja k nam uspemo le s strokovnim in načrtnim pristopom.

III. OPISI PLANIN RAZISKANIH V 1990 LETU

PLANINA POD OSOJNICO

Stoji pod Osojnico ob izviru reke Tolminke, iz Zatolmina je dostopna s terenskim vozilom po kamniti, delno asfaltirani cesti. Tu so pasli predvsem kmetje iz Žabč in običajno od 25.maja do 15. oktobra. Sedaj pasejo tukaj jalovo živino, ki jo ženejo na Planino pod Osojnico 5.maja. Tam ostane do 15.oktobra. Na zunanjem podobo vpliva skupni hlev, od katerega je ostalo le še kup kamenja in ena velika stena.

PLANINA POLOG (457 m n.m.v.)

Leži na desnem bregu reke Tolminke naprej od domačije Zastenar. Dostopna je po kolovozu, ki vodi od Zatolmina po dolini reke Tolminke navzgor. Včasih je bila prestaja. Paša trajala od maja do 15.oktobra. Sedaj se tu pase samo mlečna živina. Letos pasejo 28 govedi iz vasi Žabče. Do avgusta so vozili mleko v dolino sedaj pa vse predelajo v skuto in sir. Na dan namolzejo približno 300 l mleka. Na planini je le en delavec, ki opravlja vse delo. Dokler so vozili mleko v dolino je bil plačan v denarju, odkar siri mu pripade 3 kg sira na dan. Dvakrat na teden mu pripeljejo hrano. Prosti čas porabi za počitek. Od vseh zgradb na planini sedaj uporabljajo le tri: hlev, kjer je prostora za veliko več živine kot jo pasejo; stan, ki je bil po potresu leta 1976 obnovljen (v njem je sirarna, spalni prostori in kuhinja); za stanom je drvarnica. Ostale zgradbe, ki počasi razpadajo, so manjši kamniti hlevi kriti s pločevino.

PLANINI STADOR IN RAZOR (1351 m n.m.v.)

Planina Razor je dostopna po cesti iz Ljubinja mimo planine Stador - do tu je lepa kamnita pot, delno asfaltirana, nato pa makadamska mimo planine Kuk do Razorja. Na teh dveh planinah pasejo številni kmetje iz Prapetna, Ljubinja in Tolminskih Raven. Živino najprej ženejo na planino Stador, nato pa na planino Razor, kjer so letos, 1989, imeli 92 glav živine, do 18. avgusta, potem so se vrnili na planino Stador. Pasejo mlečno živino, na dan namolzejo 1000-1600 l mleka, odvisno od paše. Včasih so tukaj imeli še svinje in ovce, zdaj pasejo samo še ovce. V Razorju sta dve veliki poslopji: večje je velik hlev, prenovljen 1936 leta, s 120 privezi, in manjše, ki ga sedaj prenavljajo. Prvotna podoba planine Stador, kjer je bilo včasih veliko malih poslopij, je danes popolnoma spremenjena. Danes se ponaša z velikim hlevom. Ob tem je manjša zgradba z ležišči za pastirje in mlekarja.

PLANINI KUK IN LOM

Obe planini sta last istih gospodarjev. Ležita ob makadamski cesti, ki vodi od planine Stador na planino Razor. Dostopni sta z avtomobilom. Ko na eni zmanjka paše, ženejo živino na drugo. Planina Lom, ki je trenutno zapuščena, vsebuje polno majhnih poslopij, ki so razstresena po bregu. 25 je ohranjenih, 2 sta obnovljeni v vikenda. Sedem poslopij je podrtih. Planina Kuk je pravo nasprotje planini Lom; ima sedem večjih ob poti razporejenih poslopij. 4 so novogradnje, ki so pokrite s kričečo aluminjasto pločevino, ki ne sodi v to pokrajino. Vseh 7 poslopij je na zgornji strani poti. Spodaj je le greznica. Trenutno imajo na planini okoli 70 glav živine in štiri koze. Na planini sta dva stalna pastirja. Pri opravilih pa jima pridejo pomagat iz doline, ker zaradi starosti težkih del ne zmoreta. Planina Kuk je mlajša in ima modernejšo opremo. Ena od novogradenj je namenjena pastirjem, da si bodo lahko boljše uredili življenske razmere.

PLANINA NA PRODIH (528 m n.m.v.)

Planina leži na levem bregu Tolminke pod hribom Kozjak. Iz Zatolmina vodi makadamska pot ob desni strani Tolminke navzgor proti Javorci in planini Polog. Po deset minutnih naprej ob toku, dospemo do prehoda, kjer z vozičkom na žičnici prečkamo Tolminko in po krajski poti skozi gozd dospemo do planine Na prodih. Planina je last kmetov iz vasi Čadrg in Zadlaz - Čadrg, danes pa se tu pase le še nekaj junic pašne skupnosti iz Žabč. To je bila nekoč spomladansko jesenska planina, kjer se je paslo okrog 60 glav mlečne živine ter nekaj drobnice in prašičev. Poleti so se preselili na više ležečo planino Dobrenjščico in Kal, koze in ovce pa so ob milejših zimah tu tudi prezimile. Nekatera področja okoli planine so kosili in seno spravljali za jesen, ko je paše že začelo primanjkovati.

Planina spada med starejše na tem področju, na kar kaže tudi njen arhitekturni videz. Majhne s kamnom zidane in s pločevino krite staje, še manjše bajte in svinjaki sestavljam pravo malo naselje, stisnjeno pod pobočje Kozjaka. Nekoč, preden so planino opustili, je tu stalo okrog 16 staj, ki so pripadale posameznim lastnikom, zraven pa so bili manjši svinjaki ter bajte, to so manjša poslopja v katerih so kuhalni. Mlekarna je bila skupna in stoji na sredi planine, nad njo pa je večji vodnjak s koritom, kamor se je stekala voda, ki so jo uporabljali pri sirjenju in napajanju živine. Pod Italijo sta bili zgrajeni tudi dve gnojni jami, s katerima naj bi poskrbeli za čistejšo podobo planine.

Danes je večina stavb podrtih, saj je planina že od približno 1968 leta opuščena. Tri staje so pred kratkim obnovili in jih danes uporabljajo kot vikende, eno od gnjnih jam pa so preuredili v majhen bazen. Na novo so napeljali tudi vodo ter obnovili korito za napajanje živine. Planina je tako po dolgem času ponovno zaživila in upati je, da dragocena arhitekturno izročilo le ne bo popolnoma propadlo.

SIRJENJE NA PLANINI KUK

Sveže namolzeno mleko sirijo dvakrat na dan v kotlu ali sirovniku. Sirijo od 250 do 400 l mleka dnevno, glede na namolzeno količino. Mleko segrejejo najprej na 35 stopinj in dodajo sirišče - eno žličko na 100 l mleka. Sirišče je pripravljeno iz mletih posušenih živalskih želodcev. Čez pribl. četrtek ure se mleko sesiri. Žmitek - sesirjeno maso previdno razrežejo najprej s sabljo za rezanje žmitka, nato po še s harfo - lesenim držalom, ki ima na vrhu med kovinske ploščice napete žice. S harfo to maso režejo oz. mešajo od začetka zelo počasi, da ne razpade zopet v mleko, nato pa vedno hitreje, dokler ne nastanejo zrnca sira v velikosti ajdove kaše. Takrat začnejo kotel zopet ogrevati do 45 stopinj. Pri tem maso mešajo s trnačem - betu podobno leseno pripravo, da se zrna ne sprimejo v kepice. Maso počasi ohlajajo, zrnca sira pa se pri tem sušijo. Ko so dovolj suha, da se ne razmažejo več, počakajo, da se usedejo na dno kotla. S platnenim prtom poberejo sir iz kotla. Pomagajo si s šino - tanko železno letvico. Sir dajo v obod, da ga oblikuje v hlebec. Obod s sirom postavijo na spuščalnico - leseni mizi podobno deska, po kateri odteka sirotka, ki se cedi iz sira-in ga obtežijo s težkim kamnom. Čez eno uro sir obrnejo in zamenjajo prtljako. Čez nekaj ur dajo hlebce v osoljeno vodo. Po 48-tih urah jih obrišejo in postavijo na police, kjer zori kakšen mesec. Če se med tem na skorji nabira plesen, hlebce operejo. Iz 100 l mleka dobijo 9 kg sira.

Sirotko, ki ostane v kotlu, ko iz njega poberejo sir, segrejejo na 75 stopinj, dodajo nekaj mleka (2-3 l na 100 l), nato jo segrevajo dokler ne zavre. Takrat dodajo čisal - skisano župo oz. tekočino, ki ostane na koncu postopka. Dodajo ga približno liter na 100 litrov sirotke. Ko masa zopet zavre, nehajo ogrevati kotel in počakajo, da nastane skuta, ki jo poberejo s posnemalnico - lopatko / cedilo za pobiranje skute. Skuto spravijo v visok lesen sod, ki ima na eni strani luknjice skozi katere se skuta do konca odcedi. Iz 100 l mleka dobijo 4 kg skute. Nekaj župe - tekočine, ki ostane na koncu postopka, uporabijo za čisal, ostalo pa zlijejo proč. Včasih so jo dajali prašičem. Kadar primankuje vode, jo porabijo za napajanje živine.

FOTODOKUMENTACIJA PLANIN V POREČJU TOLMINKE IN ZADLAŠČICE

Št.
neg. Kraj Opis Datum: 21.8.1990

1. planina Polog - hlebci sira v obodu, obteženi s kamni
2. " - sodi s skuto
3. " - sirarna - kad za pomivanje, molzni stroj
4. " - sirarna - raziskovalna skupina, v ozadju sirar in kotel za sirjenje
5. " - orodje za sirjenje
6. " - orodje za sirjenje
7. " - korito za napajanje ob stanu
8. " - opuščen hlev, za njim hlev, ki ga uporabljajo
9. " - stan
10. " - živino ženejo s pašnika na popoldansko molžo
11. " - krava, v ozadju stan
12. " - drva
13. " - v sirarni, intervju
14. " - sodi s skuto
15. " - sod s skuto, fotografiran z vrha
16. " - improviziran voziček za prevažanje kangel mleka
17. " - krave na paši
18. " - opuščen hlev
19. " - vhod v stan
20. planina na Prodih - ruševine, v ozadju ohranjen stan
21. " - planina na Prodih
22. " - planina na Prodih
23. " - Alenka
24. " - Boštjan
25. planina Polog - obtežen sir na spuščalnicah in hlebci sira na policah
26. " - obtežen sir v obodih na spuščalnicah
27. " - sir v obodu na spuščalnicah
28. " - police z hlebci sira
29. " - kotel za sirjenje
30. " - kotel za sirjenje od zgoraj
31. planina na Prodih - vrata v napol porušenem stanu
32. " - pred starim stanom
33. " - Karla in Marko
34. " - krava našla senco v porušeni zgradbi
35. " - "
36. " - Marko
37. planina Kuk - rezanje žmitka s harfo; Alenka
38. " - sušenje zrn sira (Postopek pri sirjenju; Marko in Karla.)
39. " - tehnicka za tehtanje mleka, zadaj tabela kamor se vpisujejo količine mleka
40. " - ogledovanje sirarnice
41. " - mešanje mase, ko se sušijo zrna sira; (Marko, Boštjan)
42. " - sirar nese sir v obod na spuščalnico

43. " - sirar bo pobral sir iz kotla s prtom in šino
44. " - hlebci sira na policah se sušijo
45. " - pobiranje sira iz kotla
46. " - sirar daje sir v obod
47. " - sirar bo pobral sir iz kotla; v roki ima prti in šina
48. " - sirar nese sir v prtu v obod
49. " - pobiranje sira iz kotla s prtom
50. " - sir v obodu pripravljen, da ga obtežijo v obodu
51. " - kurjenje pod kotlom
52. " - Karlin spaček pred satanom
53. " - Marko pobira skuto iz soda
54. " - sirar menja prti v obodu
55. " - Marko ob spačku
56. " - obiranje skute iz oboda
57. zavod v Tolminu - Boštjan
58. " - Marko
59. " - soba
60. " - Boštjan
61. planina Kuk - stan
62. " - rezanje sira s harfo
63. " - razgled s planine Kuk
64. " - stan
65. " - "
66. " - "
67. " - rezanje sira s harfo
68. " - mešanje sira s trnačem
69. " - pastir v sirarni
70. " - spuščalnica - pomivanje
71. " - obodi so pripravljeni za nov sir
72. " - sirar preverja, če so zrnca sira dovolj posušena
73. " - pobiranje sira iz kotla
74. " - spuščalnica in obodi s svežim sirom; sirotka odteka
75. " - pobiranje sira iz kotla
76. " - sirotka odteka s spuščalnice
77. " - sir v obodu
78. " - ravnanje sira v obodu
79. " - sirar pobira sir v obodu s prtom
80. " - obteževanje sira v obodu
81. " - kurjenje pod kotlom
82. " - jemanje sira iz oboda
83. " - pastirja na klopi v sirarni
84. " - mešanje mase v kotlu
85. " - kotel
86. " - nadzorovanje sirjenja
87. " - čakanje, da se naredi skuta
88. " - pobiranje skute iz kotla
89. " - čiščenje kotla
90. " - čiščenje kotla
91. " - pospravljanje po sirjenju
92. " - pospravljanje po sirjenju
93. " - pospravljanje kangel za mleko

94. " - rezanje šmitka s harfo
 95. " - orodje za sirjenje
 96. " - sir se suši na policah v sirarni
 97. " - obrezovanje sira
 98. " - sir v osoljeni vodi
 99. " - mešanje mase s trnjačem
 100. " - pastirja na klopi v sirarni
 101. " - šivanje hlač s špago - Boštjan
 102. " -
 103. " - v kotlu se dela skuta
 104. " - preverjanje, če je skuta že dobra
 105. Tolmin - pred hotelom Krn
 106. Ravne - razgled na Tolmin z Raven
 107. " - kmetija na Ravnah
 108. planina Stador - stiskalnica za sir
 109. " - "
 110. " - kotel za sirjenje
 111. " - "
 112. " - zgradba na planini Stador
 113. " - krava pri planini Stador
 114. planina Lom - hlev
 115. " - hlevi
 116. " - korito za napajanje
 117. planina Razor - stan - sirarna
 118. " - kljukla za obešanje kotla za sirjenje
 119. " - sodi za sirjenje
 120. " - kotel za sirjenje, ročka s katero premikajo ogenj
 121. planina Kuk - koza
 122. " - Boštjan s kozami
 123. planina Lom - hlevi in stani
 124. " - stan
 125. " - hlev
 126. " - planina Lom
 127. " - planina Lom
 128. planina Kuk - stan
 129. " - planina Kuk
 130. " - stan
 131. " - raziskovalna skupina in pastir
 132. " - pastir
 133. planina Razor - na desni stan, na levi hlevi
 134. " - hlevi
 135. planina Kuk - kurjenje pod kotlom za sirjenje
 136. " - merjenje temperature mleka
 137. " - pred stanom
 138. " - pranje prtov
 139. " - Karla
 140. " - pomivanje spuščalnice
 141. pot med pašniki- od planine Polog k planini Na prodih
 142. planina Polog
 143. " - stan
 144. planina Kuk - molža
 145. " - tehtanje mleka
 146. " - vlivanje mleka skozi cedilo
 147. " - v sirarni ob kotlu
 148. " - vpisovanje količin mleka na tabelo

149. " - ogenj pod kotlom
 150. " - mešanje mleka
 151. " - segrevanje mleka na začetku sirjenja
 152. " - tabla za zapisovanje količine mleka
 153. " - dodajanje skršca
 154. " - ob kotlu za segrevanje
 155. " - v sirarni
 156. " - razgled s planine Kuk
 157. " - planina Kuk
 158. " - gonja živine na pašo
 159. " - "
 160. " - "
 161. " - "
 162. " - obrezovanje sira
 163. " - "
 164. " - sir na policah v kleti
 165. " - rezanje žmitka s harfo
 166. " - rezanje sira s harfo
 167. " - kotel za sirjenje
 168. " - mešanje sira

VIRI IN LITERATURA:

VPRAŠALNICE, Etnološka topografija slovenskega etničnega življenja, Ljubljana 1976

Inga MIKLAVČIČ-BREZIGAR, Goveje planine na Tolminskem, Triglavski narodni park, Bled 1985

Helena ČUJEC-STRES, Pastirovanje na planinah Sleme in Medrje, Tolminski zbornik 1975, Tolmin 1975, str.301-304

Rajko LOŽAR, Narodopisje Slovencev 1. del, Ljubljana 1944

Štefan KOČJANCIČ, Tomaž RUTAR, Zgodovinske krajevne drobtinice s Tolminskega, Zgodovinske drobtinice po Goriškem nabранi v letu 1853, Arhiv za poviestnicu Jugoslovensku II. Zagreb 1854, str. 213-238. Ponatis v Tolminski zbornik 1975, Tolmin 1975, str.253-269

Maks REJEC, Mlekarstvo in planšarstvo v naših gorah, Koledar Goriške matice 1928, Gorica 1927, str. 93-99

Henrik TUMA, Naše planine, Jadranski almanah 1924, Trst 1924, str. 76-94

Katja ROŠ, Na planini je treba garati od zgodnjega jutra do noči, Delo št. 194/1988
 Na pašnikih je spet več živine, Delo št. 32/1984
 Tminca pokupijo kolikor ga je, Delo št. 158/1981

Maks HOŽIČ, Kje so tiste stezice..., Primorske novice št. 57/1980

POMEN IN RAZVOJ GORNIŠTVĀ V POREČJU TOLMINKE IN ZADLAŠCE

Edo Kozorog¹

1. UVOD

Porečje Tolminke in Zadlašce spada med najjužnejše pri nas z alpskim značajem. S stališča obravnavane teme je za to področje značilno naslednje:

Krnsko pogorje in Spodnje bohinjske gore, ki tvorijo porečje Tolminke in Zadlašce, so bile že zelo zgodaj obljudene. Temu so botrovali zlasti ugodni klimatski dejavniki za pašništvo; Porečje Tolminke in Zadlašce je najpomembnejše geografsko zaledje Tolmina, zato je bila tu gorniška dejavnost v marsičem povezana s planinsko organiziranoščjo v Tolminu in okolici.

To so izhodišča, na katera se bomo oprli v pričajočem članku. V njem želimo prikazati mesto in vlogo gorniških dejavnosti, t.j. planinstva, jamarstva in alpinizma v porečju Tolminke in Zadlašce. Pri tem bomo uporabljali običajno analitično obdelavo arhivskih podatkov, ter deduktivno povezavo širših zakonitosti z lokalnimi značilnostmi.

2. ZAČETKI GORNIŠKE DEJAVNOSTI

V gore so prvi začeli zahajati domačini zaradi gospodarske nuje, na Tolminskem predvsem zaradi pašništva; ta ima tu že zelo staro tradicijo. Naši predniki so jo prevzeli od Langobardov, kakor tudi njihova pašna področja (Rutar 1882). Skoraj nemogoče bi bilo napisati kaj konkretnejšega o pragorništvu v tem zgodnjem obdobju. Skoraj gotovo pa so pastirji raziskali in gospodarsko izkoriščali vsa lažja pobočja v porečju obeh rek, verjetno so osvojili tudi vse lažje dostopne vrhove.

Konkretnije lahko začnemo pisati zgodovino s pojavom gorniškega turizma pri nas, v prejšnjem stoletju. Takrat so začeli, predvsem lovci in pastirji kot najboljši poznavalci tega področja, voditi v gore premožnejše turiste. Iz njihovih beležk se je ohranilo prenekatero ime pooblaščenih ali samozvanih vodnikov, pa tudi kakšna pomembnejša tura, ki so jo opravili v tolminske gorah. Naj povzamemo nekatere (Lovšin 1961):

Blaž Tuta p.d. Sobra (1817-1874), Tolmin 50. Bil je lovski čuvaj in gorski vodnik.

Matija Jelinčič p.d. Lokar (1835-1898), Zatolmin 66. Gorski vodnik nemškega PD, med drugim je vodil tolminskega glavarja Miroslava Marenzija na Rdeči rob.

Miha Skočir p.d. Dragar (1847-1922), Zatolmin 67. Bil je pooblaščeni vodnik in lovski čuvaj. Odličen poznavalec doline Tolminke, na tem področju je bil tudi najpogosteji spremjevalec dr. Henrika Tume (PV 1908).

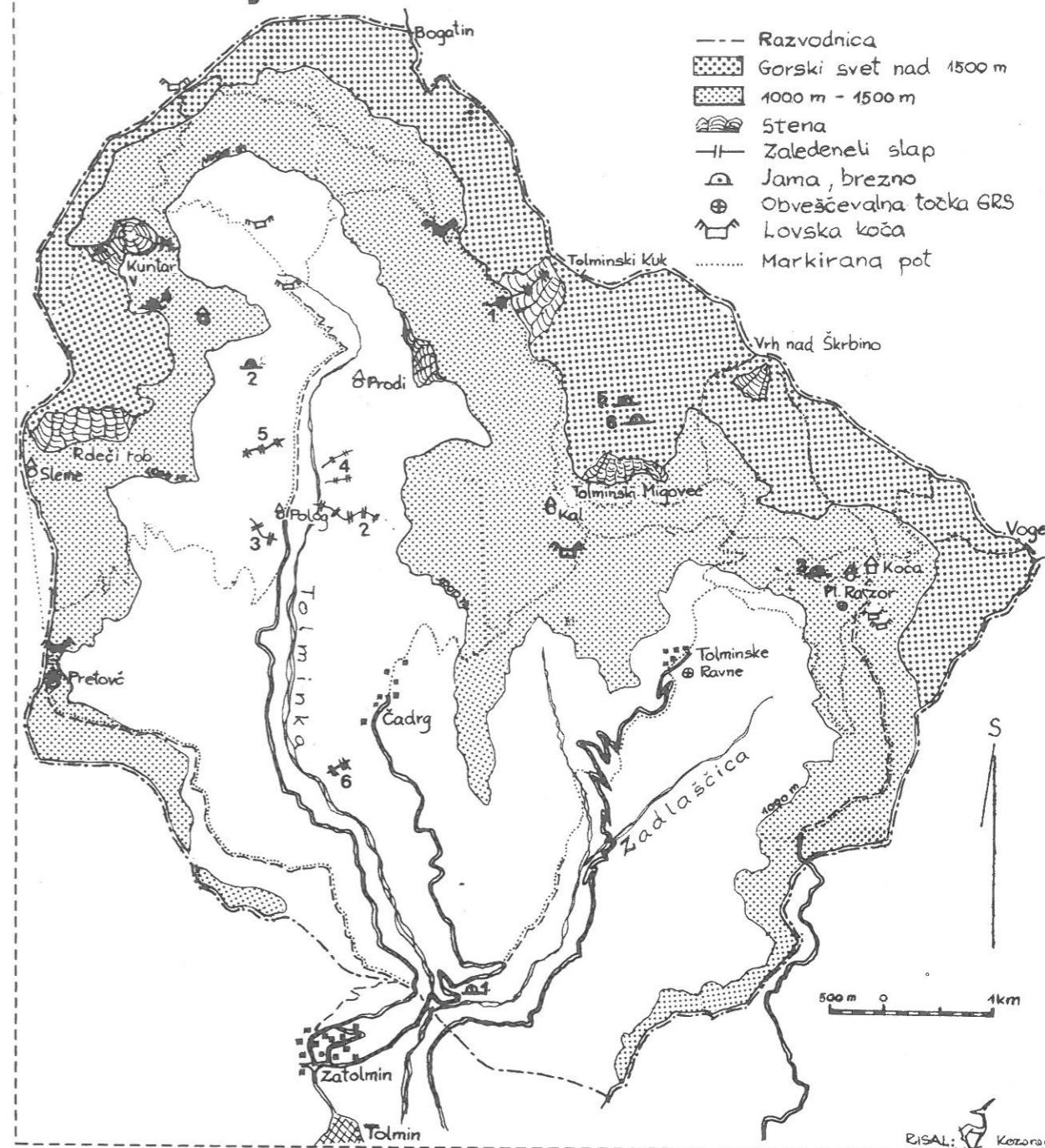
Andrej Perdih p.d. Mataja (1851-1909), Zatolmin 12. Pooblaščeni vodnik SPD (glej PV 1906/142).

Ivan Fili p.d. Ahmetov (1881-1952).

Miha Leban p.d. Francev (1877- ?), Čadrg 23 (Ozidje). Leta 1911 je spremjal dr. Tumo na Bogatin, Tržačane pa je skozi dolino Tolminke pogosto vodil na Triglav.

S formiranjem Soške podružnice SPD leta 1896 so bili dani pogoji za razvoj množičnega gorskega turizma. Do tedaj so odhajali v zahtevnejše gore le posamezniki, ki so si lahko najeli domačega vodnika, ali pa so bili sami dovolj izkušeni. Eden izmed najbolj zagnanih je bil dr. Henrik Tuma. V Tolminu je služboval med leti 1890 in 1894, v tolminske gore pa je odhajal pod vodstvom prej omenjenih vodnikov.

Porečje Tolminke in Zadlaščice

Na žalost je pestro gorniško dejavnost prekinila prva svetovna vojna in njeno razdejanje. Po njej so bile obravnavane gore mejne in zato gornikom večinoma nedostopne.

Med 2. svet. vojno so te gore nudila skrivališče partizanom. Posebej velja omeniti leto 1944, za Gregorčičeve brigade porazno gorsko bitko okoli Rdečega roba.

Po osvoboditvi so se stvari precej spremenile. Z nadelavo novih planinskih poti in postojank so bile dane vse možnosti za razvoj množičnega planinstva. Vendar na tem področju ni zmanjkalo še neraziskanih objektov tudi za jamarje in alpiniste. Prav ti dejavnosti sta v zadnjih desetletjih vložili veliko raziskovalnega dela.

3. PLANINSKA INFRASTRUKTURA

V preteklosti sta se oblikovali v našem prostoru glede na družbene razmere dve obliki gorništva. V predvojnem času je bila vsaka organizirana oblika gorništva povezana tudi z nacionalno dejavnostjo Primorskih Slovencev. Po priključitvi Primorske k ostali Sloveniji je seveda tudi planinstvo izgubilo svoj nacionalni naboj. Zato pa je postal eno najpomembnejših sprostitvenih dejavnosti za najširše množice. Zato je bilo potrebno že zelo zgodaj zgraditi močno planinsko infrastrukturo, da bi omogočili obisk gora vsakomur, tudi ne prav večim turistom. To pa je bil tudi vzrok, da je pri nas že zelo zgodaj zamrl poklic gorskega vodnika, navadno domačina - poznavalca gora, medtem ko se je v drugih alpskih deželah ohranila vodniška tradicija vse do danes.

3.1. Planinske poti

Prve poti so markirali člani Soške podružnice SPD že leta 1896 (Uršič 1956). Najprej čez Sleme na Krn, isto leto pa še čez Globoko v Bohinj. V povojnem času je bilo markiranih še več poti, predvsem nekdanjih vojaških mulatier. Danes omogoča kar 66 km markiranih poti (dolina Tolminke 32 km, Zadlašce 34 km) sorazmerno varen obisk tega področja. Po naših gorah vodijo tudi Slovenska planinska tranzverzala (urejena 1972), Evropska pešpot E-7 (urejena 1986), ter Geološka pot, ki so seveda najbolj obremenjene. Z obstoječimi potmi so vrhovi v zatrepu doline Zadlašce večinoma dostopni vsakemu planincu, v dolini Tolminke pa so te poti le vezne, skoraj vsi vrhovi so dostopni le po brezpotju.

Na tem mestu je potrebno omeniti še poti, ki jih vzdržujejo lovci z vsakoletnim čiščenjem. Vsak član lovske družine Ljubljana in Tolmin je zadolžen za vzdrževanje 2-eh km poti. Na obravnavanem področju je tudi 10 lepo vzdrževanih lovskih postojank.

Planinske poti imajo poleg svoje negativne vloge v prostoru, t.j. motnje naravnega ekosistema, tudi svojo pozitivno vlogo. Planinstvo je z vzdrževanjem planinske infrastrukture ohranilo del elementov v kulturni krajini, ki se danes močno spreminja, lahko bi rekli celo propada. Ta dejavnost pa mora imeti za prostor neko sprejemljivo limito.

3.2. Planinske postojanke

Vse do druge svetovne vojne na tem področju ni bilo planinskih postojank. Precej opuščenih obmejnih vojaških objektov pa je kmalu porodilo idejo obnoviti katerega od teh. Prvo leto po vojni so uredili bivak na Globokem kot zasilno vmesno postojanko na poti v Bohinj. Že 11. septembra 1948 pa je tolminske PD odprlo novo kočo na mestu nekdanje karavle na planini Razor (PV 1948/10). Spodaj sta bili kuhinja in jedilnica, zgoraj pa skupna ležišča za 30 oseb. V naslednjih letih se je vedno močneje pojavljala želja zgraditi kočo tudi pri izviru Tolminke, vendar so že leta 1957 usmerili vse sile v širjenje koče na pl. Razor. Dela so z večjo ali manjšo zagnanostjo trajala vse do leta 1971, ko so jo otvorili. Takrat je nudila 60 ležišč. Vendar so po potresu leta 1978, morali koče ponovno obnavljati in obenem tudi širiti. Do leta 1984, ko so jo 22.7. ponovno otvorili, je bilo opravljenih 11000 prostovoljnih delovnih ur, do objekta pa je bilo zvoženih 380 ton gradbenega materiala (Rovšček 1985).

V teh številkah se kaže izredna moč našega planinstva. Ta ima osnovo v zagnanosti posameznikov, ki pritegnejo k delu tudi druge. Pomembno je tudi sožitje planinstva in planšarstva, ki se kaže pri raznih skupnih delih kot je popravilo ceste vsako pomlad med pl. Lom in Razor.

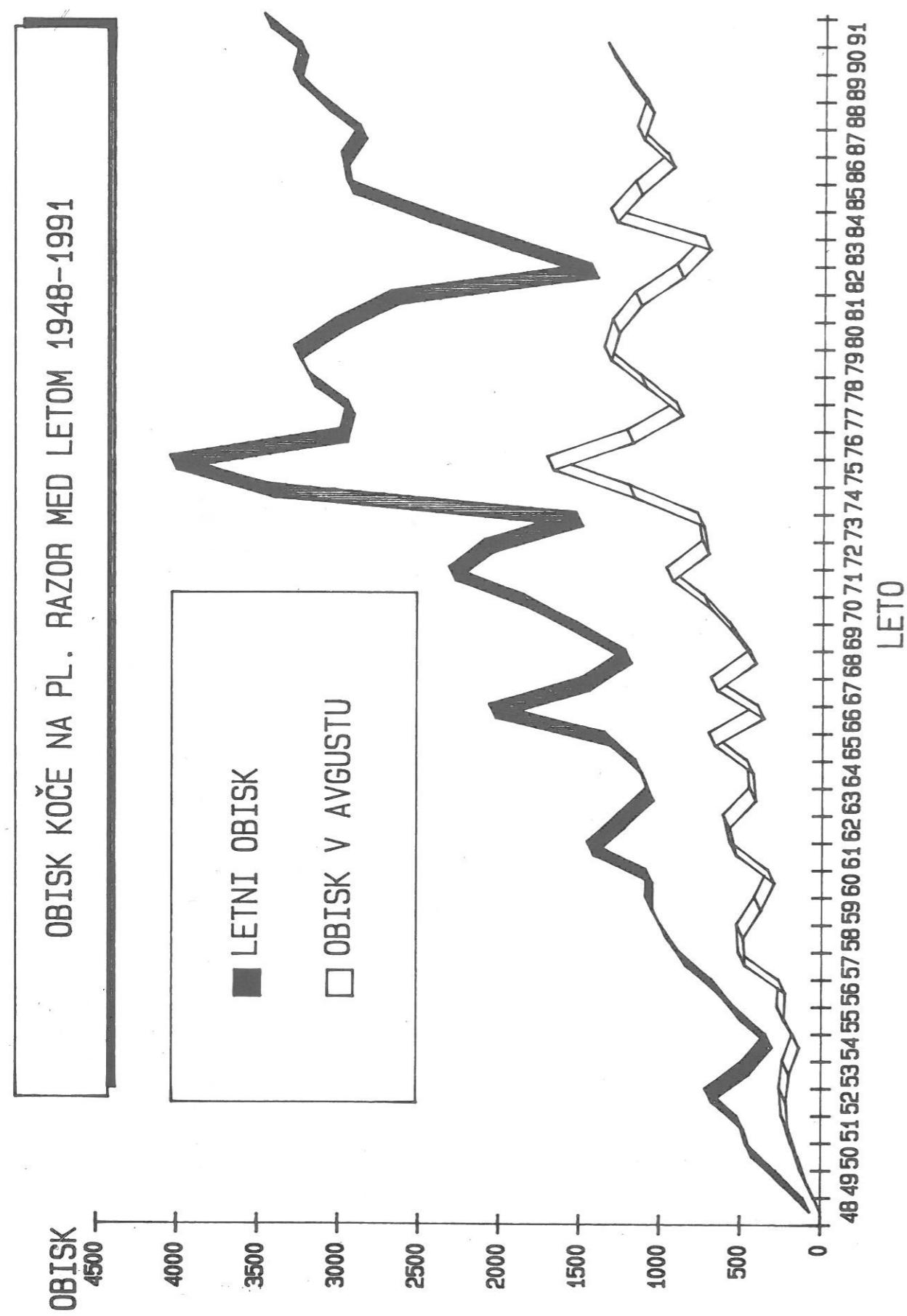
Funkcionalnost koče in obenem obremenitev tega prostora razberemo iz letnih obiskov. Na priloženem grafu je prikazan obisk koče od leta 1948 do danes. Na žalost zajema le tisti del populacije obiskovalcev, ki se redno vpisuje v vpisno knjigo koče. Teh je bilo do sedaj že 76.746. Iz grafa je razvidno, da se obisk neprestano povečuje. Primerjava z najbolj obremenjenim mesecem avgustom, ko kočo obišče poprečno 39 % vseh obiskovalcev nam pokaže, da sta krivulji zelo podobni. Zato je mogoče sklepati, da slabo vreme in podobne nevšečnosti v tem mesecu močno vplivajo na letni obisk.

Naraščanje obiska koče skozi desetletja se porazdeljuje v funkciji, ki predstavlja splošno zakonitost večanja obiska v našem alpskem prostoru. Ostale, statistično nepotrjene, a poznavalcu prepoznavne, odklane od te funkcije pa predstavljajo odkloni zaradi vremenskih razmer, popravil koče in večanja njene zmogljivosti, odnosa oskrbnika koče do obiskovalcev in drugih slučajnih vplivov (npr. potres leta 1976).

Slika 1: Koča na planini Razor leta 1948. Foto: J. Vidmar

Vsa ta množica, ki obišče planino Razor gotovo predstavlja motnjo ekosistema. Problem onesnaževanja je PD Tolmin zmanjšalo s sežiganjem odpadkov v posebnem kotlu, ter pranjem umazanega perila v dolini. Ker je dolina Zadlašce zajezeno območje za tolminski vodovod bo treba tveganje onesnaženja še zmanjšati. Zato bo potrebno v bodoče usmeriti ustvarjalne sile PD-ja predvsem v izrabo alternativnih energetskih virov, ki bi sčasoma lahko nadomestili agregat. To morda še bolj velja tudi za okoliške planine (spuščanje gnojnice!). Z vzgojo pa bo potrebno še povečati planinsko kulturo obiskovalcev, ki bi morali bolje poznavati ekološke probleme našega alpskega prostora.

3.3. Gorska reševalna služba (GRS)

GRS Tolmin deluje skoraj nepretrgoma že od leta 1948. Na svojem območju je uspelo postati organizirati dokaj učinkovit reševalni sistem. Njena aktivnost na obravnavanem območju se odraža v naslednji tabeli:

	Dolina Tolminke	Dolina Zadlašce	Skupaj
smrtne nesreče	7	4	11
poškodbe	4	7	11
iskalne akcije	2	0	2
skupaj akcij	13	11	24
obveščevalne točke	0	2	2

Iz tabele je razvidno, da so v dolini Tolminke nezgode nekoliko pogostejše, več je bilo tudi nesreč s smrtnim izidom.

Ponesrečence je bilo manj iz vrst izkušenih gornikov (1 lovec, 2 alpinista), največ pa je planincev in naključnih obiskovalcev tega območja. Ti dve kategoriji pa je težko statusno ločiti med seboj (skupaj 21). Seveda se podatki nanašajo le na tiste nezgode, kjer je pomagala GRS. Še več pa je bilo nezgod, kjer so ponesrečenci sami lahko poiskali pomoč ali pa so jim pomagali drugi.

3.4. Vzgojna dejavnost

V preteklosti je bilo to področje pomembno tudi zaradi vzgojnih akcij. V začetku zadnjega desetletja so bili atraktivni republiški planinski delovni tabori kot alternativa zveznim delovnim brigadam. Tako so leta 1981 očistili vraslega grmovja planino Razor, leta 1984 pa Polog. V sklopu teh akcij so se odvijale tudi planinske šole o gibanju v gorskem svetu.

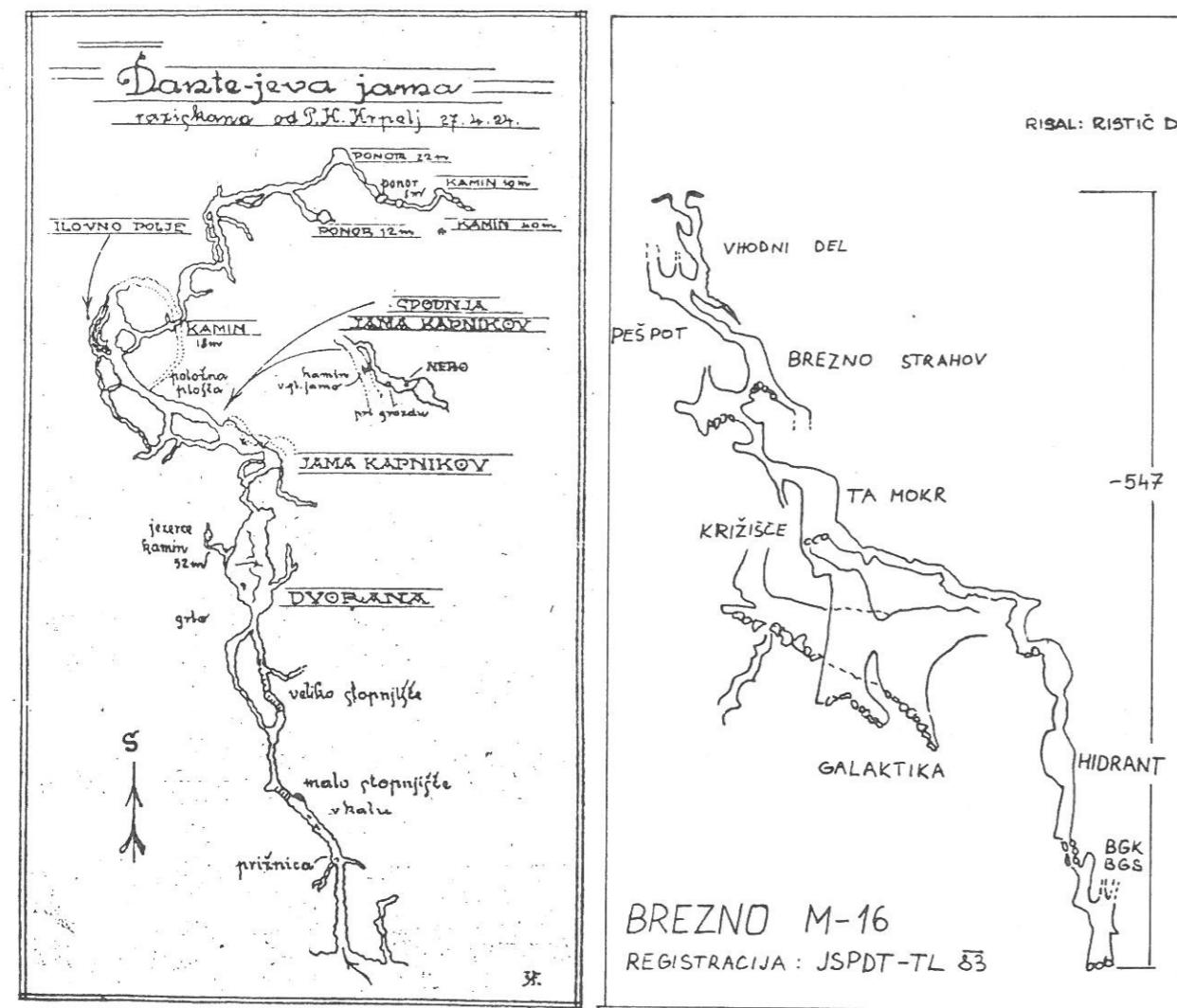
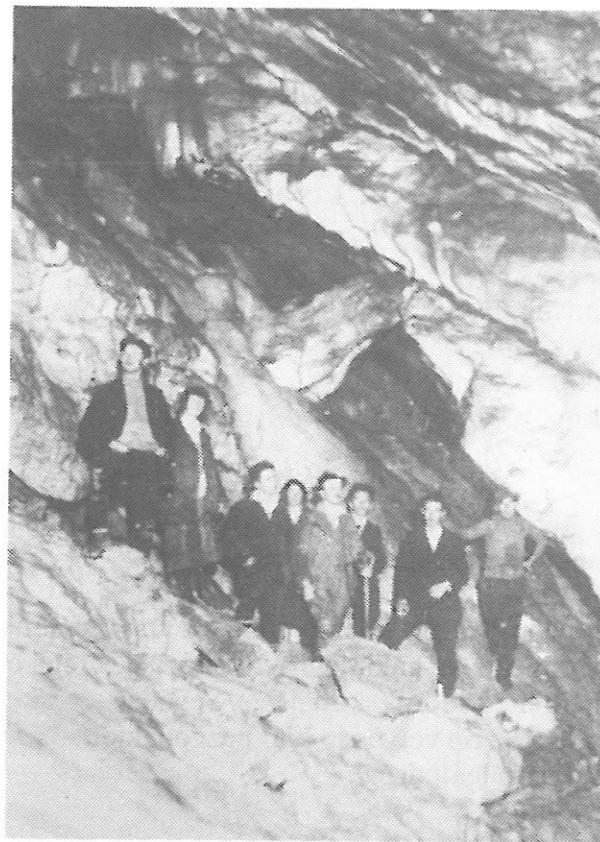
Organizirani so bili tudi uradni raziskovalni tabori jamarjev v dolini Tolminke, tudi mednarodni (večkrat so na njih sodelovali angleški in poljski jamarji). Soški alpinistični odsek je imel že večkrat skupne vzgojne ture in tabore na tem področju. Tudi vojaški alpinci so se redno urili v gorah nad izvirom Tolminke, kar pa je precej motilo druge dejavnosti.

4. POMEN IN RAZVOJ JAMARSTVA

Tudi jamarstvo ima na tem področju bogato tradicijo. Prvi so začeli tod raziskovati podzemski svet italijanski jamarji. Takrat se je planinski klub Krpelj (ustanovljen 16.3. 1924) začel ukvarjati tudi z jamarstvom, da bi domače jame raziskali pred Italijani (Jelinčič 1956). Tako so za italijanskim jamarjem Boeganom kot drugi raziskali Zadlaško jamo in do takrat prišli najgloblje. Kot prvi so raziskali Pološko jamo in prišli do globine 400 m. Za tisti čas je bilo zelo pomembno tudi to, da so njihove originalne raziskave Italijani upoštevali, Boegan pa je njihove skice in podatke uporabil v jamarskem katastru (Boegan 1926).

Ko je delovanje kluba Krpelj zaradi političnih razmer po letu 1924 zamrlo, se je jamarska dejavnost prekinila vse do sedemdesetih let. Takrat je jamarski klub Matica iz Ljubljane opravil sedmo raziskavo Pološke jame in prišel do takrat najgloblje, 674 m. Skupna dolžina vseh raziskanih rorov je bila preko 2000 m (Habič, Krivic 1971). Takrat so proglašili Pološko jamo za najglobljo v Jugoslaviji. Naslednje leto je bil v Pološki jami republiški tabor. Ta je navdušil za jamarstvo štiri Tolmince, ki so še istega leta osnovali jamarsko sekcijo v okviru PD Tolmin. V naslednjih letih delovanja so se v porečju omenjenih dveh rek preusmerili predvsem v prvenstvena raziskovanja brezen v kraškem svetu za Tolminskim Migovcem. Odkrili so že 17 brezen (M-1 do M-17) in jih tudi večino raziskali. Do letos je bilo v kataster JZS vpisanih že 35 objektov.

Slika 2. Krpljevci v Zadlaški jami leta 1924.
Foto: J. Vidmar

Podatki o pomembnejših raziskanih jamah (globina nad 100 m, dolžina nad 500 m, Ristič 1990):

GLOBINA DOLŽINA PODATKI O PRVI RAZISKAVI

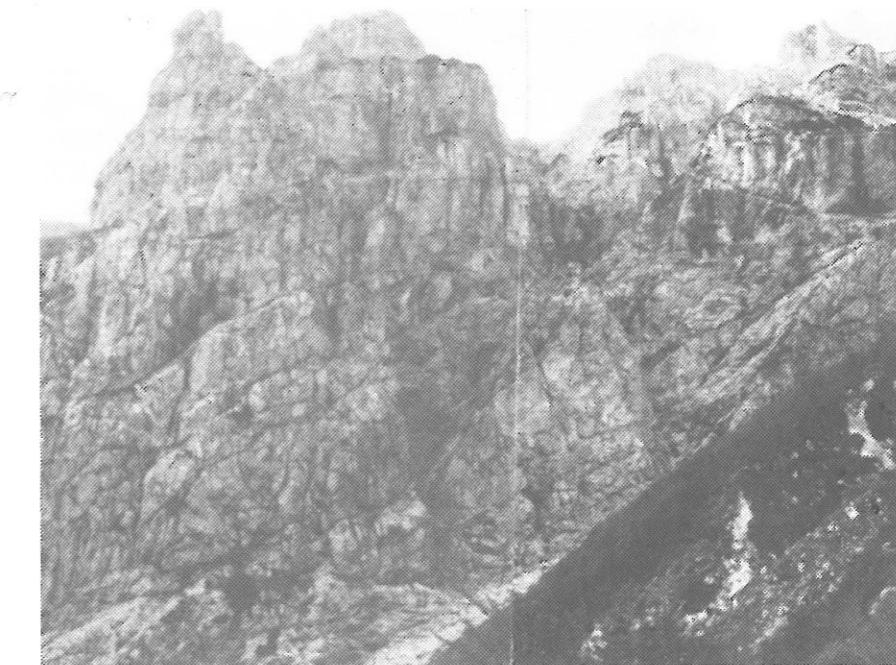
1. Zalaška jama	600 m	F. Boegan, 1911
2. Pološka jama	707 m	PK Krpelj, 1924
3. Jama v žlebu	520 m	JSPD Tolmin, 1976
4. Brezno nad Lašco	141 m	JSPD Tolmin, 1977
5. Kavkna jama	360 m	JSPD Tolmin, 1977
6. M - 16	547 m	JSPD Tolmin, 1983

(Glej priloženi zemljevid)

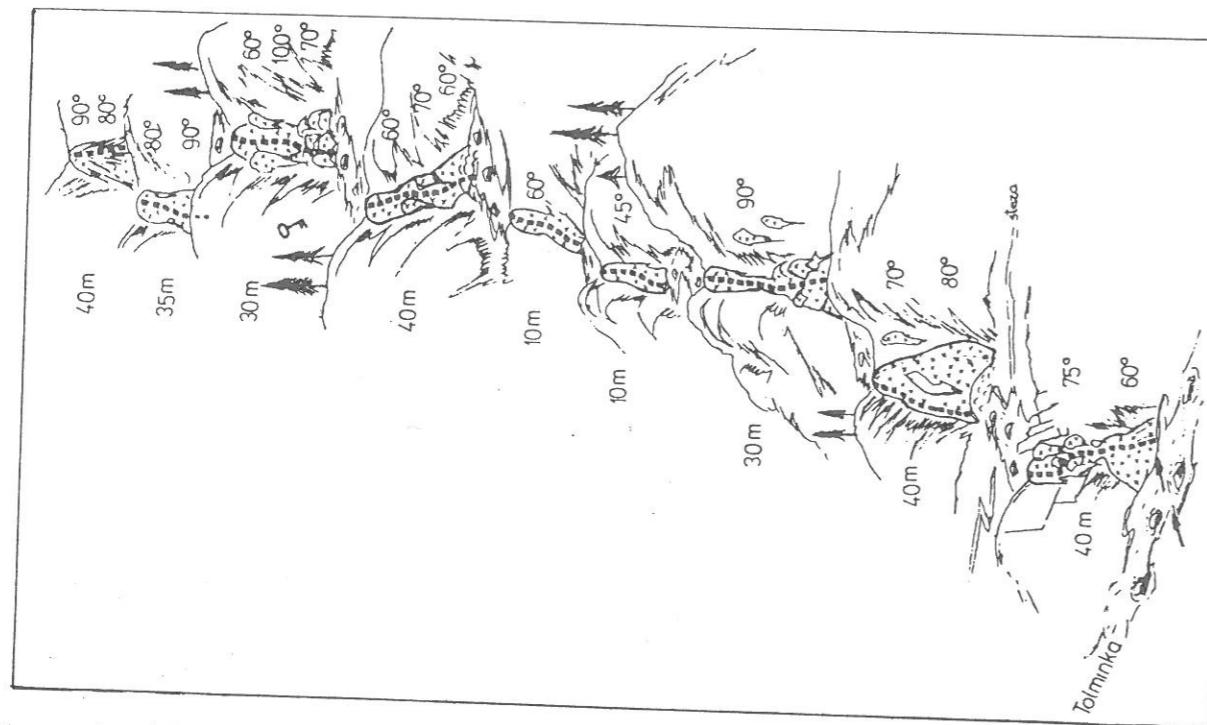
5. POMEN IN RAZVOJ ALPINIZMA

Obdobje spontanega (pra)alpinizma smo v uvodu že omenili. O klasičnem alpinizmu kot premagovanju in raziskovanju vedno težjega pa lahko govorimo šele po vojni. Takrat se je leta 1951 v Tolminu formiral drugi alpinistični odsek na Primorskem. Že naslednje leto so imeli skupno plezalno turo v Veliki Kuntar. Tu je pet alpinistov pod vodstvom izkušenega Franca Ceklina preplezalo lažjo prvenstveno smer po južnem grebenu. To je prva znana plezalna tura na tem področju, pri kateri so bili potrebeni tudi tehnični pripomočki. V zadnjih desetih letih delovanja Soškega AO je bilo preplezanih še več smeri. V dolini Tolminke so bili vzponi bolj raziskovalne narave, v dolini Zadlašce, kjer se Migovec in Škrbinska plošča odlikujeta po odlični skali, pa so bili motivi tudi rekreacijski. Le malokrat je bil motiv tudi športni dosežek. Za moderni športni alpinizem je področje manj zanimivo. Težko prehoden, po večini krušljiv svet v teh stenah privlači bolj alpiniste - pustolovce in raziskovalce. Te je v zadnjem desetletju pitegnilo tudi odkrivanje in plezanje zaledenelih slapov, ki jih je to področje polno. Nekaj raziskanih in preplezanih grap s slapovi je zanimivih tudi za naravovarstvenike (npr. Azmiška grapa, glej priloženo shemo).

Najbolj zanimiv alpinistični cilj je gotovo Mali Kuntar, na katerem je stalo doslej le deset alpinistov. Nanj, ki je brez dvoma eden izmed najtežje pristopnih vrhov v Julijskih Alpah, sta se prvič povzpela po najlažjih prehodih 28.11.1967 lovca Marjan Gerzelj in Miha Lipušček. Kasneje so alpinisti preplezali z različnih strani še nekaj težjih smeri, vse pa so zaradi krušljivosti in težke orientacije dostopne le izkušenim gornikom.

Slika 3: Severno ostenje Malega in Vel. Kuntarja (Foto: E. Kozorog)

Shema Azmiške grape s slapovi (Vodnik Zaledeneli slapovi str. 30)

Pregled plezalnih smeri in slapov (glej priloženi zemljjevid):

STENA	IME SMERI	PODATKI O VZPONU
Rdeči rob Veliki Kuntar	Jordanov steber Južni greben Mavrična grapa Smer izgubljene "bajle"	Fon-Rakušček, 1977 Ceklin, .., 1952 ? Humar-Kogoj, 1983 Gerželj-Lipušček, 1967
Mali Kuntar	Baškograpška Varianta Baškograpške Varianta Baškograpške Direktna Grapa Beli steber Blaževa grapa Anjetin slap v Kuku (1)	Brata Humar, 1981 Žagar-Skubin, 1981 Lesjak-Rejc, 1981 Kozorog-Rejc, 1983 Kozorog-Podgornik, 1986 Fon-Kragelj, 1972 Trušnovec-Žagar, 1983
Odlom nad Prodi Tolminski Kuk Slapovi	Azmiška grapa (2) Slap pod Pikom (3) Levi in desni Pološki(4) Slap pod Zeleno glavo(5) Slap pod Ozidjem (6)	Humar-Kogoj, 1983 Humar-Trušnovec, 1984 Kozorog-Podgornik, 1985 Kozorog, 1986 Mežnar, 1991 Kozorog-Mežnar, 1991
Tolminski Migovec Vrh nad Škrbino	10 različnih smeri 12 različnih smeri	(Glej plazalni vodnik "Na sončni strani Julijcev")

6. RAZMIŠLJANJA IN POVZETEK

6.1. Nadaljni razvoj gorništva

Smo v obdobju močnih družbenih sprememb, te pa so v preteklosti vplivale tudi na planinsko organizacijo.

Uvajanje tržnih odnosov v družbi bo morda negativno vplivalo na prostovoljno delo v društvih, na katerem sloni vzdrževanje objektov in infrastrukture ter kulturna dejavnost društva.

Druga nevarnost je nenadziran vdor komercialno usmerjenih dejavnosti, ker bi le-te veliko manj vlagale, povzročale pa dodatne motnje v tem prostoru.

Podobno kot doslej pa se bodo razvijale, v raziskovalnem odnosu do gora, nemnožične gorniške dejavnosti, ki temeljijo na lastnem odnosu in spoznavanju gora. Na teh zakonitostih temeljita jamarstvo in alpinizem. Posebno jamarji imajo še veliko možnosti pri odkrivanju novih jam na področju Bogatina.

6.2. Zaključki in povzetek

Gorniške dejavnosti imajo v porečju Tolminke in Zadlašce zelo pestro tradicijo. Prvi so odkrivali ta prostor lovci in pastirji, ki so kasneje postali tudi poklicni lovci in vodniki. Zadnje stoletje je bilo v znamenju organiziranih društev, le-te so ustvarile pogoje za množičen obisk tega prostora, z vsemi spremljajočimi negativnimi posledicami.

Če primerjamo danes obe dolini med seboj, je dolina Tolminke infrastrukturno manj urejena, gore so bolj zahtevne, ambient pa bolj divji. Prizadevati si moramo, da bi taka ostala tudi v bodoče. Dolina Zadlašce je nekoliko bolj naseljena in tudi bolj dostopna, k večemu obisku te doline pa prispeva tudi koča na planini Razor.

Planinstvo si mora prizadevati, da bo v bodoče obdržalo svojo pozitivno vlogo v tem prostoru, negativne vplive množičnosti pa mora čim bolj zmanjšati z uvajanjem čiste energije, prostorsko omejeno aktivnostjo in ekološko vzgojo svojih članov.

Alpinizem in jamarstvo sta pomembno prispevala k raziskovanju tega področja, nekatere jame so celo svetovno znane.

V bodoče se kaže potreba po optimalni usklajenosti med turistično-rekreativno, lovno-gojitveno, hidrološko in pašniško funkcijo tega porečja, saj se nekatere funkcije med seboj izključujejo.

VIRI IN LITERATURA

- Boegan F., 1914, La grotta di Dante, Alpi Giulie 19, Milano
- Boegan F., 1926, Due mila grotte, Touring club, Milano
- Habič P., Krivic, P. 1971, Nova odkritja v Pološki jami, Naše jame 13, str 98-108, Ljubljana
- Jelinčič Z., 1956, Planinski klub Krpelj, PV 1956/11, PZS Ljubljana
- Kozorog E., 1990, Alpinizem v Soški dolini, PV 1990/4, PZS Ljubljana
- Kozorog E., Humar J. 1986, Na sončni strani Julijcev, Plezalni vodnik, samozaložba, Tolmin,
- Kozorog E., Savenc F., Škamperle I., 1987, Zaledeneli slapovi, plezalni vodnik, PZS, Ljub.
- Kozorog E., 1992, Analiza obiska koče na planini Razor PV, 1992/3, PZS Ljubljana,
- Lovšin E., 1961, Gorski vodniki v Julijskih Alpah, Planinska založba Slovenije, Ljubljana
- Pagon M., 1984, Nov rekord tolminskega jamarja, PV 1984/6, PZS Ljubljana
- Ristič D., 1990, Informator o jamarstvu, Jamarska sekacija Tolmin
- Rovšček Ž., 1985, Koča na Pl. Razor, PV 1985/2, PZS Ljubljana
- Rutar S., 1882, Zgodovina Tolminskega, Nova Gorica
- Uršič H., 1965, Soška podružnica SPD, PV 1956/11, PZS Ljubljana
- Zupanc C., 1975, Naše planinstvo, Tolminski zbornik, str. 473-477
- * Bilten jamarske sekcije Tolmin, Tolmin 1988

NARAVNA IN KULTURNA DEDIŠČINA V DOLINAH TOLMINKE IN ZADLAŠCE

Radovan Lipušček¹

Klub gornjemu naslovu, ki obeta popolno sliko naravne in kulturne dediščine v dolinah Zadlašce in Tolminke, bo v nadalnjem tekstu prikazan le del vsega bogastva, ki ga prmorejo ti kraji.

Pričajoči sestavek sem si zamislil kot popotovanje v gorski svet Tolminskih Julijcev. Kot vsako popotništvo, je tudi to podprt s spoznavanjem vsega, kar lahko vidimo na svoji poti. Kot vir spoznanj mi je zelo koristila literatura in razgovori, ki sem jih imel z domačini.

Naše popotovanje bo potekalo iz Tolmina skozi Zatolmin, po dolini Tolminke v Polog, v Čadrg, do Tolminskih Raven in nato po dolini Zadlašice v Tolmin.

Prvi objekt, na katerega naletimo ob cesti proti Zatolminu, je zidano versko **ZNAMENJE**. Odprta niša s tremi portalčki, je bila obdelana v tradicionalnem načinu I.tretjine 20.stol.

Po nekaj sto metrih, se nam odpre pogled na slikovito vas **ZATOLMIN**. V literaturi je omenjen kot tipično gručasto naselje, položeno v strmo pobočje Vodil vrha. Nizi poslopij v vasi so razporejeni v smeri izohips in dvignjeni v nadstropja. Členjene stavbne gmote imajo plitvo strešino, ki je značilna za primorski tip naselij. Na nekaterih hišah so se ohranili ganki in ob njih tipične kašče. Največja kvaliteta vasi je v tlorisni osnovi in relativno enotnem sistemu nizanja domačij.

Od kulturnih zanimivosti so v vasi vredni ogleda:

SPOMENIK PADLIM BORCEM NOV, ki je na začetku vasi pred Zadružnim domom, v katerem je urejena dvorana za vaške prireditve, gostilna in trgovina z mešanim blagom. Okolica spomenika je hortikulturno urejen prostor z obeliskom in devetnajstimi večjimi okroglimi kamni. Ti so bili prineseni iz Soče in simbolizirajo prav toliko padlih v 2. svetovni vojni. Do centralnega obeliska vodi tlakovana pot. Na Zadružnem domu je bila istim žrtvam 1956.leta postavljena plošča padlim.

PLOŠČA na hiši št. 55 (pri Hlaču) posvečena prvoborcu Francu Šavlju - Medvedu (1903-1943). Postavljena je bila 1959, obnovljena pa 1981.leta.

Zaradi svoje lege je Zatolmin kraj od koder vodijo ceste in poti do naselij, zaselkov, planin in posameznih domačij v porečju Tolminke.

Prva pot pelje iz Zatolmina v pobočje Vodil vrha in dalje proti zatolminskim planinam. Ker je ta smer izven območja naše predstavitev doline Tolminke in Zadlašce, bom tukaj omenil samo zatolminske planine.

Ob poti na planino Pretovč stoji značilno zidano znamenje. **KAPELICA** (Selce) ima betonsko, ravno streho ter segmentno zaključeno globoko nišo s kovanimi vratci. Na okviru niše in vogalah so slikarije. Znamenje predstavlja tipično ljudsko delo II. polovice 19.stoletja.

"ZATOLMINSKE" PLANINE (Zagrmuč, Medrje, Lepoč, Sleme, Polog, Na prodih) Planine Zagrmuč, Lepoč in Sleme, deloma Polog in Na Prodih so ohranile značilno arhitek-

1. Prof. geografije in sociologije, Gregorčičeva 5, Tolmin, Gimnazija Tolmin, vodja 4., 5. in 6. Alpskega mladinskega raziskovalnega tabora v Tolminu

turno podobo planin iz obdobja pred 1. sv. vojno.

Planina **Sleme** je bila po 2. sv. vojni obnovljena v prvotni podobi.

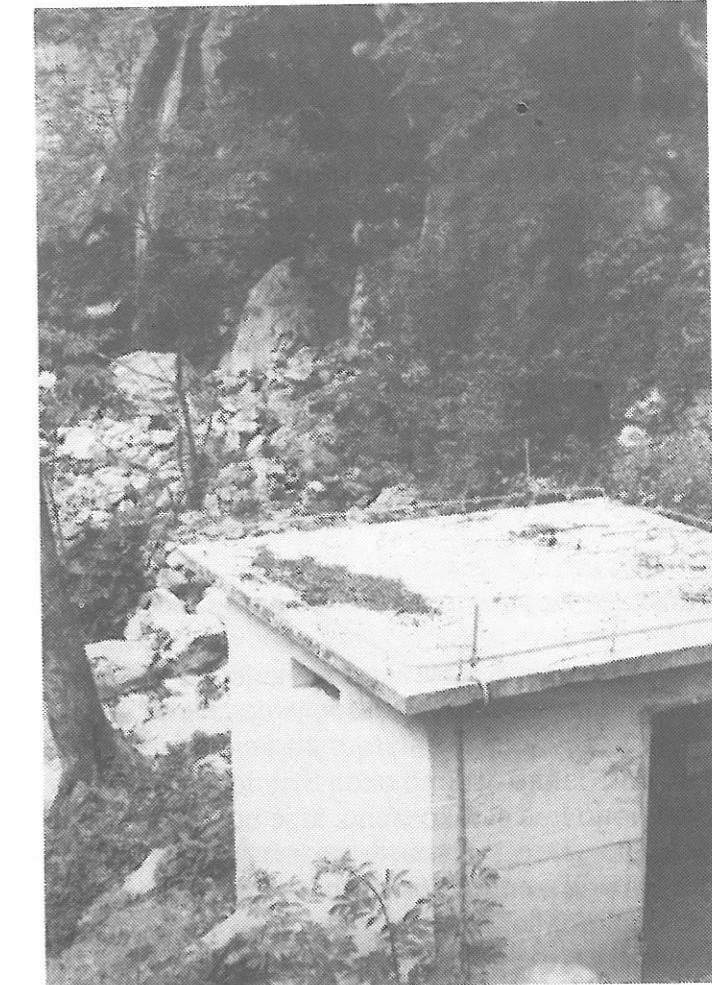
Planina **na Prodih** je zapuščena. Enega izmed hlevov so prenovili v vikend.

Planini **Medrje** in **Polog** kažeta spremembe v arhitekturi planine - s skupnim dolgim hlevom za živino, ki je posledica spremembe tehnologije planinarjenja po 1. sv. vojni, ko lastniki nimajo več posameznih hlevov, pač pa je živina v skupnem hlevu.

Nižje, na terasi nad Tolminko, je v zaselku Loče, ki še spada k vasi Zatolmin, avstrijsko **VOJAŠKO POKAPALIŠČE** iz 1.svetovne vojne (1916). Obnovljeno je bilo 1984.

Druga cesta nas popelje v del doline Tolminke, ki se imenuje Polog. Nad njo je v zaselku Ralne podružnična cerkev SV. PETRA IN PAVLA. Cerkev je bila posvečena 1710 leta. V času gradnje so se na Tolminskem uvajale baročne prvine, vendar so ta prizadevanja arhitekturo te cerkve obšla. Zgrajena je po vzorih italijanske renesančne kulture, o čemer pričata vhodna lopa in tipična kraško mediteranska zvončnica. Da je bila cerkev obnovljena, je sklepati po ohranjenem križnorebrastem prezbiteriju, medtem ko je ladja prekrita z ravnim lesenim stropom.

Preden pridemo v razširjeni del doline Tolminke imenovan Polog, priteče po ozki soteski, kot njen desni pritok, potok (P)ŠČAK. Zaradi neuravnoteženega strmca pada voda ponekod v slikovitih slapovih, skočnikih in brzicah. Na njem je blizu Javorce pri Zastenarju zgrajena mala hidroelektrarna. Tudi ob strojnici je 8m visok slap. (**Slika 1.**)¹

Slika 1. Slap na potoku (P)ščak in mala hidroelektrarna v bližini domačije Blek v Pologu.

1. Fotografiral avtor.

Ob isti cesti je tudi SPOMENIK PADLIM v NOB. Na kamnit podstavek, ki se stopničasto končuje, je postavljen kamnit obelisk s ploščo. Pred podstavkom je ograjeno cvetlično krito.

Pod domačijo Zastenar je PLOŠČA padlemu partizanu Cvetku Lipičarju. Vzidana je v steno ob poti v dolino Tolminke. Postavljena je bila aprila 1954 in obnovljena 1981.

Pred planino Polog, v Srednici, je odcep poti proti edini še stalno naseljeni domačiji - pri Bleku. V bližini je v pobočju Javorce spominska cerkvica SV. DUHA zgrajena v spomin padlim v krnskem pogorju med prvo svetovno vojno. Postaviti jo je dala avstroogrška vojaška uprava v gališkem, pol zidanem in pol lesenem slogu. Gradili so jo ruski vojni ujetniki od 1916 leta do spomladici 1917 pod vodstvom majorja - kasneje generala - Maistra. Imena padlih so vžgana v stene iz hrastovine. Na zunanjji strani so slike grbov vseh avstrijskih dežel. Zunanost je v glavnem kamnita. Tako kot zvonik, ki je pravo leseno filigransko delo, so tudi vsi leseni deli v notranosti umetniško izrezljani in ornamentirani v ruskem slogu. Vsi leseni deli so bili pripeljani z Dunaja, kjer so ga izdelali na Akademiji za umetno obrt. Med najzanimivejšo notranjo opremo sodi bel secesijski oltar z mozaično podobo Sv. Duha. Kamnita je samo oltarna miza. V vhodnem delu je postavljena vitrina z ostanki iz prve svetovne vojne.

Cerkvica je bila po potresnem sunku 1976. leta v slabem stanju, zato so jo v letih 1980 - 1982 obnovili.

Pod planinskim stanom v Srednici, pridemo do prvih VOJAŠKIH BUNKERJEV. Na obrobju ravnega sveta v okolini planine Polog, so Italijani, tik pred drugo svetovno vojno (1939-1941), zgradili več utrjenih podzemskih bunkerjev. Kljub letom in ostrim vremenskim pogojem zlasti pozimi, so še danes dobro ohranjeni.

AZMIČNA GRAPA. Nasproti planine Polog se izliva v Tolminko levi pritok, ki pada s slapom Azmica (30 m). Pod njim je vodno zajetje za planino Polog. Pritok ima hudouriški vodni režim z majhnim pretokom v sušnem obdobju.

POLOŠKA JAMA v Osojnici, nad dolino Tolminke, je ena naših največjih in najdaljših gorskih korozjskih jam v Sloveniji. Zgornji vhod je na planini Lašca, drugi pa se odpira proti Tolminki v bližini planine, v Pologu. Vmes pa je višinski razlik 705 m kar 12 km dolg splet rorov in brezen. Prevadujejo meandrasti, večnadstropni rovi, ostanki nekdanjih vodnih kanalov. V spodnjih nadstropjih še vedno teče voda. Kapnikov ni. Iz Pološke jame je prvič opisana stonoga *Meganopodium bohiniense*.

Do planine Polog se pride z avtomobilom, nato pa se moramo peš odpraviti po brezpotju do jamskega vhoda. Brez posebne opreme ogled ni možen.

Če nadaljujemo naše popotovanje od pastirskega stanu v Srednici po cesti proti planini Polog in naprej, nas pot pripelje do izvirov Tolminke.

Ob poti lahko vidimo okoli 8 m dolg in 10 m visok ter 7 m širok LEDENIŠKI BALVAN. Nad potjo ima gladko steno, ki je nastala kot tektonska drsa.

Ob isti poti so na dolžini približno 100 m razgaljene gube debeloskladovitega apnenca (cca 1 m debeline).

TOLMINKA izvira v več kraških izvirih, ki so v glavnem v naravnem stanju, na nadmorski višini 690 m, v vznožju gore Osojnice. Ob izvirih so uredili lovsko kočo in provizorij za oskrbo z vodo (žlebovi, cevi, majhni jezovi). Vse to je na zahodnem boku krnice nekdanjega ledenika. Na pašnik prihaja voda med podornim skalovjem in verjetno tudi ledeniškimi balvani. Izvirov je več tudi v sušnem obdobju, ko se izdatnost vode zmanjša. Ker v naših gorah prevadujejo kraški izviri, je povirje v ravnini dolinskega zatresa nekaj posebnega.

Ker nas bo REKA TOLMINKA spremljala precejšen del poti, jo želim na tem mestu nekoliko označiti. Je eden večjih levih pritokov Soče. Struga je pod izvirom ponekod globoko zajedena v sotesko in korita. Še vedno je njena struga v naravnem stanju. Izjema so le lovilci proda v hudourniškem povirju in mostna zajezeitev pri Tolminu. Tako za izvirom se vanjo steka hudournik, ki priteče iznad Planine na Zgornjih Prodih. Po dnu soteske so veliki podorni bloki in balvani, med katerimi se voda pretaka v brzicah, skočinkah ter zastaja v tolmunih. Soteska se na koncu stisne v ozka globoka korita. Zanje je značilna svojska modrozelena barva vode. V Sočo se izliva na višini 154 m.

V širšem območju povirja Tolminke je več jamskih objektov.

JAMA POD LAŠCO je 173 m dolga, 21 m globoka in občasno vodna jama. Vhod (3x3 m) leži v hudourniškem žlebu, pod 20 m visoko previsno steno. Vodni podorni rov, dolg 59 m, pripelje v labirint nizkih, erozijsko zglajenih rogov, ki se nadaljujejo z neprehodnimi ožinami. Skoznje veje močan prepih. Po izdatnih deževjih je labirint zalit z vodo, ki prihaja na plan s silovitim izvirov v hudourniški strugi pod vhodom.

PODPOLOŠKA JAMA je okoli 40 m dolga 21 m globoka jama z občasnim izvirom. Ima 2 m širok in 1 m visok vhod trikotne oblike, ki je v večjem delu zasut. Po 6 m se vodoravni rov prevesi in navpično spusti v manjšo dvorano. Iz nje vodi proti SZ strani rov, ki pripelje v majhno dvorano, ki je po dnu prekrita s prodom, po stenah pa je odložena glina do višine 2 m. Pod stropom dvorane se jama nadaljuje z ozko razpoko, ki se po 10 m zoži do neprehodnosti.

BREZNO NAD LAŠCO 1 je 25 m dolga in 17 m globoka brezno - dihalnik. Ima dva vhoda, navpičnega in vodoravnega. Oba pripeljeta na polico 3 m pod površjem. Z nje vodi v globino brezno, ki pripelje po 13 m na 10 m dolgo in do 1 m široko gruščnato dno. Skozenj veje močan prepih, ki stopi debelo snežno odejo.

BREZNO NAD LAŠCO 2 je stopnjasto brezno z višinsko razliko 112 m. Vhod (6x8 m) se odpira v steni. V globino se zvonasto širi. Dno (25x30 m) je pokrito s podornim gruščem in skalovjem. 20 m pod vhodom je polica, kjer se odcepi stopnjast rov navzgor. Le ta se konča s kaminom, iz katerega močno piha.

BREZNO POD KUNTARJEM je globoko 76 m. Poševni vhod 3x3 m, leži pod skalnim napuščem. V globino se brezno zvonasto širi, približno 20 m pod vhodom je polica. Gruščnato dno, 8x13 m, ima neprevilno pravokotno obliko.

BREZNO PRI ZAVETIŠČU PREHODCI je globoko 16 m. V vznožju prepadne stene, se odpira 5 m dolg, 1,5 m širok in 10 m visok spodmol. Na vhodu ga premošča naravni most. Poleg spodmola (3 m vstran) leži večji vhod 2x1 m. V 16 m globoko brezno, ki se konča na gruščnatem dnu, 6x5 m. Vzporedno z večjim poteka na jugozahodni strani še eno brezno z majhnim, za človeka komaj prehodnim vhodom. Med brezni sta nastala dva naravna mostova.

MOSTNICA je 22 m globoko snežno brezno. Vhod je nepravilna ovalna odprtina, dolga 7 m, široka 4 m, po sredini jo prečka naravni most. 16 m globoko vhodno brezno pripelje na snežno dno široko 13 m in dolgo 10 m. Proti jugovzhodu vodi majhna niša 3x3x3 m, ki je po dnu prekrita z gruščem, na stenah in stropu pa vise ledeni kapniki. Približno 10 m nad dnem brezna je strma gruščnata polica, nad njo pa naravni most.

ZAVITA JAMA je 116 m dolga in 62 m globoka jama z majšimi brezni. Za majhnim vhodom se jama razširi in poviša do 2 m ter strmo spusti. Poševni rov je prekinjen s stopnjami. Največje brezno je globoko 10 m. Na koncu se zoži v neprehodno razpoko. Jama v tlorisu močno zavije (ime).

Od izvira Tolminke je po planinski stezi mogoč dostop mimo planin Dobrenjšca in Kal v vas **TOLMINSKA RAVNE** (924m) in tako v povirje največjega levega pritoka Tolminke, v povirje Zadlašce. Do vasi vodi mimo vasi Žabče in Zadlaz Žabče, asfaltirana cesta. Ohra njeni stavnbi fond je prehodnega alpsko-mediteranskega tipa. Izoblikovan je bil predvsem v 19 stoletju. Naselje (vas) je delno zaokroženo na uravnavi pod Migovcem in je mlajšega nastanka, saj se je razvilo iz nekdanjih stanov na planini.

V okoliških pobočjih je veliko visokogorskih kraških pojavov, med katerimi so prav gotovo najbolj zanimive Jame in brezna.

Blizu vasi je v naravnem stanju jama **RESEVNICA**. Vhod (širina 11 m, višina 15 m) leži v podnožju previsne stene. Takoj za vhodom je vhod zasut s podornim kamenjem in skalovjem, tako da so med njimi nastale tri vhodne odprtine. Podor se strmo dviga, na najožjem mestu pa prevesi v 6 m dolg in okoli 2 m širok rov, ki pripelje v 20 m dolgo in do 9 m široko ter do 4 m visoko dvorano, ki se proti severu oži v neprehodno razpoko. Za njo je slišati šumenje vode. Ob koncu je jama po stenah in stropu zasigana. V vhodni dvorani je v živoskalnem dnu med podorom ohranjena velika (premer 2 m, globina 3 m) drasla.

Vhod v **BREZNO RUŠNATI VRH** je razpoka v obliki črke L. S krakoma dolgima po 1 m. 2 m globoko se prezno razširi v okrog 6 m dolgo in do 1,5 m široko razpoko z gruščnatim dnom. Na jugovzhodni strani je neprehoden meander, iz katerega rahlo piha, na vzhodu pa 2 m ozko prezno.

JELOVŠČEK je levi pritok Zadlašice. V srednjem toku teče po koritih z več slapovi.

Med **TOLMINSKIM MIGOVCEM** in **TOLMINSKIM KUKOM** je kraška ravnata s 17 raziskanimi jamami in prezni.

IME	KATAST. ŠTEVILKA	GLOBINA (v m)	DOLŽINA (v m)	O P O M B E
M1	4621	61	112	/
M2	4465	350	/	Kavkna jama, stopnjasto b.
M3	4468	15	/	snežno prezno
M4	4485	11	/	/
M5	4469	20	29	triye vhodi
M6	4622	67	/	stopnjasto b. s snegom
M7	4623	20	35	/
M8	4624	13	22	triye vhodi
M9	4625	19	23	poševna jama
M10	4626	33	/	snežno prezno
M11	4627	6	/	rezno
M12	4628	19	/	širje vhodi
M13	4629	15	29	poševno prezno
M14	4630	22	15	rezno
M15	4631	58	/	snežno prezno
M16	ni reg.	547		globoko stop. rezno
M17	ni reg.	48		ledenica

ZADLAŠCA je najmočnejši pritok Tolminke. Na dan prihaja s kraškim izvirom, strugo pa ima zajedeno v sotesko in korita. Izvir zajet za hidroelektrarno Zadlašca in vodovod, ki napaja Tolmin in okolico. Močan kraški izvir reke Zadlašce leži med podornim skalovjem, na nadmorski višini 780 m. Cevovod je speljan v tunel in nato po desnem bregu reke.

ZGORNJA KORITA ZADLAŠCE se začno kmalu pod izvirom. Brez posebne opreme so neprehodna in nedostopna. Do vode je mogoče priti v razširitvi, kjer so v NOB postavili tehniko "Krn". Na mestu, kjer se korita razširijo, pada v globino 25 do 30 m visok slap. V levi

prepadni steni so plasti nenavadno odlomljene, tako da so nastale strme plošče.

Ta korita se po nekaj sto metrih zopet razširijo v sotesko in se po vmesnih zožanjih in ponovnimi razširitvami, tik pred sotočjem pa stisne v spodnja korita. Značilna modrozelena voda se v slapovih (Skakalci) spušča po strugi v korita, dere v brzicah in zastaja v tolminih. Za koriti, ki jih v območju Tolminskega korita tvori deroča voda, se izliva okoli 195 m nad morjem v Tolminko.

LEVI PRITOK ZADLAŠCE s Krikovega vrha je zajeden v ozko strmo sotesko. Voda pada v globino v številnih lepih slapovih.

ZADLAZ-ČADRG je razloženo naselje na pobočju nad Zadlašco. Stavbe tega prehodnega območja so alpsko-mediteranskega tipa, večina zgrajene v 19. stoletju. Osamljene domačije tvorijo stanovanjski in spremljajoči gospodarski objekti: hlevi, seniki, kašče-kleti. Vas je zanimiva zaradi zanimive arhitekture. Nad vasio je bil 1895. leta na vrhu **KOBILNIK** postavljen 2-3 m visok križ. Do njega je bila speljana v zadnjih letih preteklega stoletja romarska pot. Po legendi naj bi se na Kobilniku prikazala Marija. Kasneje so na vrhu našli ostanke meteorita, zato sklepajo, da je videnje Marije povezano z njegovim padcem na zemljo.

Strnjeni del zaselka **LAZ** je zgrajen na terasi pod Kobilnikom. Stavbni fond je oblikovan z značilnostmi 19. st. Naselje ima mediteranske značilnosti. Strme strehe imajo predvsem gospodarska poslopja. Vhodi v dnevne prostore so po zunanjih stopniščih in hodnikih, ki so varovana z lesenimi ograjami.

ZNAMENJE PRI HIŠNI ŠT. 9 (Laz) je preprosto, zidano znamenje pred vasio. Ima zaključeno segmentno nišo in ravno betonsko streho. Arhitektonski detajli so vrisani v ometu okvira niše. Niše zapirajo kovana mrežasta vrata. Znamenje predstavlja značilno oblikovanje v času med obema vojnoma.

Pred vasio je značilno zidano znamenje s segmentom zaključeno nišo in ravno betonsko streho. Predstavlja tipično oblikovanje v prehodu 19. in 20. st. na Tolminskem.

Na zadružnem domu (št. 13) je **SPOMINSKA** plošča padlim domačinom v 2. svetovni vojni.

ZADLAZ-ŽABČE je razloženo naselje na pobočju nad Zadlaščico. Delno se nahaja na njenem levem in delno na desnem bregu. Stavbni fond je prehodnega mediteransko-alpskega tipa izoblikovan predvsem v devetnajstem stoletju. Obnovljene so bile po obeh vojnah. Plitve korčne strehe na domovih so tudi tu bolj strme na gospodarskih objektih.

V strugi Zadlašce je v Košani, pod zaselkom Skavnik, koča ciklostilne **TEHNIKE "KRN"**, ki je kasneje delovala pod šifro C-32. Zgrajena je bila v približno 70 m globokem prepadu, pod previsno steno. Ob koči je bil postavljen tudi šotor, zraven pa poljska kuhinja. Tehnika je začela delovati decembra 1943 in je delovala v večmesečnih presledkih do konca vojne. V njej so razmnoževali literaturo, letake in obrazce za področje Tolminske v času druge svetovne vojne. Že leta 1951 je bila obnovljena pod vodstvom borcev NOB, zato spada med avtentične spomenike.

V vasi **ŽABČE** pri Tolminu, ki leži pod pobočjem Žabijskega vrha, na terasah levega brega Tolminke, je več zanimivih arhitektonskih spomenikov.

DOMAČIJA PRI FRATNKU je slikovito poslopje sredi vasi. Na vhodni fasadi je leseni gank, ki ga prekriva široki napušči korčne strehe. Vhoda v pritličju in etaži sta postavljena v razmerju zlatega reza glede na fasado. Spodnji vhod (vhoda sta na isti osi) je polkrožno zaključen. Poleg vhodov sta le še dve okenski osi (zajet je tudi mezanin) z manjšimi pravokotni okni. Odprtine so brez kamnitih detajlov, poslopje predstavlja tipično (tolminsko) mediteransko arhitekturo izoblikovano v 19. st.

HIŠNA ŠTEV. 28 (ŠAVLIJEVI) je velika vrhkletna domačija z dvema etažama. Ob stanovalsko poslopje, z lesenim gankom na vhodni strani, ki ga prekriva širok napušč podprt s pomožnimi oporami na fasado, je prislonjeno ob rahlem fasadnem izmiku obsežno gospodarsko poslopje. Dostop do glavnega vhoda je po kamnitih stopnicah z zdno ograjo. Pod podestom je segmentno zaključen vhod v klet. Okenski okvirji so izvedeni s poslikavo (dvojna okna). Tudi ta domačija je značilen primer arhitekture 19.stoletja.

Sklenili smo krog. Vrnili smo se na izhodišče, to je v dolino Tolminke, in s tem v najlepši, turistično najbolj zanimivi del obeh dolin, v TOLMINSKA KORITA.

Zgornji del doline Tolminke je v mehkejšem krednem flišu in zato tudi širši. Proti sotočju z Zadlašco pa se v trših triadnih apnencih vrezuje v okoli kilometra dolga Tolmiska korita. V koritih so lepo vidni navpični, poševni prelomi, ter tektonski drse. Dostop je iz Tolmina preko Zatolmina, do parkirnega prostora z avtobusom ali avtomobilom, nato pa peš po markirani poti do Hudičevega mostu (60 m nad strugo Tolminke) in po betonski cesti proti Čadrgu (**Slika 2.**).

Druga možnost ogleda pa je, da s parkirišča, malo za tablo TNP, skrenemo na stezo desno do sotočja Tolminke in Zadlaščice. Tolminka prečkamo po visečem mostičku, steza v levo, nas vodi v najožji del korit Tolminke. Na koncu v živo skalno vkopanega predora se steza konča nad izvirom termalne vode s temperaturo 21,4°C. Ta pojav je redek v alpskem območju.

Nad mostičem preko Tolminke nas desna steza vodi v KORITA ZADLAŠCE, kjer so urejena zavarovana razgledišča v divjo sotesko. Po nastanku in obliku so podobna koritom Tolminke, le da imajo te na Zadlašci manjše razsežnosti. Omeniti velja "Medvedovo glavo" (**Slika 3.**), večji trikotni balvan, ki se je zagozdil med ozke stene korit in tvori naravni most. Pot se spusti še do skupine manjših slapov imenovanih Skakalce na pritočni strani korit. Za povratak do parkirišča in okrepečevalnice moramo na cesto proti Čadrgu in nato po njej čez "Hudičev most", od koder je lep pogled na Tolminska korita z višine 60 m. Možna je torej krožna pot z ogledom obeh korit in slapov.

Nad sotočjem Tolminke in Zadlašce se odpira v pobočju nad cestno serpentino vhod v okoli 600 m dolg splet rorov ZADLAŠKE ali Dantejeve jame. Jama je študijski objekt za kraško hidrologijo in biologijo. Predstavlja ga 1140 m dolg in 41 m globok jamski splet. V začetnih delih je jama lepo zasigana, kapniki pa v večini polomljeni. Po stenah je veliko podpisov, najstarejši iz 1862 leta. Jama ima tri vhode, ki se kmalu združijo v rov širok 1,5 m in visok do 2 m. Po nekaj zavojih se rov razširi, v njem pa je več skalnih stebrov. Na koncu pripelje v Dvorano podpisov, kjer se jama razcepi v splet majhnih rorov, oziroma meandrov. Na nekaterih mestih so po dnu in stenah velike količine blata.

Pred vhodom je na mestu nekdanje spominske plošče vzdiana manjša, na kateri piše:

"Kot gost oglejskega patriarha Pagano della Torre v gradu Kozlov rob nad Tolminom je leta 1319 zrl lepoto kraja in strahoto teh sotesk pesnik Dante Alighieri."

Napis govori o obisku pesnika Dantega Alighierija. Prav korita Tolminke naj bi ga navdihnila za opis Pekla v Božanski komediji.

Obisk pesnika zgodovinsko ni potrjen, jamo pa vendarle po izročilu imenujejo Dantevega jama. Izročilo tudi pravi, da se je podnevi skrival v jami oz. njeni bližini, ponoči pa naj bi bil med grajsko gospodo na tolminskem gradu. V mraku so ga večkrat videli sedeti v rdeči obleki pred jamo. Tu naj bi zložil ob pogledu na divjo sotesko Korit nekaj spevov Pekla.

Do jame dospemo, če nadaljujemo pot naprej od Hudičevega mosta proti Čadrgu. Za začetnim vhodom v jamo je labirint, zato je pri obisku potrebna previdnost.

VIRI IN LITERATURA:

Naravna dediščina v dolini Tolminke in Zadlaščice (porečje Tolminke) ZVNKD
Kulturna dediščina v dolini Tolminke in Zadlaščice (porečje Tolminke) ZVNKD

"Hudičev most"
60 m nad strugo Tolminke

"Medvedova"
glava v koritih Zadlaščice

POROČILO O DELU BIOLOŠKE SKUPINE

Laura Ozebek¹

UVOD

Bioško skupino so leta 1990 sestavljali Aleš Prešern, Tadej Pukl, Ida Weiss, Jasmina Ros, Jana Žagar in Romana Karas. Za nalogo so imeli spoznavanje tipa vegetacije in ugotavljanje rastlin v območju Tolminskih Julijev.

Dejavnost skupine je razvidna iz pričujočega dnevnega poročila.

V ponedeljek, 20. avgusta je skupina, po ogledu naselja Tolmin, obiskala vališče sladkovodnih rib na potoku Vodiučk, levem pritoku Soče pred Mostom na Soči. Valilnica je last ribiške družine Tolmin in jo vodi dipl. veterinar Dušan Jesenšek.

V torek, 21. avgusta so ocenjevali poraščenost z gozdno vegetacijo v dolini Tolminke od izvira do izliva v reko Sočo.

Sredin dopoldan 22. avgusta je minil v pripravah na raziskovalno delo v gozdu in ob reki Tolminki. Predvsem so se seznanjali z navodili za delo. Popoldan so obiskali Tolminska korita, kjer so nabirali vzorce prsti in plodove jagodičevja. Ogledali so si tudi območje termalnega vrelca v koritih. Kasneje so herbarizirali rastline, določali in prepoznavali favno in floro reke Tolminke.

V četrtek, 23. avgusta so analizirali in določali na terenu nabran material. Popoldansko delo je potekalo na terenu, ob vznožju osamelca Kozlov rob.

V petek, 24. avgusta so šli v gozd z gozdarjem Ivanom Rejcem, zaposlenim pri Soškem gozdnem gospodarstvu v Tolminu. Popoldan so o tem sestavili poročilo.

V soboto 25. avgusta so pregledali nabrani material in sestavili poročilo. Preostali del dneva so prebili pri sestavljanju idejnega programa za turistični obisk doline Tolminke.

Nedelja, 26. avgusta je minila hitro ob sestavljanju idejnega programa za razstavo in pripravi razstave.

Ob pripravi razstave, v ponedeljek 28. avgusta, so izdelali tudi herbarij in z ilustracijami popestrili vsebino razstave.

GOZD IN GOSPODARJENJE Z NJIM

Ker je o samem gozdu in rastju v njem več napisanega v članku Iztoka Mlekuža: Gozdovi v dolini Tolminke in Zadlaščice, naj na tem mestu opišemo le nekaj vtisov iz razgovora z gozdarji, ki so skupino pospremili v gozdove tega območja, ter nekaj rezultatov našega dela.

Zemljische parcele, na katerih rastejo gozdovi, so majhne in zaradi lažjega spravila lesa postavljene vzdolž pobočij.

Gozdove se deli v katastrske občine in nato na oddelke (npr. 11. oddelek, 12. oddelek). Gozdovi v porečju Tolminke so razdeljeni v dva gozdna katastra: Zatolmin in Čadrg. Oddelki so označeni tudi v naravi. Za vsak oddelek je gospodarjenje posebej predpisano. Naveden je prirastek lesne mase na hektarju površin. V slabše rodovitnih gozdovih je prirastek $1\text{m}^3/\text{ha}$. V rodovitejših gozdovih je prirastek $3\text{m}^3/\text{ha}$. Tako količino lesa lahko tudi pridobijo iz posekanega gozda. Posekana drevesa spravlja iz hribov v dolini s posebnimi žičnicami, vlačilci in tovornjaki.

Na strmem terenu z malo vlage in slabšo osvetljenostjo prevladujeta črni in beli gabri, na vlažnejših in svetlejših področjih pa bukev, javor in jesen.

¹ Prof.biol., Alpkomerc Tolmin, za objavo priredil prof. Radovan Lipušček

Način sečnje je točno določen. Ko lastnik seka drevesa na parceli, mora posekati drevo 0,5 m nad zemljo, saj je štor, ki ostane pomemben za obnovo gozda.

V nekaterih predelih doline Tolminke je gozd močno razredčen. Da bi se stanje popravilo, odstranjujejo šibkejša drevesa, da bi se zdrava lahko okreplila in odebnila.

Dolino Tolminke poraščajo gospodarsko nekvalitetni gozdovi. Na obeh bregovih Tolminke so varovalni gozdovi. V njih sečnja ni dovoljena. Gozdarji vsakih desetih let opravijo pregled gospodarjenja z gozdovi.

Državni gozdovi se na tem območju obnavljajo naravno. Pred nekaj leti so 3 ha gozda umetno pogozdili z 10.000 smrekami. Gozdarji Soškega gozdnega gospodarstva Tolmin se trudijo, da bi vzgojili gospodarsko pomemben in uporaben gozd. Čez 80-100 let bodo posajena drevesa smrek primerna za posek kot kvaliteten gradbeni les.

S pomočjo literature in ogledov na terenu so spoznali, da gozdne združbe na desnem bregu Tolminke - Vodil vrh, Mrzli vrh, Rdeči rob, Lipnik sestavljajo:

- a) *Arunco - Fagetum*: kresničevje - bukev,
- b) *Cephalanthero - Fagetum*: naglavka - bukev,
- c) *Cytisantho - Ostryetum*: relika - gabri,
na levem bregu Tolminke - Vrh Ruta, Grušnice, Tolminski Migovec, Tolminski Kuk pa so:
 a) *Adenostyloglabre - Picetum*: goli lepen - smreka
 b) *Cytisantho - Ostryetum*: relika - gabri
 c) *Cephalanthero - Fagetum*: naglavka - bukev
 d) *Rhodothamno - rhododendretum*: dlakavi sleč - navadni slečnik
 d) *Anemone - Fagetum*: veterica - bukev

Predstavniki teh združb so:

- a) Beli jesen (*Fraxinus excelsior*), družina Oljčnice (*Oleaceae*),
- b) Črni jesen (*Fraxinus ornus*), družina Oljčnice (*Oleaceae*),
- c) Nagnoj (*Laburnum anagyroides*), družina Leguminosae,
- č) Dren (*Cornus mas*), družina Drenovci (*Cornaceae*),
- d) Hrast (*Quercus frainetto*), družina Skledičnice (*Fagaceae*),
- e) Smreka (*Picea abies*), družina Iglavci (*Anaceae*), rod *Picea*,
- f) Macesen (*Larix decidua*), družina Iglavci (*Pinaceae*),
- g) Lipa (*Tilia platyphyllos*), družina Lipovke (*Tiliaceae*),
- h) Črni bezeg (*Sambucus nigra*), družina Kovačnikovci (*Caprifoliaceae*),
- i) Mokovec (*Sorbus aria*), družina Rožnice (*Roseaceae*),
- j) Maklen (*Acer campestre*), družina Javor (*Acer*),
- k) Navadni gabri (*Carppinus betulus*), družina Corylaceae,
- l) Črni gabri (*Ostrya carpinifolia*), družina Corylaceae,

Pregledali so tudi katere GORSKE TRAVNIŠKE IN ZDRAVILNE RASTLINE rastejo v tem območju.

- a) Alpska škržolica (*Hieracium alpinum*), družina Radičevke (*Asteraceae*).
- b) Navadna ciklama (*Cyclamen purpurascens*), družina Jegličavke (*Primulaceae*).
- c) Alpski bodak (turek) (*Carduus defloratus subsp. defloratus*), družina Nebinovke (*Aster*).
- d) Predalpski glavinec (*Centaurea alpestris*), družina Nebinovke (*Aster*),
- e) Lasasta črvinka (*Minuartia capillacea*), družina Klinčnice (*Caryophyllaceae*),
- f) Sternbergov klinček (*Dianthus monspessulanus subsp. sternbergii*), družina Klinčnice (*Caryophyllaceae*),
- g) Repasta preobjeda (*Aconitum napellus*), družina Zlatičnice (*Ranunculaceae*) ima liste grobo deljene.

- h) Skalna kernerjevka (*Kernera saxatilis*), družina Križnice (*Brassiaceae*),
- i) Ripeča zlatica (*Ranunculus acris*), družina Zlatičnice (*Ranunculaceae*),
- j) Gozdna krebuljica (*Anthriscus sylvestris*), družina Kobulnice (*Apiaceae*),
- k) Marjetica (*Bellis perennis*), družina Nebinovke (*Aster*),
- l) Brkata zvončnica (*Campanula barbata*), družina Zvončičevke (*Campalouaceae*),

ZDRAVILNE RASTLINE

- a) Kamilica (*Matricaria chamomilla*), družina Košarice (*Asteraceae*),
- b) Dobra misel (*Origanum vulgare*), družina Ustnatice (*Lamiaceae*),
- c) Gladišnik (*Agrimonia eupatoria*), družina Rožnice (*Roseaceae*).
- d) Ozkolistni trpotec (*Plantago lanceolata*), družina Trpotčevke (*Plantaginaceae*),
- e) Navadni rman (*Achillea millefolium*), družina Nebinovke (*Aster*),

JAGODNICE

- a) Navadni jagodnjak, gozdna jagoda (*Fragaria vesca*), družina Rožnice (*Rosaceae*),
- b) Navadni šipek (*Rosa canina*), družina Rožnice (*Rosaceae*),
- c) Robida (*Rubus fruticosus*), družina Rožnice (*Rosaceae*),
- č) Trdoleska (*Euonymus europaeus*), družina Trdoleskovke (*Euonymus L.*),
- d) Dren (*Cornus mas*), družina Drenovke (*Cornus L.*),
- e) Grenkoslad (*Solanum dulcamara*), družina Razhudnikovke (*Solanaceae*),
- f) Črni bezeg (*Sambucus nigra*), družina Bezgovke (*Sambucus L.*),
- g) Svib ali rdeči dren (*Cornus sanguinea*), družina Drenovke (*Cornus L.*),

V gozdovih doline Tolminke raste le malo vrst GOB. Tu najdemo predvsem lisičke, jurčki, sirovke, cigančki, mraznice - štorovke.

Po drevesnih deblih v dolini Tolminke se ovijata PLEZALKI bršljan in srobot. Gospodarsko sta obe plezalki škodljivi.

Poleg določanja rastlin je skupina poskušala ugotoviti tudi katere vrste **metuljev**, so v tem času (avgust) najpogosteje in katere vrste **živali živijo v tleh**. Bolj kot same vrste, je člane skupine zanimala metoda raziskovalnega dela.

Ujeli smo naslednje metulje in jih s pomočjo literature določili:

- a) Deteljna zlata osmica (*Colias alfacariensis Ribbe*), družina belini (*Pieridae*) Po žvepleno rumeni barvi so ugotovili, da je metulj samec. Na sredini prednjih kril ima črno pego, konice pa so črnkasto svetlo lisaste, zadnja krila imajo oranžno-rdečo dvojno pego. Spodnja stran je rumenkasta s črno pego na prednjih krilih, s srebrno osmico na zadnjih krilih in z ozkim pasom temnejših pegic. Gosenica tega metulja je zelena z rumenimi vzdolžnimi črtami in črnimi pegicami.
- b) Ruski medvedek ali kosmatinec (*Panazia quadripunctaria Poda*), družina Kosmatinci (*Arctiidae*) Barva prednjih kril je rumenkasto bela s črnimi prečnimi pasovi. Zadnja krila in zadek sta rdeča z modro črnimi lisami. V nevarnosti pokaže metulj zadnja kričeče obarvana krila. Je rahlo strupen. Razširjen je proti jugu, pri nas v Primorju. Leta od julija do septembra. Gosenica je črna s kratkimi dlakami, bradavicami in vrstami rumenkastih lis.
- c) Modrooki okar, vijoličasti okar (*Minois dryas Scop*), družina Okarji (*Satyridae*) Po temno rjavi barvi kril smo ugotovili samca. Na prednjih krilih ima dvoje manjših modrih, črno obrobljenih očes. Spodnja stran kril je nekoliko svetlejša, z večjimi očesi in sivo rjavim prečnim pasom na zadnjih krilih. Pri nas ga najdemo na suhih kraških travnikih od julija do septembra. Gosenica je rumeno siva, s temno hrbtno linijo. Metulj prezimi kot gosenica.

Pri ugotavljanju živiljenja v tleh smo uporabljali dve metodi:

- tehniko sušenja na suhem liju - Berlezejev lijak in
- sejanje vzorcev tal.

Uporabljali smo prvo metodo, zato jo bomo nekoliko opisali.

Vzorec tal smo stresli v plastično vrečko, v kateri se je obdržala vlaga do prihoda v šolo. Iz vrečke živali niso mogle pobegniti.

Po prihodu v šolo smo vzorec stresli na cedilo nad lijakom. Pod lijak smo postavili posodico z alkoholom in prižgali žarnico. To smo sušili 48 ur.

Zaradi sušenja in svetlobe so se talne živali pomikale navzdol proti mrežici, dokler niso zlezle skozi mrežne reže in padle v lijak. Po strmih stenah so se skotalile v podstavljenou posodico. Prvotno, med substratom skrite, nevidne živalice so postale vidne.

Pri zbiranju in določanju smo si pomagali z lupo in mikroskopom.

V tleh smo našli predvsem pršice, male in podolgovate skakače ipd.

Pršice so svetlo do temnorjave kroglice, ki se pogosto leskečejo. Nekatere med njimi v vodi potonejo, druge plavajo po površini.

Mali in podolgovati skakači so beli, sivi in modrikasti. Večinoma plavajo na vodni površini. Vmes so še drobne stonoge, pajki, paščipalci in drugi prebivalci stelje in zemlje.

Zgoraj navedeni izbor rastlin in živali je skop prikaz pestrega življenja v obravnavanem področju.

Mladi biologi so ob spoznavanju življenja v naravi spoznali predvsem način raziskovanja in dela na taborih.

VIRI IN LITERATURA

1. Grlič L.: Užitne divje rastline, CZS, Ljubljana, 1980
2. Martinčič - Sušnik: Mala flora Slovenije, CZS, Ljubljana, 1969
3. Lippert V.: Travniške cvetnice, priročnik, zbirka Sprehodi v naravo, MK, Ljubljana, 1989
4. Diert W.: Metulji, priročnik, zbirka Sprehodi v naravo, MK, Ljubljana, 1989

**UDELEŽENCI ALPSKIH MLADINSKIH RAZISKOVALNIH TABOROV,
TOLMIN, 1988-1990**

VODSTVO IN MENTORJI:

RADOVAN LIPUŠČEK, TOLMIN, vodja taborov
dr.JURIJ KUNAVER , LJUBLJANA, fizično geografska skupina
HELENA ČUJEC STRES, TOLMIN, jezikoslovna skupina
INGA BREZIGAR MIKLAVČIČ, NORICA GORICA, etnološka skupina - materialna kultura
JANEZ DOLENC, TOLMIN, zgodovinska in etnološka skupina - duhovna kultura
MIRAN DROLE, KNEŽA, fizikalna skupina
KATJA KOGEJ, NOVA GORICA - etnološka skupina - združenstvo
MARTINA BENEDEJČIČ, TOLMIN, družboslovna skupina
MARJANA BARBIČ, KOZMERICE 7A, MOST NA SOČI, družboslovna skupina
LJUBA GIANINA, VOLARJE 2, TOLMIN, kemijsko skupino
LAURA OZEPEK, PREGLJEV TRG 3, TOLMIN, biološka skupina

POMOČNIKI MENTORJEV:

KARLA KOFOL, PEČINE
MARKO GREGO, TOLMIN

4. AMRT, TOLMIN, 14.-23.08.1988:

DIJAKI:

1. BARBIČ ANDREJ, TRZIN, REBOLJEVA 30, 61234 MENGEŠ
2. BAUMAN MAJDA, NA GOMILI 3, 62204 MIKLAVŽ
3. BERNIK NADJA, C. NA POLŽEVO 15, 61294 VIŠNJA GORA
4. DUH ALEKSANDER HEROJA BRAČIČA 10 61000 MARIBOR
5. GLUKS NENAD, CESARJEVA 29, 68000 NOVO MESTO
6. GONCZ ANA MARIJA, MLINSKA 10, 69220 LENDAVA
7. HABIČ ALEKSANDRA, GRADIŠNIKOVA 18, 61353 BOROVNICA
8. KAVČIČ BOJANA MODREJ 1/A 65216 MOST NA SOČI
9. KOSTANJŠEK MARJANCA, GORTANOVA 11, 65281 IDRIJA
10. LEMUT MARJANA ZATOLMIN 43 65220 TOLMIN
11. OSTERBURG BERNHARD, ESSLINGER STR. 102, D-7303, FILDERN, NEU-HAUSEN, DEUTSCHLAND
12. PAULINIČ IRENA, HOČKO POHORJE 11A, 62311 HOČE
13. PAVLIŠIČ MATJAŽ, M. KOZINE 6, 68340 ČRНОМЕЛЈ
14. STRES ŠPELA, ZATOLMIN 43A 65220 TOLMIN
15. URŠIČ JANJA, SPODNJA IDRIJA 193 65218 SPODNJA IDRIJA
16. ŠKERLJ AMALIJA, CESTA NA BRDO 123, 61000 LJUBLJANA,
17. ŠKRUBEJ KATJA, GLINŠKOVA PLOŠČ 16, 61000 LJUBLJANA
18. ŠONC DEJAN, KAJUHOVA 9, 68340 ČRНОМЕЛЈ
19. ŽVAN MOJCA, ADAMIČEVA 25, 61290 GROSUPLJE

ŠTUDENTI:

20. KOSI MIHA, ŽABARJEVA 10, 61000 LJUBLJANA
21. LIKAR JURE, JAKŠIČEVA 9, 61000 LJUBLJANA
22. SOVINC KLARA, KOMPAL 100, 63220 ŠTORE
23. ŠALEJ MATJAŽ, KAJUHOVA 26, 63320 VELENJE
24. ŠTEFANIČ NATAŠA, GRADNIKOVE BR. 19, 65000 NOVA GORICA
25. RAKOVIČ BORIS, PREŠERNOVA 13, 61000 LJUBLJANA

26. PAVŠEK MIHA, KOSOVELOVA 6, 61000 LJUBLJANA
27. KOFOL DARJA, PEČINE 32, 65283 SLAP OB IDRJICI
28. KOFOL KARLA, PEČINE 32, 65283 SLAP OB IDRJICI

5. AMRT, TOLMIN, 13.-23.8.1989

DIJAKI:

29. BALE NORMA ČREŠNJEVCI 16 69250 GORNJA RADGONA
30. BIZJAN BARBARA SOKOLSKA 6 68233 MIRNA
31. DUH ALEKSANDER HEROJA BRAČIČA 10 61000 MARIBOR
32. DROŽINA GORAZD PREKMURSKE ČETE 10 69000 MURSKA SOBOTA
33. GERGOLET SIMONA KOROŠKA CESTA 118 62000 MARIBOR
34. KONESTABO NATAŠA U.HEROJA SLAKA 20 68210 TREBNJE
35. LEMUT MARJANA ZATOLMIN 43 65220 TOLMIN
36. LETNIK BREDA KOSOVA 9 62000 MARIBOR
37. LISAC DAMJANA KAJUHOVO NAS. 12 61330 KOČEVJE
38. MIŠČEK POLONA PETROVIČEVA 9 61000 LJUBLJANA
39. NOVAK DARINKA BRATONCI 168 69231 BELTINCI
40. PAVLIŠIČ MATJAŽ, M. KOZINE 6, 68340 ČRНОМЕЛЈ
41. PEJOVNIK URŠKA IŽANSKA 164 61000 LJUBLJANA
42. PEJOVNIK JANEZ IŽANSKA 164 61000 LJUBLJANA
43. REPIČ TAMARA NASELJE LJ.PRAVICE 50 69000 MURSKA SOBOTA
44. RISTIČ ALENKA GREGORČIČEVA 10 65220 TOLMIN
45. STRES ŠPELA, ZATOLMIN 43A 65220 TOLMIN
46. ŠKOFIC MAŠA SREDNJE JARŠE 43 61230 DOMŽALE
47. TURK TANJA LENDAVSKE GOR. 441 69220 LENDAVA

ŠTUDENTI:

48. ODAR ŠPELA NOMENJ 49 64264 BOHINJSKA BISTRICA
49. RADEŽ MATEJA KIDRIČEVA 35A 61240 KAMNIK
50. SITAR MARJANA MOŠNJE 36 64240 RADOVLJICA
51. KOFOL DARJA PEČINE 32 65283 SLAP OB IDRJICI

6. AMRT, TOLMIN, 19. - 28.8.1990

DIJAKI:

52. BANDELJ KRISTJAN CANKARJAVA 58 65000 NOVA GORICA
53. DUH ALEKSANDER HEROJA BRAČIČA 10 61000 MARIBOR
54. FUŽIR GABRIELA PREŠERNOVA 10 61234 MENGEŠ
55. JEVŠEK MARKO ROŠPOH 12A 62000 MARIBOR
56. JUG MATJAŽ, ŽAGARJAVA 7, 65220 TOLMIN
57. KARAS ROMANA POLJSKA 16 69000 MURSKA SOBOTA
58. KRANJČEC RENATA ZLATOLIČJE 103, 62205 STARŠE
59. LEMUT MARJANA ZATOLMIN 43 65220 TOLMIN
60. LETNIK BREDA KOSOVA 9 62000 MARIBOR
61. MAKAROVIČ MARJANA VLAHOVIČEVA 2 68250 BREŽICE
62. MIŠČEK POLONA PETROVIČEVA 9 61000 LJUBLJANA
63. MLAKAR BOŠTJAN REGENTOVA 4 62000 MARIBOR
64. NAPOTNIK BOŠTJAN, NAZARJE 90, 63331 NAZARJE
65. PEJOVNIK URŠKA IŽANSKA 164 61000 LJUBLJANA
66. PEJOVNIK JANEZ IŽANSKA 164 61000 LJUBLJANA
67. PREŠERN ALEŠ AŽMANOVA - BRDO 36 61000 LJUBLJANA
68. PUKL TADEJ AŽMANOVA - BRDO 4 61000 LJUBLJANA

69. ROS JASMINA NASELJE 14.DIV. 3 69000 MURSKA SOBOTA
 70. ROŽIČ BOŠTJAN DOBLIČE 1 68340 ČRNOMELJ
 71. RUTAR PRIMOŽ LJUBINJ 24 65220 TOLMIN
 72. STRES ŠPELA, ZATOLMIN 43A 65220 TOLMIN
 73. ŠRAJ MAJDA VIŠEVIK 8 61386 STARI TRG PRI LOŽU 1
 74. WEISS IDA NA OBRIH 9 68330 METLIKA
 75. VIDMAR ALENKA ILOVŠKI ŠTRADON 27A 61108 LJUBLJANA
 76. ŽAGAR JANA, ŽAGA 2, 65224 SRPENICA

ŠTUDENTI:

77. BONČA TINA, PARTIZANSKA 47, 64220 ŠKOFJA LOKA
 78. KOFOL KARLA, PEČINE 32 65283, SLAP OB IDRIJCI
 79. SITAR MARJANA MOŠNJE 36 64240 RADOVLJICA

DRUGI SODELAVCI:

80. DOLENC MOJCA, GRAJSKA 8, 65220 TOLMIN
 81. KRISTAN MIRO, ZATOLMIN 16, 65220 TOLMIN
 82. BARBIČ JERNEJ, KOZMERICE 7, 65216 MOST NA SOČI

Skupinska fotografija udeležencev tabora 1988 na stopnišču pred cerkvico Sv. Duha v Javorci.

DODATEK

Helena Čujec Stres

SLOVAR NAREČNIH BESED**A**

- abúpan (prid. sam. m.) - obupan
 abcárat (gl.) - obupati
 abhaíla (sam., ž.) - obhajilo
 abjúna (količinski prislov) - veliko
 ablačí se (gl.) - oblačiti se (vreme)
 ablátoule (sam., sr.) - zelene lupine oreha
 ablíca (sam., ž.) - repa
 abrámnice (sam., sr.) - naramnice
 abrát (gl.) - obirati
 abútú (sam., sr.) - obutev
 acbírki (6.skl z acbirkmi) -
 (sam., m.) - ocvirki
 acbírkouca (sam., ž.) - ocvirkovica, potica iz
 ocvirkov
 ačí (sam., sr.) - oči
 ačmát se (gl.) - okrepiti
 admán (prislov) - prikrajšati se ali koga
 adtéjčt (gl.) - odteči
 aigráje (sam., ž.) - ograja
 áhtat (gl.) - paziti
 ákrli (sam., ž.) - kvačka
 altár (sam., m.) - oltar
 amít (gl.) - omiti
 amžúrk (sam., m.) - privid
 anjéterou (svoj. prid., m.) - njegov
 aniatrát (gl.) - glagol, ki zaznamuje dejav-
 nosti, ki jih ni moč izraziti
 anuó (nedol. zaim.) - nekdo, neki
 apáša (sam., ž.) - drobne rozine
 apatiáka (sam., ž.) - lekarna
 apartánk (sam., ž.) - koš
 apklátk (sam., m.) - obkladek
 arbídanca (sam., ž.) - robidnica
 ardéjče (prid., ž.) - rdeča barva
 arát (gl.) - orati
 ardéiče piásca (sam., ž.) - rdeča pesa
 ariáua (prid., ž.) - rjava
 arména (prid., ž.) - rumena
 arníca (sam., ž.) - seno prve košnje
 astrgáča (sam., ž.) - ostrnica
 aščájet se (gl.) - obotavljati se
 aštaríje (sam., ž.) - gostlina
 aštír (sam., ž.) - gostilničar
 atáua (sam., ž.) - otava (seno druge košnje)
 atrák se je radu (fraza) - otrok se je rodil
 atrákč (sam., m.) - otrok
 áuca (sam., ž.) - ovca

B

- auiínk (sam., m.) - ovinek
 auiúat (gl.) - ovijati
 azdrábát (gl.) - ozdraveti

- bájer (sam., m.) - tolmun
 bájnk (sam., m.) - lesena skrinja za spravl-
 janje različnega blaga
 bájšč (sam., m.) - božič
 bála (sam., ž.) - žoga
 baliat (gl.) - boleti
 balôta (sam., ž.) - večji kamen
 bár (sam., m.) - bar
 baraunice (sam., ž.) - borovnice
 básat (gl.) - nakladati
 bášk (sam., m.) - gozd
 becíkol (sam., ž.) - kolo
 báčiar (sam., m.) - večer
 báha (sam., ž.) - bolha
 bějn (členek, ž.) - no, ja, torej, saj ...
 bějnk (sam., m.) - lesena skrinja za spravl-
 janje različnega blaga
 bějn kápi nejč (fraza) - kajpak neki
 bejkipinejč (fraza) - kajpak neki
 békarcia (sam., ž.) - ura
 bendíma (sam., ž.) - trgatev
 beriéše (sam., ž.) - hlače
 bärlez (sam., ž.) - vrtavka
 bärusat (gl.) - potiskati proč od sebe
 bärskat (gl.) - pregledovati, iskati
 báržota (sam., ž.) - ohrov
 báť (sam., ž.) - utež pri uri
 bázie (sam., ž.) - bezeg
 bešeník (sam., ž.) - čebelijnjak
 běštie (sam., ž.) - zver, žival
 betjéra (sam., ž.) - trgovina
 betônči (sam.) - gumbi na bluzi
 betôni na rekôlcu (sam.) - gumbi na
 suknjiču
 báziac (sam., m.) - pijača iz bezga
 bážrát (gl.) - robkati
 báždou (sam., m.) - fižol
 biála (prid., ž.) - bela
 biárma (sam., ž.) - birma
 biártah (sam., m.) - predpasnik
 biátor (sam., m.) - veter
 bák (sam., m.) - bik
 biášče (sam., ž.) - vešča

bíle (sam., ž.) - vile
 bínsla (sam., ž.) - miza za mesenje kruha
 bíšče (sam., sr.) - jed iz repinega listja, ki je zmečkano s krompirjem
 biúnca (sam., ž.) - lopatka - orodje za premetavanje sipkega materiala
 blaúo (sam., ž.) - blago
 blísk (sam., m.) - blisk
 bòut (sam., ž.) - čumnata
 branculé (sam., ž.) - zapestnica
 bréjne (sam., ž.) - brinje
 briéskue (sam., ž.) - breskve
 briøza (sam., ž.) - breza
 búdli (sam., m.) - cmoki iz koruzne in bele moke
 búkbe (sam., ž.) - knjiga
 búkbe (sam., ž.) - molitvenik
 búkua (sam., ž.) - knjiga
 búla (sam., ž.) - oteklina, grič
 buónagrácia (sam., ž.) - karnisa
 búostua (sam., ž.) - revščina
 búota (sam., ž.) - čevelj - splošno
 buštín (sam., m.) - nederček
 búotar (sam., m.) - boter
 buótra (sam., ž.) - botra
 büt (sam., ž.) - utež (pri stenski uri)

C

cárauc (sam., m.) - obupanec
 cbèk (sam., m.) - žebelj
 cárar (sam., m.) - kazalec pri uri
 cáina (sam., ž.) - košara
 cbiøan (sam., m.) - sukanec
 cábát (gl.) - brcat
 cábát bala (fraza) - igrati nogomet
 ciøha (sam., ž.) - preobleka za blazino
 ciøpt (gl.) - cepiti
 ciépant (gl.) - pasti, kaniti
 cújne (sam., ž.) - krpa
 cíneri (sam., ž.) - štruklji, ki se zaviti v krpe
 kuhajo v sopari
 cukéte (sam., ž.) - bučke
 cükár (sam., ž.) - sladkor
 cúzal' (živa beseda) - duda
 cvírn (sam., m.) sukanec

Č

čapíni (sam., m.) - prijemalke
 čabar (sam., m.) - čeber
 čača (sam., ž.) - dekle
 čelést (prid.) - svetlo modra barva
 čerá (vpr. z.) - čigav
 čemín (sam., m.) - dimnik
 čemínar (sam., m.) - dimnikar

čésank (sam., m.) - česen
 čarnc (sam., m.) - črna kava
 čí (vpr. z.) - kje
 čiébar (sam., m.) - rjav hrošč
 čiepát (gl.) - kepati
 čiašne (sam., ž.) - češnje
 čikalč (sam., m.) - spodnje krilo
 čikle (sam., ž.) - krilo
 čítanca (sam., ž.) - verižica
 čikuláda (sam., ž.) - čokolada
 člén (sam., m.) - členek
 čímla (sam., ž.) - kumina
 číslna (sam., ž.) - jota iz repe
 číta (sam., ž.) - kita
 čúška (sam., ž.) - mašnica
 čužít (gl.) - ličkati

D

dán (sam., m.) - dan
 diétał (sam., ž.) - detelja
 diałat servicie (besedna zveza) - delati po nekaj ur na dan
 daš trié (gl.) - deževati
 diałana mliaka (besedna zveza) - posneto mleko
 drebúa (sam., ž.) - drevo
 dóhtar (sam., m.) - zdravnik
 duhoúan (sam., m.) - duhovnik
 dêkrli (sam., m.) - vreča za prenašanje
 dojenčka
 díkla (sam., ž.) - dekla
 dràt (sam., m.) - žica
 drát (gl.) - trajati
 droúa (5m drou, z drouam, h drouam) - drva
 dúšca (sam., ž.) - gumb na srajci
 duriét (gl.) - nič delati, čepeti
 duó (vpraš. zaim.) - kdo

a

alpéjne (sam., sr.) - lapuh
 alzáini (sam., m.) - rezanci

F

fantáč (sam., m.) - kavna usedlina oz. ječmenova kava
 fárba (sam., ž.) - barva
 fcou (sam., m.) - ruta
 fciérie (sam., ž.) - večerja
 farnát (gl.) - ošteti nekoga
 fartájle (sam., ž.) - jajčno cvrtje z zelenjavo (mlade koprive,, Janež, rman, špinaca)
 fažou (sam., m.) - fižol

fíga (sam., ž.) - smokve
 finérat (sam., m.) - naprstnik
 fišù (sam., m.) - okrasni naborek pri bluzi
 flák (sam., m.) - trak
 fláška (sam., ž.) - steklenica
 flíka (sam., ž.) - zaplata
 fríka (sam., ž.) - značilna tolminska jed
 fruóštk (sam., m.) - zajtrk
 ftoínka (sam., ž.) - regrat
 fùč (prisl. nač.) - napaka
 fùč (sam., m.) - vrsta dekliške igre
 fúsbal (sam., m.) - nogomet
 fúšta (sam., ž.) - butara

τ

tábriolč (sam., m.) - slinček
 tábrli (sam., m.) - roževinasta sponka za oblikovanje lasnega svitka
 tajink (sam., m.) - balkon
 rájžla (sam., ž.) - bič
 tákärli (sam., m.) - kvačka
 tamžún (sam., m.) - mlinček pri kokorit (?)
 rálтарce (sam., sr.) - lestvičasta ograja na vozičku
 ratít (gl.) - na silo potiskati
 tbánca (sam., ž.) - potica
 rbišna (prislov) - gotovo
 réinat (gl.) - prenehati
 tlás (sam., m.) - kozarec
 tláua (sam., ž.) - glava
 tlíhat (gl.) - barantati
 tlíhat cbéke (sam., besedna zveza) - ravnati
 žebuje
 tlíh zdej (prislov) - ravnokar
 tlísta (sam., ž.) - črv, deževnik
 tnát se (gl.) - nervirati se
 tóizar (sam., m.) - planinski čevelj
 tuórna (sam., ž.) - pokriti jašek
 tuóst (gl.) - igrati
 trábc (sam., m.) - vrabec
 tráble (sam., ž.) - grablje
 tráf (sam., m.) - graf
 trápt (gl.) - grabiti
 trda sniuájne (sam., besedna zveza) - hude sanje
 trébla (sam., ž.) - orodje za pobiranje
 žerjavice iz peči
 triuát se (gl.) - kesati se
 tréméine (sam., sr.) - grmenje
 trmí (gl.) - grmeti
 truózdje (sam., sr.) - grozdje
 tuij (sam., m.) - kolk
 túlcar (sam., m.) - drvar
 túna (sam., ž.) - travnik za hišo

H

hárbt (sam., m.) - hrbet
 hliøu (sam., m.) - hlev
 hliøb (sam., m.) - hlebec
 hô (medmet) - seveda, veliko
 hôlcat (gl.) - drvariti
 hrám (sam., m.) - klet pod hišo

I

játaada (sam., ž.) - jagoda
 jázbæc (sam., m.) - jazbec
 jéčman (sam., m.) - ječmen
 jéida (sam., ž.) - ajda
 iøamam rad (fraza) - ljubim te
 iøas (gl.) - jež
 ieøánaøa ørozdiø (sam., m.) - ribez

íhtau člebek (besedna zveza) - ihtav človek
 jóudat (gl.) - tarnati
 izabéla (sam., ž.) - grozdje

J

jápka (sam., ž.) - jabolko
 jásli (sam., sr.) - jasli
 jéløn (sam., m.) - jelen
 jómát (gl.) - imeti
 jéšk (sam., m.) - kis
 jast ad dèleč (gl.), fraza, vsi so jedli iz ene sklede za mizo
 jôta (sam., ž.) - jed iz kislega zelja ali repe
 jútra (sam., ž.) - jutro
 júzna (sam., ž.) - kosilo

K

kabíártá (sam., ž.) - pregrinjalo
 kabilca (sam., ž.) - kobilica
 káča (sam., ž.) - kača
 kadéj vpr. zaim.) - kdaj
 kadréje (sam., ž.) - stolica
 kadúmara (sam., ž.) - kumara
 kadúmar (sam., m.) - kumara
 káhølca (sam., ž.) - ploščice za na steno
 káin (sam., m.) - konj
 káinla (sam., ž.) - kangla
 kalciéte (sam., ž.) - dolge ženske nogavice
 kaljéna (sam., ž.) - koleno
 kálounca (sam., ž.) - poleno
 kakuaš (sam., ž.) - kokoš
 kakuó se klíčeš (fraza) - kako ti je ime
 kamár (sam., m.) - komar
 kamílce (sam., ž.) - kamilica
 kámra (sam., ž.) - soba

kanapè (sam., m.) - zofa
 kaniéla (sam., ž.) - cimet
 kápa (sam., ž.) - kapa
 kapanuón (sam., m.) - strjen sladkor v obliku stožca
 kapát (gl.) - kapljati
 kapòt (sam., m.) - plašč
 kapút (sam., m.) - plašč
 karáča (sam., ž.) - rogovila
 karamàč (sam., m.) - janež
 kàrc (sam., m.) - zajemalka
 kàrc (sam., m.) - strešnik
 kàrc (sam., m.) - ciklama (rastlina)
 karčk (sam., m.) - majhna zajemalka
 karéjne (sam., ž.) - korenje
 karéjnčák (sam., m.) - korenček
 kariéta (sam., ž.) - voz na dveh kolesih za prevažanje lesa
 karjóla (sam., ž.) - samokolnica
 karúkula (sam., ž.) - kripec
 karúkula (sam., m.) - pijanec (prenesena raba)
 kasíla (sam., ž.) - kosilo
 káša (sam., ž.) - ričet
 kàšt (sam., m.) - podstresje
 kaštát (gl.) - stati (denarno)
 katájne (sam., ž.) - grozdje
 karúóca (sam., ž.) - kočija
 kàsc (sam., m.) - kosec
 kàšne (gl.) - košenje
 kaštrúon (sam., m.) - žival, butara (oljke, lovor), zmerjanka
 katájne (sam., ž.) - vino iz domačega grozdja
 kauáč (sam., m.) - kovač
 kauát (gl.) - kljuvati (v rani), kovati konja
 káučmar (sam., m.) - tisti, ki je skopljal
 káuža (sam., ž.) - razlog
 kàza (sam., ž.) - koza
 kàzu (sam., m.) - kozel
 kàrdínca (sam., ž.) - steklena omara za posodo
 kì (vpraš. zaim.) - kaj
 kíšta (sam., ž.) - zaboj.
 kládua (sam., ž.) - kladivo
 klímpat (gl.) - stresati, razbijati po glasbilu
 klàp (sam., m.) - klop (žival)
 klapčuón (sam., m.) - teloh
 klás (sam., m.) - učilnica
 klóšta'r (sam., m.) - samostan
 kn'ízica (sam., ž.) - zvezek
 kócal (sam., m.) - deka
 kóčč muore stapat u kaša (fraza) - v kaši
 mora biti tudi svinjsko meso
 kolét (sam., m.) - ovratnik
 kólñ (sam., m.) - premog
 komári (sam., ž.) - babica (poklic)

komèž (sam., m.) - vezena jopica za ponoči
 konfužjòn (sam., m.) - zmeda
 kanzêrva (sam., ž.) - paradižnikova mezga
 korjéra (sam., ž.) - avtobus
 kosmuúle (sam., ž.) - kosmulja
 kóžarca (sam., ž.) - klobase iz kože in mesa
 kráfi (sam., m.) - krofi
 krátalc (sam., ž.) - ovratnik
 krampír u ablícah (sam., m.) - krompír v oblicah
 krampír u padiél (sam., m.) - pražen krompir
 krampír u salát (sam., m.) - zabeljen krompir (s kisom in ocvirki)
 krampír s skuta (sam., m.) - krompír s skuto
 kréj (sam., m.) - kraj
 kríépa (sam., ž.) - slaba posoda, posoda (zaničevalno)
 kriskíntl (sam., m.) - božično drevesce
 kráua (sam., ž.) - krava
 krùh (sam., m.) - kruh
 kuádor (sam., m.) - stenska slika
 kuartìn (sam., m.) - 1/4 litra (merska enota)
 kuaščic (sam., m.) - krhelj
 kuháinø (sam., ž.) - kuhanje
 kúhne (sam., ž.) - kuhinja
 kúháranc (sam., ž.) - kuhalnica
 kúrla (sam., ž.) - krogla
 kùle an kuste (prisl. nač.) - tako in drugače
 kúlki (vpr. zaim.) - koliko
 kultrína (sam., ž.) - zavesa
 kúmarda (sam., ž.) - kumarica
 kumrik (sam., m.) - bombaž
 kuóbčk (sam., m.) - popoldanska malica
 kuóčk (sam., m.) - prašič
 kúrnak (sam., m.) - kurnik
 kúščarca (sam., ž.) - martinček

L

labít se (gl.) - loviti se
 láibøn (sam., m.) - stranišče na štrbunk
 lahàt (sam., m.) - komolec
 lájhtør (sam., m.) - svečnik
 lána (sam., ž.) - kupljena volna
 landáuø (sam., neživa beseda) - vrsta prevoznega sredstva, kočija
 lapáta (sam., ž.) - lopata
 lasia (množ. sam.) - lasje
 látælc (sam., m.) - predal
 látænk (sam., m.) - latnik
 lédruk (sam., ž.) - radič
 lásica (sam., ž.) - lisica
 letuána (sam., ž.) - porodnica
 liøha (sam., ž.) - brazda
 línda (sam., ž.) - napušč

lômbær (sam., ž.) - lovor
 lomrêna (sam., ž.) - dežnik
 lôr (sam., m.) - cev
 lúža (sam., ž.) - luža
 lúitre (sam., ž.) - lestev

M

mà (medmet) - mašilo
 máca (sam., ž.) - bat
 mačkarát (gl.) - čečkati
 madruón (sam., m.) - črevesna bolezen
 madruón rája stisnu (fraza) - umrl je zaradi te bolezni
 maduón (sam., m.) - ploščica iz žgane gline - opeka
 marazín (sam., m.) - skladišče
 malauár (sam., m.) - pomožni zidar
 máløn (sam., m.) - mlin
 malancáne (sam., ž.) - jajčevci
 malít (gl.) - moliti
 málouñca (sam., ž.) - malina
 mántal (sam., m.) - plašč
 marájna (sam., ž.) - omara
 márøn (sam., m.) - sporočilo
 marúskli (sam., m.) - ošpice
 mása (količinski prislov) - zelo veliko
 mašína (sam., ž.) - stroj, avtomobil
 máuarcia (sam., ž.) - mavrica
 máškarca (sam., ž.) - pustna šema
 mašúat (gl.) - maševati
 matafir (sam., m.) - netopir
 mèdbed (sam., m.) - medved
 miédørje (sam., ž.) - gnojišče
 matla (sam., ž.) - megla
 meníh (sam., m.) - velikonočno pecivo, ki ima za glavico jajce, trup pa je iz testa spletena kita
 mesuá (sam., ž.) - meso
 maš (sam., ž.) - miš
 mešjétar (sam., m.) - meštar
 mešír (sam., m.) - mehur (svinjski), mehur pri opekliah
 metát se (gl.) - pretepati se
 mežát (gl.) - mižati
 mežlájne (sam., ž.) - doma tkano platno (vrsta blaga)
 minêstra (sam., ž.) - zelenjavna juha
 minêstra - bæžoloua (sam., ž.) - fižolova juha
 mírkælca (sam., ž.) - opica
 mizát (sam., m.) - dnevna soba
 mláka (sam., ž.) - mlaka
 mliéka (dielana) - (sam., ž.) - mleko (kislo)
 mlínar (sam., m.) - mlinar
 mrák (sam., m.) - mrak
 mrèule (sam., ž.) - mravlja

N

nàra emn. nařeo (sam., ž.) - noga
 nahtkástal (sam., m.) - nočna omarica
 napabiødat ureme (gl.) - napovedovati vreme
 našíemt se (gl.) - našemiti se
 niwa (sam., ž.) - njiva
 nuøs (sam., m.) - nos
 núcat (gl.) - potrebovati
 núač (sam., ž.) - noč
 nosit žiérnanca žiérnat (besedna zveza) - nositi k žegnu

O

omlête, z marmelada, s skuta, zriézane na župa (sam., ž.) - palačinke (z marmelado, s skuto, zrezane v juhi)
 óuštrnce (sam., ž.) - naramnice

P

padrána (sam., ž.) - podgana
 padlásca (sam., ž.) - podlasica
 patrèb (sam., m.) - pogreb
 paílk (sam., m.) - pajek
 pamadôr (sam., m.) - paradižnik
 památajne (sam., sr.) - pometanje
 pantôfælni (sam., m.) - natikači
 panudít (gl.) - ponuditi
 paslušat (gl.) - prisluškovati
 pasniéta mliøka (besedna zveza) - kislo mleko
 pastiláine (sam., sr.) - postiljanje
 pastéile (sam., ž.) - postelja
 pàtak (sam., m.) - potok
 pečéine (sam., sr.) - pečenje
 petiør (sam., m.) - cvetlični lonček
 pætlájzan (sam., m.) - likalnik
 pah (sam., m.) - polh
 pàrdájat (gl.) - prodajati
 pærtnusít se (gl.) - priskutiti se
 parkúhat (gl.) - razkuhati se
 pøs (sam., m.) - pes
 pærsmájena (sam., ž.) - prismojenka
 pærsmájen (sam., m.) - prismojenec
 pørmájduš (fraza) - primejkuš
 pætpiøka (sam., ž.) - pripeka

pársmadít (gl.) - prismoditi se
 píce (sam., ž.) - čipke
 piéranca (sam., ž.) - pernica
 piatlajne (sam., sr.) - likanje
 pincot (sam., m.) - božičnik (kruh);
 pinkalc (sam., m.) - mali otrok
 pláha (sam., ž.) - ploha (dežni naliv)
 plebjéu (sam., m.) - plevel
 pléh (sam., m.) - pločevina
 plúka (množ. sam., ž.) - pljuča
 podnóštar (sam., m.) - rožni venec
 poúštar (sam., m.) - vzglavnik
 praine (sam., sr.) - pranje
 prsáiuat (gl.) - presajevati
 prtašol (sam., m.) - peteršilj
 prt (sam., m.) - prt
 prátko (sam., ž.) - pratika
 prídta (sam., ž.) - pridiga
 púša (sam., ž.) - puška
 puščát (gl.) - pronicati
 pùšalc (sam., m.) - pušeljc
 puajle (sam., sr.) - polje
 púdálč (sam., m.) - 1/8 (merska enota)
 púšant (gl.) - poljubiti
 púzat se (gl.) - smučati, sankati, drseti, laziti
 pàd (sam., ž.) - pod
 padíela (sam., ž.) - ponev, kozica
 padíelca (sam., ž.) - majhna posoda
 padlíta (plienta) - (prid., ž.) - polenta s skuto
 in ocvirki
 padmijédena (pliénta) - (prid. ž.) - polenta z
 maslom
 padrtje (sam., ž.) - podrtja
 padtóplat (gl.) - cpodtempljati (čevlje)
 páťalca (sam., ž.) - priprava za poslikavanje
 pirhov, pirhi porisani z voskom in pepelom
 pájčabna (sam., ž.) - pajčevina
 pájstua (sam., ž.) - sušilnica za sadje
 páizal (sam., ž.) - neugleden prostor
 pakúhanca (sam., ž.) - polenta zabeljena z
 ocvirki, pršutom ali klobaso
 palamái (sam., ž.) - neroden velik človek
 pamaránčna (prid., ž.) - oranžna barva
 panáda (sam. ž.) - namočen kruh, zabeljen z
 ocvirki
 pàndula (sam., ž.) - vrsta lesene igrače,
 zmerjavka
 pantalón (sam., m.) - neumnež
 pantapèt (sam., ž.) - broška
 pánaeu (sam., ž.) - ponva
 papeštát (gl.) - pomečkatи
 papiéu (sam., m.) - pepel
 paradána (sam., ž.) - predelna stena
 partòn (sam., m.) - vhodna vrata
 pasprábt (gl.) - pospraviti
 pasút se (gl.) - podreti se

pášta (sam., ž.) - jed iz testenin
 pažgána žúpa (sam., ž.) - prežganka
 paždriét (gl.) - požreti
 peič (sam., ž.) - peč
 perlázan (sam., m.) - likalnik
 piéza (sam., ž.) - tehntica
 picákula (sam., ž.) - kič (nakit)
 picamort (sam., m.) - grobar
 picula (sam., ž.) - lasnica, varnostna sponka
 píksna (sam., ž.) - pločevinasta škatla
 ozioroma posoda
 pine (sam., ž.) - posoda za pinjeno mleko
 píntalca (sam., ž.) - gugalnica
 píntat se (gl.) - gugati se
 pírh (sam., m.) - obarvano, velikonočno
 jajce
 piaranca (sam., ž.) - pirnica
 piškot (sam., m.) - keks
 plátna (sam., ž.) - platno
 plebenica (sam., ž.) - matika
 pledrát (gl.) - govoriti neumnosti
 plié (gl.) - pleti
 pliéðarca (sam., ž.) - lij
 pliédra (sam., ž.) - neznačajnež
 pliénta (sam., ž.) - polenta
 plúčance (sam., ž.) - pljučne klobase
 pòlš (sam., m.) - zavihek pri srajci
 poltrôna (sam., ž.) - naslonjač z visokim
 naslonjalom
 práta (sam., ž.) - pljučni svinjski zrezek
 pàrfletanca (sam., ž.) - tolminska anekdota,
 smešna zgodba
 pàrbeléje (sam., ž.) - smešna, nepomembna
 zgodba
 pàrzrána župa (sam., ž.) - prežganka
 púcat (gl.) - čistiti
 púmpa (sam., ž.) - črpalka
 púnkål (sam., ž.) - grba, cula
 puóbč (sam., m.) - fantič, deček
 púaf (sam., m.) - fant
 púpa (sam., ž.) - deklica

R

raraúilt (gl.) - rogoviliti
 rárla (sam., ž.) - klepetulja, ropotulja, raglja
 rátlát (gl.) - klepetati
 rájž (sam., m.) - riž
 rájžar (sam., m.) - popotnik
 ràk (sam., m.) - rak
 ràka, mn. račje (sam., ž.) - roka, mn. roke
 ramóuš (sam., m.) - hrup
 rapataúka (sam., ž.) - raglja, ropotulja
 posebne vrste
 rása (sam., ž.) - rosa
 ražánc (sam., m.) - podboj

réida (sam., ž.) - oje
 rêkalc (sam., m.) - suknič
 repiénčt (gl.) - delati se pomembnega
 ríba (sam., ž.) - riba
 ríbaine (sam., sr.) - ribanje
 ríebra, mn. ríebra (sam., ž.) - rebro, mn.
 rebra
 ríébrca (sam., ž.) - rebrca
 riéka (sam., ž.) - reka
 rírat (gl.) - bruhati
 ríazat wært (fraz) - lopatati
 rikám (sam., m.) - obroba za čipke
 rímol (sam., m.) - letev
 rinkini (sam., ž.) - uhani
 rížibíži (sam., m.) - mineštra iz graha in riža
 rmánc (sam., m.) - rman
 rozéna (prid.) - roza
 ruóžanca (sam., ž.) - 15. 8.
 ruóže (sam., ž.) - cvetje
 rùt (sam., m.) - rovt
 rútarsk (prid.) - rovtarski
 rúte (sam., sr.) - rovte
 rožár (sam., m.) - molitve pred veliko nočjo
 v čet., pet. in sob.

S

saláta (sam., ž.) - solata
 sapárna uréme (sam., ž.) - soparno vreme
 saramák (sam., m.) - siromak
 saruøta (sam., ž.) - sirota
 sédla (sam., ž.) - sedlo
 séjč (gl.) - sekati
 se zaciél rana (fraz) - zaceliti se
 shranít (gl.) - shraniti
 siát (gl.) - sejati
 siame (sam., sr.) - seme
 sítanca (sam., ž.) - sitnoba
 skúoz (prislov) - vedno, skozi
 sláp (sam., m.) - slap
 sámnan (sam., m.) - sejem
 snàp (sam., m.) - snop
 sánica (sam., ž.) - sinica
 sázice (sam., ž.) - šmarnice
 sánik (sam., m.) - senik
 sniuát (gl.) - sanjati
 sniař (sam., m.) - sneg
 sniuáč (sam., m.) - sanjač
 sniař pada (gl.) - snežiti
 sniuáine (množ. sam., ž.) - sanje
 sniař (gl.) - sanjati
 snuac (prislov) - sinoči
 spabedníca (sam., ž.) - spovednica
 sprábt (gl.) - shraniti
 spótje, primer: tebe sám pa spótje spoznau (prislov) - takoj

š

šcáule (sam., ž.) - vrsta plevela
 šciepíat (gl.) - peči, žgati, ščemeti
 ščinka (sam., ž.) - frnikola
 ščapiúnk (sam., m.) - bonbon (menta)
 ščíra (sam., ž.) - sekira
 ščúrk (sam., m.) - hrošč
 šéink (sam., m.) - darilo
 šekacijón (sam., m.) - rubež
 škrtòc (sam., m.) - papirnata vreča
 šélna (sam., ž.) - zelená
 šíál (sam., m.) - plet
 šíárpa (sam., ž.) - šal
 šícat (gl.) - meriti v cilj
 šícat pirhe (fraz) - metati kovance v pirhe
 (glej pirhi)
 šéša (sam., ž.) - manufakturno izdelano
 platno
 šiuánca (sam., ž.) - šivanka
 šiuájne (sam., ž.) - šivanje
 škabacéla (sam., ž.) - smetišnica
 škabèl (sam., m.) - nočna omarica
 škarpèt (sam., m.) - čevelj

škárie (sam., ž.) - škarje
 škartáca (sam., ž.) - krtača
 škrin (sam., m.) - predalnik
 škuóbla (sam., ž.) - metlica za čiščenje posode
 škóran (sam., m.) - škorenj
 škóljka (sam., ž.) - školjka
 škrapít (gl.) - škropiti
 škrplán (sam. m.) - škorpijon
 škúfa (sam., ž.) - čepica za spanje
 škúfca (sam., ž.) - kapica za dojenčke
 škúre (sam., ž.) - polkna
 šmólc (sam., ž.) - svinjska mast
 špáiza (sam., ž.) - shramba
 špámpet (sam., m.) - posteljno ogrodje
 šparért na droua (besedna zveza) - štedilnik na drva
 špás (sam., m.) - šala
 špeíntrler (sam., m.) - klepar
 špetáu (sam., m.) - bolnišnica
 špíca (sam., ž.) - treska, pletilka, napela pri kolesu
 špiatrat (gl.) - kukati
 špiatli (sam., m.) - očala
 špiatu (sam., m.) - ogledalo
 špinaža (sam., ž.) - špinaca
 špôrat se (gl.) - privoščiti
 špolverín (sam., m.) - lahka ženska obleka, halja
 šprájne (sam., ž.) - reža
 špric (glagolnik, sam., ž.) - zalivanje, škropilnica
 šprícat (gl.) - škropiti
 šraúf (sam., m.) - vijak
 šraufancítar (sam., m.) - izvijač
 štájnta (sam., ž.) - žezen drog
 štaláža (sam., ž.) - stoječe police
 štálč (sam., m.) - majhen stol
 štámparlæ (sam., m.) - kozarček žgane pijače
 štant (sam., m.) - pult
 štáple (sam., ž.) - stopnice, narejene iz dveh opornikov in premičnih desk
 štáut (sam., m.) - zunanja podobnost, ki kaže na pripadnost družini
 štêmpel (sam., m.) - žig
 štemplát (gl.) - žigosati
 šteíntra (sam., ž.) - stopnica
 štiépat (gl.) - šivati na stroj
 štark (sam., m.) - vrv
 štíbälca (sam., ž.) - kletka, sobica
 štílc (sam., m.) - ploščata kuhalnica
 štiéren (sam., m.) - vodnjak
 štôkan krompir (prid., m.) - zmečkan in z ocvirki zabeljen krompir
 štôkano zéile (prid., ž.) - skupaj zmečkana

T

ta balán (sam., m.) - bolnik
 támšast (prid.) - neumen, zgubljen
 támšule (sam., m.) - zgubljenec; tisti, ki je tamšast
 taulíør (sam., m.) - deska za pranje
 tauáile (sam., ž.) - brisača
 tač (sam., m.) - ptica
 tama (sam., ž.) - tema
 tæstúa (sam., ž.) - testo
 tiæslær (sam., m.) - mizar
 tuórba (sam., ž.) - torba
 tráunk (sam., m.) - travnik
 tráwa (sam., ž.) - trava
 triéskat (gl.) - grmeti
 trúja (sam., ž.) - krsta
 tuóča (sam., ž.) - toča
 túrn (sam., m.) - zvonik
 talabuðorš (sam., m.) - orodje za razgrebljanje žerjavice
 ták (sam., m.) - peta pri čevlju
 takúin (sam., m.) - denarnica
 tása (sam., ž.) - skladovnica
 tapêt (sam., m.) - preproga
 teleférika (sam., ž.) - napeljava
 tnála (sam., ž.) - tnalo
 triébh (sam., ž.) - trebuh
 trípi (sam., ž.) - vampi
 trúpla (sam., ž.) - trup

U

úíne u padiél (besedna zveza) - dušen stročji fižol
 uláče (sam., sr.) - sani, sanke
 úna (sam., ž.) - domača volna
 unijéncia (sam., ž.) - doma tkano blago iz volne
 uóile (sam., sr.) - olje
 uójšč (sam., m.) - voziček

uplát (gl.) - zajeti juho
 upretniat (gl.) - pripogniti se
 urát (sam., m.) - vrat
 uscánca (sam., ž.) - mlada deklica (slabšalno)
 úsnast (prid., m.) - usnjen, narejen iz usnja
 ušábat (gl.) - najti
 úšne (sam., sr.) - usnje
 uóz (sam., m.) - voz

W

wóda (sam., ž.) - voda

Z

zaflíkat (gl.) - zakrpati
 zájčnak (sam., m.) - zajčnik
 zamažlát (gl.) - zmešati
 zaki (vpr. z.) - zakaj
 zakmášna abliaka (sam., ž.) - nedeljska obleka
 zaljuájne (sam., ž.) - zalivanje
 zaliwát (gl.) - zalivati
 zamiést kruh (besedna zveza) - zamesiti kruh
 zapinkuáuka (sam., ž.) - varnostna sponka
 zažmatáuat (gl.) - zasmehovati
 zbalíat (gl.) - zboleti
 zbiázde (sam., ž.) - zvezde
 zdrabíla (sam., ž.) - zdravilo
 zéile (sam., ž.) - ohrovit
 zárnáda (sam., ž.) - dnina
 zrnít se (gl.) - premakniti se
 ztríst (gl.) - segreti
 zíbu (sam., m.) - zibelka
 zlít (gl.) - razliti
 zátk (sam., m.) - zamašek
 zuánc (sam., m.) - zvon
 zuór (sam., ž.) - zarja

ž

zátar (sam., m.) - žagar
 žiétnana wada (sam., ž.) - žegnana voda
 žainice (sam., ž.) - žanjice
 žnídar (sam., m.) - krojač
 žártat (gl.) - žagati
 žák (sam., m.) - copat
 žákál (sam., m.) - vreča
 žakúon (sam., m.) - nogavica
 žbatafúr (sam., m.) - strešna niša
 ždič (sam., m.) - stolček na klopi ob krušni peči
 žrát (gl.) - pražiti kavo
 žiéhta (sam., ž.) - pranje

Slika 2. "Hudičev most"
 fotografiran iz Tolminskih korit

Slika 3. "Medvedova glava
 v koritih zadlašce"

Rafaela in Janez Dolenc

SLOVAR NAREČNIH BESED IZ VASI TOLMINSKE RAVNE

V slovarju so samo tiste narečne besede, ki so drugačne od knjižnih ali pa se precej drugače izgovarjajo. Zapis izgovora je iz tehničnih ozirov poenostavljen, namesto pripornika τ je navadni g, namesto polglasnika je navadni e in v dvoglasnikih ie in uo je drugi glas bolj izrazito izgovorjen. Slovar bo treba še naprej dopolnjevati.

A

abád - obad
abadiècie - zadeve, sitnosti
abalít se - prevrniti se
abamégt - obdelati, opraviti, obirati se
abárn - nevaren
abcágat - obupati
abèjčat - obetati
abekát - advokat
abelít - zabeliti
abešáunk - obešalnik
abíela - zabela, zaseka
abléščen - od svetlobe oslepljen
ablíce - kuhana drobna repa
abléegat - slabeti
abrámnce - naramnice pri košu
abrùtn - surov, nesramen
ábu - vnetje v glavi
abúd - lesen obroč za oblikovanje sira;
obroč za škaf
abúrt se - olikati se v svetu
ačépat - oklepati
ačí - oči
ačníca - planika
ačúžt - oličkati koruzo
àdn - eden
adrca - jedrca
adrìtn - odskočiti
afátat - odrajtati
afernát - zmerjati koga
agléuna - vlažna slaba npr.moka
agràjnca - ograjena košenica
agrinòuka - ogrinjalo
áhle - priprava za česanje volnne
áhtat - varovati
ajej, ajòj, ajòua - vzklik žalosti
ájer - zrak, prepih
ájfrno - naglo
ájgn - ogenj
Ajngela - Angela
àjngelc - angel
akàm bit - biti kos
aklaftát - oklofutati
akléščen - obsekan
ákna - okno, prekat v kozolcu

akòuna - nakovalo
akuó - oko
amráznca - omraznica, drobna snežinka
amuótca - narkoza
anégat - nekaj početi
anégou - oni
anél - kajne
antrih - spletke, intriga
apálda - trafika
apánke - sandali
apásä - drobne rozine
apašvát - pastirjevat, pastirjevati, pasti
določen čas
apatíka - lekarna
apérki - napol posušeni jabolčni krhlji
apétnca - napol suhe hruške; petni del nogavice
apívat - piti med čmrnjem
aprìlč - prvoaprilska potegavščina
aprtnk - pleten koš
áreh mn. ariš, arejš - oreh
aréhouka - vrsta hrušk
arést - zapor
arjúha - rjuha
arníca - seno prve košnje
áržet - žep
asiéuk - neposejan del njive, ki ga zgreši
sejalec
àsla - osla; vnetje bezgavke
aslanít - prisloniti
asmájen - ožgan
asmájet - hoditi izgobljen naokrog
ástrne - astre
aškampát - okrevati
aštaríje - gostilna, krčma
àštje - poudarni medmet
ašuálki - koruzni ali ajdovi drobni žganci
ašvígat - otepen snop
atépanca - ples na koncu žetve
atruóncna - žena po porodu
àustre - naramnice
ažmahírat - razbarvati se po pranju razmazana barva
ažúrk - privid

B

baduómnc - vedomec
baguón - vagon
baják - vojak
bájer - mlaka
bàjnkc - skrinja za obleko in posteljnino
bajšč - božič
bakalína - prstena skleda
baké - nevestin šopek
bál - ples
bála - nevestina bala; žoga
bálca - žogica
balíza - kovček
baluóta - velika skala
barùfa - pretep
báuce, báučk - bojazljivec, strahopetec
bàšk - gozd
báude - gube
bèč - vodnjak
bedlájne - sladek nadev za gbanco
bedlát - dati sladek nadev
bèha - bolha
bèjnk - vejnik
bèž, běžte - pojdi, pojrite
békarc - budilka
belíest - vzkliti
bendíma - trgatev
bendímcna - mali šmamren (8.9.)
bérč - birič
berjáč - neograjen prostor med hišo in hlevom
bérovna - nabiranje
bérkle - priprava za nošenje sena na ramenih
béšter - mizarska miza
bêštja - zver
bèza - bezeg
bèzouc - bezgove jagode
bežgát - luščiti, izbezati
bežíne - luščine
bežínt - luščiti fižol
bežòu - fižol
bidón - kanta za smeti
bíeberca - veverica
bíeda - menda, najbrž
bíertah - predpasnik
bínkla - miza s koritom za mesenje kruha
bíunca - velnica
bíunk - velnik
blèk - ostanek blaga
buórša - torba
bóte - škornji
bòut - soba
bòutč - sobica
bòutnat se - pretirano se obleči z zimskimi oblačili
Božnák - Bosanec
bramúor - bramor
brášna - popotnica
bréše - hlače
brešínce - ženske in otroške spodne hlače
brešíne - moške spodne hlače
brijón - ploh
brisòuka - brisača
brítaf - pokopališče
brklát - brskati; praske med fanti
brlez - brglez
brliuka - slaba luč
brlùzga - plundra
broncolèt - zapestnica
broštulin - priprava za praženje kave, ječmena
bršč - zelenje za prašiče
brusníca - brusni kamen
bsága - bisaga
búdle - ljudska jed iz koruzne moke in rozin
búkve - knjiga
búngra - močno dekle
buogimènči - hlebček
buójšč - ubogi, ubožec
búona - bona, krastača
búoštva - siromaštvo
búožca - uboga
búrla - nezgoda, napaka
bùskat se - bliskati se
bùšnt - bušniti
buštin - modrček, steznik
bùtči - pogáčice
butéga - trgovina
butílka - steklenica
bùtnt - udariti

C

cabát - brcati
cágat - obupati
cáger - kazalec pri uri
cájh - bombažno blago za moške hlače
cájhast - iz cajha
cbèk mn. cbeč - žebelj
cbelít - cviliti
cèg - vlak
cégu - opeka
céha - prevleka za blazine
celtna - šotorsko platno
cémba - franže; lahka ženska
cépat - puščati, kapati
cérat - prebavljeni; poleči se
cerimónije - ceremonije
cérovč - zapravljivec
céroven - prebavljen
céuper - cepič
címber - divja sliva

címer - soba
címpér - stavba
címperman - tesar
címprat - graditi stavbe
cíncat - oklevati
cingálca - gugalnica
cínka - velika pocinkana skleda
cípce - piščanci; vrsta hrušk
ckát se - kolcati se
cmíhat - cmeriti se
còf - čop
copotát - cepetati
crklát - razvajati
cújne - cunje
cúncat - dojiti
cúnci - dojke, ženski prsi
cuóder - falot, capin
cuókle - coklje
cuðst, cuðde - cveteti, cvete
cuóte - franže
curát - lulati
curlát - kapljati
cùzl - duda
cvètnca - cvetna nedelja
cvìbe - drobne rozine
cvìblat - kolebatи
cvìkat - bati se za kaj
cvìkl - všitek
cvòst, cvóde - kapljati, kaplja

Č

čádu - čadav, zrel lešnik
čàk - čok
čakarát - klepetati
čakaruón - klepetun
čáki - počakaj
čásnki - časopis
čatnát - šepati
čèber - kad
čéber - majski hrošč
čèča - dekle
čečádna - družba deklet
čemìn - dimnik
čépa - kepa
čépat se - kepati se
čésnk - česen
češùjl - češulja
čétaunk - grebljica na ognjišču
čétncia - verižica
čétne - verige
čí - kje
čibla - kibla
čídat - kidati
čieuškov - zamazan
čihat - kihati

číklč - spodnje krilo
číkle - ženska obleka
čímna - kumina
čínkouc - šinkavec
číselna - jed iz koruzne moke, krompirja, kisle repe in fižola
čistína - bolj čista jed; neporasel prostor v naravi
črče - senožet
črníu - potemnel
čùč - sir iz posnetega mleka
čufč - čopek, šop
čük - majhna petrolejka za na nočno omari-co
čukla - velika skala, poraščeno brdo
čumét - dremati
čuómpa - pest
čuótast - šepav
čùš - tepec
čúšast - neumen
čùška - pentlja

D

dác - davek
dácar - davkar
dékna - odeja
dékrl - okrašena opema za krst otroka
délanø mleko - pinjenec
dèle - doli
delèjn - doljeni
dèška - na njej oblikujejo hlebe iz testa in tam vzhajajo
díeža - lesena posoda za zaseko ali skuto
domačìn - dežurni v mlekarni, mlekarjev pomočnik
domačínt - domačiniti
dràpc - jed iz teleče krvi
drevuó - plug
drgáč, drgáki - drugače
drìst - drista; siten otrok
drobníce - necepljene češnje ali hruške
dúga - dolga
dugà - divja
dugáčna - divjačina
duóga - deščica za škaf
duóhtar - zdravnik
duóplarca - lovska dvocevka; dvojica pri kartah
duópleh - dvojno
dúrcug - prepih
dúša - gumb
dúšca - tableta

E

èrš, èrži - ež, rži
èrt - rit
èš! - glej!

F

fabríka - tovarna
fadíga - trud, znoj
fadížt se - spotiti se ob delu
fádle - izmišljotine
fágla - bakla
faguót - cula, prtljaga
fáli - manjka
falít - iti po zlu
fáncl - cvrtje
fáncout - cvrtnjak
fárbc - barvice
fásat - dobiti
fásnga - odmerjen obrok živil
fcòu - robec, ruta za na lavo
fcúlč - robček
fčérje - večerja
fčiéla - čebela
fêca - kupljeni kvas
fegetát - crkljati, razvajati
feleškát - po nepotrebnem mečkati
férrma! - zapik pri igri
fibje - sponka za ženski pas
fict - izmakniti, izginiti
fignt - konec vzeti
fit - najem
fitvák - najemnik
fízla - ženski spolni organ
flájnčnk - flančnik, vrt ob hiši
flák - svilen trak za lase, pentlja
flankírat - potepati se
flaskát - hoditi po vodi
flàut - luža
flínta - vrsta puške
flísat se - podvizati se
flísn - nagel
fódra - podloga za obleko
fósa - obcestni jarek
frcat - rositi, škropiti
frdáman - preklet
frgovitn - rodoviten
frígat - ribat
frika - jed iz sira; jajc in krompirja
fródl - vejnik
frštájn - flanelna
frštájnast - flanelast
frtacìn - zidarsko orodje
frtájle - cvrtje
frtálca - cvrček
frúga - pridelek
frúštk - zajtrk

fuléncat - lenariti
fuórn - kotel v svinjski kuhinji
fúoter - krma
fúšči - nekaj piha, piska
fúšta - butara, veje za kozliče
ftájnk, ftojnka - regrat
ftón - velik gumb

G

gabrijòlc - podbradnik
gábrl - sponka za kite
gagój - vzklik za pogon govedi
gájdež - na hitro improviziran ples
gájdra - slaba cunja
gájsat - garati
gájsnt - udariti
gájžla - bič
gákleh - zbirčen, občutljiv
gákrl - kvačke
galíca - bolezen izgubljenih las
galéjčna - goličava
galíče - ostanki drv
galída - golida
gáltrež - vrtnica
gamžùn - kokošji mlin, tudi psovka za golšo
gàre - gori
garèjn - gorenji
garjùp - grenak
gatít - basati, tlačiti
gáunar - lopov
gáutre - železni križ v oknu
gbánca - potica
gèj! - prifganjanje goveda
gèjnat - nehati
genáu - točno
gepirat se - spodobiti se
giàndole - bezgavke
gleđat - žuliti, glodati
glàjšč - kozarček
glájščar - pjanec
glájte - prostor za seno
glájža - tir, smučina
glàš - kozarec
glážeuna - steklovina
glèd - ud
glejštat - nahraniti
gleščíuka - olje zoper gliste
glìh - raven, ravno
glìhno - enako
glìhat - pogajati se
glìst - prostor za seno nad skednjem
glíste - deževniki
globáčna - prepadni kraj
gloune - ožgano poleno
gmérat - pomnožiti

gmérat se - nabirati se
gnádliv - milosten
gnèd - mečkač
gnétcast - obotavljin
gódle - usedlina, gošča
gounáč - ščurek v skuti
gòusnat - garati
grámpa - plesnoba na skuti
grantát - gristi, vrtati
gráužat se - gnušiti se
grča - vime
grénca - meja
grenčinca - grenka pijača
grílčk - murenček
grinta - krasta
grìunga - kesanje
grívat se - kestati se
grùnt - velika kmetija
gruóble - kup kamenja
guànt - obleka
gúčat - veliko govoriti
gújl - bok
gúmica - radirka
gùmplat - udarjati
gùncvat - lump
guóbci - ustnice
guórna - odtok vode
guórnk - brusnice
guórlce - orglice
gúsa - kaplja tekočine, malenkost
gùsnt - reči, ziniti kaj
gúzat se - drsati se po zadnjici
guzírouc - krošnjar

H

habát - udarjati, tepsti
hadàba, hadabc - hudič
hadàbc - hudiček
halamuóje - goščava, velika trava
hèntrt - presneto
hlévarca - krava, ki ne gre na pašo, ostane v hlevu
hrákat - hrkati
hrám - klet za krompir
hramuóta - bolezen živine
hrúšče - hruške

I

ibnge - vojaške vaje
ilovke - vrsta hrušk
inc - ivje
ískrca - kresnica

J

jáger - lovec
jálouc - mlado govedo
jámrat - tožiti
jápk - jabolko
jápenca - zmes apna z vodo
jápna - apno
jápnk - apnenica
járčk - jagnje
járe - večje jagnje
jéčmen - vrsta žita; vnetje na očesni veki
jegúca - trobentica
jéjda - ajda
jéjgas! - vzklik začudenja
jéperge - prenočišče
jésh - kis
jésk - jezik
jéšperna - vrsta hrušk
jézba - izba
joudat - jamrati
jùnc - bik
jùnc - bikec
júžna - opoldanski obrok jedi
júžnat - južnati

K

kabaléta - koza za žaganje drv
kád - dim
kadréje - stol
kadúmarji - kumare
kafè - kava
kaflát se - kaditi se
káj - toliko
kájn - konj
kájnc - orodje
kájne - kanja
kájngla- kangla
kájnker - bolezen; del vrat
kalcéte - ženske dolge nogavice
kalénder - koledar
kalérje - rogovilast človek, velika šara
kalíste - tako
kálounce - dolga cepljena drva
kalòuč - na hitro, površno
kamášne - gamaše iz volne ali usnja
kampanón - stožec sladkorja
kámta - soba
kanafáš - tkanina
kanclíje - pisarna
kanéla - cimet
kantírat - zarubiti
kantuón - vogal hiše
kanúfi - naborki
kapezník - zelnik
káps - kapus, zelje

karamáč - janež
kárc - korec, zajemalka
kárčki - ciklame
karejne - korenje
karéta - samotežni voz
karjánca - olika
karjánčn - olikan
karjuóla - samokolnica
karpjétlc - ostanek polena
karukula - škripec
káseln - nočna omarica
kasíla - kosilo, dopoldanski obrok jedi v sezoni od 8. do 9. ure
kašón - velika pokrita skrinja za žito
kaštruón - koštrun; šop oljčnih vejic in šiba cvetnice, kar so nosili na cvet. nedeljo v cerkev
kášt - podstrešje
kašùtnk - zdravilna rastlina
katájne - domača trta
katórn - jereb
kavjárta - posteljno pregrinjalo
kcát - kolcati
képi - kajpak
kjántrca - pletena steklenica
kláfter - seženj
klámfa - sponka za les
klámfcia - varnostna zaponka
klaníca - ograjen pokrit prostor med hišo in hlevom
klapčuónke - georgine
klást - krmiti živino
klečáunce - zvončki
klepíla - klepilo za koso
kluóka - koklja
knédlni - cmoki
knížice - zvezki
kópaš - kdove, bogve
kosják - kosa za rezanico
kosmatíca - kocina
kosténc - divji oreh
kuótnki - zobje kočniki
kóutár - prešita odeja
kráglc - ovratnik
krajít - cepiti drva
krampírjouc - zelišče krompirja
krapát - crkniti
kráuca - rdeč insekt
krbídnc - karbidovka
krént - oplaziti z roko
krépel - pohabljeneč
krépelc - krepelce
krešnát se - obirati se
kréule - krevlja
križmast - škilast
križmlájsn - vsevprek

krížounk - obleka za otroka, ki jo podari botra
krmížl - maček na očesu
krpějle - kokošji zajedalci;
krpezíca - kratka palica
krpétn se - brcniti se v boso nogo
krstingl - božično drevesce
kruóslc - drobno poleno
krváč - sekač
kšír - oprema za konja
kuáder - okvir
kúfer - vojaški leseni kovček
kúgluh - šarkeljček
kúhnca - kuhinja za prašiče
kúhalca - soparno vreme
kúhrenca - široka lesena kuhalnica
kukálca - kukavica
kumrík - vrsta blaga
kuócl - odeja, koc
kuócmán - slab človek
kuóčk - prašič
kuóler - ovratnik
kuórba - velika podolgasta pletena košara z držajem
kuóšč - košček
kuóšpe - leseno obuvalo za v hlev
kùpč - kupček
kuópčk - popoldanska malica
kùskat - peti s falzetom
kúste - tako
kúšcerca - martinček
kúšter - koder
kutríne - zavese
kvás - hlebček testa, puščen pri peki za naslednjo peko
kvintál - cent

L

ládlc - predeal
lahát - komolec
lájdat - trpeti
lájdn - stranišče
lájdnovc - straniščnik
lájšta - lata
lamentát se - pritoževati se
lášta - tlak
láte - prekje
látnk - brajdnicna, kozolec brez strehe
látrounk - zdravilni grm
lautát - hlastati po čem
lázna - večji travnik
léca - dar pri prodaji živine
lêdrč - radič
lêjtra - veliko rešeto
lemerén - sekira

lémpa - nizek sodček za prenašanje vode
 lemrêna - dežnik
 lentiérne - laterna
 lésa - vrata v ograji
 letvána - porodnica
 líh - ravno
 lijálca - nalin
 líska se - blešči se
 líšči se - svetlika se
 líše - igralne karte brez puntov
 lísta - seznam; deščica
 lódra - zdravilno seme rastilne
 lónca - kopa sena, veja sena
 lújpa - lopa za steljo
 Lújž, Lújža - Lojze, Lojza
 lumínč - lučka
 lúskat - loputati z vrati

M

máče - maček
 madón - opeka
 madrás - kača
 mahálca - nerpimerno, tenko krilo
 mahtát - frleti okrog
 mahtáuka - vse, kar frli
 májnga - namen
 málár - pleskar, slikar
 malíč - hudič
 malíču - hudičev
 malinkoníja - malanholijs
 málñ - mlin
 málounce - maline
 maluón - buča, bučman
 mánik - toporišče
 marájne - omara
 márč - marec
 márn - sporočilo
 márna - mlačna
 marskèn - marsikateri
 marščí - rahlo boli
 marúskle - ošpice
 másla - maslo
 máslounk - maselnik
 mašína - šivalni stroj
 medéjca - obesek, svetinja
 medénke - vrsta jabolk
 medgáne - vrsta hrušk
 médra - ženske prsi
 médrje - ograjen prostor med hišo in hlevom
 megnèjne - hip, trenutek
 mèhna - mehka
 mehníce - mehke hruške
 mèje - gozd
 menefergìst - brezbrižnež

mèsn - macesen
 mièrkľca - opica
 mièžl - vozel
 mìnk - paglavec
 mlaskát - cmokati pri jedi
 mléčnca - zelo bela kava
 mlézva - prvo mleko po telitvi
 močila - napajališče na pašniku
 montl - plašč
 možlájne - domače sukno
 mraščálca - kurja polt
 mrbe - travne bilke; drobtine
 mrcínt - rositi
 mrdabíca - bradavica
 múha - muha; nihalo pri uri
 mùhč - vrsta plevela
 mùf - plesen
 múlca - krvavica
 municiúon - minicija
 muójžč - možiček
 müst - molsti
 mùš - osel; koza za žaganje drv
 múža - molža

N

nàga - noga
 nagníla - orodje za uravnavo kose
 nagráužn - nagnusen
 nakázan - nagnit npr. krompir
 nakázn - prikazen
 nakrétn - neroden
 namáúrat - narisati
 nasúpat - ne upati si
 našùntat - naščuvati
 naudárt - začasno speti blago pri šivanju
 naužìtn - nenasiten
 nèjč - nekje
 nièk - majhen predmet
 númera - številka
 núna - botra in neprava teta
 núnc - sosed ali drug moški
 nuójšč - nožiček
 nuótre - notri

O

obertájle - gornji del cokelj
 obráseln - brazgotina
 obúrt se - ogladiti, olikati se
 odšrknt - nekaj malega odrezati ali odlomi
 ti
 odritvat - močno odskakovati
 ogrnát - ogristi, oglodati
 okìnchan - okrašen
 omáusat - obrati, oskubiti

opalíče - drobna trava
 opalíka - palica
 ordinár - vsakdanji
 oréhovke - vrsta hrušk
 ošebčít - oslabiti
 otantát - oslepariti
 ozirát se - zahajati (sonce)
 otročádna - otročad
 otročajnarca - pubertetnica

P

pabájsat - pobeliti za silo
 pabírk - palica za nošnjo veder vode ali mleka
 pabrísanca - krpa za brisanje
 pačášcu - počasi
 pačúhat - pohladiti
 pačúhan - shlajen
 padéla - kozica, ponev
 padgarét - ozariti
 padgaréuka - vrsta ptic
 padgláunk - zglavje
 padméderje - gnojišče
 paduóbca - sveta podobica
 pafietan - stlačen, pomečkan
 pafulít se - izmuzniti se
 pafújen - hinavski
 pagádu - zares, popolnoma
 pagújen - oguljen
 paglautn - pohlepen
 paglihat - poravnati
 pahájet - sprehajati se
 paíž - kraj
 páj!, pájte! - pridi!, pridite!
 pajèmat - napraviti nekaj vbodov; ubrati jo za kom
 pájklc - zavoj, paket
 pájlk - pajek
 pájsat - beliti; praskati se
 pájšč - ozek pas
 pájštva - sušilnica za sadje
 pakàšnca - pogostitev in ples po končani košnji
 pakodrcát se - podreti se
 pakùhanca - ljudska jed, vrsta polente
 palamáj - pobalin
 palamájder - veselica na hitro
 palíčen - gladko počesan
 pamatníce - povoj pod kolenom
 pamuótou se je - zmešalo se mu je
 panóglia - storž koruze
 pantapèt - broška
 papáj - iti papa
 parájtan - cenjen
 parapèt - železna ograja pri štedilniku

parenglìh - približno
 párne - jasli za konje
 partélca - vrsta fazone pri ovratnikih ali žepih
 pasát - iti mimo, miniti
 pastèjle - postelja
 pasuóda - orodje
 pašaréta - sodavica
 pàšt - obrok hrane
 pášta - testenine
 paštrklát - zavozlati nit v šivalnem stroju
 patalít - umiriti otroka
 paterkón - fant
 patnuóster - rožni venec
 patúčna - močvirnat travnik
 pavíškat - poujčkati
 pazádníšč - ritensko
 páze - opaž v hlevu
 paždríet - požreti
 pečeníce - pečena repa
 pečíenca - kopriva
 peglájzn - likalnik
 pèh - polh
 perfànt - orodje, pribor
 períla - menstruacija
 periunk - deska za pranje
 pérkarce - planinski čevlji
 pésca - pesa
 pèstc - pezdec
 pèšč - psiček
 pèšči - se cedi iz vnete kože
 peštón - mečkač
 petír - prstena posoda za lončnice
 pétler, pétlerca - berač, beračica
 petruólje - petrolej
 petruólnca - petrolejka
 péza - tehtnica
 pezát - tehtati
 pícula - bucika, varnostna zaponka
 píčke, píčce - čipke
 pìhli - lasje (slabšalno)
 pincót - fin kruh
 píne - pinja
 pírh - velikonočno jajce; vrsta hroščev
 pišmeuèrt! - pišmevrit!
 pišmeuha! - vzklik zavračanja
 pítoun - prijeten; žival, ki se dobro redi
 pjáč - pijača
 plàc - prostor, trg
 plájbes - svinčnik
 plankáča - sekira za tesat les
 plaskát - čofotati po vodi
 plántat - nastradati
 pláta - plošča pri štedilniku
 pláušat - dvoriti
 plehák - nesoljen

plèke - peške
 plemenca - svinja za pleme
 pleščí - greni, pusti slab okus
 pléškast - ploščat
 pleškuójne - vrsta hrušk
 pletenica - velika kkošara
 plevenica - motikica
 plôzat - trobiti
 plùčnca - bolezen; klobasa iz drobovine
 plúka - pljuča
 podlasník - okrasek pod čufom las ali kit
 padletét - zaleteti se pri jedi
 podpáska - podpazduha
 poduočnkast - neprespan
 podvizát se - pohiteti
 poglèjstat - nakrmiti živino
 pogùmplat se - potolči se
 pohišnca - kokoš, ki sili v hišo
 položina - položen svet v bregu
 pòlse - manšete
 ponavljávka - zabava teden dni po poroki
 pópkar - otroški zaklopni nožiček z lesenim
 držajem
 porájtat - upoštrevati
 posrbat - popraskati
 pošamírt se - ponesrečiti se kaj
 poštihat - pokrpati
 pošprágat - postrgati
 potrepšina - potrebušno meso
 pouèršnk - zgornji del kostima
 pòušter - blazina
 požízent - počasi ugašati
 požmekát - pomencati perilo
 požvérk - kar je prezvečeno
 prábca - pravljica
 praščát - vreščati, dreti se
 prázn - prazen; ničev
 práznskar - ničev človek
 práznc - ničeva stvar
 prdìh - dihur
 prdìuka - piščalka
 prdjùznk - dopoldanska malica
 preblísknt se - na oblačnem nebu se prikaže
 kos jasnine
 premendát se - spremeniti se
 presié - prašič
 prgišče - eno pest česarkoli
 prídgarji - oporniki za stožje
 prpinkát - pripeti
 prpinkváuka - igla
 prštíknt - prevrniti se
 pruóbat - poskusiti
 pruóbe - vaje
 pstàta - pustota
 pstina - puščoben svet
 puójle - polje

púlver - smodnik
 puób - fant
 puókalce - rastlina, s katere cvetovi si otroci
 pokajo čelo
 purcelán - porcelan
 púrga - odvajalo
 púša - puška
 púta npr. na puta - ščepec
 puzálca - drsališče
 puzát se - smučati se

R

rabúta - tlaka; udarniška
 rájh - omet
 rájhat - ometavti zid
 rájsat - zavirati
 rájš - riž
 rájtat - misliti, računati
 rájtnga - račun
 rájža - potovanje
 rájžat - potovati
 ráka mn. račie - roka
 rakèl, rakèl - vreteno za sukanec
 rákla - prekla
 ramòuš - ropot, kraval
 ráte - obroki
 Ráunhar - prebivalec vasi Ravne
 raušic - divji lovec
 ražnát - ropotati (za god)
 ražuón - imeti prav
 rdéčman - vrsta ptic
 rebaljuón - upor
 rebedírat - revidirati
 recnije - zdravilo
 réd - vrsta pri košnji
 rēklic - jopič
 rematizm - revmatizem
 remuónike - harmonika
 renčèjle - sekač
 renčince - majhni uhani
 renkine - uhani
 réusat - kričati na koga, lajati
 rêšen - skoraj poln
 rìgl - zapah
 rihta - obrok jedi
 rihtat - ukazovati
 ríti - puliti (zob)
 rmànc - rman
 róčnik - peresnik
 ròušl - pastirska torbica s soljo za živino
 róvnica - kopača
 rožánc - podboj
 rožepíla - globoko gnojno vnetje
 rújne - črne koze; sled cepljenja proti
 kozam na roki

rùmplat - ropotati
 ruóg mn. raije - rog
 ruór - cev
 ruóštalca - ropotuljica
 ruóštat - ropotati za god
 ruóžnca - veliki šmaren
 ruóžnce - vrsta hrušk, ki zorijo ob velikem
 šmarnu
 rúpa - plitva jama
 rúsca - majhna huda rdeča mravlja

S

sajéta - vzklik jeze
 sakálč - sokol
 sakrabòlsk! - kletvica
 salamuórnca - slana voda za soljenje mesa
 samoséuc - krompir, ki se sam zaseje
 scotarát - scefrati
 sčársno - slaba mera
 sèjč - kosit
 seniènca - živalica v senu
 seník - stavba za shrambo sena
 sentìn - mejnik; zemljišče za grob
 sèr - sir
 serabàt - srobot
 sfadízen - prepoten, izmučen
 shabán - zdelan
 sikálca - nemiren otrok
 sírče - koruzno ličkanje
 siršče - sirilo (telečji želodček)
 skaflát se - lagati
 skakàuka - bezgavka
 skàpc - skobec
 sklédnik - sklédnik
 sklénca - ledena sveča
 skrán - pečina
 skúta - stranski produkt pri sirjenju
 skùtnca - skutna juha
 slaščice - vrsta hrušk
 smrkélj - robec
 smetnica - smetišnica
 smrtnca - materino znamenje
 snaròvrat - vrsta plevela
 snèvat - sanjati
 sóbra - sodra
 sobrin - pol dež pol sneg
 sòura - steklenica pijačespase se - znese se,
 steče
 spezát - stehtati
 spáse se - znese se, steče
 spezát - stehtati
 spihnt se - razcveteti se
 spleškán - stlačen
 sráunca - ritka
 sráunca - ritka
 srčán, srčen - pogumen

Š

srpèjnsk - strašno
 stán - mlekarna v planini
 stèdi se - studi se
 steklènca - ledena sveča
 stòut - figura, postava
 strès - zgubljen človek
 stréšnca - strigalica
 strgáče - smrekov vrhač za sušenje sena
 strína - stričeva žena
 strnuóglia - živalica v vodi
 stuóğ - kozolec
 stuóžje - opornica za kopo
 suójščna - svojci
 suóržca - soržica
 svinják - lesena posoda za nosithrano
 prašičem
 svínščk - svinjak
 svísle - prostor za seno nad skednjem
 svítk - podložek za nošnjo na glavi
 svítki - užitne, kiselkaste jagode

šàc - zaklad
 šáft - malo verjetno
 šájs - drek
 šakacjuón - velik, neroden človek
 šál - plet
 šalabárt - brskati, stikati
 šálca - skodelica iz porcelana
 šaprùn - pastirski plašč iz lubja
 šárast - preveč pisan
 šatarát - brskati
 šataruón - počasnež
 šataruónast - počasen, zgubljen
 ščájle - treska
 ščáukat - oglašati se po nepotrebnom
 ščebetc - nebodigatreba, v napoto
 ščindra - košček trske, iver
 ščíra - sekira
 ščrknt - oglasiti se
 ščúrči - obrezki od sira
 ščúrk - ščurek, črv
 šeflón - jecljavec
 šelèt - zgornji hodnik
 šéša - tanko belo platno
 šenfèd - strop
 šenkruót - želva
 šièškat - nevabljen priti na ohjet
 šímel, šímla - bel konj, bela kobila
 širmat - zavarovati
 šíváunca - šivanka
 šjárpa - šal, kravata
 škabacela - smetišnica
 škájle - kos
 škànt - gosli

škarjuót - slab človek
 škarnját - obrezati v škodo
 škí - smuči
 škíne - šivilja
 šklafiètca - revno pokrivalo
 šklìmfa - betežno bitje
 škrátlc - škrat
 škrìn - velika skrinja s predali za perilo
 škrìpc - neke vrste motovilec
 škrìba - rastlina za krmo prašičev
 škrpèt - star, ponošen čevelj
 škrtáca - ribarica
 škrtuóc - škrnicelj
 škùfca - kapa za dojenčka
 škuóre - polkna
 šléba - šleva
 šlévder - šleva; pohabljenec
 šlíbe - sline
 šlíke - otroške smuči
 šlìnga - železna sponka
 šmír - kolomaz
 šmígl - smirkov papir
 šmítá - neumna, smešno oblečena
 šnìta - rezina, ocvrta rezina
 špelúde - luskine na glavi otrok
 špalína - ramenski del obleke, našitek
 špadíelat - norčevati se
 špáljt se - zatikati se
 špámpet - postelja
 špandliv - zapravlјiv
 špàt - sramota
 špečmeš - netopir
 špéža - nakup hrane
 špíece - pletilke; drače
 špingler - klepar
 šplèut - veliko poleno
 šprágat - praskati, postrgati
 šprájne - špranja
 šprìglia - polence
 špùnte - injekcije
 štrmác - žimnica
 štala - hlev
 štànrt - stojnica
 štápla - stopnica
 štáut - postava
 štáutn - postaven
 štèjnge - stopnice
 štekláuka - močna, okovana palica s kovinsko konico
 štermìn - vajenka za ročno delo s križci
 štétkov - izbirčen
 štìlc - ozka lesena kuhalnic za polento
 štìluga - vojaški nabor
 štírn - vodnjak
 štòkaunk - lesen tolkač za krompir
 stràf - kazen

štrájfast - progast, črtast
 štrapcát - terorizirati koga, kaznovati za vsako malenkost
 štráube - flancati
 štrìhan - zvrhan
 štritaf - konček ali vzorec blaga
 štrk - vrv
 štrkč - vrvica
 štúce - vrsta zgodnjih hrušk
 štùf - naveličan
 štúla - zaokrožena oblika
 štúlast - skrhan npr. svinčnik
 štuór - štor, parobek
 šúbar - zapora pri dimniku
 šùbla - lopata
 šùblca - lopatica
 šuólne - nizki čevlji
 šuníca - pšenica
 šuóba - gobec; napihnjenec
 šúpa - dolg prostor za steljo ob hlevu
 šuóhe - čevlji
 šúrkat - vleči copate za sabo
 šuštìn - gumb (drukar)

T

tabakìn - prodajalec tobaka
 tájflcajh - močno bombažno blago
 tájla - tnalo
 takìn - denarnica
 táler - krožnik
 tálova roža - teloh
 tálta - tnalo
 tánt - krožnik
 tásá - skladovnica drv
 táurat - trajati
 tebùl - bedak, trotl
 tečmèš - netopir
 téka - zvezek
 telefêrika - žičnica
 tíca - metulj
 tínta - črnilo
 tíšala - tih človek
 tíšat - molčati
 tíšler - mizar
 továjlč - namizni servet iz blaga
 tráje - lesena nosila za kamenje
 trájn - tren
 trantát - govoriti v spanju
 trébhast - trebušast
 trèp - trap
 trépast - trapast
 trnáč - orodje pri sirjenju
 trnca - bodeča bolezina
 trómba - leseno spuščalo za seno v hlevu
 tròub - zavitek blaga

trpiž - stojalo na ognjišču
 trš - staro, močno drevo
 tršast - močne postave
 túj! - klic za mačka
 tújce - mačke
 tújč - mucek
 tùksa - vrsta tkanine za žensko obleko
 túste - tisto

U

ubrát - nabrati
 udérban - pokvarjen
 udrát - privoščiti si
 uèlb - obok
 uèlban - obokan
 uganálca - uganka
 uguónat - uganiti
 uìne - stročji fižol
 újc - ujec, materin brat
 úk mn. ukob - volk
 uláče - sani
 uláčce - otroške sani
 uležán - zrel
 umazaríje - umazanija
 úna - volna
 únderma - vendorle, končno
 uóčman - očim
 uóhrn - skopušen
 uójle - olje
 uórna - lesena posoda
 uórng - v redu
 uóž - gož
 upièrbat - upirati se
 uràk - urok
 uráža - vraža
 urážca - pikapolonica
 urečèn - začaran
 urèjč - začarati
 ustruójen - ustrojen npr. usnje; kruh, zamesen z jajci in maslom;
 utrijen npr. človek, otrok

ustrúpat - skrhati
 uscánca - majhna deklica
 usédn - vsakdanji
 usmájat - noreti okrog
 usránca - plenica
 ustèknt - priti v nerešljiv položaj
 ustikávke - natikači
 ušábat - dobiti
 úšne - usnje
 úšnjest - usnjen
 uštíknt - prevrniti se
 ušvìgnen - upognjen
 utafuórt se - upreti se, trmoglavit
 udalít - potolažiti otroka

utèjč - ubežti
 utuóhnen - zatohel
 utuóhnt - dobiti zadah
 utrìnat - noreti okrog

V

vádla - krpa na palici za ometanje peči;
 slaba ženska, slaba
 obleka
 vägat - tehtati; upati se
 váht - vsi sveti
 váhtnce - krizanteme
 válcer - valček
 valíža - prtljaga, kovček
 vélo - tančica
 vène - zunaj
 vétranca - meglica, ki se obeša po pobočjih
 ora; otroška igrača
 viškat - povzdigovati; poujčkati otroka
 vrca - žična vrv
 vrčica - vezalka za čevlje
 vseród - povsod
 vzétn - malo zaleže

Z

zablekát - zašiti s krpo
 zadírčn - vzkipljiv
 zafižlát se - ujeti se v zakon
 zaflendrát - zapraviti nekaj
 zaflen - kodrast
 zagatít - zabasati
 zagátn - čokat, neroden
 zagàvar - ljudsko zdravljenje z besedami
 zagúznt - potisniti
 zájmež - zadnja, bolj redka jed
 zalùpnt - zadušiti se
 zamedríva - zaprano perilo
 zamegnít - sede, mimogrede zadremati
 zamežlán - zavozlan
 zapestníce - rokavice brez prstov
 zapìnkat - zapeti
 zapinkváuka - zaponka
 zarantán - nedostopen
 zavíkat - zaklati
 zazuóbca - vnetje dlesni
 zbírsan - zbirčen, razvajen
 zbiunkat žito - zveti žito
 zdìč - sedež ob kmečki peči
 zeleníce - vrsta hrušk
 zgájnet - početi
 zgrívat koga - pregovoriti koga, da se premisli
 zgrívat se - premisliti se
 zíbu, zíbca - zibelka

zlízan - izrabljen
zlúmak - zlodej
zmardát se - namrdniti se
znaradát - zbegati
znaradán - zbegan
zvéžen - vegast
zuóf - zob
zúna - zunaj

ž

žájfa - milo
žák - copata
žakuón - kratka volnena nogavica
žakuónč - kratka nogavička
žbíne - živina
žbrèngl - jezik v zvonu
žbrènglč - jezik v zvoncu
ždrèbce - žrebiček
ždrébe - žrebe

žégnanca - blagoslovjeni velionočni kruh
žehtárc - lesena posoda za umivanje
žéhtnk - večji škaf za pranje
žèjl - pletena majhna košara
žèkna - odprtina pred pečjo
žeplénka - vžigalice
žgalémber - zvončasto krilo
žlák - veža; udarec
žlák baži - kap
žlámprga - loputa na podstrešje , loputa pri
svinjaku
žlìčnk - leseni žličnik
žluóta - slabí ljudje
žmekát - se sliši pri hoji v premočeni obutvi
žmèula - šleva, kislica
žmíkat - mencati umazano perilo
žòudat - iti v dnino žet
žújl - žulj
žúna - žolna
žúpa - juha
žužlát - nerazločno govoriti
žvàu - žival, živina